FRANCISCI PETRARCÆ

EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS ET VARIÆ

TUM QUÆ ADHUC TUM QUÆ NONDUM EDITÆ

FAMILIARIUM SCILICET LIBRI XXIIII. VARIARUM LIBER UNICUS

NUNC PRIMUM INTEGRI ET AD FIDEM CODICUM OPTIMORUM VULGATI

STUDIO ET CURA

IOSEPHI FRACASSETTI.

VOLUMEN PRIMUM.

FLORENTIÆ,

TYPIS FELICIS LE MONNIER.

MDCCCLIX.

PROLEGOMENON.

Quum Franciscus Petrarca,[1] doctrina et auctoritate ætatis suæ vir facile princeps, quotquot vel litterarum cultu, vel armorum gloria, vel dignitatis et regiæ maiestatis splendore

[1] Quamvis in plerisque Codicibus veteribusque editionibus pene omnibus nomen auctoris nostri littera H duabus ultimis interposita scriptum inveniatur, eaque non solum in recto sed et in obliquis eius nominis casibus constanter appareat, nos tamen litteram illam expungendam duximus, ea potissimum ratione ducti, quod in epitaphio ab ipsomet sibi composito et ad eius monumentum Arquadæ adhuc prostante, non solum *Petrarcæ* in primo versu inscriptum legatur, sed quod ceu verba illi assonantia in duobus qui sequuntur *parce* et *arce* adhibita fuerint:

> FRIGIDA FRANCISCI LAPIS HIC TEGIT OSSA PETRARCÆ:
> SUSCIPE VIRGO PARENS ANIMAM, SATE VIRGINE PARCE,
> FESSAQUE IAM TERRIS CŒLI REQUIESCAT IN ARCE.

Ex quo patet Franciscum se non *Petrarchæ*, sed *Petrarcæ* nomine vocari voluisse; quidquid in contrarium plerique senserint, et præsertim FORTUNIUS LICETUS in epistola ad Iac. Phil. Tomasinum edita post *Petrarcham redivivum Patavii, 1601, pag. 249.* Et sane, si qua proferatur autographa Francisci scriptura, quæ nomen eius adiecta aspiratione exhibeat, fasces me libenter submissurum profiteor. Non ideo tamen victus abeam quod in codicibus et veteribus editionibus testamentum ipsius ea subscriptione claudatur. *Ego Franciscus Petrarcha scripsi.* Etenim si Fortunio Liceto non fuit *verisimile credibileve testamentum a Petrarcha manu propria conscriptum inter eius opera non religiosissime transcriptum fuisse cum eadem prorsus ortographia potissimum proprii cognominis*, multo mihi magis a veritate absonum videtur Franciscum posteris de se supremum et marmori ad perpetuam sui memoriam inscribendum testimonium ferentem, ut metri consonantiæ indulgeret, quam facili poterat ratione mutare, ingenuam nominis sui ortographiam corrumpere voluisse. Cæterum nec testamenti autographon aliquis adhuc vidit, nec mirum cuique esse potest quod a librariis et typographis *vetustioris ætatis* latino sermone scribentibus aspiratione adjecta fuerit poetæ nomen usurpatum, quum *vernacula* etiam *lingua* nostra exarati *sequioris temporis* codices et libri illud eadem ratione scriptum exhibeant, quin tamen eorum auctoritate ductus quispiam inveniatur qui *il Petrarcha* pro *il Petrarca* in italica oratione nunc scribere velit.

sæculo XIV maxime floruerunt non solum probe noverit, sed et singulari sibi habuerit familiaritate devinctos, cumque et natura ad animi sui sensus aperiendos pronior esset, et Marci Tullii Ciceronis itemque Lucii Annæi Senecæ exempla sectanda sibi proposuisset, multus quidem fuit in epistolis conscribendis, quarum stilum ad veterum elegantiam et simplicitatem primus ipse post latini sermonis corruptionem revocare pro viribus contendit. Hinc factum est ut, eo adhuc vivente, tantum epistolarum eius desiderium inter homines invaluerit, ut iis omni ex parte exquirendis et colligendis doctissimi eius ætatis viri operam impenderent: quod cum nec ipsum Franciscum lateret, librarios domi habuit, qui epistolas suas asservandas describerent. Ea porro fuit in Francisco casuum varietas, rerum magnitudo, amicitiarum et consuetudinum copia, ea peregrinationum itinerumque frequentia, ea tandem vitæ actæ longævitas, ut epistolarum eius numerus prope infinitus evaserit, adeo ut de scriptis suis ordinandis aliquando cogitans, seque *circumventum litterarum cumulis et informi papyro obsitum* videns *primo quidem cœperit impetu cuncta flammis exurere*, dein mutato consilio plurima *non sine suspirio Vulcano corrigenda tradiderit; pauca, quæ tamen lectori multa, sibi longe nimia viderentur, vivere passus fuerit. (Fam. Præf.)* Hæc, ut videtur, anno ætatis suæ LV ipse Socrati nunciabat. Senio deinde confectus iamque morti proximus Francisco Senensi medico se nunquam a scribendo destitisse fatebatur, *et quadringentas eoque amplius epistolas magna ex parte non exiguas diversis temporibus ad diversos duobus sat magnis voluminibus se* compegisse, *mille aliis reiectis, nullam aliam ob causam quam quod eas locus ille non caperet. (Sen. Lib. XVI, 2.)* Quod igitur ad has, quas servandas ipse duxit, epistolas attinet, poeticas ab iis quas soluta oratione dictaverat primum seiunxit, easque Barbato Sulmonensi familiari suo inscripsit: alteras vero in diversas classes diversoque nomine distinctas ita distribuit, ut litteras omnes eo usque conscriptas in volumen unicum contraxerit, illudque « *De rebus familiaribus* » vocari voluerit: quas exinde scripturus esset, scripsitque revera (vixit enim

quindecim alios annos integer integros, nec a scribendo usque ad supremum vitæ diem unquam destitit) aliud in volumen *Senilium* nomine amandandas constituerit. Quum tamen liber de rebus familiaribus iam satis superque crevisset, nec *iusti voluminis metam* ipse *trascendere* vellet, *alia quædam eiusdem generis scripta quæ supererant illo avulsa extra ordinem alio quodam volumine* digessit. *(Fam. lib. XXIV, litt. 13.)* Nonnullas tandem quas de reipublicæ rebus, et præsertim de Curiæ Avenionensis moribus, nimia prorsus, nec sibi metipsi probata libertate dictaverat, quum sibi qui scripserat iisque ad quos missæ fuerant haud leve periculum, si in vulgus ederentur, allaturas esse cognosceret, nulli describendas sibique tantum stricte custodiendas ne ad aliorum manus pervenirent penes se ipse servavit, easque dixit litteras *Sine titulo.* Quadrifariam igitur epistolæ omnes a Francisco conscriptæ dividi debent, quæ scilicet sunt: 1° *De rebus familiaribus* : 2° *Seniles* : 3° *Variæ* : 4° *Sine titulo.*

Iam vero si auctore adhuc vivo, uti supra innuimus, plures epistolis eius colligendis operam dederant, in promptu cuiquam esse debet post mortem eius curiosius in id homines incubuisse.[1] Extant reapse Codices quamplurimi (de quibus infra enucleatius dicendum erit) in quibus unius vel alterius speciei epistolæ sæculis XIV et XV descriptæ inveniuntur. Et quamvis non omnes uno eodemque loco asserventur, omnes tamen quæ *De rebus familiaribus* inscriptæ sunt, tribus in Codicibus integræ prostant; eædemque sparsæ hac illac diversis in locis reperiri, et facili negotio in unum integrumque corpus poterant restitui. Mirum proinde est quod in tanta eaque iustissima Francisci Petrarcæ existimatione, qui operibus eius edendis pluries animum applicuere, nunquam de illis omnibus colligendis curam susceperint. Factum imo est ut *Seniles*, itemque

[1] Vide sis relatas a Meneghellio (*Opere, Padova 1831, Vol. 6, pag. 198.*) litteras a Gregorio XI P. M. datas Avenione 3 Idus Augusti an. IV pontificatus eius, quibus Guillelmo S. Angeli diac. Cardinali Vicario suo in Italia mandat ut scripta Petrarcæ nuper vita functi et nominatim epistolas eius diligenter exquirat eorumque apographos codices sibi describi curet.

quas *Sine titulo* reliquit et complures aliæ *Variarum* nomine plus vice simplici in vulgus prodierint: earum vero, quæ *De rebus familiaribus* sunt, maxima pars inter ineditas scripturas in Bibliothecis adhuc abdita delitescat. Sed de hac editarum ineditarumque distinctione operæ pretium est accuratius agere. Utque ex ordine res universa explicetur, id primum statuendum nobis erit, quot in singula volumina epistolarum libros auctor ipse coacervaverit: quot deinde ex iis prodierint typis in vulgus editi: tandem qui sint, ubique asserventur codices celebriores ex quibus adhuc ineditæ a nobis fuerint depromptæ.[1]

Quumque nobis sit de iis enucleatius agendum quæ *De rebus familiaribus* inscribuntur, breviter, inversoque ordine superiori, de tribus aliis epistolarum speciebus sat erit innuere: *Senilium* non amplius septemdecim libros rei litterariæ historicis innotuisse, eosque integros pluries iamdiu typis fuisse vulgatos: *Variarum* nomine modo numero plures, modo pauciores editas fuisse: earum tamen nonnullas perperam inter *Varias* recenseri, quum in Codicibus inter eas inveniantur quæ sunt *De rebus familiaribus*; ideoque suo sint loco restituendæ. Extant tamen et manent adhuc ineditæ plures epistolæ, quarum aliæ habita ratione temporis quo scriptæ fuere inter *Seniles* locum merito obtinerent, aliæ eodem respectu inter *Familiares* essent recensendæ. Quum vero inter has locari nequeant invito auctore, qui locum inter eas vacuum nullum reliquit,

[1] Francisci Petrarcæ litteræ, quotquot ab eo vere dictatas eruditi viri agnoverunt, omnes latino sermone sunt exaratæ. Si quas vulgari lingua ipse composuit, earum non solum autographa quælibet, sed et apographa fide digna nobis invidit ætas. Sic nemo non apocrypham duxit litterulam illam quæ cuidam Leonardo Beccamuccio inscripta legitur in fine Operum edit. Basileæ anno 1554, cuius si stilum consideres, eam dubio procul longe post sæculum XIV scriptam iudicabis. Duas alias ætate hac nostra protulit in medium Ugo-Foscolus; utramque tamen supposititiam et falsam Antonius Meneghellius demonstravit, cuius ineluctabilibus argumentis cum rationibus nequiret, conviciis obstitit Foscolus, quin tamen evinceret litteras illas non vulgari modo sed rudi et incorrecto sermone compositas a Petrarca missas fuisse Episcopo Lomberiensi vel Avenionem anno 1338, quo certo certius Præsul ille Romæ manebat, vel Romam anno 1341, unde ille iamdiu discesserat reversurus in Vasconiam. (*Meneghelli, Opere. Padova, 1831, Vol. 6, pag. 169.*)

nec inter illas quæ septemdecim libris comprehensæ in anteactis editionibus nullum qui suppleri debeat integritatis defectum patiuntur, satius nobis visum est has *Variarum* numero augendo accensere. Ad litteras tandem quod attinet *Sine titulo*, fateor videri mihi auctoris famæ male consuluisse qui abditas ab eo et cuipiam negatas in vulgus proferre non dubitarunt. Iamque vix una vel altera, imo ut rectius loquar, vix unius alteriusve pars aliqua adhuc inedita manet; quam nemo, ut auguror, in lucem edendam, citra ullam vel Auctoris laudem vel lectoris utilitatem, imo in utriusque vel famæ vel morum detrimentum, censere queat. Quod ad me attinet, id nec catholico nec cordato viro dignum putans, omnem de illarum litterarum editione curanda, vel integritate restituenda cogitationem reieci. Hanc itaque mihi Spartam unam suscipiendam duxi, ut relictis in tenebris, si quæ adhuc sunt, litteris *Sine titulo*, earumve fragmentis, sepositisque *Senilibus* quarum iam pluries perfecta editio est, cæteræ omnes Francisci Petrarcæ epistolæ, vel *De rebus familiaribus*, vel *Variarum* nomine designandæ, tum quæ in antiquis editionibus extant, tum quæ per diversas Europæ Bibliothecas dispersæ adhuc ineditæ manent, tandem in lucem me primitus edente prodirent.

Nec ambigendum cuique erat de numero librorum quibus volumen *De rebus familiaribus* ab ipso Auctore compositum ab initio constiterit. Vix enim e vivis elato Francisco Petrarca, de vita et operibus eius commentarium edidit Sicco Polentonus, quumque de eius litteris verba fecerit, « *Prosaicarum*, inquit, *libri habentur qui* Rerum familiarium *appellantur XXIV, inde qui* Rerum senilium *inscribuntur XVII.* » Et paulo infra « *unum epistolarum volumen* Rerum familiarium *inscriptum est, et libros quatuor et viginti habet.* »[1] Ea porro Francisci fama apud homines invaluerat, ut, quemadmodum supra innuimus, illo adhuc vivente eoque magis absumpto, de operibus eius colligendis fuerit a multis cogitatum: nec mirum propterea, quod ab inventione artis typographicæ parum temporis effluxerit quin

[1] Laur. Mehusius in vita Ambrosii Camaldulensis, pag. CCXL, idemque in vita Lapi de Castiglionchio, pag. XI.

de iis in vulgus edendis litterati eius temporis homines se sollicitos præbuerint. Plurimæ quidem operum eius editiones hucusque prodierunt: et si de iis instituendus mihi sermo esset quibus lyrica eius carmina vernaculo idiomate composita vulgata fuerunt, citra omnem exaggerationis notam dicere possem, nullius ex antiquioribus recentioribusve poetis scripta toties typis impressa fuisse. Quod facile sibi persuaserit quicumque sciat post primam a Vindelino Spira anno 1470 Venetiis peractam, alias triginta quatuor eodem sæculo XV, sequenti XVI centum sexaginta septem, dein XVII alias septemdecim, sex inde supra quadraginta sæculo XVIII, quinquaginta demum et amplius hoc quo vivimus XIX editiones italicorum carminum *(il Canzoniere)* recenseri. Quarum si loca et tempora novisse placeat, videre erit in iis quæ Bibliothecæ Petrarchianæ nuncupantur, et in illa præsertim quam Florentiæ anno 1822 Italicis Francisci carminibus adiunxit Aloisius Ciardettus.[1] Porro ab instituto meo alienum est omnes omnium operum eius editiones recensere, quarum qui cupiat plenam sibi notitiam quærere, adeat bibliographicos catalogos, illumque in primis a Dominico Rossetto iuris consulto Tergestino elucubratum.[2] Is quidem, nescio quo singulari in Franciscum Petrarcam, itemque in Pium Secundum Pontificem Maximum amore captus et obsequio, quotquot vel utriusque opera typis vulgata, vel aliorum de illis elucubrationes, commentaria, ellogia, historicas criticasve disquisitiones, imagines denique, numismata aliaque huiusmodi undique diligenter et operose exquisita colligere potuit, nec sumptibus nec laboribus parcens sibi comparavit, et rerum omnium sibi quæsitarum accuratissimum indicem semel iterumque in vulgus edidit, ea præcipue motus ratione, quod si quis eius generis aliquid penes se vel alicubi extare cognosceret, paratam sibi sciret eius collocandæ occasionem in illius

[1] *Le rime del Petrarca* con tav. in rame, ed illustrazioni, Tomo IV. Biblioteca Petrarchesca, Firenze, Tipografia di Luigi Ciardetti, 1822.

[2] *Catalogo* della raccolta che per la Bibliografia del Petrarca e di Pio II, è già posseduta e si va continuando dall'Avvocato De Rossetti di Trieste. — Trieste, Marenighi, 1834, pag. 96, in-4. — *Continuazione del Catalogo*, pag. 6, in-4.

bibliotheca, quam moriens ipse Municipio Tergestino annua cum dote liberaliter legavit. Quum porro multa, eaque varia Franciscus Petrarca ingenii sui monumenta reliquerit, e quibus omnibus epistolæ tantum soluta oratione conscriptæ, imo earum pars una nostri constituant laboris materiam, eas tantum editiones hoc loci recensendas putamus, quæ vel epistolas seiunctim ab aliis operibus exhibent, vel eas aliis, omnibusve coniunctas complectuntur. En igitur quæ eiusmodi hucusque peractæ editiones nobis innotuere.

I. 1484. (Sine loco.) Fr. Petrarchæ Epistolæ. *Hanc citat Baldellius*[1] *fidem sequutus Maittairii.*[2]

II. 1492. Fr. Petrarchæ Epistolæ Familiares. Libri VIII. *Charta 117 tergo hæc habet:—Impresso in urbe Venetiarum operi per Johannem et Gregorium De Gregoriis fratres felix imponitur finis. Castigatum est autem qua fieri potuit diligentia a Sebastiano Manilio Romano cive viro haud illitterato humanæ restaurationis anno* MCCCCLXXXXII. *Idibus septembris Augustino Barbadico Serenissimo Venetiarum principe Rempublicam tenente.*

Vol. 1, in-4 constat chart. 117 præter litteram dedicatoriam, indicem, et chart. ultimam monogramma fratrum De Gregoriis (Z G) exhibentem.

Rossetti Catal. nº 53. Rarissimum hoc volumen sub oculis habui mihi humanissime commodatum a fratribus De Minicis.

III. 1494. Fr. Petrarchæ Opera omnia, Daventriæ. *Editionem hanc, primam quæ opera omnia Fr. Petrarcæ complectatur, citat Rossettus in Præfatione operum poeticorum minorum Fr. Petrarcæ quæ ipse edidit, et illustrium Italicorum poetarum versione donata vulgavit.*[3] *Haud tamen illam se uspiam vidisse profert diligentissimus hic investigator, fidemque Maittairii qui sup. et ipse sequutus in hoc videtur.*

[1] *Del Petrarca e delle sue opere*, Libri 4 del cav. Gio. Battista Baldelli, Firenze, 1837.

[2] Maittaire Mich. — *Annales typographici* ab artis inventæ origine ad ann. 1557 cum appendice ad ann. 1664. Hagæ Comitum et Amstelodami.

[3] *Poesie minori del Petrarca* sul testo latino ora corretto, volgarizzate da poeti viventi e da poco defunti. Milano, Tomi 3. Tip. de'Class. 1829-1834.

IV. 1495. Librorum Fr. Petrarchæ impressorum annotatio. Basileæ per Mag. Johannem De Amerbach. Fol. vol. 1.
Hanc Baldellius loc. cit. asserit se vidisse in Bibliotheca Tramontana.

V. 1496. Eadem quæ supra nº IV.
Cat. Rossetti, nº 60.

VI. 1497. Eadem quæ sup. n. IV et V.
Hanc citat Lazzerus in Miscell. ex Mss. lib. Coll. Rom. Soc. Jesu. Romæ per Paglierinum 1754, T. 2.

VII. 1501. Librorum Fr. Petrarchæ annotatio. Venetiis per Simonem De Luere impensa Domini Andreæ Torresani de Asula. Fol. vol. 1.
Rossetti Catal. nº 64. Huius editionis Baldellus loc. cit. duo citat exemplaria alterum diem præferens 22 martii, alterum diem 17 junii eiusdem anni 1501.

VIII. 1503. Librorum Fr. Petrarchæ impressorum annotatio. Venetiis per Simonem Papiensem dictum Bivilaquam die 15 Iulii.
Rossetti Catal. nº 68: Baldellus loc. cit. Huic editioni plerumque adsuitur BUCOLICUM CARMEN CUM COMMENTO BENVENUTI IMOLENSIS PER MARCUM HORIGONO DE VENETIIS MCCCCXVI DIE VI JULII, *ubi evidenter patet legendum esse* MDXVI. *Plura forsan editionis a Simone peractæ exemplaria in manus Horigonii pervenere, qui quum diversa characterum forma Bucolicum carmen impressisset, hoc illis adiunxit, operum indice iisdem characteribus addito in fronte voluminis.*

IX. 1541. Fr. Petrarchæ Opera omnia. Basileæ sine nomine typogr. in-8, vol. 1.
Rossetti Catal. nº 141.

X. 1554. Fr. Petrarchæ Opera omnia. Basileæ per Henricum Petri in fol. vol. 2.
Rossetti Catal. nº 210.

XI. 1558. Fr. Petrarca. Bucolica, Africa, et Epistolæ. Basileæ sine typogr. nomine, 8º, vol. 1.
Rossetti Cat. nº 224.

XII. 1581. Fr. Petrarchæ Opera omnia. Basileæ per Sebastianum Henricpetrum.
Rossetti Cat. nº 290.

XIII. 1601. Fr. Petrarchæ Epistolarum libri XVII, ex Cod. J. Chalasii 8º, vol. 1, per Petrum Roverianum (sine loco).
Rossetti Cat. 340.

XIV. 1601. Fr. Petrarchæ (*ut supra*). Lugduni per Samuelem Crispinum.
Rossetti Cat. 339.

XV. 1601. Fr. Petrarchæ Epistolarum omnium. Coloniæ Allobrogum ap. Samuelem Crispinum. (*Lazzeri ubi sup.*)

XVI. 1601. Fr. Petrarchæ Opera omnia. Lugduni ap. Samuelem Crispinum.
Lazzeri ut sup. fidem sequutus Pope.
Quatuor has quas ultimo loco recensui editiones, diversa quamvis sub fronte, ad unam tantum reduci suspicor. Lugdunensis enim (XIV) qua usus ego sum, singulas litteras iisdem habet paginarum numeris distinctas quibus Tiraboschius et Mehusius litteras easdem referunt in editionibus Genevensi et Petri Roveriani. Vero igitur simile puto unam eamdemque editionem Lugduni, Genevæ et Coloniæ Allobrogum, itemque et Samuelis Crispini et Petri Roveriani nomina præ se ferre: et falsa opinione deceptos Pope et Lazzarum omnia Petrarcæ opera vel epistolas omnes comprehensa dixisse in editione Lugdunensi anni 1601, quæ libros tantum XVII Epistolarum, scilicet Familiarium XIV; Varias, Sine titulo, et Ad Viros illustres complectitur. [1]

Iam vero quum viginti quatuor ut diximus in libros epistolas *De rebus familiaribus* Franciscus ipse diribuisset, haud facile quispiam divinare poterit cur factum sit, ut in omnibus supra recensitis sæculorum XV et XVI editionibus octo tantum primi ex iis fuerint vulgati, dum e XVII libris quibus *Seniles* constant nullus in iis desideretur. Si quid in huiusce rei obscuritate mihi coniicere liceat, dicam profecto quod sentio. Omnibus ego Epistolarum Francisci Petrarcæ editionibus temporis prærogativa præstare illam censeo quam supra n° II distinctam adnotavi, eam scilicet quam anno 1492 fratres De Gregoriis Venetiis in lucem protulere. Prætelquam quod enim præcedentem editionem anni 1484 a Baldellio citatam nemo nostrum hucusque,

[1] Libros in quibus vel anteactis temporibus vel nostra hac ætate vix una vel altera Francisci littera vulgata fuerit haud visum mihi est in hac editionum serie recensere.

nec ipsemet Baldellius, oculis potuit fidelibus subiicere, multa me movent ut de eius existentia magnopere dubitem. Scilicet altera illa epistolarum editio, quam tempore principem me putare dixi, cura et diligentia peracta est cuiusdam Sebastiani Manilii Romani civis, qui librum dicans *Dominico Bolano Veneto Patritio, equiti aureato, philosophiæ doctori, ac Communi Venetorum advocato* cuius erat familiaris, se ex eius bibliotheca Francisci Petrarcæ octo epistolarum de rebus familiaribus libros nuper accepisse profitetur « ultimum quidem » ut opinabatur (eratque reapse) « mancum, reliquos barbarico calamo adeo » proximos ut nonnisi elegans divinator elementorum structu- » ram internosse potuisset. Tua » (præstat enim Manilii verba Bolanum alloquentis fideliter referre) « tamen adhortatione, qua » nihil mihi est potius, ut imprimerentur, curavimus, cum per- » facilis quidem ea nobis inesset facultas: in quibus laboris non » parum, utinam non infamiæ, reperiisse me fateor. Nam ut erant » Gallica manu exarati sine auctoris titulo legebantur, et epistolæ » ipsæ vel paucæ vel nullæ cui mitterentur assignabantur. Ve- » rum ut ingenii facultas et rerum coniectura in tanta obscu- » ritate dictabat, omni adhibito studio aliqua ex parte vel emen- » davimus vel fortasse in peiorem statum redegimus........... at » ne ignores quid de meo apposuerim quidve resecandum » duxerim.... benignas.... aures præstabis. Aptavimus in primis » et librorum et epistolarum titulos nullo quadrantes *(sic)* or- » dine, quarum hæc fere omnium erat formula: *ad Socratem* » *suum, ad Barbatum* et cœtera id genus. Nos vero Ciceronem » cœterosque doctissimos viros imitati, eo quem epistolæ lex » exposcebat ritu, titulos exposuimus, ut intueri fas est. Eas » autem quæ sine illius ad quem mittebantur nomine legeban- » tur, harum duarum litterarum T. M. indice munivimus.... » Multa tandem passim in toto opere mendose apposita veræ » lectioni restituimus. Ea vero quæ barbariem quamdam refe- » rebant, et quæ nec epistolæ ratio nec romana eloquentia » admittebat, penitus resecavimus: ut erat *ambasciatoribus* » Iliensium Tiberii principis responsio, pro *legatis* Ilien- » sium etc. »

Age vero. Si iam inde ab octo annis Francisci epistolæ in lucem prodiissent, poterat ne Manilius de illis loqui uti primitus et nuper a se repertis in bibliotheca Bolani? Fuerit quidem longe ab urbe Venetiis, fuerit in extremis Italiæ vel Germaniæ oris peracta editio anni 1484, cuius latet locus; quis credat octo annorum spatio nullam de ea notitiam Venetias, *portum*, ut alicubi Franciscus noster ait, tunc temporis *totius humani generis*, appulisse, adeo ut sibi gloriam primi editoris Manilius vindicaret epistolarum, quæ iam vulgatæ per manus litteratorum hominum ferebantur? Validius tamen opinionis meæ fundamentum in eo statuendum videtur, quod se Manilius fecisse narrat in litteris, quas in Codice Bolaniano absque ulla designatione personarum quibus inscriptæ fuerant invenerat. Eas quippe duarum litterarum T. M. indice distinctas edidisse se refert, cuius quidem rei quum nullam ipse rationem adducat, quid reapse litteris illis singularibus significaverit prorsus ignoramus: coniectare tamen libet eum forsan iuris consultos imitatum, qui servos peregrinos filiosque familias capite *minui* dixerunt, litteras hasce *Titulo* quasi capite *Minutas* ab aliis secernere voluisse. Iam vero si qua extitisset ante ann. 1492 altera epistolarum editio, quum ad alterius codicis fidem fieri debuisset, litteras quas Manilius signo T. M. adnotavit, vel nomine illorum quibus inscriptæ erant, vel alia omnino nota quæ nominis illius defectum ostenderet distinctas exhibuisset. Atqui Veneta editio quæ undecim post annis primam illam est subsequuta (eas quippe in intervallo peractas consulere non potuimus), non alio signo quam earumdem litterarum T. M. epistolas illas adnotavit; quæ vero deinde Basileæ et Lugduni prodierunt falsa prorsus eius notæ interpretatione, *Thomæ Messanensi* inscripserunt, ad quem eas missas fuisse et temporum ratio et rerum quæ in iis leguntur natura credere vetant, prout enucleatius ostendemus in animadversionibus quibus litteras illas italice versas declarabimus. Id denique notatum velim, Manilium, in ea de qua dixi littera ad Bolanum, professum fuisse nonnulla quæ quamdam barbariem referebant ex Petrarcæ epistolis se resecasse; eiusque rei exemplum de-

disse *ambasciatores* Iliensium in *legatos* Iliensium a se commutatos. Locus est in litt. 12 lib. IV *(Urget dolor)* nullaque ex omnibus quas novimus Epistolarum editionibus barbaricam illam vocem habet. Ex quibus omnibus, ut mihi videtur, plus quam probabilis ratio assurgit concludendi primam omnium quæ noscantur epistolarum editionem eam esse quam ex Codice Dominici Bolani Venetiis protulit Sebastianus Manilius: eamque sequutos esse qui rursus Venetiis et deinde Basileæ et Lugduni Francisci Petrarcæ epistolas iterum edidere.

Quæ quum ita sint, in promptu ratio est cur octo tantum libri *De rebus familiaribus* semper editi fuerint: quia scilicet primam illam editionem omnes sequuti, satis suo muneri fecisse visi sunt, quin de aliorum librorum inquisitione diligentius curarent. Quam veterum editorum ignaviam id fortassis excusat quod duo alii in Italia extabant, extant et hodie codices, vivente adhuc Petrarca vel vix eo e vivis sublato exarati, qui octo tantum libros ordine primos de rebus familiaribus continent; quumque nihil in iis reperiatur ex quo sexdecim aliorum defectus argui queat, haud editoribus illis succensendum est quod de opere in integrum restituendo non cogitaverint.

Accidit tamen ut nonnullæ ex epistolis quæ inter *Familiares* locum habere debuissent suis avulsæ locis ad manus veterum editorum pervenerint, qui illas inter *Varias* quo libuit ordine collocarunt. At sæculo ineunte XVII Samuel Crispinus typographus Lugdunensis codicem rarissimum invenit penes Io. Chalasium iurisconsultum asservatum, in quo Fr. Petrarcæ epistolæ plus minus septuaginta reperiebantur ad illam diem adhuc ineditæ, quarum ille statim editionem perficiendam curavit, cuius supra meminimus (n° XIV). Erat forte ille codex integri alterius fragmentum, cumque nollet typographus, si ad verum librorum numerum novas illas litteras referret, defectum priorum et sequiorum in propatulo ponere, illas non interrupto ordine post octavum librum, qui in anteactis editionibus erat postremus, continua serie prelo mandavit. Quapropter suis in libris IX, X et XI is litteras dedit quæ a Fr. Petrarca in li-

bris XVIII, XIX et XX locum obtinuerant: in XII, litteras libri XIII, tribus tamen expunctis, edidit: e libro XXIII, qui unam supra viginti continet, octo ille tantum litteras exhibuit, et libro adscripsit XIII; tandem XXIV libri unam dumtaxat in suo libro XIV, aliasque decem sub singulari titulo litterarum *Ad viros illustres* in lucem protulit: quarum pleræque et in aliis editionibus eodem sub titulo reperiebantur. Desunt vero omnino in hac Crispini editione tres supra centum epistolæ quæ libris IX et sequentibus usque ad XVIII comprehenduntur: desunt item aliæ triginta in quatuor postremis libris: desiderantur tandem, licet in anterioribus editionibus prostent, in libro IV sex litteræ *De Laurea*, et in V illa quæ ad Clementem V Pont. Max. missa medicorum inimicitias auctori nostro quæsivit: adeo ut editio hæc omnibus locupletior eademque rarissima, careat adhuc 140 litteris *De rebus familiaribus* aliisque plus minus quadraginta quæ inter *Varias* reponendæ hucusque in tenebris bibliothecarum delituere.

Operæ nunc pretium est fontes indicare, e quibus omne hauriri possit quod ad Fr. Petrarcæ opus epistolare restituendum in integrum desideratur: sive, ut clarius loquar, iam de Codicibus dicendum est e quibus omnes quæ adhuc iacent ineditæ eius epistolæ erui queant. Primos ordine ponam tres maximi pretii Codices qui integrum *De rebus familiaribus* opus in XXIV libros dispertitum continent: suntque:

(A). I. Cod. membranac. anni 1388. Colbertini nomine notus in Biblioth. Imper. Parisiensi num. VIIIMDLXVIII.

(B). II. Cod. membran. papyrac. e præcedenti descriptus Sæc. XV in ead. Biblioth. Imp. Parisien. num. VIIIMDLXIX.

(C). III. Cod. membranac. papyrac. quem Cardinalis Passioneius legavit Biblioth. Angelicæ Fratr. Augustinianor. urbis Romæ ubi asservatur (V. 1, 7), ad cuius calcem legitur: *Francisci Petrarchæ laureati rerum familiarium, liber XXIV explicitus feliciter anno 1404 die XXII Februarii.*

Tribus hisce subiicimus tres alios Codices quorum unusquisque continet tredecim posteriores libros *De rebus*

familiaribus: adeo ut horum numeri ordinales Ius, IIus, IIIus etc. respondeant numeris XIIo, XIIIo. XIVo etc. trium superiorum Codicum.

(D). Codex no VIIIMDLXX. Bibliothecæ Imp. Parisiensis.

(E). FLORENTIÆ. Cod. IV, Plut. LIII. Bibliothecæ Florentinæ Laurentianæ qui ex sequenti Codice (F) desumptus ita a Bandinio describitur: *Supra quam dici possit ornatissimus et nitidissimus cum pictura in prima pagina ubi tituli exhibentur etc.... et alia in secunda ubi epistolæ Petrarchæ incipiunt, cuius ferme totus margo depictus est cum stemmate Mediceo et cum initialibus librorum aureis et coloratis.*

(F). Cod. X. Plut. XXVI. Sinistr. in eadem Bibliotheca Laurentiana. Ad calcem eius legitur: *Iste liber fuit ad usum fratris Thedaldi De Casa quem vivens assignavit armario Fratrum minorum Florentini conventus 1406.* Huic vero Thedaldo fratri Franciscali Johannis Boccaccii familiarissimo et Francisci Petrarcæ adeo studioso ut Paduam se contulerit eius operibus describendis, codicem hunc dono dederat Lapus seu Iacobus De Castiglionchio, cuius et nomen in eo adscriptum, et breves adnotationes autographæ in marginibus extant, ex quibus evincitur anno adhuc 1379 eo Lapum usum fuisse. *(Vide Mehusium in vita Lapi).*

En tandem codices alios quorum ad me fama pervenit (longe enim est ut quotquot ubique extant me novisse confidam) qui vel integros quisque libros vel litteras aliquas modo numero plures modo pauciores continent, plerumque tamen potius ad Seniles et Varias quam ad Familiares referendas. Sunt itaque qui sequuntur.

(G). Maximi quidem pretii eadem in Bibliotheca Laurentiana servatur Cod. XXXV, Plut. LIII ipsius Petrarcæ manu integre conscriptus, quique iam fuit Ludovici Beccadelli Archiep. Ragusini. Constat ex litteris omnibus autographis et in unum volumen redactis, quæ papyri plicaturas, subscriptiones, inscriptos titulos, sigilla denique integra proferunt.

(H). Ibidem Cod VIII. Plut. XXIX.

(I). Ibidem Cod. III. Plut. LXXVIII. Continet omnes Seniles.

(L). Ibidem Cod. XVIII. Plut. XXXVIII.

(M.) Ibidem Cod. V. Plut. LXXVIII.

(N). Ibidem Cod. XI. Plut. LXXVIII.
(O). Ibidem Cod. XVI. Plut. LXXXVIII. Inf.
(P). Ibidem Cod. LXXIII. Plut. LXXXIX. Sup.
(Q). Ibidem Cod. XIII. Plut. XC.
(R). Ibidem Cod. XIV. Plut. XC. Inf.
(S). Ibidem Cod. XVII. Plut. XC.
(T). Ibidem Cod. XLIII.
(U). Ibidem Cod. XCII. } Biblioth. Leopold. Strozzianæ.
(V). Ibidem Cod. CV.
(X). Ibidem Cod. CI. Biblioth. Leopold. Gaddianæ.
(Y). Ibidem Cod. CLXXVIII. Biblioth. Operarior Eccl. Metropolit. Florentinæ.
(Z). Ibidem Codex Marcianus quem a Nicolao Nicolio Padua Florentiam advectum Mehusius autographum Petrarcæ existimavit, quod tamen negant Baldellius, Sartius aliique. Hic e Bibliotheca Marciana ubi N° 336 erat distinctus in Magliabechianam translatus ibi asservatur Plut. I. 1, 28.
(a). Ibidem Cod. n° 873. Biblioth. Riccardianæ qui iamdiu fuit Nicodemi Tranchedini.
(b). Ibidem Cod. n° 805 eiusdem Biblioth. Riccardianæ.

Quorum Florentinorum Codicum quid singuli contineant ideo reticendum hic duxi quod diligentissime iam id exposuit Bandinius in suo Catalogo Codicum Latinorum Biblioth. Laurentianæ.

(c). Romæ in Biblioth. Collegii Soc. Jesu Codex extat papyraceus sæculi XIV nonnullas continens F. Petrarcæ litteras et duas præsertim quas damus inter Varias n^is 6 et 63.
(d). Ibidem Bibliotheca Vaticana Codicem habet distinctum n° 5621 auctoris nostri litteras continentem septem supra octoginta plerasque ineditas et ad posteriores XVII Familiarum libros referendas. Desunt tamen in libro IX littera 1, in libro X littera 2, et in XI litteræ 1, 2 et 6.

Nunc Syllogen proferam eorum qui in Veneta Biblioth. S. Marci asservantur, quorum mihi notitiam singulari humanitate præbuit Josephus Valentinellus v. c. eiusdem bibliothecæ præfectus honoris et grati animi causa mihi nominandus. Extant igitur Venetiis in Bibl. S. Marci:

(e). Cod. LXX, Class. XIII. Membranac. Sæc. XIV, fuitque

primum Francisco Barbaro dein Jacobo Morellio viro eruditissimo; continetque litteras sexaginta novem quarum multæ ineditæ sunt.

(f). Cod. LXXXV, Cl. VI. Membranac. Sæc. XIV. Continet inter alia Petrarcæ opera litteras eius *Sine titulo.*

(g). Cod. CCCXXXIV, Class. XIV. Membranac. Sæc. XIV. Habet litteras sine titulo viginti et unam.

(h). Codd. CCXXXIX et CCXXXI, Class. XIV. Chartac. Sæc. XV; quorum alter duas, alter plures litteras continet, omnes tamen præter unam ex Familiaribus iamdiu vulgatas.

(i). Cod. CCLIV, Class. XIV. Chartac. Sæc. XV. Litteram habet iamdiu editam inter Seniles.

(k). Cod. XVII, Cl. XC. Chartac. Sæc. XV. Integros XVII Senilium libros complectitur.

(l). Cod. LXXX, Cl. XC. Membranac. Sæc. XV. Quinque continet litteras iamdiu editas et fragmenta insuper aliarum quæ itidem in vulgus feruntur.

(m). Cod. CCLIV, Cl. X. Chartac. Sæc. XV. Est in eo pars unius litteræ 4æ Libri V, *De reb. fam.*

(n). Cod. VII, Cl. XIV. Chart. Sæc. XV. Litteram habet 8am Lib. VIII Fam. quæ sub initium differt aliquantulum ab ea quæ in vulgus prodiit.

(o). Cod. CCCCLXXVII. Chartac. exeunte Sæc. XIV, vel XV ineunte conscriptus. Titulum habet: Epistolarum Familiarium, Libri VI: reapse tamen octo comprehendit.

(p). Cod. CCLXX, Class. VI, Mss. Ital. Sæc. XVI. Continet litteras tres supra viginti typis iamdiu vulgatas.

(q). Cod. LXIX, Class. XIV, Sæc. XV. Unam tantum litteram habet eamque editam.

(r). Cod. CXX, Class. XI, Mss. It. Sæc. XV. Litteram habet 3am Libri XIII Senilium, eamque Aretini cui Fr. Petrarca illa respondit.

(s). PATAVII. In bibliotheca Capitulari codex asservatur vivente adhuc Fr. Petrarca conscriptus, qui octo primos Familiarium libros et insuper litteram continet 14am, Libri XV Fam.

(t). AUGUSTÆ TAURINORUM. In bibliotheca Athenæi Codex extat distinctus nº 784, unde De Sadius deprompsit ediditque litteras a Francisco Petrarca ad Nicolaum Tribunum missas.

(u). Bibliotheca Bodleyana in Anglia Codicem habet qui iamdiu

fuit Abatis Canonici Veneti, quique continet litteras 6^{am} et 7^{am} Lib. II, et lit. 3^{am} Lib. XVII *De reb. fam.*, primam earum quæ *Sine titulo* audiunt, et nonnullas ex poeticis: nulla tamen est quæ nondum in lucem prodierit.

Ditissima ex hac Codicum segete cuinam non videatur Fr. Petrarcæ opus epistolare facili potuisse negotio in integrum restitui? Attamen tria pene sæcula ab ultima Crispini editione effluxere, quin, non dicam ineditis Francisci epistolis in lucem edendis, sed iamdiu editis in eam formam reducendis quæ usui esse posset, operam aliquis navaverit. Adeo enim erroribus perversisque lectionibus scatent editiones omnes quas supra retulimus, eæque oculis ingrata characterum forma et obscura nexuum admixtione impressæ sunt, ut et fastidium semper et sæpe insuperabilem intelligendi difficultatem lectoribus pariant. Nec profecto defuere omnino qui opus hocce meditarentur. Post quam enim eruditissimus vir Laur. Mehusius in vita Ambrosii Camaldulensis celebriorum ex suprascriptis Codicibus notitiam in vulgus edidit, et rationem aperuit quæ litteris Petrarcæ in novam lucem edendis optima sibi videretur, nonnulli quibus Codices illos consulendi plenior erat facultas, in id animum intendere visi sunt ut huic tandem eruditorum voto satis facerent. Infecta tamen res mansit usque ad ætatem hanc nostram, qua denique visa ad exitum properare opera clarissimorum virorum Angeli Fabbronii et Jo. Baptistæ Baldelli equitis, quorum hic alter ineditarum litterarum exemplaribus undique sibi comparatis, eam sibi supellectilem quæsiverat, ut in doctissimo quod edidit commentario de vita et operibus Fr. Petrarcæ se possidere professus fuerit « *il più abbondante e più copioso epistolario che di lui si conosca in Europa.* » Fabbronio verum e vivis elato, publicis ille privatisque negotiis distentus ab incepto desistere coactus est, et liberali prorsus animo collectas illas epistolarum divitias Antonio tradidit Meneghellio Paduano, multarum litterarum viro, iamque in Francisci operibus diu diligenterque versato, qui exoptatæ editioni procurandæ statim incumbens, ut de integritate edendi operis

certior fieret, typis Seminarii Patavini anno 1818 Indicem vulgavit Epistolarum omnium quarum ipse exemplaria sibi haberet, tum editarum tum quæ adhuc essent ineditæ, litteratos omnes viros et præsertim nobiliorum per Europam Bibliothecarum præfectos compellans, ut si quid aliud eius generis alicubi asservatum iis innotesceret, ipsi in præparata editione vulgandum communicarent.[1] Morte tamen præventus, opus infectum et ipse Meneghellius reliquit, aptaque iam prelo suppellex eius de uno in alium tandem in Josephum Vedova Paduanum pervenit, qui programmate in vulgus edito sub die 15 Martii anni 1853 iam iam manus operi videbatur admoturus, perfecissetque profecto nisi inopina fuisset ipse quoque morte præpeditus. Fato sic diceres evenisse ut tot summi viri rem quæ in omnium votis iamdiu est, toties susceptam nondum ad exitum perducere potuerint.

Id ego si fata sinant aggressus, integrum opus *De rebus familiaribus* cæterasque omnes Fr. Petrarcæ epistolas quæ sub *Variarum* nomine iamdiu vulgatæ fuerunt quasque adhuc ineditas extare cognovi, tandem aliquando non solum in lucem proferre, sed, si non exiguo labori vires suppetant, et in Italicam linguam nostram transferre et notis animadversionibusque opportunis illustrare mihi constitui. Quamobrem in id primum incubui ut mihi tota innotesceret litterarum series quibus XXIV Familiarium libri constabant. A primo ad octavum eas cuique reperire datum erat in omnibus hucusque vulgatis editionibus, dummodo quod uni deerat suppleretur ex altera. Dies tamen litterarum qui fere in omnibus desiderabantur, quotquot in Codicibus Parisiensibus inventi sunt, ab illis excerptos addidimus. Quæ tredecim ultimis libris comprehenduntur ex Codicibus Florentinis quos supra litteris E et F designavimus describendas curavimus omnes, iis exceptis quas uti diximus di-

[1] *Index Francisci Petrarchæ Epistolarum quæ editæ sunt et quæ adhuc ineditæ. Patavii, typ. Seminarii.* Initia tantum litterarum ordine alphabetico disposita hoc in Indice reperies; quin ex eo vel nomina appareant eorum ad quos litteræ missæ sunt vel ordo quo inter Familiares aut Seniles aut Varias sint recensendæ. Desunt insuper eo in Indice litteræ n° 23 quarum 4 ineditæ, reliquæ 19 iam editæ fuerant.

verso ordine dispositas, integras tamen Crispinus ediderat. Litterarum vero quibus constant Libri IX, X et XI exemplaria nobis quærenda fuerunt ex Codicib. supra num. I et II designatis, qui in Bibliotheca Imper. Parisiensi asservantur. Sic factum est ut integrum *De rebus familiaribus* volumen, quod antiquis in editionibus litteras tantum 121 complectebatur, ad suam primævam integritatem restitutum litteras hodie 347 exhibeat, quarum 128 erant prorsus ineditæ.

His *Varias* adiunximus, quas scilicet sub hoc nomine veteres editores in lucem dederant, iis inde expulsis quæ inter Familiares primitus ab auctore ordinatæ suis locis a nobis sunt restitutæ, eodemque *Variarum* nomine distinctæ omnes litteræ aliæ nunc primum a nobis vulgantur quæ extra librum Familiarium vagantes inter ineditas hucusque delituerunt: suntque hæ Variæ nº 65 quarum 35 antehac in bibliothecis absconditæ. In iis autem disponendis, ut, deficientibus die et consule, aliquis tamen ordo a nobis servaretur, illum sequuti sumus quem ratio alphabetica secundum initia litterarum in promptu nobis exhibuit.

Nunc de textus lectione multa forsan dicenda essent ut lectoribus pateret quantum laboris et industriæ mihi impensum sit in detegendis atque emendandis quum veterum editionum tum et codicum a quibus epistolæ ineditæ depromptæ sunt numero prope dicam infinitis, intellectu sæpe difficillimis erroribus. Nec me fugit longo adhuc intervallo distantem ab ea quam iure quisque postulet huius editionis correctionem inventam iri. Quo enim perfectius opus evaderet necessarium erat omnino textuum editorum ineditorumve, quorum mihi copia facta est, cum aliis per diversas Europæ bibliothecas extantibus comparationem instituere et alterum alterius ope corrigere et emendare. Quod quum ego multis de causis perficere nequiverim, satius duxi curiositati eruditorum qua datum esset ratione consulere, quam sub obtentu imperfecti operis vitandi editionem harum litterarum iterum ad Kalendas græcas amandare.

Ut vero facili quisque negotio nostris queat admissis occurrere, indicem litterarum omnium Fr. Petrarcæ huic præfa-

tioni subiecimus, ex quo ictu pene oculi appareat quibus in codicibus singularum textus reperiatur, ad quorum fidem quidquid imperfecti in hac exciderit editione corrigi possit atque emendari.

Illud denique addam me diu incertum extitisse an litteris hisce notas animadversionesque subiungerem, quæ earumdem diem, occasionem, argumentum declararent, atque ex ipsius Petrarcæ verbis deprompta validissima argumenta suppeditarent, quibus tum civilis historia et litteraria, quum præclarissimorum eius ætatis virorum vitæ resque gestæ illustrarentur. At re mature perpensa, omne illud notarum et animadversionum opus Italicæ litterarum versioni adiungendum reservare visum est. Ne tamen omnem de vita et rebus gestis lector desideret Auctoris nostri notitiam, ex cuius defectu fieri nequit quin sæpe in narrationibus eius intelligendis hæreat, Familiaribus hisce præmittendam duximus Epistolam qua Posteros ipsemet docuit originem gentis suæ, et vitæ actæ rationem usque ad annum ætatis sextum supra quadragesimum. Huic vero procemio nostro Tabulam subnectimus chronologicam eo ordine compositam ut hinc publicos privatosque eventus exhibeat quibuscum ipsius vita lato quoque modo coniungitur, hinc quidquid memoratu dignius ipsi contigerit appareat. Documenta vero criticasque disquisitiones quæ assertarum rerum veritatem confirment, una cum Italica harum epistolarum versione, si cœptis Deus annuat, brevi nos edituros esse confidimus.

IN FRANCISCI PETRARCÆ EPISTOLAS

INDICES

I. Codicum in quibus autographa vel apographa earum asservantur.
II. Litterarum quæ in indice Meneghelliano vel desiderantur vel perperam Petrarcæ adscribuntur.
III. Litterarum omnium editarum et ineditarum Fr. Petrarcæ.
IV. Litterarum quæ sunt *De rebus familiaribus.*
V. Litterarum *Variarum.*
VI. Nominum eorum ad quos singulæ epistolæ missæ sunt.

En tibi, lector amice, indicem epistolarum omnium Francisci Petrarcæ, de quibus notitiam mihi comparavi, tum quæ iamdiu typis vulgatæ fuerunt, tum quæ hucusque ineditæ, primitus hodie in lucem prodeunt. Eas sic dispositas invenies ut uno aspectu perspicias utrum adhuc editæ fuerint an non: rursusque, si editæ, quo in loco prostent editionum Venetæ (an. 1503), Basileensis (an. 1554), et rarissimæ Lugdunensis (an. 1601): omnium vero editarum ineditarumque veluti fontes tibi pateant Codices per diversas urbes dispersi, in quibus earum exempla serventur: quo fiet ut facili negotio ambiguitates erroresque quos præsens editio cavere non potuit removere queas.

Iam vero si epistolis singulis hæc codicum adnotatio extentis verbis fieri debuisset, eædem semper demonstrationes non sine maximo legentium fastidio recursarent, et spatium indici capiendo pene immensum requirebatur. Quæ duo ut vitarem, alium heic indicem præcipuorum Codicum subiiciendum duxi, in quo singulis Codicibus singulæ respondent litteræ alphabeticæ, quæ epistolarum lateri adscriptæ lectorem satis monent ut Codicem in quo illarum quælibet extat statim inveniat. Id tamen lector animadvertat, Codices a nobis litteris D. E. F. designatos tredecim tantum postremos libros *De rebus familiaribus* complecti, ita ut qui in illis liber est primus, vel secun-

dus, vel tertius, libro respondeat integræ collectionis duodecimo, decimotertio, decimoquarto, et sic deinceps.

Quum autem indicem harum epistolarum vulgaverit quoque Antonius Meneghellius anno 1818 initia tantum earum referens, nec quidquam de inscriptione seu ordine earum innuens, quumque multa sint inter illa initialia verba, quæ vel erronee sumpta, vel ad alias Francisci Petrarcæ scriptiones ab epistolis omnino diversas pertinentia, curiosum lectorem fallere possent, et eum forsan in opinionem inducere quod nobis plurimæ epistolæ in huius indicis compositione exciderint; quumque item in indice Meneghelliano multa desint germana epistolarum auctoris nostri initia, operæ pretium existimavimus duplicem etiam indiculum subnectere, alterum earum quæ ab indice Meneghellii expungi debent, alterum epistolarum quæ in illo desiderantur.

INDEX CODICUM

IN QUIBUS EXTANT EPISTOLÆ PENE OMNES

FRANCISCI PETRARCÆ.

A.	PARISIIS.	In Bibl. Imp. nº VIIIMDLXVIII.
B.	Ibidem.	Nº VIIIMDLXIX.
C.	ROMÆ.	In Bibl. Angelica. V, 1, 7.
D.	PARISIIS.	Ubi supra, nº VIIIMDLXX.
E.	FLORENTIÆ.	In Bibl. Laurent. C. IV, Pl. LIII.
F.	Ibidem.	Cod. X, Pl. XXVI sin.
G.	Ibidem.	Autograph. Cod. XXXV, Pl. LIII.
H.	Ibidem.	Cod. VIII, Pl. XXIX.
I.	Ibidem.	Cod. III, Pl. LXXVIII.
L.	Ibidem.	Cod. XVIII, Pl. XXXVIII.
M.	Ibidem.	Cod. V, Pl. LXXVIII.
N.	Ibidem.	Cod. XI, Pl. LXXVIII.
O.	Ibidem.	Cod. XVI, Pl. LXXXIX.
P.	Ibidem.	Cod. LXXIII, Pl. LXXXIX inf.
Q.	Ibidem.	Cod. XIII, Pl. XC.
R.	Ibidem.	Cod. XIV, Pl. XC inf.
S.	Ibidem.	Cod. XVII, Pl. XC.
T.	Ibidem.	Cod. XLIII } ex Bibl. Leop. Strozziana.
U.	Ibidem.	Cod. XCII } ex Bibl. Leop. Strozziana.
V.	Ibidem.	Cod. CV } ex Bibl. Leop. Strozziana.
X.	Ibidem.	Cod. CI ex Bibl. Leop. Gaddiana.
Y.	Ibidem.	Cod. CLXXVIII, Oper. Eccl. Metrop.
Z.	Ibidem.	Ex Bibl. Marciana, nº 336, nunc in Magliabech. Pl. I, 1, 28.
a.	Ibidem.	Cod. nº 873 } ex Bibl. Riccardiana.
b.	Ibidem.	Cod. nº 805 } ex Bibl. Riccardiana.
c.	ROMÆ.	In Bibl. Coll. Rom. Soc. Jes.
d.	Ibidem.	In Vaticana, nis 1935, 2951, 3355, 4518, 4523, 4527, 5221, 5621.

e.	VENETIIS.	In Bibl. Marciana, Cod. LXX, Cl. XIII.
f.	Ibidem.	Cod. LXXV, Cl. VI.
g.	Ibidem.	Cod. CCXXIV, Cl. XIV.
h.	Ibidem.	Cod. CCXXXIX et CCXXXI, Cl. XIV.
i.	Ibidem.	Cod. CCLIV, Cl. XIV.
k.	Ibidem.	Cod. XVII, Cl. XC.
l.	Ibidem.	Cod. LXXX, Cl. XC.
m.	Ibidem.	Cod. CCLIV, Cl. X.
n.	Ibidem.	Cod. VII, Cl. XIV.
o.	Ibidem.	Cod. CCCCLXXVII.
p.	Ibidem.	Cod. CCLXX, Cl. VI.
q.	Ibidem.	Cod. LIX, Cl. XIV.
r.	Ibidem.	Cod. CXX, Cl. XI.
s.	PATAVII.	Cod. Bibl. Capitularis.
t.	AUG. TAURINORUM .	Cod. 784 Bibl. Univ.
u.	IN ANGLIA.	In Bibl. Bodley.

INDEX LITTERARUM

QUÆ AB INDICE MENEGHELLIANO EXPUNGI DEBENT.

INDEX LITTERARUM

QUÆ IN INDICE MENEGHELLIANO DESIDERANTUR.

Edita. Ad cœnam expectatus.
» Audito rumore flebili.
» Communis amicus an.
» Dudum te scripto alloqui.
» Eloquii splendor.
» Et miramur si.
» Fuerit tibi forsan.
» Fragilibus humeris.
» Ingentem mihi molestiam.
Ined. Litteræ tuæ compater.
Edita. Non desinam quotidie.
» Non facile dici potest.
» Nuper ex procellis.
» Nuper aliud agenti mihi.
Ined. Plenam solitæ humanitatis.
» Pro hoc tam mihi carissimo.
Edita. Tua brevis.
» Regem te Lyrici.
Ined. Suaviores multo quam.
Edita. Te amice quem.
» Te compressis aliquando.
» Tres ingentes epistolas.
» Urget hinc animum.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
A	
A Babylone novissima Nicæam. Ad Zenobium Florentinum.	. . . .
Abiiciamus oro si possumus. Ad ignotum.	F. 34.
Absolvi gravibus occupationum. Ad Iohannem Columna cardinalem.	F. 73.
Ab urbe Roma quid expectet. Ad Iohannem Columna cardinalem.	F. 25.
Accepi litteras tuas. Ad Ludovicum Gonzaga.	. . . .
Accensa charitas frænum nescit. Ad Pontium Sansonem.	. . . .
Ad cœnam expectatus. Ad Agapitum Columna.	F. 22.
Ad ea quæ scribis brevi responso. Ad Zenobium Florentinum.	. . . .
Ad XIII Kalendas Maias. Ad Lælium suum.	. . . .
Adeo pertinax et fixa. Ad ignotum.	F. 45.
Ad fontem Sorgiæ æstatem ago. Ad Franciscum SS. Apostolorum.	. . . .
Ad id quod de fuga mortis. Ad Franciscum Brunum.	S. II. 2.
Ad litteras tuas nihil respondere. Ad Iohannem de Certaldo.	S. XVII. 1.
Admiratio inexperientiæ. Ad Petrum Pictaviensem.	. . . .
Ad motum Sponsi. Ad Urbanum V Pont. Max.	. . . .
Adolescens quem ad te misi. Ad Raynaldum Veronensem.	. . . .
Adolescentulum nostrum. Ad Gilbertum grammaticum Parmensem.	F. 112.
Ad respondendum litteris tuis. Ad Benvenutum Imolensem.	S. XV. 11.
Ægre fers quod in labores tuos. Ad Socratem.	. . . .
Ætate fili charitate frater. Ad Pilleum Episc. Paduanum.	S. VI. 4.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
. . . .	. . . .	F. XVI. 9.		
pag. 679.	F. III. 8.	F. III. 8.		
» 717.	F. V. 6.	F. V. 6.		
» 672.	F. II. 14.	F. II. 14.		
. . . .	. . . .	. . . .	. . .	Edidit Possevinius. Nobis est Var. 4ª.
. . . .	. . . .	F. XV. 10.		
» 671.	F. II. 11.	F. II. 11.		
. . . .	. . . .	. . . .	Z	Nobis est Var. 2.
. . . .	. . . .	F. XVI. 8.		
» 688.	F. III. 19.	F. III. 19.		
. . . .	. . . .	F. XIII. 8.		
» 837.				
» 1065.	. . . .	. . . .	d	
. . . .	. . . .	F. XXII. 14.		
. . . .	. . . .	. . . .	X	Edidit Bandinius. Nobis Var. 3.
. . . .	. . . .	F. XIII. 2.		
» 760.	F. VII. 17.	F. VII. 17.		
» 1041.				
. . . .	. . . .	F. XXIII. 13.		
» 894.				

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Agreste proverbium: lectum cani. Ad ignotum.	F. 104.
Ah! quoties, Barbate, quæri soleo. Ad Barbatum Sulmonensem.	. . . .
A limine mortis te reversum. Ad ignotum.	. . . .
Aliquandiu, pater beatissime. Ad Urbanum V, Pont. Max.	S. VII. 1.
Aliquot ante annos. Ad Colutium de Stignano.	S. XI. 4.
Altissimum regionis huius montem. Ad Dionysium de Burgo S. Sepulchri.	F. 21.
Amicas aures amicus sermo. Ad Philippum Vitriacum.	Var. 46.
Amice quibus oculis. Ad Modium Parmensem.	. . . .
Amicorum pavida semper absentia. Ad Socratem.	. . . .
Amicum bonum periisse. Ad ignotum.	F. 13.
Amicum facie ignotum. Ad Bartholomæum Ianuensem.	. . . .
Amicus noster communis. Ad Nicolosium Bartholomæi.	Var. 6.
Amisimus fratres amantissimi. Ad Clerum Ecclesiæ Paduanæ.	. . . .
Ancipiti in bivio sum. Ad Johannem Columnam card.	F. 52.
Angustum vitæ spatium. Ad Franciscum SS. Apostolorum.	. . . .
Anilem tibi fabellam. Ad Johannem Columna.	F. 39.
Animadverti ex epistola. Ad Franciscum SS. Apostolorum.	. . . .
Animadverti ex litteris tuis. Ad Johannem de Certaldo.	S. VI. 2.
Animi cura philosophum. Ad Thomam Messanensem.	F. 8.
Animi tui statum ex litteris. Ad Lælium.	. . . .
Animum tuum quam visibilis. Ad Marcum.	F. 38.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI anni 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI anni 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. Q. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. t. k.
pag. 751.	F. VII. 9.	F. VII. 9.		
......	....	F. XXII. 4.		
......	....	F. XVI. 5.		
» 897.				
» 978.				
» 693.	F. IV. 1.	F. IV. 1.		
» 1433.	Var. 33.	F. IX. 13.		
......	....	....	....	Eadem est quæ incipit *Quibus oculis*. Nobis Var. 4.
......	....	F. X. 2.		
» 655.	F. II. 2.	F. II. 2.		
......	F. XII. 4.	F. XXI. 4.		
» 1080.	Var. 5.	....	....	Nobis est *Var.* 5.
......	....	F. XV. 14.		
» 1251.	....	F. IV. 4.		
......	....	F. XXI. 12.		
» 684.	F. III. 13.	F. III. 13.	d	
......	....	F. XXII. 10.		
» 823.				
» 648.	F. I. 8.	F. I. 8.		
......	F. XI. 13.	F. XX. 13.		
» 683.	F. III. 12.	F. III. 12.	R	

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
An magis expediat uxorem ducere. Ad Pandulphum de Malatestis.	. . . .
Anno altero dum ad serenissimum. Ad Petrum Pictaviensem.	. . . .
Anno exacto post discessum tuum. Ad Johannem de Certaldo.	. . . .
Annus est hodie et. Ad Johannem de Certaldo.	S. VIII. 8.
Ante hos triginta annos. Ad Philippum Episc. Cavallicen.	. . . .
Applicuit Bolanus noster. Ad Socratem.	. . . .
Apud te quidem, invictissime. Ad Populum Romanum.	S. T. 4. 5. 6.
Aquis digressum sed prius. Ad Johannem Columna Card.	F. 4.
Arsit amor tui. Ad Johannem de Certaldo.	S. XVII. 4.
A te principium in te finis. Ad Socratem.	. . . .
A termino mortis te. Ad Ignotum.	. . . .
Audaces et timidos amor facit. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Audieram non multis ante diebus. Ad Philippum Episc. Cavallicen.	S. XIII. 12.
Audio te in senium valde. Ad Bonincontrum.	. . . .
Audito rumore flebili. Ad Card. Guidonem Bononiensem.	. . . .
Aut ego fallor aut quidquid. Ad Stephanum de Columna Præp. S. Ademari.	. . . .
Aut tacere oportuit aut latere. Ad Johannem de Certaldo.	S. II. 1.
B	
Babylonicis tandem vinclis. Ad Ignotum.	. . . .
Barbati mei nomen quo vix. Ad Nicolaum Acciaiolium.	S. III. 4.

IN EDITIONIBUS		ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
BASILEENSI ANNI 1554.	LUGDUNENSI ANNI 1601.			
. . . .	. . . .	F. XXII. 1.	R. U	
. . . .	. . . .	F. XXII. 13.		
. . . .	. . . .	F. XXIII. 19.	. . . .	Edidit Mehusius in Vita Ambros. Camald.
pag. 932.				
. . . .	F. XIV. 1.	F. XXIV. 1.		
. . . .	. . . .	F. XXII. 8.		
» 789.	S. T. 4.			
» 641.	F. I. 4.	F. I. 4.		
. . . .	. . . .	. . . .	d	Rectius legas *Ussit amor*.
. . . .	F. ultima.	F. XXIV. 13.		
. . . .	. . . .	F. XVI. 5.		
. . . .	F. XII. 7.	F. XXI. 7.		
» 1021.				
. . . .	. . . .	F. XXIII. 5.	Y	
. . . .	. . . .	. . . .	Ć	Nobis est Var. 6.
. . . .	. . . .	F. XV. 7.		
» 829.	. . . .	. . . .	d	
. . . .	. . . .	. . . .	R	Nobis est Var. 7.
» 856.				

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Beasti me munere magnifico. Ad Iohannem de Certaldo.	Var. 24.
Bene habet non semper. Ad Luchinum de Verme.	S. IV. 2.
Bene mihi accidit quod. Ad Benintendium.	Var. 14.
Bonum censeo si fieri possit. Ad Lælium.	S. II. 5.
C	
Cæsareos apices triennio fere. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Cœnabam forte apud sanctissimum. Ad Gerardum fratrem monachum Carth.	. . . .
Canis tuus pice nigrior. Ad Matthæum Longum Pergamensem.	. . . .
Carmen egregium nec responsione. Ad Checchum Foroliviensem.	. . . .
Carmen egregium quod misistis. Ad Modium.	. . . .
Casus nostros scisti non dubito. Ad Iohannem de Certaldo.	S. III. 2.
Cicero tuus quadriennio. Ad Iacobum Florentinum.	. . . .
Clari animi clarum munus. Ad Nicolaum Sigerum.	Var. 22.
Clarum fieri stilo imperas. Ad Talarandum Card. Episcopum Albanen.	. . . .
Claudum usquequaque mendacium. Ad Carolum IV Imperatorem.	S. XVI. 5.
Colende ante alios. Ad Pandulphum Malatesta.	. . . .
Colende semper atque honorabilis. Ad Benintendium.	Var. 15.
Communis amicus an nunc. Ad Franciscum SS. Apostolorum.	. . . .
Compater et amice optime lator. Ad Petrum Bononiensem.	. . . .
Congratuler an vero compatiar. Ad Philippum de Vitriaco.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. §. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. i. k.
pag. 1504.	F. IX. 3.	F. XVIII. 3.		
» 863.				
» 1088.	F. X. 11.	F. XIX. 11.		
» 843.				
. . . . . .	F. IX. 1.	F. XVIII. 1.		
. . . . . .	. . . .	F. XVI. 2.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 17.		
. . . . . .	F. XII. 3.	F. XXI. 3.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	G. R	Nobis est Var. 8.
» 854.				
. . . . . .	F. IX. 12.	F. XVIII. 12.		
» 1102.	F. IX. 2.	F. XVIII. 2.		
. . . . . .	. . . .	F. XIV. 1.		
» 1055.				
. . . . . .	. . . .	. . . .	a	Nobis est Var. 9.
» 1089.	Var. 12.	. . . .		Nobis est Var. 10.
. . . . . .	F. IX. 11.	F. XVIII. 11.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	a	Nobis est Var. 11.
. . . . . .	. . . .	F. XI. 14.		Edidit Moneghellius.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM — VENETA ANNI 1503.
Consilium tuum non tantum. . . . . Ad Iohannem Columnam Card.	F. 53.
Consilium tuum ut nec probem. . . . . Ad Guidonem Archidiac. Ianuensem.	. . . .
Crebras ex te litterulas habeo. . . . . Ad Marcum Ianuensem.	. . . .
Crebros insultus atque impetus. . . . . Ad Manfredum Pium.	. . . .
Credes me quoque sollicitum. . . . . Ad Franciscum SS. Apostolorum.	. . . .
Credi non posset quantum mihi. . . . . Ad Iohannem Anchiseum.	F. 106.
Credulum amorem ait Naso. . . . . Ad Lælium.	. . . .
Crescens occupatio decrescente vita. . . . . Ad Lælium.	. . . .
Cura tua de me et sollicitudo. . . . . Ad Gasperum Veronensem.	S. XIII. 17.
D	
Dabis veniam insignis vir stilo. . . . . Ad Lucam de Pena.	S. XVI. 1.
De adolescente tuo quid mihi. . . . . Ad Iohannem Andream Bononiensem.	F. 75.
Deambulabamus Romæ soli. . . . . Ad Iohannem Columnam de S. Vito.	F. 88.
Delectari te lautitiis non miror. . . . . Ad Ignotum.	F. 65.
Deo duce incolumis huc. . . . . Ad Modium Parmensem.	. . . .
Desiderium recularum nostrarum. . . . . Ad Iohannem Aretinum.	S. XIII. 4.
De Statu meo quem nosse. . . . . Ad Guidonem Septimum.	F. 85.
De universo rerum tuarum statu. . . . . Ad Stephanum Columnam iuniorem.	F. 30.
Dictu difficile est quantum. . . . . Ad Iohannem Andream Bononiensem.	F. 63.
Digne quidem admirans. . . . . Ad Gulielmum de Pastrengo.	Var. 35.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN COD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN COD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN COD. I. k.
pag. 1251.	. . . .	F. IV. 5.		
. . . . . .	. . . .	F. XVII. 3.		
. . . . . .	F. XI. 4.	F. XX. 4.	R	
. . . . . .	. . . .	F. IX. 1.	R	
. . . . . .	F. IX. 8.	F. XVIII. 8.		
» 753.	F. VII. 11.	F. VII. 11.		
. . . . . .	F. X. 3.	F. XIX. 3.		
. . . . . .	F. XI. 14.	F. XX. 14.		
» 1028.				
» 1046.				
» 719.	F. V. 8.	F. V. 8.		
» 729.	F. VI. 2.	F. VI. 2.		
» 708.	F. IV. 11.	F. IV. 17.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	G	Nobis est Var. 12.
» 1016.				
» 726.	F. V. 18.	F. V. 18.		
» 676.	F. III. 4.	F. III. 4.		
» 705.	F. IV. 9.	F. IV. 15.		
» 1126.	Var. 25.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 13.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM — VENETA ANNI 1503.
Dignum Erato felix Christi. Ad Monachos Carthusianos Montisrivi.	. . . .
Dilatæ responsionis excusatio. Ad Nicolaum Acciaiolum.	. . . .
Dissimilem primæ sed iustiorem. Ad Iohannem Andream Bononiensem.	F. 76.
Diu multumque dubius fui. Ad Barbatum Sulmonensem.	. . . .
Diu distuli expectans et materiam. Ad Ignotum.	S. T. 16.
Duæ quidem nuper epistolæ. Ad Donatum Appeninigenam.	S. VIII. 6.
Duas simul epistolas tuas. Ad Lucam Placentinum Sacerdotem.	. . . .
Dudum magne vir charumque. Ad Nicolaum Acciaiolum.	S. III. 3.
Dudum te scripto alloqui. Ad Homerum.	. . . .
Dudum tibi vir clarissime. Ad Franciscum Carrariensem.	S. XIV. 1.
Dulcibus et validis uncis. Ad Gulielmum Ravennatem.	S. III. 8.
Dulci quadam velut acredine. Ad Lombardum a Serico.	S. XI. 10.
Dulciter mihi acerbus fuit. Ad Donatum Appeninigenam.	S. X. 5.
Dum ad me pars mei optima. Ad Barbatum Sulmonensem.	. . . .
Dum nihil serium quod. Ad Iohannem de Certaldo.	S. III. 6.
Dum sanctissimum gravissimumque. Ad Laurentium Nicolai.	S. T. 9.
Dum veniret in animum. Ad Asinium Pollionem.	. . . .
Duos solitariæ vitæ libros. Ad Socratem.	. . . .
E	
Ecce iterum tentamur. Ad Thomam Messanensem.	F. 11.

IN EDITIONIBUS		ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN COOD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
BASILEENSI ANNI 1554.	LUGDUNENSI ANNI 1601.			
pag. 331.	. . . .	. . . .	. . . .	Hæc est præfatio tractatus *De otio religiosorum*.
. . . .	. . . .	F. XIII. 9.		
» 720.	F. V. 9.	F. V. 9.	R. U	
. . . .	. . . .	F. XXII. 3.		
» 800.	S. T. 14.			
» 928.				
. . . .	. . . .	F. XIV. 4.		
» 855.				
. . . .	. . . .	F. XXIV. 12.		
» 419.				
» 860.	. . . .	. . . .	R	Hæc in codice R incipit: *Multis et validis*.
» 981.				
» 973.				
. . . .	. . . .	F. XII. 7.		
» 857.				
» 794.	S. T. 7.			
. . . .	Ad Vir. Ill. 8.	F. XXIV. 9.		
. . . .	. . . .	. . . .	e	Nobis est Var. 14.
» 651.	F. I. 11.	F. I. 11.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Ego vero absit ut dissuadeam. Ad ignotum.	F. 43.
Eloquii splendor. Ad Publium Virgilium Maronem.	. . . .
Epistolæ principium tuæ. Ad Agapitum Columnam iuniorem.	. . . .
Epistolam sub tuo nomine. Ad Guidonem Septimum.	F. 83.
Epistolam tuam apostolicis. Ad Franciscum Brunum.	Var. 49.
Epistolam tuam vir clarissime plenam. Ad Pandulphum Malatesta.	S. XIII. 9.
Epistolam vestram charissimi domini. Ad Gilbertum ac Ludovicum fratres de Corrigia.	. . . .
Epistola quædam recens. Ad Franciscum medicum Senensem.	S. XVI. 2.
Epistola quædam tua nuper. Ad Franciscum medicum Senensem.	S. XVI. 3.
Epistola status tui nuntia. Ad Iohannem de Certaldo.	S. XVII. 2.
Epistolas tuas diu multumque. Ad Marcum Tullium Ciceronem.	Ad Vir. Ill. 2.
Equus meus stabulis tuis pastus. Ad ignotum.	. . . .
Ergo quia non potes quod velles. Ad Iohannem Episc. Olmutiensem.	. . . .
Erat forte dies festus. Ad Matthæum Longum.	S. XIII. 8.
Et familiaribus curis meis quibus. Ad Franciscum SS. Apostolorum.	. . . .
Et gaudium ingens verba. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Et miramur si avaritiæ regnum. Ad ignotum.	S. VI. 8.
Et mirari potes et turbari. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	S. XV. 14.
Et quanto putas gaudio evectus. Ad Iohannem Episc. Olmutiensem.	. . . .
Et quid adhuc hæres ut non. Ad ignotum.	S. T. 20.
Etsi ab adolescentia. Ad Iohannem de Rimino.	. . . .

IN EDITIONIBUS		ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE RER. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
BASILEENSI ANNI 1554.	LUGDUNENSI ANNI 1601.			
pag. 687.	F. III. 17.	F. III. 17.		
......	Ad Vir. Ill. 9.	F. XXIV. 11.		
......	F. XI. 8.	F. XX. 8.		
» 724.	F. V. 16.	F. V. 16.		
» 1137.	Var. 34.	....	....	Nobis est Var. 15.
» 1019.				
......	....	....	G	Nobis est Var. 16.
» 1050.				
» 1050.				
» 1065.	....	....	d	
» 780.	Ad Vir. Ill. 2.	F. XXIV. 3.	T	
......	....	....	R. a	Nobis est Var. 17.
......	....	F. XXIII. 16.		
» 1017.				
......	F. X. 1.	F. XVI. 12.		
......	....	F. XIX. 1.		
» 1042.				
......	....	F. X. 6.		
» 806.	S. T. 18.			
......	....	F. IX. 8.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Etsi præsens animo. Ad Petrum Bononiensem.	S. IV. 3.
Etsi sæpe breviloquus dolor. Ad Ugolinum de Rubeis Episc.	. . . .
Et tui nominis claritas. Ad Robertum Comitem de Battifolle.	S. II. 6.
Evasisti erupisti enatasti. Ad ignotum.	S. T. 20.
Excidisse tibi omnem spem video. Ad Severum Appenninicolam.	F. 15.
Excellentiæ vestræ litteras. Ad ignotos.	. . . .
Exemplis abundo sed illustribus. Ad Iohannem Columnam a S. Vito.	F. 90.
Ex itinere medio redeuntem. Ad Iohannem Columnam a S. Vito.	F. 16.
Ex mea sospitate te gaudium. Ad Iohannem Dondum.	S. XIII. 15.
Ex multis epistolis quas his. Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Expectatio supplicium est. Ad Guidonem Archidiacon. Ianuensem.	. . . .
Expectavi anxie nec dum. Ad Olympium.	F. 116.
Exsilium etsi ab exsiliendo. Ad Severum Appenninicolam.	F. 14.
F	
Falleris amice si res meas. Ad Marcum Ianuensem.	. . . .
Fama loquitur Ciceronem inter. Ad Crotnm Grammaticum.	. . . .
Fatebor ingenue etsi etiam. Ad Iohannem Columnam Cardinalem.	F. 108.
Febris tuæ nuncius Pater Beatissime. Ad Clementem VI Pont. Max.	F. 86.
Fecisti amice ut soles omnia. Ad Gulielmum Maramaurum.	S. XV. 4.
Fecisti fateor ut sæpe per hoc. Ad Nicolaum Laurentii Tribunum.	F. 102.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
pag. 864.				
. . . . . .	. . . .	F. IX. 5.		
» 845.	. . . .	. . . .	Q	
» 809.	S. T. 19.			
» 660.	F. II. 4.	F. II. 4.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 48.
» 738.	F. VI. 4.	F. VI. 4.		
» 663.	F. II. 5.	F. II. 5.		
» 1028.				
. . . . . .	F. IX. 15.	F. XVIII. 15.		
. . . . . .	. . . .	F. XVII. 4.		
» 766.	F. VIII. 3.	F. VIII. 3.		
» 656.	F. II. 3.	F. II. 3.		
. . . . . .	. . . .	F. XVII. 9.		
. . . . . .	F. IX. 13.	F. XVIII. 13.	d	
» 755.	F. VII. 13.	F. VII. 13.		
» 1198.	. . . .	F. V. 19.	d	
» 1036.				
» 750.	F. VII. 7.	F. VII. 7.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Fecisti optime qui quando oculis. . . . . Ad Iohannem de Certaldo.	S. V. I.
Fefellit opinio spes illusit. . . . . Ad Gulielmum Veronensem.	. . . .
Feliciter puto successit. . . . . Ad Thomam Messanensem.	F. 10.
Fessus præteriti nec futuri. . . . . Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Fides silentium interrumpit. . . . . Ad Umbertum Delphinum.	F. 36.
Fili litterulam tuam. . . . . Ad Antonium Donati.	S. XI. 7.
Flebilem ridiculamque rem. . . . . Ad Franciscum Priorem SS. Apostolorum.	. . . .
Fontem lacrimarum. . . . . Ad Philippum de Maseriis.	S. XIII. 2.
Forsan amice de responsi mei. . . . . Ad Franciscum Brunum.	S. XI. 2.
Forte sic accidit ut e duabus. . . . . Ad Donatum Appenninigenam.	S. V. 4.
Fortunæ insidias non hodie. . . . . Ad Iacobum Columnam Ep. Lomberiens.	F. 54.
Fragilibus humeris. . . . . Ad quatuor Cardd. reform. Reip. Rom. deputatos.	. . . .
Fuerit tibi forsan. . . . . Ad Posteritatem.	Post Seniles
G	
Gallias nuper nullo quidem. . . . . Ad Iohannem Columnam Card.	F. 3.
Gaudeo equidem et exulto. . . . . Ad fr. Matthæum Comensem.	. . . .
Geminum otii tui munus. . . . . Ad Gerardum fratrem.	. . . .
Geminus mihi Parnasus. . . . . Ad ignotum.	S. T. 7.
Gratiam tibi habeo vir optime. . . . . Ad Gulielmum de Pastrengo.	Var. 38.
Gratias ago cum pro aliis. . . . . Ad Iohannem Columnam Cardinalem.	F. 69.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
pag. 874.				
. . . .	. . . .	F. IX. 16.		
» 650.	F. I. 10.	F. I. 10.		
. . . .	F. XIII. 8.	F. XXIII. 21.		
» 680.	F. III. 10.	F. III. 10.		
» 980.				
. . . .	. . . .	F. XIII. 5.		
» 1013.				
» 975.				
» 886.				
» 1252.	. . . .	F. IV. 6.		
. . . .	. . . .	F. XI. 16.		Edidit Paponoordtus.
in princip.	. . . .	. . . .		Nobis ante Familiares.
» 639.	F. I. 3.	F. I. 3.		
. . . .	. . . .	F. XVII. 8.		
. . . .	. . . .	F. X. 5.		
» 793.	S. T. 5.			
» 1128.	Var. 28.	F. IX. 15.	R	
» 710.	F. V. 2.	F. V. 2.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Gratulor tibi quod post tantos. Ad Ignotum.	S. XV. 12.
Gratum ut in malis habui. Ad Nerium Morandum.	. . . .
Gravem curis obsessumque. Ad Nerium Morandum.	Var. 17.
Gravissimam querelam. Ad Peregrinum Messanensem.	F. 54.
Graviter affectum et pene. Ad Franciscum Carrariensem.	S. XIV. 1.
H	
Habeo tibi aliquid dicere. Ad Iohannem de Certaldo.	S. V. 2.
Habes amice iam tandem. Ad Donatum Appenninigenam.	S. XIII. 5.
Hactenus hoc infame nomen. Ad Iohannem filium.	. . . .
Hærebat calamo dextera. Ad Lancillottum Placentinum.	F. 113.
Hei mihi frater amabilis. Ad Iohannem de Ancisa.	. . . .
Hesternæ noctis somnium. Ad Socratem.	F. 98.
Heu mihi duro nimium. Ad Nicolaum Estensem.	S. XIII. 1.
Heu mihi quod hoc mali. Ad Modium Parmensem.	. . . .
Heu miserande senex. Ad Stephanum Columnam seniorem.	F. 114.
Heu quam violenti quum. Ad Barbatum Sulmonensem.	F. 91.
Heu quid hoc est? quid audio. Ad Iohannem de Ancisa.	F. 107.
Hic cuius e manibus hanc. Ad Franciscum Brunum.	S. XI. 8.
Hic quem cernis homuncio. Ad Franciscum Priorem SS. Apostolorum.	. . . .
Homo blandus et fallax. Ad Socratem suum.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
pag. 1042.				
....	F. XII. 10.	F. XXI. 10.	•	
» 1090.	F. XI. 1.	F. XX. 1.		
» 699.	F. IV. 4.	F. IV. 10.		
» 1029.				
» 876.				
» 1141.	....	....	....	Est præfatio ad Libr. *De sui ipsius et multorum ignorantia.*
....	....	F. XVII. 2.		
» 761.	F. VII. 18.	F. VII. 18.		
....	....	....	R	Eadem est ac ea quæ incipit *Heu quid hoc est,* nonnullis mutatis.
» 747.	F. VII. 3.	F. VII. 3.		
» 1011.				
....	....	....	G	Nobis est Var. 19.
» 762.	F. VIII. 1.	F. VIII. 1.		
» 740.	F. VI. 5.	F. VI. 5.		
» 753.	F. VII. 12.	F. VII. 12.	R	In Cod. R incipit *Hei mihi frater.*
» 980.				
....	F. X. 6.	F. XIX. 6.		
....	....	F. XXII. 9.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM — VENETA ANNI 1503.
Honorabilis amice ad responsionem. . . . . Ad Benvenutum de Imola.	. . . .
Huius adolescentis ingenium. . . . . Ad Guilelmum Veronensem Oratorem.	. . . .
I	
Iam ante litterarum tuarum. . . . . Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	S. I. 2.
Iam celerans die inscripto. . . . . Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Iam duabus ex litteris tuis. . . . . Ad Lælium.	. . . .
Iamdudum mi Socrates. . . . . Ad Socratem.	. . . .
Iam satis me vixisse. . . . . Ad Priores et Populum Florentinos.	Var. 5.
Iam satis rerum mearum. . . . . Ad Nerium Morandum.	. . . .
Iam sero licet optime. . . . . Ad Bonincontrum.	. . . .
Iam superiori epistolæ anulum. . . . . Ad Olympium.	F. 118.
Iam tandem vir clarissime. . . . . Ad Nicolaum Acciaiolium.	Var. 31.
Iam vale dixeram signatoque. . . . . Ad Lælium.	. . . .
Iam vero proximiora dixerim. . . . . Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Idibus Aprilis anno ætatis. . . . . Ad Barbatum Sulmonensem.	F. 56.
Ignoti hominis sed noti nominis. . . . . Ad Iohannem Aretinum.	S. XIII. 3.
Ille quidem nostris nostrorumque. . . . . Ad Donatum Appenninigenam.	S. V. 6.
Ille vir clarus quem certatim. . . . . Ad Zenobium Florentinum.	. . . .
Illius viri optimi tuasque. . . . . Ad Ignotum.	. . . .
Impatiens desiderii quod. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI a anni 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI anni 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
. . . .	. . . .	. . . .	U	Eadem cum illa quæ incipit *Ad respondendum.*
. . . .	. . . .	F. XIII. 3.		
pag. 813.				
. . . .	. . . .	F. XII. 5.		
. . . .	F. XI. 12.	F. XX. 12.		
. . . .	F. XI. 15.	F. XX. 15.		
» 1078.	Var. 4.	F. XI. 5.	R	
. . . .	F. XII. 11.	F. XXI. 11.		
. . . .	F. XIII. 2.	F. XXIII. 4.		
» 770.	F. VIII. 5.	F. VIII. 5.		
» 1119.	Var. 21.	F. XII. 2.	Q	
. . . .	. . . .	F. XV. 9.		
. . . .	. . . .	F. XI. 6.		
» 1254.	. . . .	F. IV. 8.		
» 1015.				
» 890.				
. . . .	. . . .	F. XII. 3.		
. . . .	. . . .	. . . .	R	Nobis est Var. 20.
. . . .	. . . .	F. XI. 10.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Impletum est plane in nobis. . . . . Ad Lælium.	F. 47.
In campum Martium omnes. . . . . Ad Socratem.	F. 82.
Incolumitas tua gaudium meum. . . . . Ad Iohannem Dondum.	S. XIII. 6.
Indulge mihi oro magnificentissime. . . . . Ad Ducem et Consilium Genuensium.	. . . .
In Elicona nostrum transalpinum. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicen.	. . . .
In exitu Israel de Ægypto. . . . . Ad Urbanum V Pont. Max.	S. IX. 1.
Infelicem invidiam dixit Maro. . . . . Ad Hannibalem Tusculanum Card.	F. 87.
Ingens scribendi negotium. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	F. 12.
Ingens mihi solatium attulit. . . . . Ad Petrum Bononiensem.	S. XV. 10.
Ingentem mihi molestiam. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
In hoc ecce Caprarum. . . . . Ad Iohannem Columna Card.	F. 24.
Insignem tempestatem describens. . . . . Ad Iohannem Columnam Card.	F. 72.
In suburbano Vicentino. . . . . Ad Pulicem Vicentinum.	Ad Vir. Ill. Præf.
Inter cuncta quæ mihi. . . . . Ad Urbanum V Pont. Max.	S. XI. 16.
Inter curarum mearum. . . . . Ad Dominum Parmensem.	. . . .
Inter humilitatem sobriam. . . . . Ad quatuor Cardd. Reip. Rom. reform. Præf.	. . . .
Inter multifidas quibus obsideor. . . . . Ad Barbatum Sulmonensem.	F. 96.
Inter vitæ tædia atque. . . . . Ad Donatum Appenninigenam.	S. V. 5.
Invidiam latebris. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
Invidisse Fortunam nostræ. . . . . Ad Barbatum Sulmonensem.	Var. 27.
Ita ego te stupens. . . . . Ad Magnum Priorem Carthusiæ.	S. XVI. 8.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
pag. 691.	F. III. 21.	F. III. 21.		
» 724.	F. V. 15.	F. V. 15.		
» 1028.				
. . . . . .	. . . .	F. XIV. 5.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 6.		
» 933.	. . . .	. . . .	P	
» 727.	F. VI. 1.	F. VI. 1.		
» 651.	F. II. 1.	F. II. 1.		
» 1040.				
. . . . . .	. . . .	. . . .	. . . .	Eadem est quæ incipit *Ingens scribendi negotium*.
» 672.	F. II. 13.	F. II. 13.		
» 715.	F. V. 5.	F. V. 5.		
. . . . . .	Ad Vir. Ill. Præf.	F. XXIV. 2.		
» 986.				
. . . . . .	. . . .	. . . .	R. a	Nobis est Var. 21.
. . . . . .	. . . .	F. XI. 17.		Edidit Papencordtius.
» 744.	F. VII. 1.	F. VII. 1.		
» 887.				
. . . . . .	. . . .	F. XV. 11.		
» 1108.	Var. 18.	. . . .	. . . . . .	Nobis est Var. 22.
» 1060.				

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Italos fines et claustra nostra. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Iucundæ mihi semper litteræ. Ad Lucam Præsb. Placentinum.	. . . .
Iucunda ipsa felicitate. Ad ignotum.	Var. 57.
Iucundum in stuporem tuæ me nobilis indolis. Ad Franciscum Ursinum.	S. XI. 6.
Iucundum in stuporem tua me vertit. Ad Iohannem Aretinum.	. . . .
Iucundum negotium tuæ mihi. Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Iungam vos magnanimi viri. Ad Nicolaum Acciaiolum et Iohannem Barilium.	. . . .
Iuvenilia inter opuscula quæ. Ad Federicum Aretinum.	S. IV. 5.
Iuvenis iste quem conspicis. Ad Ugonem a S. Severino.	S. XI. 9.
L	
Læli carissime si scires. Ad Lælium.	. . . .
Lælius antiquis celebratum.	. . . .
Lætum me fecit. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Lavisti mihi caput. Ad magnum Priorem Carthusiæ.	S. XVI. 9.
Leve est quod nunc. Ad Nicolaum Tribunum Pop. Rom.	S. T. 3.
Lex triumphalis. Ad Talarandum Episc. Card. Albanens.	. . . .
Librum tuum quem. Ad Iohannem de Certaldo.	S. XVII. 3.
Licentiam abeundi. Ad Guidonem Portuensem Episc. Card.	. . . .
Lis est mihi magna. Ad Petrum Abbatem S. Remigii.	. . . .
Litteræ tuæ compater et amice. Ad Petrum Bononiensem.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
. . . . . .	F. X. 18.	F. XIX. 12.		
. . . . . .	. . . .	F. IX. 6.		
pag. 1140.	Var. 39.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 23.
» 980.				
. . . . . .	. . . .	. . . .	R	Nobis est Var. 24.
. . . . . .	. . . .	. . . .	e	Nobis est Var. 25.
. . . . . .	. . . .	F. XIII. 10.	R	
» 867.				
» 980.				
. . . . . .	. . . .	F. IX. 10.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	. . . .	Est epigramma adiectum litteræ *Pro hoc tam mihi.*
. . . . . .	. . . .	F. XXIII. 2.		
» 1062.				
» 788.	S. T. 3.			
. . . . . .	. . . .	. . . .	R	Nobis est Var. 26.
» 600.				
. . . . . .	. . . .	F. XIV. 7.		
. . . . . .	. . . .	F. XV. 6.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	R	Nobis est Var. 27.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM — VENETA ANNI 1503.
Litteræ tuæ plenæ. Ad Iohannem Anchisacum.	F. 105.
Litteræ vestræ cuncta. Ad Azonem de Corrigia.	. . . .
Litteras pridem tuas. Ad Talarandum Cardinalem.	S. I. 4.
Litteras tuas inclite vir. Ad Ugonem S. Severini Comitem.	. . . .
Litteras tuas iucundissime perlegi. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Litteras tuas ornatissimas atque. Ad Gulielmum de Pastrengo.	Var. 41.
Litteras tuas summa et sancta. Ad Stephanum Columnam.	. . . .
Littera vestra. Ad Pandulphum Malatestam.	. . . .
Litterulæ tuæ me quadraginta. Ad Philippum Card. Sabinens.	S. XI. 15.
Litterulam tuam non absimilem. Ad Gasperum Veronensem.	S. XIII. 18.
Litterulam tuam charissime libens. Ad Gasperum Veronensem.	S. XV. 13.
Litterulam tuam fili simulque. Ad Antonium Donati.	S. XIII. 6.
Longævi silentii mei. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Loquor quia cogor. Ad ignotum.	. . . .
Lusi tecum amice. Ad Paulum Bernardi.	S. X. 3.
M	
Mæcenas tuus Augustum. Ad Zenobium Florentinum.	. . . .
Mœsto ac lacrimabili casu. Ad Lombardum de Serice.	. . . .
Magnam parva ex epistola. Ad Federicum Aretinum.	S. VIII. 7.
Magnam tuis uberemque. Ad Fr. Ludovicum Marsilium.	S. XV. 6. S. T. 22.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
pag. 752.	F. VII. 10.	F. VII. 10.		
....	....	....	G	Nobis est Var. 28.
» 817.				
....	....	F. XXIII. 17.		
....	....	....	Z	Nobis est Var. 29.
» 1129.	Var. 31.	....	....	Nobis est Var. 30.
....	F. XI. 11.	F. XX. 11.		
....	....	....	R	Eadem est quæ incipit *Tua brevis ac prædulcis.* Nobis est Var. 31.
» 986.				
» 1029.				
» 1042.				
» 1016.				
....	F. XI. 6.	F. XX. 6.		
» 593.	F. XIII. 1.	F. XXXIII. 1.		
» 966.				
....	....	F. XXII. 6.	R	
....	....	....	n	Eadem pene est quæ incipit *Quid mihi de hac vita.*
» 930.				
» 810.	S. T. 18.			

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Magnanimum et excelsum. . . . . Ad Socratem.	. . . .
Magna prorsus amoris. . . . . Ad Guidonem Gonzaga.	F. 37.
Magnis me monstris implevit. . . . . Ad Iohannem de Certaldo.	S. I. 5.
Magnum tempus effluxit. . . . . Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Magnum tempus et ni fallor. . . . . Ad Gerardum fratrem.	S. XV. 5.
Maior temeritas minorem. . . . . Ad Franciscum Neapolitan. Papæ Protonot.	. . . .
Malo consilium quam satyram. . . . . Ad Iohannem Bergomensem.	. . . .
Meum tibi consilium. . . . . Ad Iohannem de Certaldo.	S. V. 3.
Merita de te mea amice. . . . . Ad Fr. Ludovicum Marsilium.	S. XV. 7.
Mi frater mi frater. . . . . Ad Socratem.	F. 120.
Mirarer quod ita te amor. . . . . Ad ignotum.	. . . .
Mira res dictu scribere. . . . . Ad Petrum Ab. S. Benigni.	. . . .
Mirari cogor in tantis. . . . . Ad Nerium Morandum.	Var. 19.
Miratur ille vir doctus. . . . . Ad ignotum.	Var. 28.
Miris animum meum modis. . . . . Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Miro quidem et novo. . . . . Ad Petrum Ab. S. Remigii.	. . . .
Mirum dictu ut nil maius. . . . . Ad Iohannem Barilium Neap. militem.	. . . .
Mirum valde audies. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
Mirus es mi domine. . . . . Ad Iohannem Episc. Olmutiensem.	. . . .
Misi ad te non voluptatis. . . . . Ad Bernardum Anguissolam.	. . . .
Misi tandem tibi pater. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	S. VI. 5.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLARUM IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
. . . .	. . . .	F. XIV. 2.		
pag. 682.	F. III. 11.	F. III. 11.		
» 818.				
. . . .	. . . .	F. XI. 2.		
» 1037.				
. . . .	. . . .	F. XIII. 4.		
. . . .	F. XIII. 5.	F. XXIII. 11.		
» 881.				
» 1038.				
» 773.	F. VIII. 7.	F. VIII. 7.		
. . . .	. . . .	F. IX. 12.		
. . . .	. . . .	F. XIII. 7.		
» 1094.	Var. 14.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 32.
» 1111.	Var. 19.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 33.
. . . .	. . . .	F. XII. 4.		
. . . .	. . . .	F. XV. 5.		
. . . .	. . . .	F. XII. 14.	R U.	
. . . .	. . . .	F. XV. 11.		
. . . .	F. XIII. 4.	F. XXIII. 10.		
. . . .	. . . .	F. XVII. 7.		
» 255.				

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Mitto alia de quibus colloqui. Ad Amicum.	. . . .
Molestissimam moram. Ad Iohannem Columnam a S. Vito.	F. 18.
More meo nuper in Elicona. Ad Iacobum sive Lapum Florentinum.	. . . .
Mos est equum residem geminis. Ad Bernardum Anguissolam.	. . . .
Mos est iuvenum annis. Ad Iohannem de Certaldo.	S. VIII. 1.
Mos mihi tuus olim notus. Ad Iohannem Columnam Cardinalem.	F. 71.
Movisti animum fateor. Ad Socratem.	. . . .
Multa iam iam nunc. Ad Urbanum V Pont. Max.	S. XI. 12.
Multa iam tibi subegit mens. Ad Philippum Episc. Cavallicens	. . . .
Multa loqui temporis vetor. Ad Ernestum Archiep. Pragens.	. . . .
Multa quæ animo conceperam. Ad Ernestum Archiep. Pragens.	. . . .
Multa scribere tempus. Ad Lælium.	F. 100.
Multa sunt in litteris tuis. Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Multa tibi dicere. Ad Socratem.	. . . .
Multas tibi litterulas his. Ad Stephanum Columnam.	S. XV. 1.
Multis et validis uncis. Ad Gulielmum Ravennatem.	S. III. 8.
Multos eorum qui magnum. Ad Urbanum V Pont. Max.	S. XI. 17.
N	
Nec cessat tua mecum. Ad Pandulphum Malatestam.	S. XIII. 11.
Nemo miser esse vult. Ad Guidonem Archiep. Ianuensem.	. . . .

IN EDITIONIBUS — BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS — LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
. . . . . .	. . . .	F. XVI. 4.		
pag. 665.	F. II. 7.	F. II. 7.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 8.		
. . . . . .	. . . .	F. XVII. 6.		
» 915.				
» 713.	F. V. 4.	F. V. 4.		
. . . . . .	F. XII. 9.	F. XXI. 9.		
» 981.				
. . . . . .	. . . .	F. XI. 4.		
. . . . . .	F. XII. 6.	F. XXI. 6.		
. . . . . .	F. XII. 1.	F. XXI. 1.		
» 749.	F. VII. 5.	F. VII. 5.		
. . . . . .	F. XII. 12.	F. XXI. 15.		
. . . . . .	. . . .	F. XVI. 3.		
» 1030.				
. . . . . .	. . . .	. . . .	R	Eadem est quæ incipit *Dulcibus*.
» 989.				
» 1020.				
. . . . . .	. . . .	F. XXIII. 12.	R. a	

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM — VENETA ANNI 1503.
Ne præteritum te putares. . . . . Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Neque quod sæpius paucorum. . . . . Ad Franciscum Priorem SS. Apostolorum.	. . . .
Ne quid imperfectum. . . . . Ad Zenobium grammaticum Florentinum.	. . . .
Nescio qua seu siderum vi. . . . . Ad Franciscum Brunum.	S. IX. 2.
Nihil lætius viderunt oculi. . . . . Ad Fr. Dionysium de Burgo S. Sepulchri.	. . . .
Nihil o magnanime vir. . . . . Ad Galeotum Spinola.	. . . .
Nihil omni ex parte felix. . . . . Ad Olympium.	F. 115.
Nil audies novi nil insolitum. . . . . Ad Andream Dandulum.	Var. 3.
Nil dulcius audierant aures. . . . . Ad Fr. Dionysium de Burgo S. Sepulchri.	F. 50.
Nil nisi pergratum in litteris. . . . . Ad Albertinum de Canobio physicum.	. . . .
Ni luce clarius intelligam. . . . . Ad Iohannem Episc. Olmutiens.	. . . .
Nimis viximus Læli charissime. . . . . Ad Lælium.	F. 61.
Nisi iam pridem detersissem. . . . . Ad Lucam Placentinum Sacerdotem.	. . . .
Nisi valde fortibus humeris. . . . . Ad Franciscum Brunum.	Var. 56.
Nocturno te somnio permotum. . . . . Ad Iohannem Andream Bononiensem.	F. 74.
Noli amice noli obsecro. . . . . Ad Doninum grammatic. Placentinum.	S. XVI. 7.
Noli obsecro amicum ideo. . . . . Ad Ignotum.	F. 97.
Nomen tuum optime atque. . . . . Ad Gulielmum de Pastrengo.	Var. 39.
Non aliter litteras tuas legi. . . . . Ad Benedictum Columnam.	Var. 25.
Non cogitabam aliquid nunc. . . . . Ad Modium Parmensem.	. . . .
Non desinam quotidie. . . . . Ad Nicolaum Laur. Tribunum Pop. Rom.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. *k*.
. . . . . .	. . . .	F. XII. 10.		
. . . . . .	. . . .	F. XXI. 13.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 16.		
pag. 944.				
. . . . . .	. . . .	. . . .	R	Eadem est quæ incipit *Nil dulcius*.
. . . . . .	F. XI. 3.	F. XX. 3.		
» 765.	F. VIII. 2.	F. VIII. 2.		
» 1075.	F. IX. 16.	F. XVIII. 16.		
» 696.	F. IV. 2.	F. IV. 2.		
. . . . . .	. . . .	F. XXII. 12.		
. . . . . .	F. XII. 2.	F. XXI. 2.		
» 704.	F. IV. 7.	F. IV. 13.		
. . . . . .	. . . .	F. XIV. 3.		
» 1140.	Var. 38.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 34.
» 718.	F. V. 7.	F. V. 7.		
» 1059.				
» 672.	F. VII. 2.	F. VII. 2.		
» 1128.	Var. 29.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 35.
» 1105.	Var. 16.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 36.
. . . . . .	. . . .	. . . .	G R	Nobis est Var. 37.
. . . . . .	. . . .	. . . .	t	Edidit De Sadius. Nobis est Var. 38.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Nondum superiori epistolæ. Ad Nerium Morandum.	Var. 18.
Non epistolas tuas tantum. Ad Magistrum Petrum Bononiensem.	. . . .
Non exiguum in stuporem. Ad Iohannem Episc. Olmutiensem.	. . . .
Non facile dici potest. Ad Nicolaum Laur. Tribunum Pop. Rom.	. . . .
Non facile dictu est quam læte. Ad Abbatem Corvariæ Bononiens.	. . . .
Non miror in te quod in. Ad Agapitum Columnam.	F. 21.
Non possum tibi remedium. Ad Doninum gramm. Placentinum.	S. XVI. 6.
Non possum vir egregie tarditatem. Ad Nicolaum Acciaiolum.	. . . .
Non sine suspirio legi quamvis. Ad Pandulphum Malatesta.	. . . .
Non solebat mihi tempus esse. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Non sum amicus. Ad Socratem.	. . . .
Non sum nescius mirari te. Ad Guidonem Septimum.	F. 84.
Non sum oblitus. Ad Philippum Card. Sabinensem.	. . . .
Non tuam fateor legere visus. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Non vereor ne me irrideas. Ad Luchinum de Verme.	S. IV. 1.
Noveram te amicum olimque. Ad Franciscum Brunum.	S. VI. 3.
Novi te scio quam de meo. Ad Guidonem Archiep. Genuensium.	. . . .
Nox habet consilium vetus est. Ad Franciscum Priorem SS. Apostolorum.	. . . .
Nunquam hercle ad me litteræ. Ad Barbatum Sulmonensem.	. . . .
Nunquam tam obstinato silentio. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Nuper aliud agenti mihi. Ad Ugutionem de Thienis.	fol. I. iiii.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
pag. 1093.	F. XI. 2.	F. XX. 2.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	R a	Nobis est Var. 39.
. . . . . .	F. XIII. 6.	F. XXIII. 14.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	t	Edidit De Sadius. Nobis est Var. 40.
. . . . . .	. . . .	F. XIII. 11.		
» 670.	F. II. 10.	F. II. 10.		
» 1058.				
. . . . . .	. . . .	F. XI. 13.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	a	Nobis est Var. 9.
. . . . . .	. . . .	F. XVI. 11.		
. . . . . .	. . . .	F. IX. 9.		
» 724.	F. V. 17.	F. V. 17.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	R	Edidit Bandinus. Nobis est Var. 41.
. . . . . .	F. XI. 7.	F. XX. 7.		
» 435.				
» 893.				
. . . . . .	F. X. 15.	F. XIX. 16.		
. . . . . .	. . . .	F. XV. 2.		
. . . . . .	F. XI. 5.	F. XX. 5.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 9.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	. . . .	Est *præfatio invectivæ contra* Gallum.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Nuper ex procellis. Ad Nicolaum Laur. Tribunum Pop. Rom.	. . . .
Nuper dum fugiendi fastidii. Ad Socratem.	F. 81.
Nusquam tuta fides inquit Maro. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
O	
Obsecro obtestorque te. Ad Socratem.	F. 80.
Obtulisti mihi materiam iocandi. Ad Iohannem Paduanum medicum.	S. XII. 1.
O felix lætumque convivium. Ad Franciscnm Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
O insidiosa sæpius sors hominum. Ad Iacobum De Verme.	S. VIII. 5.
Olim Socrati meo scribens. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	S. I. 1.
Olim tibi princeps inclite quod. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Olim tuum nomen audieram. Ad Quintilianum.	. . . .
Omissis familiarium rerum curis. Ad Franciscum Brunum.	S. XIII. 13.
Omnia optato proveniunt amico. Ad Iohannem Aretinum.	F. 103.
Omnis amor impatiens moræ. Ad Olympium.	F. 117.
Omnis ut arbitror inter nos. Ad Benintendium Venet. Reip. Cancell.	. . . .
Onerabo te litteris. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	Var. 32.
O prædura sors mortalium. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Optaram si ex fato datum esset. Ad Titum Livium.	. . . .
O quam consona sensibus meis. Ad Ignotum.	S. T. 17.
O quam multa nunc ad litteras. Ad Ignotum.	F. 42.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
. . . . . .	. . . .	. . . .	t	Edidit De Sadius. Nobis est Var. 42.
pag. 723.	F. V. 14.	F. V. 14.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 12.		
» 723.	F. V. 13.	F. V. 13.		
» 994.				
. . . . . .	F. IX. 10.	F. XVIII. 10.		
» 927.				
» 812.				
. . . . . .	. . . .	F. XII. 1.		
. . . . . .	Ad Vir. Ill. 6.	F. XXIV. 7.		
» 1023.				
» 751.	F. VII. 8.	F. VII. 8.	R	
» 767.	F. VIII. 4.	F. VIII. 4.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	e	Nobis est Var. 43.
» 1023.	Var. 22.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 44.
. . . . . .	F. X. 12.	F. XIX. 13.		
» 784.	Ad Vir. Ill.	F. XXIV. 8.		
» 801.	S. T. 15.			
» 687.	F. III. 16.	F. III. 16.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
O quantis laboribus quantisque. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
Orationem Tullianam pro Archia. . . . . Ad Iacobum seu Lapum Florentinum.	. . . .
Orpheus noster Ausonius qui. . . . . Ad Gulielmum Maramaurum.	S. XI. 5.
O si nosses quanto me gaudio. . . . . Ad Ignotum.	S. T. 18.
P	
Parcat mihi quæso. . . . . Ad Pontium Sansonem Præpos. Cavallicens.	. . . .
Paucos homines novi. . . . . Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
Perambulanti iterum confinia. . . . . Ad Thomam Messanensem.	F. 27.
Peregrinam ac iucundam valde. . . . . Ad Thomam de Garbo.	S. VIII. 3.
Perfudisti me stupore et gaudio. . . . . Ad Modium Parmensem.	. . . .
Pergratam meis vulneribus. . . . . Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	S. I. 3.
Peropportunum curis meis locum. . . . . Ad Iohannem Columnam Card.	F. 23.
Persecutionum duo sunt genera. . . . . Ad Ignotum.	S. T. 11.
Petitam a tanto viro. . . . . Ad Senecam.	Ad Vir. Ill. 3.
Petitionis tuæ memor. . . . . Ad Iohannem Tricastrinum.	F. 99.
Petrus Montanus familiaris. . . . . Ad Ugonem Marchionem Estensem.	S. XI. 13.
Plenam solitæ humanitatis. . . . . Ad Pandulphum Malatestam.	S. XIII. 9.
Pone spem prolixioris. . . . . Ad Iohannem Aretinum.	. . . .
Poscis ut epistolam de Italiæ. . . . . Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Possem ego te amare. . . . . Ad Iohannem filium suum.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
……	……	F. XXII. 5.		
……	……	……	……	Edidit Mehus in Vita Lapi. Nobis est Var. 45.
pag. 979.	……			
» 802.	S. T. 16.			
……	……	F. XIV. 8.		
……	……	……	……	Est dedicatio Tract. *De Vita solitaria*.
» 673.	F. III. 1.	F. III. 1.		
» 923.				
……	……	……	G	Nobis est Var. 46.
» 814.				
» 671.	F. II. 12.	F. II. 12.		
» 796.	S. T. 9.			
» 782.	Ad Vir. Ill. 3.	F. XXIV. 5.		
» 748.	F. VII. 4.	F. VII. 4.		
» 983.				
……	……	……	R	
……	F. XI. 10.	F. XX. 10.		
……	F. X. 14.	F. XIX. 15.		
……	……	F. XXII. 7.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Post Thomam meum fateor. Ad Iacobum Messanensem.	F. 59.
Postulas tibi statum vitæ. Ad Stephanum Columnam iuniorem.	F. 31.
Potes mirari utinam non etiam. Ad Iohannem de Certaldo.	S. XV. 8.
Potuisti vir fortissime vincere. Ad Stephanum Columnam iuniorem.	F. 29.
Potuit te in admirationem. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Præcipitium horret epistola. Ad Carolum IV Imperatorem.	Post Ep. S. T.
Prædilecte frater. Ad Franciscum Brunum.	Var. 55.
Præsentiam tuam animo meo. Ad Iohannem de Certaldo.	S. III. 1.
Præstrinxit oculos meos. Ad Robertum Siciliæ regem.	F. 51.
Primum ne tibi vir magnanime. Ad Nicolaum Laur. Tribunum Pop. Rom.	Var. 45.
Pro benigna illa et plena. Ad magnum Priorem Camaldolensium.	S. II. 8.
Profectus es Babylonem. Ad Zenobium Florentinum.	S. VI. 6.
Pro hoc tam mihi carissimo. Ad Barbatum Sulmonensem.	. . . .
Promissum Augustini confessionum. Ad Gerardum fratrem suum.	. . . .
Putabam plenus esses. Ad Guidonem Archiep. Genuensium.	. . . .
Q	
Quæ de me scribis pater. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
Quæris ex me seu per te. Ad Iohannem de Parma.	. . . .
Quæ spes quod solamen. Ad Guidonem Archid. Genuensem.	. . . .
Qualem proh dolor virum. Ad Bonaventuram Baffro Augustinianum.	S. XI. 14.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN COOD. I. K.
pag. 699.	F. IV. 5.	F. IV. 11.		
» 677.	F. III. 5.	F. III. 5.		
» 1039.				
» 675.	F. III. 3.	F. III. 3.		
. . . . . .	. . . .	F. XXI. 14.		
» 590.	. . . .	F. X. 1.	R Q	
» 1140.	Var. 37.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 47.
» 846.				
» 698.	F. IV. 3.	F. IV. 3.		
» 595.	. . . .	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 48.
» 846.				
» 895.	. . . .	. . . .	e	
. . . . . .	. . . .	. . . .	H	Nobis est Var. 49.
. . . . . .	F. IX. 5.	F. XVIII. 5.		
. . . . . .	F. X. 16.	F. XIX. 17.		
. . . . . .	. . . .	F. XI. 11.		
. . . . . .		. . . .	R a	Nobis est Var. 50.
. . . . . .	. . . .	F. XVII. 5.		
» 984.				

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Quales speraveram imo quidem. Ad Luchinum Vicecomitem.	F. 110.
Quamdiu placitum Deo fuit. Ad Gometium de Albornotio Ducem Spol. et Æsculi Vic.	. . . .
Quam ex te olim didici. Ad Lucam Præsb. Placentinum.	. . . .
Quam instabiles et quam vanæ. Ad Olympium.	. . . .
Quam læte audiam tam. Ad Crotum grammaticum Pergamensem.	. . . .
Quam legis epistolam. Ad Zenobium Florentinum.	. . . .
Quam pauper quamve sis dives. Ad Ignotum.	F. 44.
Quamvis antiquis imo semper. Ad Lælium suum.	. . . .
Quamvis non sim nescius. Ad fr. Dyonisium e Burgo S. Sepulchri.	F. 33.
Quanta vis esset. Ad Franciscum Brunum.	S. II. 3.
Quanti faciam quod ad te. Ad Zenobium gramm. Florentinum.	. . . .
Quantum tibi liberalium. Ad Robertum Siciliæ regem.	F. 55.
Querelam publicam. Ad Thomam Messanensem.	F. 1.
Querelarum tuarum. Ad Iohannem Columnam a S. Vito.	F. 19.
Querelas tuas optime vir. Ad Forensem Plebainum.	. . . .
Quibus oculis quo animo. Ad Modium Parmensem.	. . . .
Quid ad litteras tuas dicam. Ad Thomam Messanensem.	F. 28.
Quid adulantium mendacii. Ad Lælium.	S. II. 4.
Quid agendum tibi est. Ad Thomam Messanensem.	F. 7.
Quid agis bone vir. Ad Ignotum.	S. T. 1.
Quid delectationis et quid. Ad Steph. Columnam Præpos. S. Ademari.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
pag. 758.	F. VII. 15.	F. VII. 15.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	R a	Nobis est Var. 51.
. . . . . .	. . . .	F. IX. 7.		
. . . . . .	. . . .	F. XI. 12.		
. . . . . .	F. IX. 14.	F. XVIII. 14.		
. . . . . .	. . . .	F. XVI. 10.		
» 742.	F. VI. 8.	F. VI. 8.		
. . . . . .	. . . .	F. XV. 1.		
» 678.	F. III. 7.	F. III. 7.		
» 839.				
. . . . . .	. . . .	F. XII. 15.		
» 1252.	. . . .	F. IV. 7.		
» 636.	F. I. 1.	F. I. 1.		
» 666.	F. II. 8.	F. II. 8.		
. . . . . .	F. IX. 6.	F. XVIII. 6.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	G	Nobis est Var. 4.
» 675.	F. III. 2.	F. III. 2.		
» 842.				
» 646.	F. I. 7.	F. I. 7.		
» 786.	S. T. 1.			
. . . . . .	. . . .	. . . .	e	Nobis est Var. 52.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Quid expectas audire. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Quid hinc humanitatis. Ad Nicolaum Laur. Tribunum Pop. Rom.	S. T. 2.
Quid in quæstione. Ad Stephanum Columnam iuniorem.	F. 32.
Quid mihi de hac vita. Ad Lombardum a Serico.	F. 122. S. XI. 11.
Quid primum quærar aut. Ad Socratem.	. . . .
Quidquamne mortalium. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Quid tibi vis dicam? Sic est. Ad Lælium.	F. 48.
Quid vero nunc agimus frater. Ad Socratem.	F. Præfatio.
Quid vis dicam aut respondeam. Ad Franciscum Brunum.	S. XI. 3.
Quocumque te converteris. Ad Ignotum.	S. T. 17.
Quod ad studium rei familiaris. Ad Ignotum.	F. 93.
Quod ex meis multis ad te. Ad Iohannem Episc. Olmutiensem.	. . . .
Quod in silentio suspicabar. Ad Andream Dandolum Duc. Venet.	. . . .
Quod me ad fugam mortis. Ad Franciscum Brunum.	S. I. 7.
Quod natura procellosum ver. Ad fr. Bartholomæum Ep. Theatin.	. . . .
Quod obiectum ab amico. Ad Ignotum.	F. 67.
Quod optabam video ab ortu. Ad Ducem et Consilium Genuensium.	. . . .
Quod professionem tuam decuit. Ad Bartholomæum eremitam.	F. 119.
Quod sæpe olim vel oblivio. Ad Gerardum fratrem.	F. 44.
Quod tam magni æstimas. Ad Guidonem Septimum.	. . . .
Quod verebar accidit. Ad Barbatum Sulmonensem.	F. 68.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ABI CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN COD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
. . . .	. . . .	F. XIII. 6.	. . . .	Edidit ex parte Papencordius.
pag. 787.	S. T. 2.			
» 677.	F. III. 6.	F. III. 6.		
» 779.	F. VIII. 8.	F. VIII. 8.	d	
. . . .	. . . .	F. XI. 7.		
. . . .	. . . .	F. XVI. 13.	R	
» 691.	F. III. 22.	F. III. 22.		
» 634.	F. Præfatio.	F. Præfatio.		
» 977.				
» 803.	S. T. 17.			
» 742.	F. VI. 7.	F. VI. 7.		
. . . .	. . . .	F. XXIII. 7.		
. . . .	. . . .	F. XV. 4.		
» 826.				
. . . .	. . . .	F. XII. 11.		
» 709.	F. IV. 13.	F. IV. 19.		
. . . .	. . . .	F. XIV. 16.		
» 772.	F. VIII. 6.	F. VIII. 6.		
» 687.	F. III. 18.	F. III. 18.	. . . .	Hæc in Codicibus A B C inscripta legitur Iohanni Anchiseo. (Mehus, in Vita Ambr.)
. . . .	F. X. 8.	F. XIX. 8.		
» 709.	F. V. 1.	F. V. 1.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Quod visum fuit epistolæ. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Quoties monui quoties oravi. Ad Donatum Appeninigenam.	S. XV. 9.
R	
Raro admodum spei. Ad Amicum.	. . . .
Reducem te peregrinatione. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
Regem te lyrici. Ad Horatium Flaccum.	. . . .
Regum cervicibus. Ad Ignotum.	F. 40.
Reliquiæ nos malorum. Ad amicos suos.	. . . .
Religiosi cuiusdam. Ad Gerardum fratrem suum.	. . . .
Rem prima fronte. Ad Lælium.	. . . .
Revertebar e Germania. Ad Iacobum Columnam Episc. Lomber.	F. 5.
Ridiculum rancidulum. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Risi ut iubebas non ea. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	Var. 33.
Rogas et rogando iubes. Ad Philippum Card. Episc. Sabinens.	S. XV. 15.
Rogas imo vero debiti. Ad Ioh. Aretinum Mantuæ Cancellarium.	Var. 23.
Roma rediens diutius. Ad Iohannem Columnam Cardinalem.	F. 57.
Rumores Italicos. Ad Guidonem Septimum.	Var. 20.
S	
Sæpe mihi propositum. Ad Priores Florentinos.	Var. 42.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
. . . . . .	F. IX. 9.	F. XVIII. 9.		
pag. 1040.				
» 617.	. . . .	. . . .	N	Est dedicatio Itinerarii.
. . . . . .	. . . .	F. XI. 15.		
. . . . . .	Ad Vir. Ill. 8.	F. XXIV. 10.		
» 685.	F. III. 14.	F. III. 14.		
. . . . . .	. . . .	F. IX. 3.	. . . .	Edidit De Sadius.
. . . . . .	. . . .	F. XVII. 1.		
. . . . . .	. . . .	F. XV. 8.		
» 643.	F. I. 5.	F. I. 5.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 13.		
» 1125.	Var. 23.	F. XVI. 14.		
» 1044.				
» 1103.	Var. 15.	F. XI. 3.		
» 876.	. . . .	F. IV. 9.		
» 1098.	F. X. 9.	F. XIX. 9.		
» 1129.	Var. 32.	. . . .	d	Nobis est Var. 63.

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Sæpe te frater admonui. Ad Iacobum Bussolarium Augustinianum.	. . . .
Sæpe te litteris ad colloquium. Ad Lælium.	F. 46.
Satis superque tacuimus. Ad Iohannem de Certaldo.	S. III. 5.
Sat magnum vir egregiè. Ad Franciscum Brunum rethorem.	. . . .
Scio cui loquor. Ad Guidonem Card. Episc. Portuens.	. . . .
Scio iam mihi. Ad Guidonem Septimum.	S. X. 2.
Scio te mirari. Ad Zenobium grammaticum Florentinum.	. . . .
Scio tibi magistrum. Ad Ignotum.	S. VI. 7.
Scribis inter multa. Ad Stephanum Columnam.	S. XV. 2.
Scripsisti mihi quo. Ad Lombardum a Serico.	S. XV. 3.
Scripsit adolescens noster. Ad Modium Parmensem.	. . . .
Secus accidit mihi. Ad Franciscum Priorem SS. Apostolorum.	. . . .
Semisopitum epistolæ. Ad Iacobum Columnam Episc. Lomberiens.	F. 20.
Semper et vivis. Ad Sacramorum de Pomeriis.	S. X. 1.
Seniculum tuum. Ad Thomam Messanensem.	F. 9.
Sensi olim nobilem. Ad Bartholomæum de Pace Patavinum.	. . . .
Sentio angores tuos. Ad Lucam Placentinum Sacerdotem.	. . . .
Senui fateor idque iam. Ad Amicos suos.	S. VIII. 2.
Sic est ut putabam. Ad Io. Andream Bononiensem.	F. 64.
Sicut ingentia. Ad Philippum Patriarcham Hierosolym.	S. VI. 9.
Si fervorem animi. Ad Gerardum fratrem.	. . . .

IN EDITIONIBUS		ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
BASILEENSI ANNI 1554.	LUGDUNENSI ANNI 1601.			
....	F. X. 17.	F. XIX. 18.		
pag. 690.	F. III. 20.	F. III. 20.		
» 856.				
....	F. XIII. 7.	F. XXIII. 20.		
....	....	F. XIII. 1.		
» 959.				
....	....	F. XV. 3.		
» 607.				
» 1031.				
» 1031.	....	....	O	
....	F. X. 5.	F. XIX. 5.	G	
....	F. X. 7.	F. XIX. 7.		
» 667.	F. II. 9.	F. II. 9.		
» 952.				
» 649.	I. 9.	I. 9.		
....	....	....	e	Nobis est Var. 54.
....	....	F. IX. 14.		
» 918.				
» 707.	F. IV. 10.	F. IV. 16.		
» 896.				
....	....	F. X. 4.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Si ille Carthaginensium. Ad Cardd. Talarandum Ep. Alban. et Guidonem Ep. Port.	. . . .
Sine illum, linque eum. Ad Ignotum.	F. 92.
Si per occupationes licuisset. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	S. T. 8.
Si quidquid animum meum. Ad Ignotum.	S. T. 10.
Si quidquid mea mens. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	Var. 51.
Si te superior offendit. Ad M. T. Ciceronem.	Ad Vir. Ill. 2.
Solebant Romani Consules. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	Var. 30.
Solitis et inextricabilibus. Ad Iohannem Barilium Neapolitanum.	. . . .
Solum seu solis. Ad Brunum Florentinum.	F. 109.
Spem de te conceptam. Ad Robertum Comitem de Battifolle.	S. II. 7.
Sperabam ex te magnificum. Ad Iohannem Columnam de S. Vito.	F. 17.
Sperabam loci atque animi. Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Sperabam quod optabam. Ad Philippum Card. Episc. Sabinens.	S. XVI. 4.
Speratum solatium Padus. Ad Iohannem Aretinum.	. . . .
Statim te digresso. Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Stilum meum obsequiis tuis. Ad Iohannem de Certaldo.	. . . .
Studeto bonis omnibus. Ad Ignotum.	F. 41.
Stupor tuus fateor tibi. Ad Nerium Morandum.	S. III. 7.
Suaviores multo quam pro. Ad Carolum IV imperatorem.	. . . .
Suavis mihi vir insignis. Ad Franciscum Brunum.	S. I. 6.
Subit animum luce mihi. Ad Gerardum fratrem suum.	Var. 29.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
. . . .	. . . .	F. XVI. 1.		
pag. 742.	F. VI. 6.	F. VI. 6.		
» 794.	S. T. 6.	. . . .	. . . .	Hæc epistola teste Mehusio in aliquibus Codicib. est 11 Lib. XXII. Fam.
» 795.	S. T. 8.			
» 1139.	Var. 36.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 55.
» 780.	Ad Vir. Ill. 2.	F. XXIV. 4.		
» 1117.	Var. 20.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 56.
. . . .	. . . .	. . . .	R	Edidit Bandinus. Nobis est Var. 57.
» 757.	F. VII. 14.	F. VII. 14.		
» 845.	. . . .	. . . .	Q	
» 664.	F. II. 6.	F. II. 6.		
. . . .	. . . .	F. XI. 1.		
» 1054.				
. . . .	. . . .	F. XI. 9.		
. . . .	. . . .	F. XXII. 2.		
. . . .	F. IX. 4.	F. XVIII. 4.		
» 686.	F. III. 15.	F. III. 15.		
» 858.				
. . . .	. . . .	F. XXIII. 8.		
» 824.				
» 1111.	Var. 20.	F. X. 3.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Subscriptiones epistolarum mearum. Ad Ignotum.	S. T. 12.
Successibus tuis mœstior me. Ad Guidonem Septimum.	. . . .
Summæ quidem rerum mearum. Ad Socratem.	F. 101.
Sunt quidam sic affecti. Ad Gasperum Veronensem.	. . . .
Sunt qui Romanorum veteres. Ad Iohannem Columnam Card.	F. 26.
Superbiæ imo insaniæ tuæ. Ad Marquadum, ut dicitur, Ep. Augusten.	. . . .
T	
Taceo quæ adversus ebrietatem. Ad Ignotum.	F. 35.
Tacitus transire decreveram. Ad Carolum IV imperatorem.	. . . .
Te amice quem. Ad Franciscum Brunum.	S. XIII. 14.
Te compressis aliquando. Ad Socratem.	. . . .
Te meditabar abiens. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Temerarium est. Ad Thomam Messanensem.	F. 6.
Tempus breve. Ad Zenobium Florentinum.	Var. 43.
Tenes ut arbitror memoria. Ad Luchinum de Verme.	S. VIII. 4.
Te quidem vir omni. Ad Nicolaum Acciaiolum.	. . . .
Theon ille sive mavis Bion. Ad Andream Mantuanum.	F. 79.
Tibi quidem amicus non. Ad Ignotum.	F. 76.
Tres ingentes epistolas. Ad Iohannem Boccaccium.	S. VI. 1.
Tres mihi de te veteres. Ad Iohannem Aretinum.	. . . .

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE RED. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN COOD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. 4. k.
pag. 796.	S. T. 10.			
....	F. X. 10.	F. XIX. 10.		
» 749.	F. VII. 6.	F. VII. 6.		
....	....	....	e	Nobis est Var. 58.
» 673.	F. II. 15.	F. II. 15.	V	
....	....	....	R a	Nobis est Var. 59.
» 680.	F. III. 9.	F. III. 9.		
....	....	F. XXIII. 3.		
» 1024.				
....	....	F. IX. 2.	....	Edidit de Sadius.
....	F. X. 13.	F. XIX. 14.		
» 644.	F. I. 6.	F. I. 6.		
....	F. X. 2.	F. XIX. 2.		
» 927.				
....	....	F. XXIII. 18.		
» 722.	F. V. 12.	F. V. 12.		
» 709.	F. IV. 12.	F. IV. 18.		
» 892.	....	....	R	
....	....	F. XVII. 10.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Tres ordine mœstas litteras. Ad Donatum Appenninigenam.	S. X. 4.
Tria mihi servorum paria. Ad Sennuccium Florentinum.	F. 62.
Tria tibi veniunt pater. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	Var. 50.
Tribus hesternis munusculis. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	. . . .
Tricipitem epistolam. Ad tres amicos.	. . . .
Tua brevis ac dulcis. Ad Modium Parmensem.	. . . .
Tua brevis ac prædulcis. Ad Pandulphum Malatestam.	S. XIII. 10.
Tuæ Serenitatis epistolam. Ad Annam Imperatricem.	. . . .
Tua me Sanctitas in longum. Ad Urbanum V Pont. Max.	S. XI. 1.
Tua prior epistola quæ serius. Ad Franciscum Romanum rethorem.	S. XIII. 7.
Tumultuariam et festinatam. Ad Franciscum Pr. SS. Apostolorum.	. . . .
Tuus hic et bonorum omnium. Ad Nicolosium Bartholomæi Lucanum.	Var. 7.
U	
Uberem messem parvo de semine. Ad Iohannem de Parma.	. . . .
Una hora duas mihi. Ad Fr. Bonaventuram Baffro.	S. III. 9.
Una mihi tecum lis est. Ad Iohannem Columnam a S. Vito.	F. 89.
Unde hoc mihi ut dominus. Ad Iohannem Episc. Olmutiensem.	. . . .
Unde nunc ordiar an vero. Ad Ignotum.	S. T. 13.
Urbano deputatus XIV kalendas.	. . . .
Urget dolor hortatur charitas. Ad Iohannem Columnam Card.	F. 60.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. 4k.
pag. 966.				
» 704.	F. IV. 8.	F. IV. 14.		
» 1139.	Var. 35.	F. XV. 12.		
. . . . . .	. . . .	F. XV. 13.		
. . . . . .	F. XI. 9.	F. XX. 9.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	G	Nobis est Var. 60.
» 1019.				
. . . . . .	F. XII. 8.	F. XXI. 8.		
» 974.				
» 1017.				
. . . . . .	F. IX. 7.	F. XVIII. 7.		
» 1080.	Var. 6.	F. IX. 11.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	R a	Nobis est Var. 61.
» 861.				
» 731.	F. VI. 3.	F. VI. 3.		
. . . . . .	F. XIII. 3.	F. XXIII. 6.		
797.	S. T. 11.			
. . . . . .	. . . .	. . . .	. . . . . .	Perperam a Meneghellio uti epistolæ verba initialia citantur hæc quibus desinit argumentum in Codd. litt. 16, L. XI Fam. adscriptum.
» 700.	F. IV. 6.	F. IV. 12.		

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Urget hinc animum. Ad Carolum Delphinum Viennensem.	. . . .
Ut aliquid ad te scribam. Ad Andream Dandolum Duc. Venet.	Var. 1.
Utcumque aliis quorum vel. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	Var. 26.
Ut inter tot maiorum rerum curas. Ad Ignotum.	. . . .
Ut fidem frangerem et tibi. Ad Iohannem Columnam Card.	F. 70.
Ut more nostro fortunas. Ad Barbatum Sulmonensem.	F. 77.
Ut te amem ac venerer. Ad M. Varronem.	Ad Vir. Ill. 5.
Ut vides sunt res. Ad Ignotum.	S. T. 15.
V	
Væ populo tuo Christe Iesu. Ad Ignotum.	S. T. 14.
Veniam ad te quando ita. Ad Philippum Episc. Cavallicens.	F. 95.
Venit ad Cæsarem sacer amor. Ad Iohannem Episc. Olmutiens.	. . . .
Venit ad me videndum. Ad Petrum Bononiensem rethorem.	S. IV. 4.
Venit amicus noster ad me. Ad Socratem suum.	. . . .
Verba mihi nunc metus. Ad Ignotum.	. . . .
Vereor ne tam creber hic. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Vereri mihi nec immerito. Ad Raymundum Superantium.	F. 2.
Veris utinam laudibus meis. Ad Iacobum seu Lapum Florentinum.	F. 111.
Vicisti Cæsar et longe me. Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Video amice apparatus tuos. Ad Iohannem Paduanum medicum.	S. XII. 2.

IN EDITIONIBUS		ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F. QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE REBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. k.
BASILEENSI ANNI 1554.	LUGDUNENSI ANNI 1601.			
. . . . . .	. . . .	. . . .	c	Edidit Lazzerus. Nobis est Var. 63.
pag. 1070.	Var. 1.	F. XI. 8.		
» 1106.	Var. 17.	. . . .	. . . .	Nobis est Var. 64.
. . . . . .	. . . .	. . . .	b	Nobis est Var. 65.
» 710.	F. V. 3.	F. V. 3.		
» 721.	F. V. 10.	F. V. 10.		
» 784.	Ad Vir. Ill. 5.	F. XXIV. 6.		
» 799.	S. T. 13.			
» 798.	S. T. 12.			
» 744.	F. VI. 9.	F. VI. 9.		
. . . . . .	F. XII. 5.	F. XXI. 5.		
» 867.				
. . . . . .	. . . .	F. XVI. 7.		
. . . . . .	. . . .	F. IX. 4.		
. . . . . .	. . . .	F. XXIII. 15.		
» 638.	F. I. 2.	F. I. 2.		
» 759.	F. VII. 16.	F. VII. 16.		
. . . . . .	. . . .	F. XXIII. 9.		
» 999.				

INITIA LITTERARUM ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA ET NOMINA EORUM AD QUOS LITTERÆ MISSÆ SUNT.	ORDO EPISTOLARUM VENETA ANNI 1503.
Vide quantum mihi spei. . . . . Ad Carolum IV Imperatorem.	. . . .
Vir fortis hortatore non eget. . . . . Ad Nicolaum Episc. Viterbiensem.	. . . .
Virtuti tuæ congratulor. . . . . Ad Ignotum.	. . . .
Virum hunc si nosse. Ad Gulielmum de Pastrengo.	Var. 40.
Vix amicorum litteras aliquot. . . . . Ad Zenobium gramm. Florentinum.	. . . .
Vix unquam aliter iustior. . . . . Ad Andream Mantuanum.	F. 78.

IN EDITIONIBUS BASILEENSI ANNI 1554.	IN EDITIONIBUS LUGDUNENSI ANNI 1601.	ORDO EPISTOLAR. IN CODICIBUS A. B. C. D. E. F QUOS SEQUIMUR.	ALII CODICES IN QUIBUS SINGULÆ EXTANT EPISTOLÆ.	OMNES EPISTOLÆ DE QUIBUS FAMILIARIBUS EXTANT IN CODICIBUS A. B. C. OMNES QUÆ OCTO PRIMIS LIBRIS DE REB. FAMILIARIB. CONTINENTUR SUNT IN CODD. O. S. OMNES QUÆ SUNT A LIBRO XI, AD LIB. XXIV DE R. FAM. EXTANT IN CODD. D. E. F. SENILES OMNES HABES IN CODD. I. K.
. . . . . .	F. X. 4.	F. XIX. 4.		
. . . . . .	. . . .	F. XVI. 6.		
. . . . . .	. . . .	. . . .	R	Nobis est Var. 62.
pag. 1128.	Var. 30.	F. XXII. 11.		
. . . . . .	. . . .	F. XII. 18.		
» 722.	F. V. 11.	F. V. 11.		

EPISTOLÆ FAMILIARES ET VARIÆ

IN LIBROS DISTRIBUTÆ

EARUMQUE ARGUMENTA.

Epist. Ad posteros. — *Fuerit tibi forsan.*
Arg. Vitæ suæ rationem usque ad annum 1351 auctor enarrat.

Præfatio Ad Socratem. — *Quid vero nunc.*
Arg. Scriptorum suorum magnam partem se flammis comburendam tradidisse: litteras tamen ad amicos igni subtractas Socrati et Barbato dicandas servasse. Plura de earum delectu, itemque de stilo, de materia, de ordine quo illas in hoc volumine digessit, quod amico suo inscribit et commendat.

LIBER I.

Ep. 1. Thomæ Messanensi. — *Querelam publicam.*
Arg. Famam ante obitum non esse appetendam, quum ea nobis viventibus minime possit acquiri.

Ep. 2. Raymundo Superantio. — *Vereri mihi.*
Arg. Hominum vitam æque ac flosculum momento temporis et virere et arescere.

Ep. 3. Iohanni Columnæ Cardinali. — *Gallias ego nuper.*
Arg. Gallicæ peregrinationis enarratio. Laudes Italiæ. Fabella de Carolo Magno.

Ep. 4. Iohanni Columnæ Cardinali. — *Aquis digressum.*
Arg. Germanicum iter enarrat, et diem festum Io. Baptistæ apud Colonienses describit.

Ep. 5. Iacobo Columnæ Episcopo Lomberiensi. — *Revertebar.*
Arg. Familiariter conqueritur quod, eo non expectato,

Romam petierit. Multa de fide et taciturnitate commemorat.

Ep. 6. THOMÆ MESSANENSI. — *Temerarium est.*
Arg. Detestatur dialecticorum inanem et contentiosam petulantiam.

Ep. 7. THOMÆ MESSANENSI. — *Quid agendum.*
Arg. Quid de inventione et de ingenii vi sentiendum sit.

Ep. 8. THOMÆ MESSANENSI. — *Animi cura.*
Arg. Eloquentiam et animi æquitatem cæteris rebus esse anteponendam.

Ep. 9. THOMÆ MESSANENSI. — *Seniculum tuum.*
Arg. Detestatur senem avarum.

Ep. 10. THOMÆ MESSANENSI. — *Feliciter puto.*
Arg. Faceta hominis famelici et parasiti descriptio.

Ep. 11. THOMÆ MESSANENSI. — *Ecce iterum.*
Arg. Rursus in senem dialecticum invehitur.

LIBER II.

Ep. 1. PHILIPPO EPISCOPO CAVALLICENSI. — *Ingens scribendi.*
Arg. De obitu fratris consolatur.

Ep. 2. AD IGNOTUM. — *Amicum bonum.*
Arg. Facilem sapienti iacturam esse sepulchri: variosque veteribus fuisse sepeliendi ritus.

Ep. 3. SEVERO APPENNINICOLÆ. — *Exilium etsi.*
Arg. Quid sit exilium.

Ep. 4. SEVERO APPENNINICOLÆ. — *Excidisse tibi.*
Arg. Exilium ægre ferentem iterum consolatur.

Ep. 5. IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO. — *Ex itinere medio.*
Arg. Animam multa pati ex corporis societate.

Ep. 6. IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO. — *Sperabam ex te.*
Arg. Amicitiæ haud absentiam officere.

Ep. 7. IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO. — *Molestissimam moram.*
Arg. De futuris expectationem amputandam.

Ep. 8. IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO. — *Querelarum tuarum.*
Arg. De fortitudine in adversis.

Ep. 9. IACOBO COLUMNÆ EPISC. LOMBERIENSI. — *Semisopitum.*
Arg. Accusationes diversas a se amovet, èamque præsertim quod ficto amore se laborare simulet. Laudat urbem Romam.

Ep. 10. AGAPITO COLUMNÆ. — *Non miror in te.*
Arg. Mortale genus semper in peius ruere.

Ep. 11. AGAPITO COLUMNÆ. — *Ad cœnam expectatus.*
Arg. Secum cœnatum invitat.

Ep. 12. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Peropportunum.*
Arg. Se ad Montem Caprarum, quem describit, pervenisse.

Ep. 13. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *In hoc ecce.*
Arg. De Urso Comite Anguillariæ, et de Agnete Columna uxore eius.

Ep. 14. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Ab urbe Roma.*
Arg. Se urbis Romæ adspectum stupere.

Ep. 15. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Sunt qui Romanorum.*
Arg. Iohannam et Agnetem sorores illius illustrioribus antiquitatis matronis esse comparandas.

LIBER III.

Ep. 1. THOMÆ MESSANENSI. — *Perambulanti.*
Arg. De situ insulæ Tulæ seu Tylæ.

Ep. 2. THOMÆ MESSANENSI. — *Quid ad litteras tuas.*
Arg. Frustra curas hominum longum in ævum protendi.

Ep. 3. STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI. — *Potuisti vir.*
Arg. Hortatur ut victoriæ, quam de Ursinis tulit, fructum non amittat.

Ep. 4. STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI. — *De universo rerum.*
Arg. De carmine italico ad eum misso, et alio quod singulari lege compositum se dictasse pœnituit.

Ep. 5. STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI. — *Postulas tibi statum.*
Arg. Solitudinem non una oratione laudandam.

Ep. 6. STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI. — *Quid in quæstione.*
Arg. Summum bonum in honestate situm.

Ep. 7. FR. DIONYSIO A BURGO S. SEPULCHRI. — *Quamvis non sim.*
Arg. Moderationem animi cuique probandam, eamque maxime suadendam regi.

Ep. 8. AD IGNOTUM. — *Abiiciamus oro.*
Arg. Nec de præteritis mœstum nec de futuris anxium quempiam esse debere.

Ep. 9. AD IGNOTUM. — *Taceo quæ adversus.*
Arg. De ebrietatis incommodis et vituperio.

Ep. 10. UBERTO DELPHINO VIENNENSI. — *Fides silentium.*
Arg. Hortatur ad bellum adversus Anglos pro rege Galliarum gerendum.

Ep 11. GUIDONI GONZAGÆ. — *Magna prorsus amoris.*
Arg. Hominum conditiones vi amoris æquari.

Ep. 12. MARCO . . . . . . — *Animum tuum.*
Arg. Dissuadet amicum a votis monasticis, illumque ad patriæ commoda procuranda adhortatur.

Ep. 13. IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO. — *Anilem tibi fabellam.*
Arg. Aranea et Podagra. Apologus.

Ep. 14. AD IGNOTUM. — *Regum cervicibus.*
Arg. Pauperem se non posse indigentiæ eius opitulari.

Ep. 15. AD IGNOTUM. — *Studeto bonis omnibus.*
Arg. Raros esse viros bonos, e quorum numero eligendi sunt amici, malorum societate penitus reiecta.

Ep. 16. AD IGNOTUM. — *O quam multa.*
Arg. Adversis non succumbendum.

Ep. 17. AD IGNOTUM. — *Ego vero absit ut.*
Arg. Beneficiis sæpe ingrati animi significationem respondere.

Ep. 18. GERARDO FRATRI. — *Quod sæpe olim.*
Arg. De sua cupiditate libros undique comparandi.

Ep. 19. AD IGNOTUM. — *Adeo pertinax et fixa.*
Arg. Spem nunquam deponi.

Ep. 20. LÆLIO SUO. — *Sæpe te litteris.*
Arg. Dolet amici silentium, commendat negocium suum, illudque Cardinali Columnensi per eum commendari petit.

Ep. 21. LÆLIO SUO. — *Impletum est.*
Arg. Commendat adolescentem aliquid humani amoris causa perpessum, eique Cardinalis Columnensis patrocinium invocat.

Ep. 22. LÆLIO SUO. — *Quid tibi vis dicam.*
Arg. De eadem re cuius in superiori epistola sermo fuit: deque mira eloquentiæ vi.

LIBER IV.

Ep. 1. Fr. DIONYSIO A BURGO S. SEPULCHRI. — *Altissimum.*
Arg. De suo in Montem Ventosum adscensu.

Ep. 2. Fr. DIONYSIO A BURGO S. SEPULCHRI. — *Nil dulcius.*
Arg. Gratulatur quod a rege Roberto arcessitus illum adierit, huiusque laudes effert et regias virtutes exsequitur.

Ep. 3. ROBERTO SICILIÆ REGI. — *Præstrinxit oculos.*
Arg. Laudat epigramma a Roberto rege suæ neptis tu-

mulo inscriptum : multaque congerit de humanæ vitæ miseria et de animarum immortalitate.

Ep. 4. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Ancipiti in bivio.*
Arg. Nunciat se una eademque die Romam et Parisios accersitum ad poeticam lauream recipiendam, et eius de loco alterutro eligendo sententiam exquirit.

Ep. 5. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Consilium tuum.*
Arg. De Roma præ Parisiis ferenda consilium habet acceptum.

Ep. 6. IACOBO COLUMNÆ EPISC. LOMBERIENSI. — *Fortunæ.*
Arg. Queritur eum abesse Roma quo lauream suscepturus ipse se confert.

Ep. 7. ROBERTO SICILIÆ REGI. — *Quantum tibi.*
Arg. Narrat se in Capitolio lauream suscepisse, suæque laudis invidos commemorat.

Ep. 8. BARBATO SULMONENSI. — *Idibus Aprilis.*
Arg. Se vix Roma egressum in capitis discrimen adductum fuisse.

Ep. 9. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Roma rediens.*
Arg. Nunciat se Parmam cum novis eius urbis dynastis advenisse.

Ep. 10. PEREGRINO MESSANENSI. — *Gravissimam querelam.*
Arg. Dolet obitum Thomæ fratris eius et mittit epigramma tumulo inscribendum.

Ep. 11. IACOBO MESSANENSI. — *Post Thomam meum.*
Arg. De morte Thomæ fratris eius.

Ep. 12. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Urget dolor.*
Arg. Mortem Iacobi Episcopi Lomberiensis acerbissime lamentatur, eiusque virtutes et in se benefacta recolit.

Ep. 13. LÆLIO SUO. — *Nimis viximus.*
Arg. De eadem re quæ superiori epistola acta est.

Ep. 14. SENNUCCIO FLORENTINO. — *Tria mihi servorum.*
Arg. Ut servum sibi comparet rogat enixe.

Ep. 15. IOHANNI ANDREÆ BONONIENSI. — *Dictu difficile.*
Arg. Reprehendit vanitatem eius et nonnullos eius errores castigat.

Ep. 16. IOHANNI ANDREÆ BONONIENSI. — *Sic est ut putabam.*
Arg. Severius idem agit quod in epistola superiori.

Ep. 17. AD IGNOTUM. — *Delectari te.*
Arg. In victu cultuque corporis intemperantiam esse vitandam.

Ep. 18. AD IGNOTUM. — *Tibi quidem amicus.*
Arg. Obscœnum amorem improbat.
Ep. 19. AD IGNOTUM. *Quod obiectum.*
Arg. Idem quod in epistola superiori.

LIBER V.

Ep. 1. BARBATO SULMONENSI. — *Quod verebar.*
Arg. Deflet mortem Roberti Regis.
Ep. 2. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Gratias ago.*
Arg. Nunciat se Romam pervenisse et Neapolim iam properare: de acceptis beneficiis deque uno præsertim maximas agit gratias.
Ep. 3. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Ut fidem.*
Arg. Iter suum Neapolim usque describit: et illius Aulæ turpem fœdamque exhibet imaginem.
Ep. 4. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Mos mihi tuus.*
Arg. Se per vicinia Neapolis voluptatis causa cum amicis excurrisse. De Maria Puteolana viragine insigni.
Ep. 5. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Insignem tempestatem.*
Arg. Horrendam tempestatem in freto Neapolitano describit.
Ep. 6. IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. — *Absolvi gravibus.*
Arg. Ludos gladiatorios detestatur, nunciatque Neapoli se brevi discessurum.
Ep. 7. IOHANNI ANDREÆ BONONIENSI. — *Nocturno te somnio.*
Arg. Quæ somniis fides habenda sit: et de duobus quibus unius amici mors, alterius sanitas sibi prævisa est.
Ep. 8. IOHANNI ANDREÆ BONONIENSI. — *De adolescente tuo.*
Arg. De adolescente fœdi amoris illecebris capto.
Ep. 9. IOHANNI ANDREÆ BONONIENSI. — *Dissimilem primæ.*
Arg. De sene libidinoso.
Ep. 10. BARBATO SULMONENSI. — *Ut more nostro.*
Arg. Parma hostibus obsessa se clam elapsum in manum latronum cum inciderit vix salvum et incolumen evasisse.
Ep. 11. ANDREÆ MANTUANO. — *Vix unquam aliter.*
Arg. Adversus invidum obiurgatorem.
Ep. 12. ANDREÆ MANTUANO. — *Theon ille.*
Arg. Idem quod in superiori epistola.
Ep. 13. SOCRATI. — *Obsecro obtestorque.*
Arg. Compescendos esse animi motus.

Ep. 14. Socrati. — *Nuper dum fugiendi.*
Arg. De servis eorumque fastidiis.

Ep. 15. Socrati. — *In Campum Martium.*
Arg. Vitam hominis esse militiam.

Ep. 16. Guidoni Septimo. — *Epistolam sub tuo.*
Arg. Queritur litteras ad illum scriptas se amisisse.

Ep. 17. Guidoni Septimo. — *Non sum nescius.*
Arg. Cur amissionem litterarum suarum tam graviter tulerit.

Ep. 18. Guidoni Septimo. — *De statu meo.*
Arg. Vitæ suæ rationem pandit, multaque de fortuna et de laboribus suis exponit.

Ep. 19. Clementi VI Pont. Max. — *Febris tuæ.*
Arg. Medicorum multitudinem cavere iubet.

LIBER VI.

Ep. 1. Hannibali Card. Epis. Tusculano. — *Infelicem invidiam.*
Arg. In avaros.

Ep. 2. Iohanni Columnæ a S. Vito. — *Deambulabamus.*
Arg. Scientiam quæ catholicæ fidei adversetur in odio habendam esse nec scientiæ nomen mereri. Multa meminit de urbe Roma.

Ep. 3. Iohanni Columnæ a S. Vito. — *Una mihi tecum.*
Arg. Senectutem, paupertatem, podagram inter mala humanæ vitæ haud esse recensenda, vel forti saltem animo ferenda esse.

Ep. 4. Iohanni Columnæ a S. Vito. — *Exemplis abundo.*
Arg. Usum exemplorum defendit, eorumque utilitatem demonstrat.

Ep. 5. Barbato Sulmonensi. — *Heu quam violenti.*
Arg. Deplorat cædem Andreæ Regis Siculi.

Ep. 6. Ad ignotum. — *Sine illum.*
Arg. In desperata malorum emendatione oleum et operam non esse perdendam.

Ep. 7. Ad ignotum. — *Quod ad studium.*
Arg. Loquacitatem ab eloquentia quam longissime differre.

Ep. 8. Ad ignotum. — *Quam pauper quamve.*
Arg. Donum mittens amico, magnanimi esse oblata respuere, ea tamen aliquando accepta habenda esse docet.

Ep. 9. PHILIPPO EPIS. CAVALLICENSI. — *Veniam ad te.*
Arg. Arcessitus ab eo promittit se crastino aditurum eum visum.

LIBER VII.

Ep. 1. BARBATO SULMONENSI. — *Inter multifidas.*
Arg. Regni Neapolitani conditionem et calamitates post Regis cædem ingruentes miseratus, inde pedem referre suadet amicum, eique hospitium liberaliter defert.

Ep. 2. AD IGNOTUM. — *Noli obsecro.*
Arg. De status humilitate, deque admiranda Christianæ Fidei propagatione.

Ep. 3. SOCRATI. — *Hesternæ noctis.*
Arg. De thesauro quem se invenisse per somnium sibi visus est : et de divitiarum periculo et molestiis.

Ep. 4. IOHANNI TRICASTRINO. — *Petitionis tuæ.*
Arg. Ordinandis Ciceronis operibus annuit, et proximum sui reditum in Italiam nunciat.

Ep. 5. LÆLIO SUO. — *Multa scribere.*
Arg. Se Italiam versus iter facientem quid Nicolaus Laurentii in urbe gesserit non sine magna animi mœstitia audivisse.

Ep. 6. SOCRATI. — *Summæ quidem rerum.*
Arg. Mediocritate status sui contentum nec divitias se ambire nec honores.

Ep. 7. NICOLAO LAURENTII TRIBUNO POP. ROM. — *Fecisti fateor.*
Arg. Quod contra spem bonorum omnium susceptam rempublicam male administret graviter obiurgat.

Ep. 8. IOHANNI ARETINO. — *Omnia optato.*
Arg. Gratulatur de bono eventu.

Ep. 9. AD IGNOTUM. — *Agreste proverbium.*
Arg. Cui satisfacere nescias operam impendere stultum esse.

Ep. 10. IOHANNI ANCHISEO. — *Litteræ tuæ plenæ.*
Arg. Cur in Galliam Cisalpinam potius quam Florentiam se contulerit.

Ep. 11. IOHANNI ANCHISEO. — *Credi non posset.*
Arg. Francisci consanguinei sui proximum adventum quam lætissime nunciat.

Ep. 12. IOHANNI ANCHISEO. — *Heu quid hoc est.*
Arg. Deplorat mortem Francisci consanguinei sui.

Ep. 13. Iohanni Columnæ Cardinali. — *Fatebor ingenue.*
Arg. Consolatoria ob cædem Columnensium Romæ peractam.

Ep. 14. Bruno Florentino. — *Solum seu solis.*
Arg. Amantum cœca esse iudicia.

Ep. 15. Luchino Vicecomiti. — *Quales speraveram.*
Arg. Laudat ob studium litterarum quod maxime principes viros decere demonstrat, eique nonnullas viridarii sui plantas cum carmine mittit.

Ep. 16. Iacobo Florentino. — *Veris utinam laudibus.*
Arg. Acceptas habet laudes quibus tamen indignum se profitetur : et pro oratione Miloniana aliisque Ciceronis operibus quam maximas gratias agit.

Ep. 17. Gilberto grammatico Parmensi. — *Adolescentulum nostrum.*
Arg. Commendat ei adolescentulum suum, et plura de pueris recte instituendis commemorat.

Ep. 18. Lancillotto Placentino. — *Hærebat calamo.*
Arg. Multis se curis laborare: amoris autem flammas nec sermonum nec carminum argumentis restingui.

LIBER VIII.

Ep. 1. Stephano Columnæ seniori. — *Heu miserande senex.*
Arg. Consolatur de morte Iohannis Cardinalis qui supererat unus ex filiis eius.

Ep. 2. Olympio. — *Nihil omni ex parte.*
Arg. Dolet se Parma abfuisse in adventu eius et amici alterius qui e Gallia eum visuri venerant.

Ep. 3. Olympio. — *Expectavi anxie.*
Arg. Se nihil minus quam reditum in Gallias cogitare.

Ep. 4. Olympio. — *Omnis amor impatiens.*
Arg. Enixe hortatur ut una cum amicis secum contubernii et totius vitæ communionem inire velit.

Ep. 5. Olympio. — *Iam superiori epistolæ.*
Arg. Prosequitur superioris epistolæ argumentum.

Ep. 6. Bartholomæo eremitæ. — *Quod professionem tuam.*
Arg. Mittit versus quosdam operibus sancti Augustini subiiciendos.

Ep. 7. Socrati. — *Mi frater.*
Arg. De morte plurium amicorum, et de clade quam

pestis ubique fecit amare conqueritur: nunciat deinde obitum Paganini, et insidias structas Mainardo et Lucæ.

Ep. 8. Lombardo a Serico. — *Quid mihi de hac vita.*
Arg. Vitam humanam per multiplices figuras describit.

LIBER IX.

Ep. 1. Manfredo Pio domino Carpensi. — *Crebros insultus.*
Arg. Gaudet non prius de adversa quam de restituta eius valetudine sibi nunciatum esse: et constantiam animi in adversis suadet.

Ep. 2. Socrati. — *Te compressis.*
Arg. De plurium amicorum suorum morte conqueritur: et Socratem, de cuius origine et moribus multa commemorat, in Italiam arcessit.

Ep. 3. Ad amicos. — *Reliquiæ nos malorum.*
Arg. Undique se illecebris circumventum et in lubrico positum lamentatur: eamque ob causam abeundi voluntatem aperit.

Ep. 4. Ad ignotum. — *Verba mihi nunc metus.*
Arg. De adulteriis perversitate morum increbrescentibus, quorum pericula illustri exemplo demonstrat, monetque amicum ut caveat.

Ep. 5. Ugolino de Rubeis Episc. Parmensi. — *Etsi sæpe.*
Arg. Multis rationum momentis adversus malorum calumnias Episcopum suadere nititur se non animo cuiquam nocendi, eique præsertim, in curia adhuc morari: quod præter suam accidit voluntatem.

Ep. 6. Lucæ Sacerdoti Placentino. — *Iucundæ mihi.*
Agr. Ægre se in curia moras nectere: eumque rogat ut litteras superiores tradat Episcopo.

Ep. 7. Lucæ Sacerdoti Placentino. — *Quam ex te olim.*
Arg. Fabellam narrat de Suspicione, rogatque ut mentem Episcopi exploret ac referat.

Ep. 8. Iohanni riminensi. — *Etsi ab adolescentia.*
Arg. Gaudet sibi nunciatum de eo quod bene sit, de quo viginti amplius annos nihil resciverat.

Ep. 9. Socrati. — *Non sum amicus.*
Arg. Amicitias esse communicandas, quarum pretium effert, dum Socratem unius in partem vocat.

Ep. 10. Lælio suo. — *Læli carissime.*
Arg. Singularia quædam de cœna sibi parata; et amici commendatio.

Ep. 11. Nicolosio Bartholomæi. — *Tuus hic et bonorum.*
Arg. Se illum facie ignotum, ob virtutis laudem et famam amare, et epistolam ex nutu communis amici ad illum mittere.

Ep. 12. Ad ignotum. — *Mirarer quod ita te.*
Arg. Morem ei se gerere negat dum rogatur ut litteras ad ignotum hominem mittat.

Ep. 13. Philippo de Vitriaco. — *Amicas aures.*
Arg. Graviter obiurgat quod Guidonem Cardinalem Episcopum Portuensem in Italiam Legati munere missum quasi exilio laborantem fuerit miseratus.

Ep. 14. Lucæ Sacerdoti Placentino. — *Sentio angores tuos.*
Arg. Laudat solitudinis appetentem; et stimulos addit.

Ep. 15. Gulielmo Veronensi. — *Gratias tibi habeo.*
Arg. Librum mutuum petit, et de monitis eius gratias agit.

Ep. 16. Gulielmo Veronensi. — *Fefellit opinio.*
Arg. Spe quam animo conceperat malis artibus inimicorum se cecidisse conqueritur.

LIBER X.

Ep. 1. Carolo IV Augusto Imp. — *Præcipitium horret.*
Arg. Enixe hortatur ut Italiam adventet Romani Imperii gloriam restituturus.

Ep. 2. Socrati. — *Amicorum pavida.*
Arg. Ægre se ferre quod nullam de valetudine eius notitiam habeat, ita ut de eius vita dubitare cogatur. Mittit ad eum litteras Gerardo fratri reddendas.

Ep. 3. Gerardo fratri. — *Subit animum.*
Arg. Gratulatur sanctimoniam vitæ quam inter Carthusianos agit, et multa commemorat de eius, suique ipsius adolescentia.

Ep. 4. Gerardo fratri. — *Si fervorem animi.*
Arg. Poetarum lectionem religiosis viris itemque theologis haud improbandam esse demonstrat, et Eglogæ suæ cui titulus *Parthenias* arcanam aperit significationem.

Ep. 5. Gerardo fratri. — *Geminum otii tui munus.*
Arg. Eius de affectuum humanorum repugnantia senten-

tiam laudat et firmat, doctrinam et sanctitatem vitæ miratur, seque de emendatione morum suorum sollicitum præbet.

Ep. 6. IOHANNI EPISCOPO NEUBURGENSI. — *Et quanto putas.*
Arg. De laudibus sibi immerito tributis grates agit, eiusque eloquentiam et in scribendo elegantiam maximopere commendat.

LIBER XI.

Ep. 1. IOHANNI DE CERTALDO. — *Sperabam loci.*
Arg. Ictum calce equi prope Vulsinium, et crus sibi pene fractum fuisse narrat, neque adhuc Romæ convaluisse.

Ep. 2. IOHANNI DE CERTALDO. — *Magnum tempus.*
Arg. Carmina quædam ad eum mittit: adversam fortunam et cædem Iacobi II Carrariensis lamentatur.

Ep. 3. IOHANNI ARETINO. — *Rogas imo vero.*
Arg. Iacobi II Carrariensis cædem commemorat, et titulum mittit sepulchro eius inscribendum.

Ep. 4. PHILIPPO EPISCOPO CAVALLICENSI. — *Multa iam tibi.*
Arg. Mittit Epigramma in Vallem Clausam, ex quo patet eam ipsum sibi sedem delegisse.

Ep. 5. PRIORIBUS ET POPULO FLORENTINIS. — *Iam satis me.*
Arg. Se ab exilio honorificentissimis litteris revocatum maximopere gaudet, et debitas pro tanto beneficio gratias agit.

Ep. 6. IOHANNI DE CERTALDO. — *Iam vero proximiora.*
Arg. Quæ sibi tantas moras nectendi causa fuerit, quidve se in posterum facturum sibi proposuerit.

Ep. 7. SOCRATI. — *Quid primum.*
Arg. Deflet insignes ætatis suæ calamitates, quibus terræ motus in urbe accesserunt, maiores ærumnas reipublicæ portendentes.

Ep. 8. ANDREÆ DANDOLO DUCI VENETIARUM. — *Ut aliquid ad te.*
Arg. Enixe dehortatur a bello contra Genuenses suscepto.

Ep. 9. IOHANNI ARETINO. — *Speratum.*
Arg. Severiora nostris antiqua quæque fuisse, seque illum ad Vallem Clausam propediem expectare.

Ep. 10. PHILIPPO EPISC. CAVALLICENSI. — *Impatiens desiderii.*
Arg. Nunciat se ad Vallem Clausam pervenisse.

Ep. 11. Philippo Episc. Cavallicensi. — *Quæ de me scribis.*
Arg. Gratias agit quod duobus Ecclesiæ principibus viris se litteris commendaverit.

Ep. 12. Olympio. — *Quam instabiles.*
Arg. Animi sui volubilitatem excusat, laudat Vallis Clausæ amœnitatem et ocium, ibique duobus annis nunciat se mansurum.

Ep. 13. Nicolao Acciaiolo magno Regni Sicil. Senescalco.—*Non possum vir egregie.*
Arg. Diuturnum suum silentium excusat, eiusque res gestas laudibus effert.

Ep. 14. Philippo Vitriaco Episc. Meldensi. — *Congratuler.*
Arg. Gratulatur evectum ad Pontificatum, sed muneris grave pondus miseretur.

Ep. 15. Philippo Episcopo Cavallicensi. — *Reducem te.*
Arg. Gaudet reditu eius, utque tandem ab itineribus cesset et otium vitæ quærat hortatur.

Ep. 16. Quatuor Cardinalibus Reipublicæ Romanæ reformandæ præpositis. — *Fragilibus humeris.*
Arg. Reipublicæ regundæ magistratus non e patriciorum numero sed e plebeiis esse eligendos.

Ep. 17. Quatuor iisdem Cardinalibus qui supra. — *Inter humilitatem.*
Arg. De eadem re quæ superioribus litteris continetur.

LIBER XII.

Ep. 1. Carolo IV Aug. Imperatori. — *Olim tibi princeps.*
Arg. Hortatur iterum ut in Italiam veniat, et Urbem romani Imperii caput præsenti ope sospitet.

Ep. 2. Nicolao Acciaiolo magno Regni Sic. Senescalco. — *Iam tandem.*
Arg. Alumnum eius regno potitum gratulatur et illum moribus artibusque quæ regem maxime decent informandum suadet.

Ep. 3. Zenobio grammatico Florentino. — *Ille vir clarus.*
Arg. Hortatur ut despectis grammaticæ scholis, ad sublimiora mentem erigat.

Ep. 4. Francisco Priori SS. Apostolorum. — *Miris animum.*
Arg. De suavitate amicitiæ; de sua in negociis Abbatis Vallis Umbrosæ procuratione; de Pontifice ægrotante. Se invitum Avenione morari, eaque de re carmen ad

eum misisse: de laude tandem e poetarum studio ipsi quæsita.

Ep. 5. Francisco Priori SS. Apost. — *Iam celerans.*
Arg. Quam sit difficile animi sensus oratione pandere: quam sibi dulce ab eo præter meritum diligi et in pretio haberi: cur carmina ipsi dicata nondum miserit: Pontificem bonam spem de valetudine sua præbere.

Ep. 6. Philippo Episc. Cavallicen. — *In Helicona.*
Arg. Queritur sibi de eius in urbem Cavallicensem adventu nihil fuisse nunciatum.

Ep. 7. Barbato Sulmonensi. — *Dum ad te pars.*
Arg. Litteras eius sero nimis sibi redditas queritur. Laudat Robertum Regem et regni sortem deflet. Bene factum esse quod Romæ anno Iubilæi simul non fuerint. De Africa sua se in præsentiarum non cogitare.

Ep. 8. Iacobo Florentino. — *More meo nuper.*
Arg. Se ad fontem Sorgiæ beate vivere, et Ciceronis lectione quam maxime delectari.

Ep. 9. Francisco Priori SS. Apostolorum. — *Nunquam tam.*
Arg. Se curis obrutum tamen ad scribendum amoris vi impelli: ægre nimis in curia adhuc morari.

Ep. 10. Iohanni de Certaldo. — *Ne præteritum te.*
Arg. Scribit ne oblitus eius videatur, et dolet se adhuc in curia versari.

Ep. 11. Bartholomæo Episc. Theatino. — *Quod natura.*
Arg. Laudat quod æquo animo se Pontificem Theatinum renunciari passus sit. Avenionem, unde se divelli non posse timet, valde vituperat. Laudat Nicolaum Acciaiolum et fratrem eius episcopum.

Ep. 12. Francisco Priori SS. Apostolorum. — *Nusquam tuta.*
Arg. Episcopum florentinum quem secum pransurum expectabat fide sibi decessisse queritur: sed epistola nondum absoluta, illum advenisse renunciat.

Ep. 13. Francisco Priori SS. Apostol. — *Ridiculum.*
Arg. Nunciat rem Ubertini monachi a se procuratam bene cessisse, eique quod auxilium in id præstiterit gratias agit.

Ep. 14. Iohanni Barilio. — *Mirum dictu.*
Arg. Hortatur ut veterem cum Nicolao Acciaiolo amicitiam instauret, et secundum Platonis sententiam animam humanam pro diversis facultatibus diversis sedibus consistere docet.

Ep. 15. ZENOBIO FLORENTINO. — *Quanti faciam quod.*
Arg. Laudat quod Nicolai Acciaioli consilio fuerit obsequutus; et huic, quem pro meritis celebrat, se epistolam dictasse nunciat. Notat exiguum in carmine ab eo admissum errorem. Rogat ut scriptorum suorum defensionem suscipiat adversus invidos a quibus satis cavere nequit.

Ep. 16. ZENOBIO FLORENTINO. — *Ne quid imperfectum.*
Arg. Cur Nisum et Eurialum inter illustrium amicorum exempla non recensuerit.

Ep. 17. MATTHÆO LONGO ARCHIDIACONO. — *Canis tuus.*
Arg. Narrat canem eius venaticum postquam ipse discessit domum suam venisse, et plura de canum laudibus cumulat.

Ep. 18. ZENOBIO FLORENTINO. — *Vix amicorum litteras.*
Arg. Monet de exiguo errore quem in carmine admisit. Litteras Nicolao Acciaiolo per eum reddendas mittit, quibus ad redintegrandam cum viro insigni amicitiam illum adhortatur.

LIBER XIII.

Ep. 1. GUIDONI EPISC. PORTUENSI CARDINALI. — *Scio cui loquor.*
Arg. Consolatur in obitu matris eius.

Ep. 2. RAYNALDO VERONENSI. — *Adolescens quem ad te.*
Arg. Commendat adolescentem suum Veronensis Ecclesiæ Canonicum renunciatum.

Ep. 3. GULIELMO VERONENSI. — *Huius adolescentis.*
Arg. Huic quoque adolescentem suum Veronam adeuntem commendat.

Ep. 4. FRANCISCO NEAPOLITANO PROTONOTARIO AP. — *Maior temeritas.*
Arg. Quam tristis inter urbana negotia, quam læta e contrario in ocio ruris agatur vita.

Ep. 5. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Flebilem ridiculamque.*
Arg. Quibus artibus amicos suos fallere potuerit, qui eum ab epistolis Pontificis Maximi renunciari omni nisu curabant.

Ep. 6. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Quid expectas.*
Arg. Quæ sit poetarum raritas, et quæ pseudopoetarum multitudo Avenionem invaserit. Nicolaum Laurentii eo

in vinculis adductum sub poeticæ laudis obtentu solutum dimissumque fuisse.

Ep. 7. Petro Abbati Sancti Benigni. — *Mira res dictu.*
Arg. Se studiis assidue incumbere; scribendi et canendi cacoethen invaluisse; ad fontem Sorgiæ adhuc se moras nectere, ipsius dominique eius reditum expectantem.

Ep. 8. Francisco Priori SS. Apostolorum.—*Ad fontem Sorgiæ.*
Arg. De ratione vitæ suæ ad fontem Sorgiæ.

Ep. 9. Nicolao Acciaiolo magno Regni Siculi Senescalco. — *Dilatæ responsionis.*
Arg. Fortibus viris rebus non verbis gloriam quæri, quamvis eam utrinque multi sibi comparaverint. Epistolam, quæ pone est, ipsi prænunciat, rogatque ut æqua mente suscipiat.

Ep. 10. Nicolao Acciaiolo et Iohanni Barilio. — *Iungam vos.*
Arg. Hortatur utrumque ut simultate deposita alterum alter in mutuam benevolentiam restituat.

Ep. 11. Abbati Corvariæ Bononiensi. — *Non facile dictu.*
Arg. Suam libenti animo litteris tradendis operam profert. Excusatum se haberi rogat quod suum de Africa poema utpote nondum perfectum nec expolitum communicare cum eo nequeat.

LIBER XIV.

Ep. 1. Talarando Episc. Albano Cardinali. — *Clarum fieri.*
Arg. Cuique mortalium, præsertim vero dynastis et in sublimem fortunam evectis, ærumnis laboribusque vitam esse refertam.

Ep. 2. Socrati. — *Magnanimum et excelsum.*
Arg. Mittit ad eum litteras superiores Cardinali reddendas, cuius et animi dotes et res magnifice gestas laudibus efferens miratur litterarum inopiam.

Ep. 3. Lucæ Sacerdoti Placentino. — *Nisi iam pridem.*
Arg. Dolet de funere amici adolescentis et iacentem animum erigere conatur.

Ep. 4. Lucæ Sacerdoti Placentino. — *Duas simul epistolas.*
Arg. Adversus obiurgatores quibus sui in Italiam reditus vulgata fama calumniandi præbuit occasionem.

Ep. 5. Duci et Consilio Reip. Genuensis. — *Indulge mihi oro.*
Arg. Victoriam adversus Venetos summis laudibus effert,

hortaturque ad modestiam et magnanimitatem erga victos. Civilis discordiæ damna commemorat, armaque in externos hostes convertenda suadet.

Ep. 6. DUCI ET CONSILIO REIPUBLICÆ GENUENSIS. — *Quod optabam.*
Arg. Lætatur bellum cum iis a rege susceptum, hortaturque ut in eius exitium costanter conficiant.

Ep. 7. GUIDONI EPISCOPO PORTUENSI CARDINALI. — *Licentiam.*
Arg. Nunciat se eum duobus mensibus frustra oppertum iam Avenione digressum in Italiam properare.

Ep. 8. PONTIO SANSONI PRÆPOSITO CAVALLICENSI. — *Parcat.*
Arg. Excusat se quod eo insalutato abierit, seque Italiam versus nunciat propediem profecturum.

LIBER XV.

Ep. 1. LÆLIO SUO. — *Quamvis antiquus.*
Arg. Accusat diuturnum amici silentium, et respondendi in eo tarditatem reprehendit. Hortatur deinde ut suscepto munere reipublicæ sublevandæ, superbis nequidquam obstantibus, virili animo fungatur.

Ep. 2. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Nox habet.*
Arg. Narrat se Valle Clausa digressum, pedem unde diverterat referre debuisse, ibique consistendi iam sibi esse propositum.

Ep. 3. ZENOBIO FLORENTINO. — *Scio te mirari.*
Arg. De eadem re quæ in epistola superiori. Quæ sibi sit ad fontem Sorgiæ ratio vivendi.

Ep. 4. ANDREÆ DANDOLO DUCI VENETIARUM. — *Quod in silentio.*
Arg. Cur tam sæpe loci mutatione gaudeat. Peregre agendi consuetudinem laudibus prosequitur.

Ep. 5. PETRO ABBATI S. REMIGII. — *Miro quidem.*
Arg. Laudat eius scribendi rationem: attingit leviter de quadam epistola adversus medicos, itemque de Cæsare ab Italia abhorrente.

Ep. 6. PETRO ABBATI S. REMIGII. — *Lis est mihi magna.*
Arg. Narrat calumniam a medico in sui perniciem evulgatam, culpam a se amovet, et in maledicum obiurgatorem retorquet.

Ep. 7. STEPHANO COLUMNÆ PRÆPOSITO S. ADEMARI. — *Aut ego fallor.*
Arg. Mala, calamitates, incommoda ubique terrarum ocium et tranquillitatem vitæ præpedire.

Ep. 8. Lælio suo. — *Rem prima fronte.*
Arg. Quo se ferat incertum hærere animo: Romæ tamen desiderio quam maxime teneri: eaque de re amici consilium enixe postulat.

Ep. 9. Lælio suo. — *Iam valedixeram.*
Arg. Urbem Romam perperam cum Babylone comparari, nec eam odio numinis laborare: quapropter magis magisque ibi se mansurum cupere.

Ep. 10. Pontio Sansoni Præpos. Cavallicen. — *Accensa charitas.*
Arg. Oblatum aliquid gratum habet, seque eum quamprimum invisurum spondet.

Ep. 11. Philippo Epis. Cavallicensi. — *Mirum valde.*
Arg. Incertum quo mansum eat Avenione digressum se in solitudinem ruris recepisse.

Ep. 12. Philippo Episc. Cavallicen. — *Tria tibi veniunt.*
Arg. Piscem, avem et epistolam ad eum mittit.

Ep. 13. Philippo Episc. Cavallicen. — *Tribus hesternis.*
Arg. Epistolam quæ pone est ad illum mittit legendam.

Ep. 14. Clero Ecclesiæ Patavinæ. *Amisimus fratres.*
Arg. Ildebrandini Episcopi Patavini mortem deflet, virtutes amplissimis laudibus exornat.

LIBER XVI.

Ep. 1. Talarando Ep. Albano et Guidoni Ep. Portuensi Cardinalibus. — *Si ille Carthaginensium.*
Arg. Avenione se missum fieri petit, ut ad fontem Sorgiæ rebus suis consulat, ob mortem villici sui omni custodia destitutis.

Ep. 2. Gerardo fratri. — *Cœnabam forte.*
Arg. Refert quæ de virtute eius a duobus Carthusianis monachis audivit.

Ep. 3. Socrati. — *Multa tibi dicere.*
Arg. Sua se sorte contentum nil amplius quærere, nil concupiscere, et ab amicis enixe petere ne de fortuna eius velint se præbere sollicitos.

Ep. 4. Ad ignotum. — *Mitto alia de quibus.*
Arg. Vere indignos homines esse quibus tot tantaque beneficia contulerit Deus quot Christi nos docet religio; non inde tamen in dubium factorum veritatem esse revocandam, nec deficiendum in fide.

Ep. 5. AD IGNOTUM. — *A limine mortis.*
Arg. Gratulatur de valetudine recuperata: nosque vivendo mori, et moriendo mortis finem oppetere demonstrat.

Ep. 6. NICOLAO EPISCOPO VITERBIENSI. — *Vir fortis hortari.*
Arg. Gaudet e gravi morbo illum convaluisse, hortatur ad fortitudinem animi; et valetudini recuperandæ apprime idoneo Vallis Clausæ hospitio illum invitat.

Ep. 7. SOCRATI. — *Venit amicus.*
Arg. Nunciat adventum sibi pergratum, doletque abitum amici de quo nescit omnino quo se cóntulerit.

Ep. 8. LÆLIO SUO. — *Ad III Kalendas Martias.*
Arg. Narrat sibi Çarthusianorum cœnobium petenti matronas Romanas obvias occurrisse, quæque ab ipsis de urbanis rebus resciverit.

Ep. 9. ZENOBIO FLORENTINO. — *A Babylone novissima.*
Arg. Commendat cœnobium Montis Rivi ut regis patrocinium illi conciliet.

Ep. 10. ZENOBIO FLORENTINO. — *Quam legis epistolam.*
Arg. Nunciat se Italiam versus iam tandem iter arripere, doletque illi et magno Regni Senescalco aliquid infortunii contigisse.

Ep. 11. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Non solebat mihi.*
Arg. Multa de pretio temporis: seque Mediolani ut civitatis domino morem gereret constitisse.

Ep. 12. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Et familiaribus.*
Arg. Quibus potissimum rationum momentis sibi fuerit persuasum ut Iohanni Vicecomiti morem gereret et Mediolani constiterit.

Ep. 13. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Quidquam ne mortalium.*
Arg. De obtrectatoribus et maledicis. Fabula de duobus rusticis et iumento.

Ep. 14. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Risi ut iubebas.*
Arg. Capta occasione parvi cuiusdam erroris ab amico in litteris admissi, quam solliciti esse debeamus de emendatione morum ostendit.

LIBER XVII.

Ep. 1. GERARDO FRATRI. — *Religiosi cuiusdam viri.*
Arg. Quænam vera philosophia, quæ vera lex, quis utriusque optimus sit magister.

Ep. 2. ADOLESCENTI SUO. *Hactenus hoc infame nomen.*
Arg. Adolescentiam eius malis moribus inquinatam obiurgat, et honestioris vitæ initium suadet.

Ep. 3. GUIDONI ARCHIDIACONO GENUENSI. — *Consilium tuum.*
Arg. Dilatum eius in Italiam adventum dum improbat, excusat ob cladem Genuensium a Venetis in navali bello confectam, illosque tum viribus tum animo cecidisse conqueritur.

Ep. 4. GUIDONI ARCHIDIACONO GENUENSI. — *Expectatio supplicium.*
Arg. Narrat de Genuensibus in fidem domini Mediolanensis receptis, deque illorum sorte sollicitum piis monitis consolatur.

Ep. 5. GUIDONI ARCHIDIACONO GENUENSI. — *Quæ spes.*
Arg. Gaudet eum ad fontem Sorgiæ aliquot diebus fuisse, et loci amœnitatem celebrat. Narrat se quoque ab urbe in villam secessisse, cuius situm prospectumque describit.

Ep. 6. BERNARDO ANGUISSOLÆ PRÆSIDI COMENSI. — *Mos est equum residem.*
Arg. Excusat se quod nondum Comum venerit, nunciatque iussu domini longius iter se propediem initurum.

Ep. 7. BERNARDO ANGUISSOLÆ PRÆSIDI COMENSI. — *Misi ad te.*
Arg. Commendat amicum in Germaniam patriam suam redeuntem.

Ep. 8. FR. MATTHÆO COMENSI. — *Gaudeo equidem.*
Arg. Cupiditatem discendi eo nobiliorem esse quo vilior est divitiarum cupiditas. Illam in amico laudat, et veterum exemplis illustrat.

Ep. 9. MARCO GENUENSI. — *Falleris amice.*
Arg. Amantum cœca esse iudicia, seque tantis eius laudibus prorsus indignum.

Ep. 10. IOHANNI ARETINO. — *Tres mihi de te.*
Arg. Se Mediolani constitisse, et animum urbanis negociis addixisse ea ratione excusat, quod multa citra voluntatem hominibus facienda passim occurrant.

LIBER XVIII.

Ep. 1. CAROLO IV AUGUSTO IMPERATORI. — *Cæsareos apices.*
Arg. Moras nectentem et sese inaniter excusantem Cæsarem ut Romanum Imperium restituat adhortatur.

Ep. 2. NICOLAO SYGERO. — *Clari animi.*
Arg. Gratiarum actio de Homeri libris ab eo dono acceptis.

Ep. 3. IOHANNI DE CERTALDO. — *Beasti me munere.*
Arg. Librum Augustini in psalmos ab eo transcriptum donoque missum acceptum sibi esse refert.

Ep. 4. IOHANNI DE CERTALDO. — *Stilum meum obsequiis.*
Arg. Gratias agit de quibusdam M. Varronis et M. T. Ciceronis operibus quorum comparationem instituit.

Ep. 5. GERARDO FRATRI. — *Promissum Augustini.*
Arg. Mittit Augustini Confessiones, multaque disserit de mendosa librorum lectione.

Ep. 6. FORENSI PLEBAINO. — *Querelas tuas.*
Arg. Amicorum dulces esse obiurgationes.

Ep. 7. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Tumultuariam.*
Arg. Laudat eius scribendi elegantiam et simplicitatem.

Ep. 8. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Credes me quoque.*
Arg. Se in epistolis familiaribus de sermonis elegantia non esse sollicitum.

Ep. 9. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Quod visum fuit.*
Arg. Quod in patria a paucis noscatur eius laudi vertit.

Ep. 10. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *O felix lætumque.*
Arg. De legibus conviviorum.

Ep. 11. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLOR. — *Communis amicus.*
Arg. Librum et Epistolam mittit ut Iacobo Florentino tradantur.

Ep. 12. IACOBO FLORENTINO. — *Cicero tuus.*
Arg. Librum Ciceronis ab eo acceptum quem sibi transcripsit remittit.

Ep. 13. CROTO GRAMMATICO PERGAMENSI. — *Fama loquitur.*
Arg. Petit, si quæ habeat, scripta Ciceronis, quem laudibus effert.

Ep. 14. CROTO GRAMMATICO PERGAMENSI. — *Quam læte.*
Arg. Pro recepto rerum Tusculanarum libro gratias agit.

Ep. 15. IOHANNI DE CERTALDO. — *Ex multis epistolis.*
Arg. Miratur eum poetæ nomen respuere.

Ep. 16. ANDREÆ DANDOLO DUCI VENETIAR. — *Nil audies novi.*
Arg. Hortatur ut Venetos distrahat a bello cum Genuensibus suscepto, et reipublicæ utrique prospiciens optatissimæ pacis auctor fiat.

LIBER XIX.

Ep. 1. CAROLO IV AUGUSTO IMPERATORI. — *Et gaudium ingens.*
Arg. Gratulatur eius in Italiam adventum, rursusque hortatur ut Romanum Imperium restituat.

Ep. 2. ZENOBIO FLORENTINO. — *Tempus breve.*
Arg. Festinans quatuor litteris respondet, et asperrimam eius anni hyemem describit.

Ep. 3. LÆLIO SUO. — *Credulum amorem.*
Arg. Narrat se Mantuam a Cæsare accitum summaque benevolentia receptum, et litteras ei mittit quibus eum Cæsari commendat.

Ep. 4. CAROLO IV AUGUSTO IMPERATORI. — *Vide quantum mihi.*
Arg. Commendat Lælium amicum suum.

Ep. 5. MODIO PARMENSI. — *Scripsit adolescens noster.*
Arg. Secum eum domi suæ mansum invitat.

Ep. 6. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Hic quem cernis.*
Arg. Commendat amicum euntem Romam.

Ep. 7. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Secus accidit.*
Arg. Se noctem præferre diei: et pro amico humaniter recepto gratias agit.

Ep. 8. GUIDONI SEPTIMO ARCHIDIACONO GENUENSI. — *Quod tam magni.*
Arg. Quod magni is æstimet nomen suum his epistolis inseri.

Ep. 9. GUIDONI SEPTIMO ARCHIDIACONO GENUENSI. — *Rumores.*
Arg. De Italiæ motibus, et præsertim de bello inter Venetos et Genuenses: et de supplicio Marini Falierii Ducis Venetiarum.

Ep. 10. GUIDONI ARCHIEPISCOPO GENUENSI. — *Successibus tuis.*
Arg. Ad Pontificatum Genuensium evecto gratulatur.

Ep. 11. BENINTENDIO. — *Bene mihi accidit.*
Arg. Immeritas sui laudes respuit, oblatam ab eo amicitiam acceptam habet, et duos artis musicæ cultores commendat.

Ep. 12. CAROLO IV AUGUSTO IMPERATORI. — *Italos fines.*
Arg. Discessum eius ab Italia graviter arguit et obiurgat.

Ep. 13. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *O prædura sors.*
Arg. Se Legationi apud Cæsarem fungendæ Germaniam versus iter propediem suscepturum nunciat.

Ep. 14. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Te meditabar.*
Arg. Rediisse se e Germania, amicumque suum illi commendatum velle.

Ep. 15. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Poscis ut epistolam.*
Arg. Quod multis negociis distentus promissam de Italia epistolam ad eum mittere nequiverit.

Ep. 16. GUIDONI ARCHIEP. GENUENSIUM. — *Novi te.*
Arg. Eum de rebus suis ut erat in votis certiorem facit.

Ep. 17. GUIDONI ARCHIEP. GENUENSIUM. — *Putabam plenus.*
Arg. Quod in copia rerum omnium paupertate potius quam divitiis ipse laboret.

Ep. 18. IACOBO BUSSOLARIO AUGUSTIN. TICINENSIUM TYRANNO. — *Sæpe te frater.*
Arg. Hortatur ut tyrannide Ticinensium se abdicet, et pacem conditioni suæ respondentem profiteatur.

LIBER XX.

Ep. 1. NERIO MORANDO FOROLIVIENSI. — *Gravem curis.*
Arg. De pessimis ætatis suæ moribus et præsertim de avaritia et luxuria. Nonnulla de adventu abituque Caroli IV Imperatoris.

Ep. 2. NERIO MORANDO FOROLIVIENSI. — *Nondum superiori.*
Arg. De Caroli IV Imperatoris abitu et nonnullis quæ illum respiciunt. Qua humanitate ab illo et a Cardinali Legato fuerit Lælius exceptus.

Ep. 3. GALEOTTO SPINOLÆ. — *Nihil o magnanime.*
Arg. Gratulatur eum Genuensium reipublicæ reformandæ fuisse præfectum.

Ep. 4. MARCO GENUENSI. — *Crebras ex te litteras.*
Arg. De studio legum et rerum forensium experientia.

Ep. 5. BARBATO SULMONENSI. — *Nunquam hercle.*
Arg. Ne nimis faciles præbeat aures iis qui eius nomine aliquid petunt.

Ep. 6. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Longævi silentii.*
Arg. Diuturni silentii causas promit, quas inter adventum amici. Litteras queritur in itinere intercipi.

Ep. 7. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. *Non tuam fateor.*
Arg. Discessisse amicum cuius nunciaverat adventum: se epistolis suis colligendis operam dare.

Ep. 8. AGAPITO COLUMNÆ IUNIORI. — *Epistolæ principium.*
Arg. Ægre fert incusari se ob partas divitias amicorum oblivione captum insolescere.

Ep. 9. AMICIS TRIBUS. — *Tricipitem epistolam.*
Arg. Se illis invidere quod una vivant.

Ep. 10. IOHANNI ARETINO. — *Pone spem prolixioris.*
Arg. Agrestis vitæ tranquillitatem nacto gratulatur, et suam vivendi placidam rationem describit.

Ep. 11. STEPHANO COLUMNÆ PRÆPOSITO S. ADEMARI. — *Litteras tuas summa.*
Arg. Germanæ amicitiæ sensus pandit, et malos quosdam homines insectatur.

Ep. 12. LÆLIO SUO. — *Iam duabus ex litteris.*
Arg. Arguit quod mœstus et solicitus sit, et lepide mortem cuiusdam senis mediolanensis enarrat.

Ep. 13. LÆLIO SUO. — *Animi tui statum.*
Arg. Enixe hortatur ut Socratem in veterem amicitiam recipiat, et hunc nullo unquam modo adversus eum aliquid obloquutum fuisse defendit.

Ep. 14. LÆLIO SUO. — *Crescens occupatio.*
Arg. Gratulatur eius cum Socrate redintegratam familiaritatem: asperitatem hyemis conqueritur: denique se ab omni munere in curia obeundo quam maxime abhorrere.

Ep. 15. SOCRATI. — *Iamdudum mi Socrates.*
Arg. Quod is in veterem Lælii amicitiam redierit gaudio gestit.

LIBER XXI.

Ep. 1. ERNESTO ARCHIEPISC. PRAGENSI. — *Multa animo.*
Arg. Litteras quas scripserat se prudenti consilio mittere noluisse.

Ep. 2. IOHANNI EPISCOPO OLMUTIENSI. — *Ni luce clarius.*
Arg. Ob eius benevolentiam et acceptum ab eo Diploma, quo Comes sacri palatii renunciatur, quam maximas agit gratias.

Ep. 3. CHECCO FOROLIVIENSI. — *Carmen egregium.*
Arg. Excusat se quod poeticæ eius epistolæ poetice non respondeat, quodque expetito impar sit ferendo auxilio.

Ep. 4. BARTHOLOMÆO GENUENSI. — *Amicum facie.*
Arg. Longis crebrisque epistolis scribendis se operam dare non posse.

Ep. 5. IOHANNI EPISCOPO OLMUTIENSI. — *Venit ad Cæsarem.*
Arg. Commendat ei Sacramorem.

Ep. 6. ERNESTO ARCHIEP. PRAGENSI. — *Multa loqui.*
Arg. Sacramorem ei commendat.

Ep. 7. CAROLO IV AUGUSTO IMPERATORI. — *Audaces et timidos.*
Arg. Commendat ei Sacramorem.

Ep. 8. ANNÆ AUGUSTÆ IMPERATRICI. *Tuæ serenitatis.*
Arg. Filiam enixæ gratulatur, et illustrium feminarum memoriam revocans, muliebris sexus laudes celebrat.

Ep. 9. SOCRATI. — *Movisti animum.*
Arg. Hortatur ut fortem in adversis se exhibeat, invidiam temnat, et rerum humanarum vanitatem despiciat.

Ep. 10. NERIO MORANDO FOROLIVIENSI. — *Gratum ut in malis.*
Arg. Hortatur ut valetudinem curet, narratque magnum Ciceronis codicem in lævum crus suum semel iterumque incidisse, et vulnere inde accepto se adhuc laborare.

Ep. 11. NERIO MORANDO FOROLIVIENSI. — *Iam satis rerum.*
Arg. Narrat singularem Henrici Capræ in se benevolentiam, cuius visendi gratia se Bergomum contulit.

Ep. 12. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Angustum vitæ.*
Arg. Suum studendi ardorem describit quo temporis angustias laxare conatur.

Ep. 13. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Neque quod.*
Arg. Suam vivendi rationem pandit amico.

Ep. 14. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Potuit te.*
Arg. Se Mediolano in cœnobium S. Simpliciani recepisse, cuius cœlicolæ vitam ab ignoto auctore enarratam fastidit, eamque ex Augustini operibus summatim ipse excerpit.

Ep. 15. IOHANNI DE CERTALDO. — *Multa sunt in litteris.*
Arg. Obiectam sibi calumniam reiicit se gloriæ DANTIS ALLIGHIERII ullo modo invidere.

LIBER XXII.

Ep. 1. PANDULPHO MALATESTÆ. — *An magis expediat.*
Arg. Utrum expediat uxorem ducere, eamque satius sit e vicinia, vel e longinquo petere.

Ep. 2. IOHANNI DE CERTALDO. — *Statim te digresso.*
Arg. Se scriptis alienis abstinentissimum nihil ex illis in operibus suis scientem inseruisse: quocirca rogat ami-

cum ut quædam Virgilii et Ovidii inconsulto sibi usurpata emendet.

Ep. 3. Barbato Sulmonensi. — *Diu multumque dubius.*
Arg. Mittit epistolas poeticas ipsi incriptas.

Ep. 4. Barbato Sulmonensi. — *Aliquoties Barbate.*
Arg. Dolet absentiam amici, quem tamen brevi se revisurum sperat.

Ep. 5. Philippo Episcopo Cavallicensi. — *O quantis laboribus.*
Arg. Gratulatur reditum amici, eumque a novis laboribus itineribusque suscipiendis dehortatur.

Ep. 6. Zenobio Florentino. — *Mæcenas tuus.*
Arg. Narrat Magnum regni Siculi Senescalcum se visum venisse.

Ep. 7. Iohanni suo. — *Possem ego te.*
Arg. Graviter eum quem domo eiecerat obiurgat, et frustra reditum postulantem hortatur ut resipiscat.

Ep. 8. Socrati. — *Applicuit Bolanus.*
Arg. De duobus qui se visum venere, quorum alterum acceptissimum habuit, alterum importunum.

Ep. 9. Socrati. — *Homo blandus et fallax.*
Arg. Narrat se veniam cuidam licet immerito indulsisse.

Ep. 10. Francisco Priori SS. Apostolorum. — *Animadverti.*
Arg. Sacrarum litterarum studio se intentius vacare.

Ep. 11. Gulielmo Veronensi. — *Virum hunc si nosse.*
Arg. Hominem quemdam ex artifice, senili iam ætate, ad litterarum studia conversum amico commendat.

Ep. 12. Albertino de Canobio. — *Nil nisi pergratum.*
Arg. Mortem fuga haud vitari posse. Furti domestici, quod passus est, historiam enarrat.

Ep. 13. Petro Pictaviensi. — *Anno altero.*
Arg. Litteram quæ hanc sequitur se in itinere scripsisse narrat, et suam de fortuna sententiam aperit.

Ep. 14. Petro Pictaviensi. — *Admiratio inexperientiæ.*
Arg. De militia veterum, et Romanorum præsertim, sui temporis militiæ comparata.

LIBER XXIII.

Ep. 1. Ad ignotum. — *Loquor quia cogor.*
Arg. Adversus agmina militum, quæ *Magnæ Societatis*

nomine Italiam misere vastabant, humanam et cœlestem opem implorat.

Ep. 2. CAROLO IV AUG. IMPERATORI. — *Lætum me fecit.*
Arg. Neglectam Romani Imperii curam iterum exprobrat, et novas exhortationes eius causa veteribus addit.

Ep. 3. CAROLO IV AUG. IMPERATORI. — *Tacitus transire.*
Arg. Militem amicum suum Cæsari commendat.

Ep. 4. BONINCONTRO. — *Iam sero licet.*
Arg. Gratulatur a servitute in libertatem restituto.

Ep. 5. BONINCONTRO. — *Audio te in senium.*
Arg. Magni senectutem faciendam: nil mortem habere quod terreat.

Ep. 6. IOHANNI EPISC. OLMUTIENSI. — *Unde hoc mihi.*
Arg. Immeritas sibi laudes respuit, eique inscriptam mittit Bucolicam.

Ep. 7. IOHANNI EPISC. OLMUTIENSI. — *Quod ex meis multis.*
Arg. Commendat generosum adolescentem ut gratiam Cæsaris illi conciliet.

Ep. 8. CAROLO IV AUG. IMPERATORI. — *Suaviores.*
Arg. Maximas pro cratere aureo gratias agit, seque exacta æstate eum invisurum promittit.

Ep. 9. CAROLO IV AUG. IMPERATORI. — *Vicisti Cæsar.*
Arg. Se accinctum nunciat itineri eius visendi gratia suscipiendo.

Ep. 10. IOHANNI EPISC. OLMUTIENSI. — *Mirus es.*
Arg. Sua imminuens, eius merita extollit, et de proximo suo in Germaniam itinere certiorem eum facit.

Ep. 11. IOHANNI PERGAMENSI. — *Malo consilium.*
Arg. Nefas esse in Iudæa equestrem dignitatem aureis calcaribus ostentare.

Ep. 12. GUIDONI ARCHIEP. IANUENSI. — *Nemo miser.*
Arg. Levius fieri patientia quidquid corrigere nequeas. Quam male de se meritus omnique vitiorum labe coinquinatus suus adolescens evaserit. Sæpe uni parata in alterius utilitatem cedere.

Ep. 13. SOCRATI. — *Ægre fers quod.*
Arg. Haud ægre ferendum quod nostrorum laborum fructus alteris quærantur.

Ep. 14. IOHANNI EPISCOPO OLMUTIENSI. — *Non exiguum.*
Arg. Vituperat eam scribendi rationem qua unum uti plures alloquimur; et narrat se Germaniam versus profectum, itineribus præclusis, Venetias divertisse.

Ep. 15. CAROLO IV AUG. IMPERATORI. — *Vereor ne.*
Arg. Hortatur iterum ne res Italiæ despiciat, seque Romanum Imperatorem esse meminerit.

Ep. 16. IOHANNI EPISC. OLMUTIENSI. — *Ergo quia.*
Arg. Carere se litteris eius ægre fert, et quamdam spem suam in irritum cessisse minime dolet.

Ep. 17. HUGONI SANCTI SEVERINI. — *Litteras tuas inclyte.*
Arg. Flocci se facere quod res suæ Neapoli secus ac optabat acciderint ex culpa aulicorum hominum quos valde vituperat.

Ep. 18. NICOLAO ACCIAIOLO. — *Te quidem vir.*
Arg. Laudat, grates agit, commendat amicum, et loquitur de morte regis.

Ep. 19. IOHANNI DE CERTALDO. — *Anno exacto.*
Arg. De quodam adolescente Ravennate in suam familiaritatem recens accepto. De imitatione, et plagio litterario.

Ep. 20. FRANCISCO BRUNO FLORENTINO. — *Sat magnum.*
Arg. Ignoto ex alterius voluntate scribit, et se profert amicum.

Ep. 21. CAROLO IV AUG. IMPERATORI. — *Fessus præteriti.*
Arg. Rursus hortatur ad Romani Imperii gloriam restituendam.

LIBER XXIV.

Ep. 1. PHILIPPO EPISC. CAVALLICENSI. — *Ante hos triginta.*
Arg. De brevitate vitæ.

Ep. 2. PULICI VICENTINO. — *In suburbano.*
Arg. Narrat se in contentionem adductum cum aliquo qui Ciceronem ullo modo reprehendi non patiebatur.

Ep. 3. M. TULLIO CICERONI. — *Epistolas tuas.*
Arg. Reprehendit naturam eius inconstantem et contentiosam.

Ep. 4. M. TULLIO CICERONI. — *Si te superior.*
Arg. Ingenium eius laudibus effert: Virgilio eum comparat: opera eius enumerat: deflet cœcitatem ætatis suæ eorum incuriosæ.

Ep. 5. ANNÆO SENECÆ. — *Petitam a tanto viro.*
Arg. Laudat eius de moribus doctrinam: obiurgat quod in aula Neronis Aug. constiterit, eiusque familiaritatem in pretio habuerit.

Ep. 6. M. Varroni. — *Ut te amem.*
Arg. Ingens laus eius: et de amissis operibus lamentatio.

Ep. 7. M. F. Quintiliano. — *Olim tuum nomen.*
Arg. De illius Institutionibus Oratoriis, quas libris rhetoricis M. T. Ciceronis ut sermonis elegantia sequiores, sic doctrinæ diligentia potiores habendos affirmat.

Ep. 8. Tito Livio. — *Optarem si ex fato.*
Arg. Ingenium eius extollit librosque deperditos lamentatur.

Ep. 9. Asinio Pollioni. — *Dum veniret.*
Arg. Amplissima eius doctrinæ, et rerum belli domique gestarum laus. Obiurgatio invidiæ qua laboravit in Ciceronem.

Ep. 10. Horatio Flacco. — *Regem te lyrici.*
Arg. Se captum admiratione carminum eius, quorum ex industria poeticam veluti syllogen contexit.

Ep. 11. P. Virgilio Maroni. — *Eloquii splendor.*
Arg. Quærit de statu eius: quid Mantuæ, quid Neapoli agatur aperit: de Roma tacet: eumque de pretio universorum iudicio tribus maximis eius operibus addito certiorem reddit.

Ep. 12. Homero. — *Dudum te scripto.*
Arg. Respondet litteris eius nomine sibi missis: multa de eius operibus impensa et cura sua latine redditis: de suo græcarum litterarum studio, deque iis qui per Italiam tunc temporis eas colebant. Excusat Virgilium quod nullam eius in Æneide mentionem fecerit, eumque super cæteris quæ scripsit bono animo esse iubet.

Ep. 13. Socrati. — *A te principium.*
Arg. Epistolas hasce de rebus familiaribus, de quarum ordine quædam enarrat, illi rursus inscribit.

EPISTOLARUM VARIARUM LIBER UNICUS.

Ep. 1. Ludovico Gonzagæ Duci Mantuano. — *Accepi.*
Arg. Est epistola apocrypha a Possevinio edita, qua Franciscus a Ludovico Mantuam fuisse accersitus, eidemque gratias egisse dicitur.

Ep. 2. Zenobio Florentino. — *Ad ea quæ scribis.*
Arg. Homericum fragmentum et suæ cuiusdam epistolæ particulam se missurum promittit.

Ep. 3. URBANO V PONT. MAX. — *Ad motum sponsi.*
Arg. Enixe hortatur ut Romæ consistat, nec Sedem Apostolicam reducat in Gallias.

Ep. 4. MODIO PARMENSI. — *Amice quibus oculis.*
Arg. De obitu Azonis de Corrigio. Queritur epistolas suas intercipi, et nonnulla de scriptis suis mandat.

Ep. 5. NICOLOSIO BARTHOLOMÆI LUCENSI. — *Amicus noster.*
Arg. Litterarum, quas a Senatu Populoque Florentino recepit, et responsionis suæ mittit exemplar.

Ep. 6. GUIDONI EPISC. PORTUEN. CARDINALI. — *Audito rumore.*
Arg. Galeatii Vicecomitis nomine conqueritur casum regis Galliarum in Anglorum servitutem una cum filio redacti.

Ep. 7. AD IGNOTUM. — *Babylonicis tandem vinclis.*
Arg. Narrat se Avenione redeuntem Iohannis Vicecomitis Archiepiscopi et dynastæ Mediolanensis precibus victum Mediolani constitisse.

Ep. 8. MODIO PARMENSI. — *Carmen egregium.*
Arg. Adolescentem litteris instituendum eius curæ commendat.

Ep. 9. PANDULPHO MALATESTÆ. — *Colende ante alios.*
Arg. Dolet mortem uxoris et fratris eius, excusat se quod vocatus illum non adeat, et mittit carmina quæ vulgari sermone dictaverat.

Ep. 10. BENINTENDIO. — *Colende semper.*
Arg. Mittit epitaphium Andreæ Danduli sepulchro inscribendum, seque iamdiu a carminibus abstinere dicit.

Ep. 11. PETRO BONONIENSI. — *Compater et amice.*
Arg. Adolescentem litteris instituendum commendat.

Ep. 12. MODIO PARMENSI. *Deo duce incolumis.*
Arg. Narrat belli difficultatibus iter sibi in Germaniam interdictum: et quædam in libro suo « *de vita solitaria* » emendanda committit.

Ep. 13. GULIELMO DE PASTRENGO. — *Digne quidem.*
Arg. Absentiæ suæ ab urbe causam pandit amico.

Ep. 14. SOCRATI. — *Duos solitariæ vitæ.*
Arg. Cavendum esse ne quis offensionis causam nostris e scriptis capiat.

Ep. 15. FRANCISCO BRUNO. — *Epistolam tuam.*
Arg. Opem aliquam ferri rebus suis domesticis a Pont. Maximo desiderat, quin tamen ullam exposcere ab illo velit.

Ep. 16. Giberto et Ludovico de Corrigio fratribus. — *Epistolam vestram.*

Arg. Lamentatur mortem patris, seque eos constanter amaturum promittit.

Ep. 17. Ad ignotum. —*Equus meus stabulis tuis.*

Arg. Quod equum suum custodierit sanumque remiserit gratias agit: et patientiam in adversis suadet.

Ep. 18. Ad ignotos. — *Excellentiæ vestræ litteras.*

Arg. Dolet mortem patris eorum, et ab eius epitaphio scribendo se excusat ob malam sui valetudinem.

Ep. 19. Modio Parmensi. — *Heu mihi quid hoc.*

Arg. Demortui Azonis de Corrigio memoriam sibi carissimam lacrimis et desiderio prosequitur.

Ep. 20. Ad ignotum. — *Illius viri optimi.*

Arg. Quod nuncium suum comiter exceperit gratias agit: quod illum pecunia donaverit amicitiam eius reprehendit.

Ep. 21. Domino Parmensi. —*Inter curarum mearum.*

Arg. Zelotypia laborantem hortatur ut omnem suspicionem animo deponat.

Ep. 22. Barbato Sulmonensi. — *Invidisse fortunam.*

Arg. Absentiæ dolorem scribendo leniri. Nimium se ab illo laudari: nimis plus æquo fieri scripta sua, quibus undique colligendis operam dabat.

Ep. 23. Ad Ignotum. — *Iucunda ipsa felicitate.*

Arg. Epistola hæc ingeniosus lusus est: si recto ordine legas, commendat illum cui mittitur et omnia ei bona precatur: si ordine inverso ab ultimo verbo incipias et retrorsum gradiaris ad primum, illum de omni vitio et pravis moribus exprobrat, et caput eius diris devovet.

Ep. 24. Iohanni Aretino. — *Iucundum in stuporem.*

Arg. Hospitium a domino eius liberaliter Mantuæ delatum se fortasse acceptum habiturum.

Ep. 25. Iohanni de Certaldo. — *Iucundum negocium.*

Arg. Cur Mediolani constiterit. De vulnere quod codex Ciceronis in eius crus cadens intulerat. De quibusdam magnis viris sui gratia honorabili exceptis hospitio. De Homeri poematis a Leontio latine reddendis.

Ep. 26. Talarando Episc. Albanen. Cardinali. — *Lex triumphalis Romæ.*

Arg. Gratulatur ob pacem eo procurante initam inter reges Galliarum et Angliæ.

Ep. 27. PETRO BONONIENSI. — *Litteræ tuæ compater.*
Arg. Se bene valere. De obitu Pandulphi Malatestæ et Iohannis Pepoli. De rebus suis familiaribus.

Ep. 28. AZONI DE CORRIGIO. — *Litteræ vestræ cuncta.*
Arg. Gratulatur quod in gratiam Vicecomitum dominorum Mediolanensium redierit.

Ep. 29. FRANCISCO PRIORI SS. APOSTOLORUM. — *Litteras tuas iucundissime.*
Arg. Amorem obesse iudicio.

Ep. 30. GULIELMO DE PASTRENGO. — *Litteras tuas ornatissimas.*
Arg. Nunciat duos amicos propediem illum invisuros, et de dono accepto grates agit.

Ep. 31. PANDULPHO MALATESTÆ. — *Littera vestra.*
Arg. Excusat se quod valetudinis causa Pisaurum quo ab eo advocabatur non adeat. Nunciat se in collibus Euganeis rusticari : et de morte uxoris eius aliquid innuit.

Ep. 32. NERIO MORANDO. — *Morari cogor.*
Arg. Vituperat eam scribendi rationem qua unum plurali numero recentiores alloquuntur. Paulum Annibaldescum pusilli animi accusat quod ob filii mortem dolore confectus et ipse obierit.

Ep. 33. AD IGNOTUM. — *Miratur ille vir.*
Arg. Se culpa vacare quod aliquid in Ciceronis et Senecæ operibus reprehensione dignum censuerit.

Ep. 34. FRANCISCO BRUNO. — *Nisi valde fortibus.*
Arg. Amicum iterum illi commendat.

Ep. 35. GULIELMO DE PASTRENGO. — *Nomen tuum optime.*
Arg. Nunciat mortem Iohannis sui.

Ep. 36. BENEDICTO COLUMNÆ EPISC. THEATINO. — *Non aliter litteras.*
Arg. Gratulatur dignitatem illi collatam.

Ep. 37. MODIO PARMENSI. — *Non cogitabam.*
Arg. Epistolæ ab eo acceptæ breviter respondet.

Ep. 38. NICOLAO LAURENTII TRIBUNO POP. ROM. — *Non desinam quotidie.*
Arg. Rebus cœptis perficiendis animos addit: litteras eius avidissime exquiri et in vulgus ferri, earumque stilum sibi maxime probari.

Ep. 39. PETRO BONONIENSI. — *Non epistolas tuas.*
Arg. Nonnulla de Dyrrachio urbe: et litteras amicis quibusdam reddendas mittit.

Ep. 40. Nicolao Laurentii Tribuno Pop. Rom. — *Non facile dici potest.*

Arg. Allegorici somnii narratione cavere eum iubet inimicorum insidias.

Ep. 41. Philippo Episc. Sabin. Cardinali. — *Non sum oblitus.*

Arg. Commendat ei Iohannem Aretinum.

Ep. 42. Nicolao Laurentii Tribuno Pop. Rom. — *Nuper ex procellis.*

Arg. Vallis Clausæ amœnitatem describit; Eglogam de rebus ab eo gestis a se compositam mittit, et arcanam eiusdem significationem pandit.

Ep. 43. Benintendio. — *Omnis ut arbitror.*

Arg. Rogat ut Senatum Reipublicæ Venetæ suadeat bibliothecæ suæ donum accepto habere.

Ep. 44. Francisco Priori SS. apostolorum. — *Onerabo te.*

Arg. Blateronis importuni faceta descriptio.

Ep. 45. Iacobo Florentino. — *Orationem Tullianam.*

Arg. Mittit orationem M. T. Ciceronis pro Archia poeta, tresque alias petit ab eo, cui Philippicas iamdiu acceptas quamprimum se redditurum spondet.

Ep. 46. Modio Parmensi. — *Perfudisti me.*

Arg. Gratulatur adventum eius, et de villa sua quam Linterni nomine designat, itemque de alia inter colles Euganeos nonnulla innuit.

Ep. 47. Francisco Bruno. — *Prædilecte frater.*

Arg. Commendat ei presbyterum ad Pontificem euntem.

Ep. 48. Nicolao Laurentii Tribuno Pop. Rom. eidemque Populo Romano. — *Primumne tibi.*

Arg. Hæc est, quam vocant *hortatoriam*, epistola ad libertatem Romanæ Reipublicæ tuendam.

Ep. 49. Barbato Sulmonensi. — *Pro hoc tam mihi.*

Arg. Commendat ei Lælium et mittit secundam ex Eglogis suis, cuius occultam sententiam explanat.

Ep. 50. Iohanni Parmensi. — *Quæris ex me.*

Arg. Virtutem allegorice describit, eamque sectandam amico suo proponit.

Ep. 51. Gometio Albornotio. — *Quamdiu placitum.*

Arg. Commendat ei Donatum Aretinum.

Ep. 52. Stephano Columnæ Præposito Sancti Ademari. — *Quid delectationis.*

Arg. Solitudinem laudat, doletque se eius visendi spe cecidisse.

Ep. 53. Prioribus Artium Vexillifero Iustitiæ Populoque Florentino. — *Sæpe mihi propositum.*
Arg. Ut de interfectoribus amicorum suorum vindictam sumant enixe eos rogat.

Ep. 54. Bartholomæo de Pace. — *Sensi olim nobilem.*
Arg. Addit animos ad scribendum, et præcepta tradit. Mortem plurium amicorum suorum lamentatur.

Ep. 55. Philippo Episc. Cavallicensi. — *Si quidquid mea.*
Arg. Rogat ut a Pontifice Maximo opem sibi ferri, salva tamen libertate sua, curet.

Ep. 56. Francisco Priori SS. Apostolorum. — *Solebant Romani Consules.*
Arg. De Legati nomine. Se gravi periculo, Deo adiuvante, incolumem evasisse, eumque Cardinali Legato enixe commendasse.

Ep. 57. Iohanni Barilio. — *Solitis et inexplicabilibus.*
Arg. Mittit ad eum epistolam poeticam.

Ep. 58. Gasparo Veronensi. — *Sunt quidam sic.*
Arg. Dolorem lacrimis leniri. Amicorum mortem deflet.

Ep. 59. Marquardo, ut dicitur, Episc. Augustensi. — *Superbiæ imo insaniæ.*
Arg. Ob litteras superbiæ et iactantiæ plenas ab eo sibi missas Galeatius Vicecomes Episcopum indignanter alloquitur et minis insequitur.

Ep. 60. Modio Parmensi. — *Tua brevis.*
Arg. Duo illi opuscula mittit de quibus iudicium suum exquirit.

Ep. 61. Iohanni Parmensi. — *Uberem messem.*
Arg. Explicat allegoriam quæ superiori epistola No. 50 continetur.

Ep. 62. Ad ignotum. — *Virtuti tuæ congratuler.*
Arg. Gratulatur victoriam.

Ep. 63. Carolo Delphino Galliarum. — *Urget hinc animum.*
Arg. De eadem re quæ superiori epistola No. 6 acta est.

Ep. 64. Philippo Episc. Cavallicensi. — *Utcumque aliis.*
Arg. Quæ tempore anteacto beneficia accepit commemorat, et pro noviter oblatis gratias agit.

Ep. 65. Ad ignotum. — *Ut inter tot.*
Arg. Mittit versum Eglogæ X adiungendum.

NOMINA EORUM

AD QUOS FRANCISCI PETRARCÆ LITTERÆ

MISSÆ SUNT

ALPHABETICO ORDINE DISPOSITA.[1]

---

[1] Notis F. S. et VAR. litteras *de Reb. Familiaribus, Seniles, et Varias* designavimus.

G

H

I

P

Q

R

S

T

U

V

Z

TABULÆ SYNCHRONÆ

AD VITAM

FRANCISCI PETRARCÆ.

Quamvis omnia fere, quæ in hisce tabulis continentur, ex Fr. Petrarcæ operibus desumpta fuerint, haud satis tamen visum nobis est ad hæc lectorem revocare, præsertim ut eventus singulos annis illis, quibus eos nos adscripsimus, merito referri ipse sibi suaderet. Temporum enim determinatio plerumque pendet ex plurium, quæ in operibus extant, comparatione, quam in animadversionibus, italicæ translationi a nobis adiunctis, diligentius instituimus: eaque propter has in margine proposuimus, ut ea, quæ de vita auctoris nostri asserimus, opportunis rationum momentis confirmata ibi lector inveniat.

1302.	Carolo Valesio Ghibellinorum, qui *Nigri* dicebantur, partes favente, sexcenti ex *Albis* Florentia exulare iussi.	Chron. Dini Comp. Lib. 2.
	In locum Bonifacii VIII Pont. Max., vita functi, Benedictus IX sufficitur.	Platina.
1304.	Die 20 Iulii, *Albi,* Florentia extorres, vi civitatem ingredi frustra conantur.	Sen. VIII, 1.
	Die 22 Iulii, ex veneno obit Perusiæ Benedictus XI Pont. Max.	Din. Comp. Lib. 3.
1305.	Mense Iunio, Clemens V Pont. Max. renunciatur.	Din. Comp.
1307.	Nascitur Avenione Laura De Noves.	Nota 9, II.
1309.	Clemens V. P. M. Apostolicam Sedem Roma Avenionem transfert.	Platina.
	Robertus Andegavensis Siciliæ rex.	Nota 3, IV.
1312.	Enricus VII Imperator Florentiam petit.	Murat. Ann. It.
1313.	Die 24 Augusti, Enricus VII Imp. obit in oppido Bonconvento.	Id.
1314.	Carpentoracti in Galliis diem obit supremum Clemens V. Pont. Max. Coeunt in comitia Patres Cardinales, reque infecta, inde discedunt.	Platina.
1316.	Iohannes XXII Pont. Maximus renunciatur.	Id.
1319.	Robertus, Neapolis Rex, eiusque coniux Sancia Avenionem se conferunt: ibi usque ad annum 1324 morantur, et Vallemclausam invisunt.	Nota 8, IV.
1323.	Ghibellinos, quorum obsidione tenebantur, die 17 Februarii Guelfi Genuenses longe repellunt.	Nota 8. XI.

1302.	Petraccus Parentii filius, domo Ancisa, notarius tabularii Reip. Florentinæ (*delle riformagioni*), Florentia exulare cogitur. Hinc die 20 Octobris, sub obtentu falsi in actis admissi, manus abscissione et mille librar. nummis mulctatus, civitate excedit, et cum uxore Electa Canigiana se confert Aretium.	Din. Comp. lib. 2. Gamurrini, Geneal. vol. X, fol. 416. Litt. ad Posteros.
1304.	Die lunæ 20 Iulii, sub auroram, Aretii, in via quæ dicitur « dell' Orto » nascitur Franciscus, Petracchi filius, dum pater eius, aliique Florentini exules reditum in patriam moliuntur.	Sen. VIII, 1; XIII, 3. Nota Var. 41.
1305.	Februario mense a matre ad oppidum Ancisam deductus, vita in transitu Arni fluminis periclitatur. Eo in pago usque ad ætatem septem annorum subsistit.	Præf. ad Socrat. Litt. ad Post.
1307.	Parit Electa in oppido Ancisa germanum Francisco, Gerardum.	Litt. ad Post. et Nota.
1312.	Petraccus uxorem et filios Pisas adducit, ibique per septem menses subsistit.	Præf. ad Socrat. Nota ad Litt. ad Post.
1313.	Petraccus, cum uxore et filiis, in Gallias mari transit: prope Massiliam vix sospes e naufragio evadit, seque Avenionem confert.	Litt. ad Post. et Nota.
	Franciscus, Petracchi filius, et Guido Septimus amicitia iunguntur.	Sen. X, 2, et Nota 16, V.
1315.	Franciscus Carpentoractum mansum vadit, ibique prima litterarum rudimenta, doctore Convennole, recipit.	Sen. X, 2, et Nota 16, V.
1316.	Guidone Septimo comite, Vallemclausam primum invisit.	Ibid.
1319.	Montempessulanum se confort iurisprudentiæ studiis ineundis.	Ibid.
1323.	Bononiam cum Gerardo fratre et Guidone Septimo petit, iuris civilis pleniorem sibi doctrinam comparatum: ibique condiscipulos habet Thomam Messanensem,	Sen. X, 2, et Notæ 12, IV, 16, V, 2, VIII.

1325. Laura de Noves nubit Hugoni De Sade. | Nota 9, II.

1328. Ludovicus Bavaricus Imp. anathemate plectitur. Iacobus Columna ad Sancti Marcelli postes, in urbe, excommunicationis sententiam affigit. | Io. Vill. X, 69.

1329. Iacobus Columna Lomberiensis Ecclesiæ Episcopus renunciatur. | Io. Vill. X, 69.

1331. Iohannes Columna, cui a S. Vito nomen, Avenione relicta, Romam petit. | F. II, 5 et seq. Nota 2, VI.

1332. Iohannes Luceburgensis Bohemiæ rex cum Philippo Valesio rege Galliarum fœdus init: cumque Italiam invasisset, Pontificem Maximum Avenionem adit, ut, eo probante, geratur res. | Io. Vill. X, 113.

1333. Columnenses de Ursinis victoriam ferunt. Iacobus Episcopus Lomberiensis Romam proficiscitur. | Notæ 3, III, 4, II.

Iohannes XXII Pont. Max. innuit, se Romam sedem reducturum: et sacrum bellum indicit ad sepulchrum Iesu Christi D. N. recuperandum, Philippo Rege Galliarum summo duce exercituum. | De Sadius in Nota IX, T. 2.

Mainardum Accursium, Iacobum Columnam etc. Venetias per ferias invisit.

1324. Selvagia, Petracchi filia et Francisci soror naturalis, nubit Tano de Semifonte. — Nota ad Litt. ad Post.

1326. Obit Petraccus Francisci pater. Hic die 26 Aprilis, una cum Gerardo fratre, Bononia discedit, et Avenionem revertitur. Paucis post diebus obit et Electa eorum mater. — Die 29 Octobris, Virgilii codicem per furtum amittit, quem deinde repertum necrologicis documentis sua manu adnotavit. — Litt. ad Post. F. IV 1. Nota 1, IV. Nota 15, VII.

In familiaritatem Columnensium adducitur. — Sen. XV, 1. Nota 12, IV

1327. Die 6 Aprilis, Lauram De Sade videt, eiusque amore irretitur. — Nota 9, II.

1329. Iter per Belgium Helvetiamque peragit. — Sen. XVI, 1. Nota 12, XIX.

1330. Comes in itinere a Iacobo Columna Episcopo susceptus, Lomberiensem eius sedem adit, ibique per æstatem moratur, et arctissima amicitia Socratem Læliumque sibi devincit. Avenionem reversus, Stephani Columnensis senioris eiusque filiorum gratiam meretur, et Iohanni Columnæ Cardinali familiari contubernio adiungitur. — Litt. ad Post. Sen. XV, 1. Notæ 3, 1, 20, III, 12, IV.

1331. Ad Stephanum Columnam seniorem mittit italicum carmen, *Gloriosa Colonna.* — Nota 12, IV.

1333. Ad Æneam Ptolemæum Senensem scribens, Italiæ damna lamentatur. — Ep. Poet. I, 3.

Curiositatis causa Gallias et Germaniam invisit. — Nota 3, I.

Die 22 Iunii, Aquas Sextias, die 9 Augusti, Lugdunum ingreditur. — F. I, 3, 4, 5.

Scribit italica carmina: *Vinse Annibal* - *Giovane donna* - *Il successor di Carlo,* illudque, quod Iacobo Episc. Lomberiensi mittit: *O aspettata in ciel.* — De Sadius in Nota IX, T. 2.

1334. Die 4 Decembris obit Iohannes XXII Pont. Max., et in eius locum Benedictus XII die 20 mensis eiusdem sufficitur. Platina.

1335. Moritur Avenione Oldradus Leodiensis Iurisconsultus. Nota 17, IV.

Mense Iunio, Scaligeri, Rossiis Parma pulsis, eius civitatis regimini Guidonem de Corrigia præficiunt. Nota 9, IV.

Azo de Corrigia, comite Guillelmo De Pastrengo, Avenionem se confert, iuribus Scaligerorum, adversus Rossios, super dominio Civitatis Parmensis, coram Pontifice Max. tuendis. Notæ 9, IV, 5, 15,

1336. Die 29 Ianuarii, Benedictus XII P. M. controversiam de visione beatifica auctoritate apostolica dissolvit. Nota 12, II.

1337. Stephanus Columna et Paulus Annibaldus Senatores in Urbe. Notæ 4, 8, IV.

1338. Bellum ineunt Philippus Rex Galliarum et Eduardus III Angliæ Rex. Nota 10, III.

Umbertus Delphinus Viennensis Avenione moratur. Ibid.

Azo de Corrigia et Guillelmus de Pastrengo Pontificem Maximum supplices adeunt, ut Mastinum Scaligerum, reum de cæde Bartholomæi Episcopi Veronensis, pro summa potestate absolvat. Nota 15, IX.

1334.	Benedictum XII Pont. Max. poetice adhortatur, ut Sedem Apostolicam Romam reducat.	Ep. Poet. I, 2.
1335.	Benedictus XII. P. M. canonicatum in Ecclesia Lomberiensi primum Francisco beneficium confert, litteris apostolicis dieī 25 Ianuarii.	Regest. Benedicti Pp. XII. Nota 13, IV.
	Franciscus coram Pont. Maximo et S. R. E. Cardinalibus iura Scaligerorum et eorum De Corrigia, adversus Rossios tuetur et asserit.	F. 5, IX. Nota 9, IV.
	Hinc cum Azone de Corrigia et Guillelmo de Pastrengo arctissimo familiaritatis vinculo devincitur.	Notæ 9, IV, 15, IX.
1336.	Die 26 Aprilis, Montis Ventosi cacumen adscendit.	F. IV, 1, et Nota.
	Sub exitum anni huius, maritimo itinere Massilia profectus, Romam petit, et prope Centumcellas adversa agitur tempestate. Scribit Italicum carmen: *Tra la riva Toscana e l'Elba e il Giglio.* Subsistit in Monte Caprarum apud Ursum, Anguillariæ comitem, cui nupserat Hagne Columna.	Notæ 12, II, 1, III.
1337.	Iacobus Episcopus Lomberiensis et Stephanus Columna frater eius obviam Francisco ad Montem Caprarum se conferunt, die 6 Ianuarii: et die 14 mensis eiusdem ei Romam eunti se comites adiungunt.	F. 13, II, et Nota 12. II.
	Benedictum XII Pont. Max. iterum poetica epistola hortatur, ut Sedem Apostolicam Romam reducat.	Ep. Poet. I, 5.
	Roma profectus, Hispanicum et Britannicum mare navigat, et longum post iter, die 16 Augusti, Avenionem redit.	Ep. Poet. I, 7. F. III, 2. Nota 1, III.
	Ad fontem Sorgiæ, in Valleclausa, secedit.	Ep. Poet. XII, 1. Litt. ad Post.
	Filium naturalem suscipit nomine Iohannem.	Nota 17, VII.
	Philippum De Cabassoles Episcopum Cavallicensem amicitiæ sibi fœdere iungit.	Nota 4, II.
	Pontium Sansonem veterem condiscipulum suum, Ecclesiæ Cavallicensis Archidiaconum, revisit.	Nota 7, XIV.
	Petrum Pictaviensem cognoscit.	Nota 18, XXII.
1338.	Umberto Delphino et Gerardo fratre comitibus, specum Mariæ Magdalenæ prope Massiliam invisit, et quædam de ea latina carmina dictat.	Nota 10, III.

Gerardus, Francisci frater, Cœnobium Cartusianorum ad Montem Rivum primitus invisit. F. X, 4.

1339. Simon Memmius Senensis, pictor egregius, a Benedicto XII Avenionem arcessitur. Vasar. Vitæ Pictor., Ciaccon. ad Benedictum XII.

Genuensis Respub. se primum Duci regundam committit. Nota 8, XI.

Bernardus Barlaamus, monachus ordinis Basiliani, ab Imperatore Orientis missus, Avenionem petit. Nota 2, XVIII.

Fr. Dionysius, domo Burgo S. Sepulchri, e scholis Parisiensibus in Italiam rediens, per Avenionem transit: deinde Roberto Rege eum advocante, Neapolim adit, et Episcopus Monopolitanus renunciatur. Nota 7, III.

1340. Armatorum copiæ, *Magnæ Societatis* nomine infames, Italiam introeunt. Nota 4, XXIII.

1341. Azo de Corrigia Francisco Italiam petenti, Neapolim usque, se comitem adiungit. Notæ 7, 9, IV.

Ursus, Anguillariæ Comes, et Iordanus Ursinus Senatoria potestate ad integrum diem 8 Aprilis in urbe funguntur. Notæ 7, 8, IV.

Die 21 Maii, fratres de Corrigia, opitulante Luchino Vicecomite, Parmam Scaligerorum dominio subductam, per vim eiecto eorum præsidio, summæ potestatis nomine occupant. Nota 9, IV.

Moritur Thomas Caloria Messanensis. Nota 1, I.

Moritur Iacobus Columna, Episcopus Lomberiensis. Nota 12, IV.

Virgilii codicem, quem furto anno 1326 amiserat, die 17 Aprilis anni huius recuperat. Nota 15, VII.

Ad fontem Sorgiæ vivit in secessu, et si quando Avenionem petit, Lælii utitur hospitio. Nota 15, IX.

1339. Feria VI maioris hebdomadæ, poema sibi de Africa scribendum proponit. Ep. ad Post. De Sadius, T. I, p. 403.

Barlaamo doctore, primis linguæ græcæ rudimentis ediscendis dat operam: mox illo Neapolim accersito, vix cœptum studium deserit. Nota 2, XVIII.

Fratrem Dionysium de Burgo S. Sepulchri, quem Parisiis cognoverat, Avenione revisit. Nota 7, III.

Litteras recipit a Roberto Siciliæ Rege missas, iisque die 26 Decembris ipse respondet. F. 3, IV, et Nota.

1340. Una eademque die, kal. Septembris, ad coronam poeticam solemni ritu recipiendam, Romam et Parisios accersitur. F. IV, 4 et Nota.

1341. Februario mense exeunte, Massiliam, et inde maritimo itinere Neapolim proficiscitur. F. IV, 6, et Notæ 6, 7, IV.

Suæ eruditionis periculo publice facto, a Roberto Rege dignus qui poetica donetur corona renunciatur: sacris regiæ domus addicitur, regali veste donatur, acceptisque litteris ad Senatum, quæ indubiam suæ doctrinæ fidem faciant, Romam proficiscitur, comitantibus Iohanne Barilio milite, et alio legationis socio, qui Roberti nomine solemni cærimoniæ in Capitolio adstarent. F. IV, 7 et Nota.

In familiaritatem Barbati Sulmonensis et Pauli Perusini Neapoli adducitur. Nota 7, IV.

Die 4 Aprilis, Neapoli proficiscitur. Iohannes Barilius, eo parumper relicto, deflectit iter, et prope Ananiam incidit in manus latronum. Romam ipse pervenit die 6 Aprilis. Notæ 7, 8, IV.

Die Paschatis, 8 Aprilis, in Capitolio, Ursus, Anguillariæ Comes, Senator urbis, Francisci capiti lauream imponit. Notæ 7, 8, IV.

Una cum fratribus De Corrigia, Parmam ab iis captam ingreditur. F. IV, 9.

Singularis cæci Pontremulensis in Franciscum observantiæ documentum. Nota 9, IV.

Animi gratia in Sylva Plana deambulans, de Africa cogitat, et intermissum Poema paucis ferme diebus ad exitum perducit. Litt. ad Post. Ep. Poet. II, 16 et 18, Nota 9, IV.

Domum Parmæ sibi comparat: ni forte, adversus De Sadium, id dicas anno 1344 ab eo factum fuisse. Notæ 9, IV, 10, IX, de Sadius, T. II, pag. 21.

Mortem Episcopi Lomberiensis in somnio mire præsentit, ea ipsa nocte qua elatus est. F. V, 7.

1342. Fr. Dionysius a Burgo S. Sepulchri, Episcopus Monopolitanus, obit Neapoli. Ep. Poet. I, 3. Nota 7, III.

Die 25 Aprilis, Benedictus XII Pont. Max. vita excedit, eique, die 7 Maii, sufficitur Clemens VI.

Nicolaus Laurentii, et decem septem alii oratores cum eo, Populi Romani legatione funguntur ad Clementem VI. Vita Nicolai Tribuni.

Mulier, quam Gerardus Francisci frater amabat, excedit e vita. Nota ad Litt. ad Post.

Barlaamus Avenionem redit: inde, die 2 Octobris, Episcopus Geracensis renunciatur. Nota 2, XVIII.

Gerardus, Francisci frater, in cœnobio Montis Rivi religiosam Carthusianorum vitam amplectitur. Nota ad Litt. ad Post.

1343. Mense Ianuario, moritur Robertus Siciliæ Rex. Nota 1, V.

Philippus Episcopus Cavallicensis Neapolim, supremus regni moderator, defuncti regis voluntate accersitur. Nota 1, II. 1, V.

Obizzo Estensis Mastini Scaligeri copias adversus Parmæ dominos ducit, et urbem obsidione cingit. Nota 10, V.

Siculi res regni, in aulicorum et præsertim Catanensis mulieris, Janciæ, et Roberti fratris franciscalis arbitrium collatæ, in pessum ruunt. Notæ 3, 6, V.

Mense Augusto, Florentini Ducem Athenarum tyrannum expellunt. Nota 12, XII.

Die 25 Novembris. Horrenda in sinu Neapolitano sævit maris tempestas. Nota 5, V.

1344. Die 28 Novembris, Clemens VI P. M. Aloisium Ferdinandi, Hispaniarum Regis, nepotem Insularum Fortunatarum Regem dicit. Reg. Clem. VI.

Azo de Corrigia Parmæ dominium Obizzoni Estensi vendit. Nota 10, V.

Die 7 Decembris. Gonzagæ, Mantuæ dynastæ, fœdere inito Nota 10, V.

1342.	Invito animo Franciscus Italia discedens, Avenionem repetit. An legati munus apud Clementem VI. P. M. obierit, in dubio res est.	Ep. Poet. III, 19. Notæ 9, IV. Var. 57.
	Ad Episcopum Cavallicensem, ægrotare Pontificem Maximum scribit.	S. T. *Quid agis.*
	Nicolao Laurentii amicitiæ fœdere iungitur.	F. XIII, 6.
	Die 6 Octobris, a Clemente VI P. M. prioratum obtinet S. Nicolai de Miliarino, in Diœcesi Pisana.	Regest. Clem. Pp. VI. — De Sadius T. II, p. 47.
	Venit in familiaritatem Cardinalis Albensis, artis poeticæ quam maxime studiosi.	Ep. Poet. II, 2, 3, 4. Notæ 1, XIII, 7, XIII.
	Curat ut Barlaamus ad Episcopatum evehatur, et studium græcæ linguæ derelinquit.	F. XXIV, 12. Nota 2, XVIII.
	Ad fontem Sorgiæ solitariam vitam ducit, frequentius tamen Avenionem invisens.	
	Scribit Dialogum cum S. Augustino, quem Secretum suum dicit: itemque Italica carmina: *O bella man - Non pur quell' uno - Mia ventura - D' un bel chiaro.*	Dial. De Contemptu Mundi. Fragm. edita ab Ubaldino.
1343.	Filiam naturalem, nomine Franciscam, poeta suscipit.	Nota 17, VII.
	Orator Clementis VI P. M. ad Iohannam Reginam Siciliæ, Franciscus Neapolim proficiscitur.	Notæ 1, 2, V.
	Naufragium passus prope Nicæam, terra iter prosequitur: die 4 Octobris, Romam pervenit: inde die sexta mensis eiusdem, Stephano Columna seniore comitante, Prænestem adit, et a Iohanne Columna hospitio excipitur.	Sen. XV, 7. F. V, 3.
	Die 12 Octobr. Neapolim pervenit: ibique Iohannis Pipini Comitis Minorbini, Aloisii Comitis Potentiæ, et Petri Comitis Vicani et Nucerini vincula dissolvenda enixe curat.	Notæ 3, 6, V.
	Iohanne Barilio et Barbato Sulmonensi comitibus, per vicinia Neapolis excurrit.	F. V, 4. Nota 8, IV.
	Barbato enixius postulanti morem gerens, sinit eum triginta quatuor Africæ suæ versus sibi transcribere.	Sen. XV, 1. Notæ 2, XXII, et Var. 22.
	Die 25 Novembris, Iohanna Regina Siciliæ Franciscum a sacris domus regiæ, honoris, causa renunciat.	Tomasin. Petrarc. Rediviv.
	Falsus de morte Francisci per Italiam rumor invalescit.	Sen. III, 6. Nota 17, XVI.
	Sub exitum Decembris mensis, Neapoli relicta, Parmam petit.	De Sad. T. 2, p. 182.
1344.	Malis Italiæ commotus, iisque præsertim quæ ex *Magnæ Societatis* rapacitate et sævitia inferuntur, carmen scribit: *Italia mia, benchè il parlar sia indarno.*	De Sad. T. 2, p. 187.
	Ad hunc annum probabilius referenda videtur emptio domus, de qua sup. ad annum 1341.	Nota 9, IV.
	Die 23 Februarii. Parma ab hostibus obsessa se proripit,	Fam. V, 10. Notæ 6, 10, V, 9, VI. 1, VII.

cum Vicecomitibus, Scaligeris, Pepolis, et Carrariensibus, bellum Obizzoni Estensi ob male partum Parmæ dominium indicunt.

1345. Andreas Hungaricus, vir Iohannæ reginæ Siciliæ, mala cæde mulctatur die 18 Septembris. Nota 5, VI.

Die 23 Decembris, Philippus Episcopus Cavallicensis, regni procuratione dimissa, Neapolim linquit et maritimo itinere in Gallias redit, pervenitque Avenionem, mense Ianuario. Nota 9, VI.

1346. Die 11 Iulii, Carolus IV Luceburgensis Romanorum Imperator Avenione renunciatur. Nota 1, XVIII.

Luchinus Vicecomes Parmæ dominium ab Obizzone Estensi pecunia redimit, et civitati regundæ Paganinum Besozzium Mediolanensem præficit. Rer. It. Script. T. 12, fol. 746.

1347. Die 20 Maii. Nicolaus Laurentii Romanæ Reipublicæ administrationem capessit, et tribunicia populi potestate potitur. Vita Nicolai Tribuni.

Aloisius Hungariæ Rex, ad ulciscendam cædem Andreæ fratris sui, Regnum Neapolitanum invadit, et Sulmonem urbem obsidione cingit. Nota 1, VII.

Die 20 Novembris. Nicolaus Laurentii Tribunus Pop. Rom. partum sibi reipublicæ imperium armis asserit, hostes devincit, et de cæsis Columnensibus triumphat. Nota 13, VII.

Bertrandus Deucius Cardinalis a latere, legatus a Pontifice Maximo in Italiam. Vita Nicol. Tribuni.

Nicolaus Laurentii a populo victus, et tribunicia potestate exturbatus, latet per mensem, ac deinde clam Roma egressus, in Regnum Neapolitanum confugit. Ibid.

	latronum insidias vix effugit, adversa cœli tempestate equo delapsus, cruris offensione laborat, noctem agit sub dio, inde prius ad Scandianum oppidum, postea Mutinam, Bononiam et Veronam se confert.	
	Veronæ Epistolas Ciceronis Familiares et ad Atticum repertas in lucem profert, et epistolam ipse M. Tullio Ciceroni scribit.	Nota 10, V.
	Sub exitum anni huius, Verona discedit, eumque Guillelmus de Pastrengo Piscariam usque comitatur. Avenionem deinde repetit, unde alteras M. Tullio Ciceroni litteras scribit.	Notæ 10, V, 15, IX.
1345.	Ad Sennuccium Del Bene mittit Italicum carmen, *Signor mio caro, ogni pensier*.	
	Iohannem filium suum litteris erudiendum Veronam mittit.	Notæ 17, VII, 15, IX.
1346.	Carolus Lucceburgensis Lauræ De Sade frontem et oculos observantiæ causa deosculatur.	Nota 1, XVIII.
	Rus suum ad fontem Sorgiæ elegantiore cultu instaurandum curat.	Ep. Poet. III, 1.
	Per ieiunium quadragenarium huius anni, libros de vita solitaria conscribere aggreditur.	Nota Var. 14.
	Die 27 Octobris, Clemens VI P. M. litteris apostolicis Canonicatum Ecclesiæ Parmensis Francisco confert.	Nota 9, IV.
1347.	Nicolai Tribuni partes sectatur Franciscus, eique carminibus et epistolis animos addit.	Nota 7, VII.
	Clemens VI legitimi nati iura Iohanni, Francisci filio, impertitur.	Nota 17, VII.
	Gerardum fratrem, in cœnobio Cartusianorum ad Montem Rivum, Franciscus invisit.	Notæ ad Litt. ad Post. et Var. 14.
	Scribit tractatum: *De Ocio religiosorum*.	Ibid.
	Die 20 Novembris, Italiam versus Franciscus e Gallia proficiscitur: Nicolai Tribuni fortunam pessum ire Lælii litteris, in itinere receptis, certior factus, Genuam die 25 mensis eiusdem cum pervenerit, ab incepto Romam eundi proposito desistit.	Notæ 1, 5, 7, VII.
	Decembri mense, Parmensis Canonicatus possessionem adipiscitur.	Nota 9, IV.
	Domum, Parmæ coemptam, instaurandam, et vitæ suæ commoditatibus aptandam curat.	Notæ 9, IV, 15, IX.

1348.	Magni terræ motus in Italia et in Germania.	Nota 15, VII.
	Nicolaus Acciaiolus Aloisium principem Tarentinum Avenionem adducit.	Nota 2, XII.
	Clemens VI P. M. Avenionis dominium a Iohanna regina Siciliæ octoginta mille florenorum pretio sibi comparat.	
	Memoranda pestis diffunditur quaquaversus , Avenione sævit, Italiam universam invadit, et luctibus complet.	Nota 3, X.
	Die 6 Aprilis, peste infecta obit diem supremum Laura.	Nota 9, II.
	Die 3 Iulii, Iohannes Columna, Cardinalis, peste conficitur.	Nota 3, I.
	Moritur Bononiæ Iohannes Andreæ Iurisconsultus.	Nota 15, IV.
	Philippinus Gonzaga, Vicecomitum, Scaligeri, et Estensium copias simul coniunctas profligat prope Burgumfortem.	Nota 8, VII.
1349.	Die 24 Ianuarii, obit Luchinus Vicecomes.	Nota 15, VII.
	Eodem anno, Robertus de Bardis Parisiis, Sennuccius Del Bene Florentiæ, moriuntur.	Notæ 4, IV, 9, VI.
	Lucas Christianus et Mainardus Accursius in manus latronum incidunt, eorumque alter ab illis interficitur.	Nota 6, VIII.
	Parmæ obit Paganinus Besozzius.	Nota 7, VIII.
	Terra movet per Italiam, Roma ædificiorum ruinis vastatur.	P. 7, XI.
1350.	Romæ annus Iubilæi celebratur.	
	Annibaldus de Ceccano, Cardinalis Legatus, Romam adit, Iubilæi causa.	Nota 1, VI.
	Bellum inter Venetos et Genuenses.	Nota 8, XI.
	Die 29 Augusti, in sinu Euboico Venetorum classis de Genuensi triumphat.	Nota 8. XI,
	Nicolaum Laurentii, qui ad se confugerat, Carolus IV Imp. Archiepiscopo Pragensi in manus tradit: hic illum in vincula coniectum Avenionem mittit.	Nota 1, XXI.
	Iohannes Vicecomes, Mediolani dynasta, sex doctis viris Divinam Comœdiam Dantis Allighierii declarandam committit.	Nota 15, XXI.
	Die 21 Decembris, Iacobus Carrariensis a Guillelmo, fratris filio, nefarie interficitur.	Notæ 1, 3, XI.

1348. Die 25 Ianuarii, Franciscus Veronæ morabatur. — Nota 15, VII.

Die 13 Martii, Verona Parmam redit et Iohannem puerum suum, Raynaldi schola abactum, Gilberto grammatico erudiendum commendat. — Nota 17. VII.

Die 23 Martii, erat in itinere. — Nota 10, VII.

Die 6 Aprilis. Dum Veronæ moratur, Lauræ mortem singulari animi sagacitate præsentit. — Sonett. 211, 212, 213. — Trionfo della Morte, c. 2.

Die . . . Aprilis. Angitur ob mortem Francisci de Albizzis consanguinei sui, qui, dum eius visendi gratia iam Savonam pervenerat, ibi defunctus vita est. — Notæ 2, 13, VII.

Die 19 Maii, ex litteris Socratis, Parmæ receptis, Lauram die 6 Aprilis decessisse novit. — Nota 15, VII.

Ferrariam, Carpium, Patavium adit, ab earum civitatum dominis summo in honore habitus. — Nota 15, VII.

1349. Die 26 Martii. Christiani et Accursii casus, huiusque mortem novit, et enixe deplorat. — Notæ 2, 6, VIII.

Dum Mantuæ moratur, ad Virgilium scribit: Veronam petit: deinde Patavium, cuius Ecclesiæ, Iacobo Carrariensi curante, anno forsan anteacto Canonicus renunciatus fuerat. — De Sad. T. 3, p. 41. — Nota 15, VII.

Parma Patavium Iohannem filium secum reducit. — Nota 17, VII.

1350. Adstat solemni corporis S. Antonii translationi, quam die 14 Februarii, Guido Bononiensis Cardinalis Legatus, Patavii peragit. — Nota 13, IX

Primam ad Carolum IV Aug. epistolam mittit, eumque hortatur ut Romani Imperii dignitatem restituat. — Nota 1, XVIII.

Die 12 Martii, erat Veronæ.

Guidoni Cardinali Legato, Padua proficiscenti, usque ad Benacum lacum se comitem adiungit. — De Sad. T. 3, p. 73, 75.

Transit per Mantuam, et die 28 Iunii, Luceriæ per noctem subsistit, ubi more insolito cœnat. — F. IX, 10. Nota 11, III.

Parmam redit, et Archidiaconi dignitatem nactus, die 20 Iunii, eius possessionem capit. — Nota 9, IV.

Guillelmum de Pastrengo invitat, ut secum Romam Iubilæi causa proficiscatur. — Ep. Poet. III, 34. Nota 15, IX.

Romam proficiscitur. Florentiæ aliquot diebus subsistit, domi Iohannis de Certaldo. Zanobium de Strata, Franciscum Nellium et Iacobum De Castiglionchio *amicitiæ* fœdere sibi iungit. — Nota 1, XI.

Die 15 Octobris. Ictu equi prope Vulsinium crure laborat. — F. 1, XI.

Romam pervenit. Inde ad M. Varronem epistolam scribit, et ineunte mense Decembri, Hetruriam versus digreditur. — F. XXIV, 6.

Aretii cum honore exceptus: ibi Institutiones Oratorias — Notæ 16, VII, et Var. 41.

1351.	Moritur Martinus Scaliger.	Murat. Annal.
	Clemens IV Pont. Max. quatuor S. R. E. Cardinalibus Reipublicæ Romanæ reformandæ onus iniungit.	Nota 16, XI.

1352.	Auctore Pontifice Maximo, cum Rege Hungarico Iohanna Siciliæ regina, die 14 Ianuarii, in pacem restituitur: et Aloisius, Princeps Tarentinus, regni coronam suscipit.	P. XII, 1.
	Abbas Vallis Umbrosæ, qui Ubertinum Abbatem Cavannæ elegerat, mutato consilio, cuidam Guidoni munus illud defert.	P. XII, 4, 5.
	Die 1 Februarii. Obit Cardinalis Bertrandus Du Poyet.	P. XII, 6.
	Die 13 Februarii. Genuensium et Venetorum classes incerto exitu pugnant.	Nota 5, XIV.
	Clemens VI Pont. Max. graviter ægrotat.	P. V, 10.
	Philippus Episcopus Cavallicensis in Germaniam legatus mittitur.	Nota 1, II.
	Venetos et Genuenses in concordiam reducere frustra conatur Clemens VI P. M.	Nota 5, XIV.
	Nicolaus Laurentii captivus Avenionem adducitur.	P. XIII, 6.
	Die 6 Decembris. Moritur Clemens VI P. M.	Nota 7, VII.
	Die 18 Decembris. In eius locum Innocentius VI eligitur.	Nota 1, XVI.

	M. F. Quintiliani, haud tamen integras, reperit, eique statim epistolam scribit.	
	Florentiam in reditu ex Urbe revisit.	Nota 1, XI.
	Per æstatem huius anni carminibus suis expoliendis operam navat.	De Sadius III, 77.
1351.	Mense Ianuario Patavium redierat.	F. XI, 2.
	Die 17 Martii. Andream Dandolum, ducem Venetorum, ad pacem cum Genuensibus ineundam hortatur.	Nota 8, XI.
	Die 6 Aprilis. Litteris a Senatu et populo Florentino per Iohannem de Certaldo missis, revocatur ab exilio, et avitis bonis redintegratur.	Nota 1, XI.
	Die 3 Maii. Patavio cum Iohanne filio proficiscitur, et stans pede in uno, dictat epitaphium Iacobi Carrariensis tumulo inscribendum.	Notæ 3, 6, XI.
	Vicentiæ de Ciceronis ingenio et vita disputat.	F. XXIV, 2.
	Veronæ aliquot diebus subsistit, ibique erat et Kalendis Iunii.	Nota 1, XI.
	Die 21 Iunii, ad Montem Gebennæ pervenerat.	F. XI, 9.
	Die 26 vel 27 Iunii, ad fontem Sorgiæ consistit.	F. XI, 10.
	Die 16 Nov. Cardinales, Reip. Romanæ reformandæ præfecti, sententiam Francisci exquirunt, quam ipse pandit.	F. XI, 16, 17.
1352.	Franciscus Ubertini negocia adversus Guidonem in Curia procurat.	F. XII, 4, 5.
	Eum Nicolaus Acciaiolus Neapolim advocat.	Nota 2, XIX.
	Die 13 Martii, ad Clementem VI P. M. ægrotantem epistolam mittit, quæ medicorum in eum simultates parit.	F. V, 19.
	Angelum Acciaiolum, Episcopum Florentinum, ad fontem Sorgiæ prandio excipit.	F. XII, 12.
	Iohannes, filius eius, Canonicus Ecclesiæ Veronensis renunciatur. Eum illuc mittit, Raynaldo et Gulielmo amicis suis commendans.	Notæ 17, VII, 15. IX
	Duo S. R. E. Cardinales, ut eligatur a secretis Pont. Max. enixe curant: is ex industria conatus eorum irritos reddit.	F. XIII, 5.
	Genuenses ad pacem cum Venetis hortatur.	Nota 5, XIV.
	Die 16 Novembris. Rure suo profectus, ut in Italiam rediret, adversa cœli tempestate in urbe Cavallicensi consistere coactus est.	F. XV, 2, 3
	Cardinalis Albertus ad supremum Pontificatum nomine Innocentii VI evectus, alterius cardinalis insinuatione, Franciscum necromanticis artibus operam dare putat.	Nota 5, IX.

1353. Die 15 Februarii. Romæ, populus seditione commotus alterum ex Senatoribus lapidibus obruit. Alter, Stephanus Columna, fuga vitæ consuluit. | Nota 1, XV.

Die 3 Augusti. Rex Aragoniæ bellum Genuensibus indicit. | Nota 5, XIV.

Die 29 Augusti. Classis Genuensium a Venetorum classe prope Sardiniam victa profligataque est. | Nota 4, XVII.

Genuenses se in potestatem tradunt Iohannis Vicecomitis Archiepiscopi et dynastæ Mediolanensis. | Nota 4, XVII.

Die 14 Septembris. Ægidius Albornozzius Cardinalis legatus Mediolanum ingreditur. | Nota Var. 50.

Die 10 Octobris. Iohannes Vicecomes Archiepiscopus dominium Genuæ auspicatur. | Nota 16, XVIII.

1354. Obit Andreas Dandolus Dux Venetiarum, die 8 Septembris. | Nota 8, XI.

Die 3 Octobris. Obit Iohannes Vicecomes Archiepiscopus, idemque Dynasta Mediolanensis. | Nota 16, XVIII.

Nicolaus Laurentii, tribunicia potestate deiectus, a populo romano interficitur. | Vita Nicolai Tribuni.

Die 10 Novembris. Carolus IV Imp. Aug. Mantuam pervenit. | Nota 1, XIX.

Azo de Corrigia in suspicionem proditionis adductus a Mastino Scaligero, Verona expulsus, bonis omnibus multatur. | Nota 9, VII.

Die 4 Novembris. Venetorum classem Genuenses navali prælio superant penitusque conficiunt. | Nota 16, XVIII.

1355. Carolus IV. Imp. Aug. die 4 Ianuarii Mediolanum ingreditur, ibique ad S. Ambrosii, die 6 mensis eiusdem, ferrea corona præcingitur. | Nota 3, XIX.

Die 4 Aprilis. Idem Romani Imperii corona in Urbe donatur. | Nota 3, XIX.

Die 18 Aprilis. Obtruncatur capite Marinus Falierus Dux Venetorum. | Nota 8, XIX.

Die 15 Maii. Zanobius de Strata lauro poetica, Pisis, a Carolo IV. Imp. Aug. redimitur. | Notæ 1, XI, 2, XIX.

Die 1 Iunii. Pax inita inter Venetos et Genuenses. | Nota 16, XVIII.

Die 12 Iunii. Carolus IV Imp. Aug. in Germaniam proficiscitur. | Notæ 12, 18, XIX.

1356. Terræ motu Basilæa pene evertitur. | Nota 12, XIX.

Ægidius Albornozzius Cardinalis, Pontificis Max. Legatus, Forum Livii ab Ordelaffiis occupatum obsidione cingit. | Nota 4, XXI.

1353.	Moritur Raymundus Monetius servus Petrarcæ fidelissimus.	F. XVI, 1. De Sad. T. 3, p. 281.
	Die 19 Aprilis. Gerardum fratrem suum in cœnobio Montis Rivi visum se confert.	Nota Var. 14.
	Mense Maio. In Italiam proficiscitur.	Ep. Poet. III, 24.
	Iohannes Vicecomes Archiepiscopus, idemque Dynasta Mediolanensis, hac in urbe Franciscum subsistere cogit.	Notæ 15, VII. 15, XIX.
	Die 14 Septembris. In occursu Cardinalis Legati vita periclitatur.	Notæ 15, VII. Var. 56.
	Pro Iohanne Vicecomite Archiepiscopo et Dynasta Mediolanensi Legatione ad Venetos fungitur.	Notæ 15, VII. 16, XVIII.
	Die 20 Octobris. Rusticatur ad S. Columbanum.	Nota 5, XVIII.
	Die 25 Decembris. Fures domum eius ad fontem Sorgiæ invadunt, diripiunt et incendio vastant.	Sen. X, 2. Var. 25. Nota 16, V.
1354.	Homeri poemata a Nicolao Sygero dono accipit.	Nota 2, XVIII.
	Publicam Mediolani concionem habet eo die quo fratres Vicecomites hereditarium imperium auspicantur.	Sen. III, 1. Nota 15, VII.
	Marcum Barnabæ Vicecomitis filium sacro fonti admovet.	Ep. Poet. III, 29.
	Collatum sibi Ecclesiæ Mutinensis Canonicatum Lucæ Christiano concedit.	Nota 4, XIV.
	Qua valuit apud Scaligeros gratiam amittit, et Iohannes filius eius Ecclesiæ Veronensis Canonicatum dimittere cogitur.	Nota 17, VII.
	Die 9 Decembris. Accersitus a Carolo IV Imp. Aug. Mantuam adit, ibique per hebdomadam moratus, a Cæsare, cum legatis Mediolanensibus pacis conditiones ineunte, testis adhibetur.	Notæ 1, 3, XIX.
	Die 24 Decembris. Mediolanum redit.	
1355.	Carolo IV Mediolano proficiscenti Placentiam usque se itineris comitem adiungit.	F. XIX, 3.
	Integro mense Septembri tertiana febri laborat.	Notæ 15, IX. 12, XIX.
	Scribit *Invectivas* in medicum.	Nota 19, V.
1356.	Pandulpho Malatestæ amicitiæ fœdere iungitur.	Nota 1, XXII.
	Die 20 Maii. Galeatii Vicecomitis Ducis Mediolanensis legatione fungens, Sacramoro comite, Pragam proficisci-	Notæ 15, VII. 12, XIX.

Infelici prælio prope Pictavium, die 12 Septembris, victus ab Anglis Iohannes rex Galliarum una cum filio in hostium servitutem redigitur. Nota Var. 6

Iohannis Vicecomitis præsidio depulso, Genuenses in libertatem se vindicant. Nota 10, XVIII.

1357. Philippus de Cabassoles, Episcopus Cavallicensis, Legationem Pontificis Maximi in Germania obit. Nota 1, II.

Iacobus Bussolarius, sodalis Augustinianus, Ticini tyrannidem exercet. Nota 17, XIX.

Benintendius ad regem Hungaricum reip. Venet. legatus pro pace proficiscitur, et coram eo *propositum* habet, quod inter Francisci opera editum est. Nota 11, XIX.

1359. Mense Maio. Anna, Caroli IV Aug. coniux, se filiam peperisse F. Petrarcæ nunciat. Nota 8, XXI

Philippus de Cabassoles Ep. Cavallicensis, Legatus. Pont. Max. in Germaniam iterum proficiscitur. Nota 5, XXII.

Guido Septimus Archiepiscopus Genuensium renunciatur. Nota 16, V.

1360. Leontius Pilatus græcas litteras Florentiæ docet, et Homeri latinam versionem aggreditur. Nota 2, XVIII.

Galeatius Vicecomes, pulso Iacobo Bussolario, Ticinum occupat et urbem novis ædificiis exornat. Sen. V, 1. Nota 17, XIX.

Mense Octobri. Iohannes Galeatius Vicecomes Elisabetham, Gallorum Regis filiam, uxorem ducit. Notæ 13, XXII. Var 6,

Bretiniacæ pax a Gallis cum Anglis inita: Iohannes rex libertate donatur.

	tur ad Carolum IV Imp. Aug., eoque in munere obeundo tres menses absumit.	
	Mense Iulio. Pragam pervenit.	Nota 12, XIX.
	Ineunte mense Septembri, Mediolani aderat.	Nota 12, XIX.
1357.	A Carolo IV Imp. Aug. Comitis Palatini dignitate honestatur.	Nota 2, XXI.
	Socratem et Lælium, dissidentes mutuo, reconciliat.	Notæ 12, 14, XX.
	Suburbanam Linterni domum, rustica vita delectatus, in agro Mediolanensi per æstatem inhabitat.	Nota 10, XIX.
	Scribit epitaphium Andreæ Dandoli.	Var. 10.
	Iohannis adolescentis sui ignaviam et vitia deplorat.	Nota 17, VII.
	Galeatio Vicecomiti morem gerens, Iacobum Bussolarium hortatur ut Ticinensium dominationem deponat.	Nota 17, XIX.
1358.	Incipit tractatum De remediis utriusque fortunæ.	Nota 9, IV.
	Codex epistolarum M. Tullii Ciceronis se casu in crus eius impingit et illud gravi vulnere afficit.	Nota 10, XXI.
	Die 13 Octobris. Desiderio Henrici Capræ obsequens Bergomum adit.	F. XXI, 11.
	Moram hyemalem inter Venetias et Patavium dividit.	
1359.	Iohannes de Certaldo eum visum Mediolanum advenit.	Nota 1, XI.
	Quamplurima ex scriptis suis igne comburit: epistolas de rebus familiaribus certo ordine componit.	Nota 6, XX, et Præf. ad Socrat.
	A Iohanne de Certaldo Dantis Allighierii poema dono accipit.	Notæ 1, XI. 15, XXI.
	In locum accitus Francisci Neapolitani, qui ab epistolis erat Pontificis Maximi, oblatum sibi munus respuit.	Nota 4, XIII.
	Dum apud Linternum poeta rusticatur, fures domestici domum eius Mediolani expilant.	Notæ 17, VII. 16. XXII.
	In suspicionem sceleris adductus, Iohannes filius eius domo eiicitur.	Ibid.
	Ad cœnobium S. Simpliciani suum domicilium transfert.	Nota 12, XXI.
1360.	Nicolaus Acciaiolus magnus regni Siculi senescallus Mediolani poetam officiose salutatum adit.	F. 6, XXII.
	Decembri mense. Orator Galeatii Vicecomitis, Parisios se confert, ut regi Anglorum servitute liberato gratuletur.	Notæ 15, VII. 13. XXII.

1361. Exercitus, magnæ societatis nomine dictus, Avenionem obsidet, inde in Italiam contendens, Mediolanum adpropinquat. — Nota 1, XXIII.
Pestis Mediolanum invadit, ibique late grassatur. — Ibid.
Philippus Episcopus Cavallicensis Patriarcha Hierosolymitanus renunciatur. — Notæ 1, II.
Mense Maio. Obit Socrates, Avenione. — Nota 15, VII.

1362. Pontifex Max. cum Dynastis Veronensi, Ferrariensi, et Patavino, adversus Vicecomites, fœdus init. — Io. Vill. X, 96.
Moritur Azo de Corrigia. — Notæ 9, IV. Var. 19.
Moritur Ludovicus Tarentinus Rex.
Die 12 Septembris obit Innocentius VI P. M. et in locum eius Urbanus V. Octobri mense sufficitur.

1363. Mors Lælii. — Nota 20, III.
Mors Francisci Nelli, seu Simonidis. — Nota 7, XVIII.
Mors Marci Barbati Sulmonensis. — Nota 8, IV.
Bellum Venetorum in Cretenses. — Sen. III, 8. Nota 11, XII.

1364. Mense Iunio. Cretenses a Venetis fusi, profligati. — Sen. IV, 2. Nota 11, XII.
Pax inter Romanum Pontificem et Barnabam Vicecomitem. — Ann. Ital.
Androinus De la Roche Cardinalis, Legatus in Italiam. — Ibid.

1365. Florentini ut Franciscum Petrarcam in civitatem suam — Archiv. Reip. Flor. Scipio Ammiratus T. I, l. 10.

1361. E Gallia redux Mediolanum mense Martio pervenit. Nota 13, XXII.
Aureum craterem a Carolo IV Imp. dono recipit. F. XXIII, 8.
Die 8 Augusti. De morte Socratis nuncium accipit. Nota 15, VII.
Mense Iulio. Relicto Mediolano, Patavium petit. Sen. I, 3.
Die 10 Iulii. Peste correptus, obit Mediolani Iohannes filius eius. Notæ 15, 17, VII.
Franciscæ natæ nuptias conciliat cum Francisco de Brossano. Nota 17, VII.
Munus Secretarii Apostolici a Card. Talarando sibi oblatum iterum respuit. Sen. I, 3 Nota 4, XIII.

1362. Patavio digressus die 10 Ianuarii, Mediolanum petit rediturus in Gallias. Sen. I, 3.
Accersitus ab Imperatore in Germaniam iter eo versus mense Maio aggreditur: sed belli difficultatibus obstantibus, ab incepto desistit, et Patavium redit. Nota 4, XI. Sen. I, 3.
Mense Iunio. Peste nimium sæviente, Patavium linquit, et Venetias se confert. Nota 11, XIX.
Die 4 Septembris. Bibliothecæ suæ partem donationis titulo Reipublicæ Venetorum profert, quæ gratiam referens, domum utendam fruendam ipsi concedit. Nota Var. 43.
Ex Francisca filia Electam neptem suscipit. Nota 17, VII.
Oblatum iterum Secretarii Apostolici munus repudiat. Sen. II, 2. Nota 14, XX.

1363. Iohannem de Certaldo et Leontium Pilatum, amicitiæ causa ad eum advenientes, hospitio familiari Venetiis excipit, et tribus mensibus secum domi habet. Notæ 1, XI. 2, XVIII.
Morem gerens Duci Venetiarum, Luchinum de Verme, fortissimum imperatorem, ad bellum in Cretenses gerendum adhortatur. Notæ 11, XII. Var. 50.

1364. Incipit hoc anno in urbe Ticino penes Galeatium Vicecomitem æstatem agere. Sen. V, 1.
Bononiam adit, Androinum Cardinalem Legatum visendi gratia: et Patavium circa Pascha revertitur. F. 16, V. Sen. X, 5.
Mense Maio Venetias repetit: ibique Bartholomæum Papazzurrium Ep. Theatinum amicum suum hospitio recipit. Nota 11, XII.
Scribit — De officio et virtutibus imperatoris.
Ludis et spectaculis, ob victoriam de Cretensibus partam Venetiis editis, e suggestu ad dexteram Ducis Venetiarum honoris causa adstat. Sen. IV, 3.
Quadragenarium ieiunium et Pascha Patavii de more celebrat.

1365. Falsus de morte eius rumor vulgatur, quo fit ut Pontifex Sen. IX, 2.

alliciant, Pontificem Maximum exorant, ut Canonicatum in eorum vel in Fæsulana Ecclesia concedat.

Pontifex Carpentoractensem Canonicum Franciscum renunciat. — Scip. Ammirat. I, 10.

1366. Die 25 Octobris. Moritur Nicolaus Acciaiolus magnus regni neapolitani senescallus. — Nota 2, XII.

1367. Die 30 Aprilis. Urbanus V Pont. Max. Avenione proficiscitur: Ad d. 9 Iunii Viterbium, et sub exitum mensis eiusdem, Romam pervenit. — Nota Var. 3.

Die 24 Augusti. Obit Viterbii Ægidius Albornozzius Card. Ep. Sabinensis, Legatione Italica præclarissime functus. — Nota Var. 56.

1368. Iohannes de Certaldo, Franciscum invisurus, Venetias adit, dum ille Ticini moratur. — Nota 1, XI.

Philippus de Cabassoles Patriarcha Hierosolymitanus Ecclesiæ Massiliensis administrator dicitur: dein, die 22 Dec. in Patrum Cardinalium Senatum, titulo Petro et Marcellino, adsciscitur. — Nota 1, II.

Die 15 Iunii. Nuptiæ inter Violantem Galeatii Vicecomitis filiam, et Lionellum ducem Clarentiæ, Mediolani celebrantur. — Notæ 15, 17, VII.

Moritur Guido Septimus, Archiepiscopus Genuensium. — Nota 16, V.

Coluccius Salutatus Francisco Bruno, Secretario Apostolico, comes adiungitur. — Sen. XI, 2. Nota 10, XXIII.

1369. Urbanus V Pont. Max. Petrarcam hortatur, ut Romam se conferat. — Sen. XI, 16. Nota 17, XII.

1370. Roma, die 24 Septembris, digressus Urbanus V Pont. Max., Avenionem repetit, quo vix dum pervenit, die 19 Decembris, mortem oppetit. — Nota Var. 3.

Gregorius XI Pont. Max. eligitur.

Maximus beneficia ab eo possessa et nuper collatum canonicatum Carpentoracti, uti vacantia, aliis conferat.
Molestissima scabie laborat. — Sen. III, 5.
Homeri libros impensa sua latine redditos in bibliotheca reponit. — Nota 2, XVIII.
Æstatem et autumnum Ticini agit.

1366. Die 24 Ianuarii. Venetias redit.
Ex Francisca filia Franciscum nepotem, mense Februario, suscipit. — Nota 17, VII.
Mittit ad Philippum De Cabassoles, Patriarcham Hierosolymitanum, librum — De Vita Solitaria. — Nota Var. 14.
Absolvit tractatum — De remediis utriusque fortunæ. — Nota 9, IV.
Quatuor insanorum iuvenum sententia, Venetiis prolata, Franciscus Petrarca vir bonus, sed indoctus, renunciatur. — Nota 11, V. Nota 12, V.
Stephanus Columna eum rure prope Mediolanum invisit. — Sen. IX, 2.

1367. Adolescens Ravennas, ab eo exceptus, eique carissimus, domo eius excedit. — Nota 19, XXIII.
De more, Ticinum, æstivo tempore, Patavium per ieiunium quadragenarium et Paschatis dies festos, inhabitat. — Incipit librum — De sui ipsius et multorum ignorantia. — Sen. XV, 8.

1368. A Galeatio Vicecomite Ticinum advocatur, ut de pace, ab eo cum Ecclesia ineunda, cum Anglico Cardinali rem habeat; Patavio die 25 Maii profectus, Ticinum die 29 pervenit. Dein Mediolanum petit, ubi in nuptiis Violantis Galeatii filiæ cum Lionello duce Clarentiæ, ad mensam cum principibus viris assidet. — Notæ 15, 17, VII.
Die 18 Iunii. Franciscus infans, Petrarcæ ex filia nepos, obit Ticini. — Nota 17, VII. Sen. X, 4.
Mense Iulio. Navigio per Padum vectus, Ticino Patavium repetens, per armatos hostes sospes incolumisque pertransit. — Sen. XI, 2.

1369. Iura Thomæ De Farignano, Summi Magistri fratrum franciscalium, apud Pontificem Maximum tuetur. — Sen. XI, 10, 15.
Rusticatur Arquadæ apud Sodales Augustinianos. — Sen. XI, 14.

1370. Romam profecturus, testamentum suum condit die 4 Aprilis. — Sen. XI, 16, 17.
Vix iter aggressus, Ferrariæ in morbum incidit, et de morte eius vulgatur fama. — Sen. XI, 16, 17.
Arquadam mansum venit. — Sen. XI, 16, 17.

1371. Gregorius XI Pont. Max. ad Franciscum Petrarcam litteras mittit humanissimas, eumque peculiaribus amoris significationibus prosequitur. | Nota 20, XXIII.

Philippus Cardinalis Sabinensis Legatus in Umbriam mittitur. | Nota 1, II.

Decembri mense. Respublica Venetorum Francisco Carrariensi bellum indicit. | Nota 17, XII.

1372. Die 26 Augusti. Obit Perusiæ Philippus De Cabassoles, Cardinalis Episcopus Sabinensis. | Nota 1, II.

Bellum inter Venetos et Franciscum Carrariensem, Patavii Dynastam. | Annal. Ital.

1373. Franciscus Carrariensis, Patavii Dynasta, pacem a Venetis obtinet, ea tamen lege ut apud Senatum illius Reipublicæ culpam suam excusatione purget. Qua de re Franciscum filium suum Venetias mittit, eique Petrarcam infelicis legationis comitem adiungit. | Murator. Scr. Rer. Ital. T. XIX, p. 751.

	Absolvit librum — De sui ipsius et multorum ignorantia.	Nota 11, V.
	Per totam æstatem ægrotat.	De Sad. III, 764.
1371.	Adversa licet valetudine laborans, Francisco Carrariensi se comitem adiungit, unaque cum eo Bononiam petit ad parentalia Urbani V Pont. Max. die 3 Ianuarii celebranda.	De Sad. III, 764.
	Die 7 Maii. Lethali morbo corripitur ex quo, secus autumantibus medicis, eorumque præscripta despiciens, sospes evadit.	De Sad. III, 778.
	Philippum Cardinalem Sabinensem invisurus, Perusiam versus iter aggressus, equo cum insidere nequiret, destitit ab incepto.	Var. 65.
1372.	Hostium excursionibus territus, rusticum Arquadæ domicilium deserit et Patavinam repetit.	Sen. XIII, 10.
	Pandulphus Malatesta hospitium illi in urbe Pisauro apud se liberaliter defert.	Notæ Var. 9, 31.
	Scribit *Invectivam* in Gallum.	Nota Var. 3.
1373.	Die 27 Septembris. Comes legationis Francisco Carrariensi datus, Senatum Reipubl. Venetæ eloquentissima oratione alloquitur.	De Sad. III, 742. Murator. Rer. Ital. Script. T. XIX, p. 751.
	Librum De Republica optime administranda Francisco Carrariensi inscribit.	
1374.	Iohannis de Certaldo Decameron nunc primum novit, et unam ex historiis eius latine vertit.	Sen. ult.
	Epitomen Vitarum Virorum illustrium scribere aggreditur, morte tamen interceptus, absolvere nequit.	Nota 8, VIII.
	Die 20 Iulii. Terrenam hanc cum immortali vita commutat.	Nota 8, VIII.

Hæc habui quæ de Francisco Petrarca eiusque epistolis tecum, humanissime lector, communicarem.

. . . . Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti: si non, his utere mecum.

Dabam Firmo in Piceno, Kal. Martiis anni MDCCCLVIII.

IOSEPHUS FRACASSETTUS.

EPISTOLARUM FR. PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS ET VARIARUM

DISTINCTIO

QUA EDITÆ VEL INEDITÆ.

Epistolarum Libri.	Vulgatæ in veteribus editionibus.	Vulgatæ ab uno Samuele Crispino.	Vulgatæ singillatim in aliis operibus	Usque adhuc ineditæ.	Numerus Epistolarum omnium
De Reb. Famil.					
I.	11	.....	.....	.....	11
II.	15	.....	.....	.....	15
III.	22	.....	.....	.....	22
IV.	19	.....	.....	.....	19
V.	19	.....	.....	.....	19
VI.	9	.....	.....	.....	9
VII.	18	.....	.....	.....	18
VIII.	8	.....	.....	.....	8
IX.	3	.....	.....	13	16
X.	2	.....	.....	4	6
XI.	3	.....	3	11	17
XII.	1	.....	1	16	18
XIII.	.....	.....	.....	11	11
XIV.	.....	.....	.....	8	8
XV.	1	.....	.....	13	14
XVI.	1	.....	.....	13	14
XVII.	.....	.....	.....	10	10
XVIII.	.....	16	.....	.....	16
XIX.	.....	18	.....	.....	18
XX.	.....	15	.....	.....	15
XXI.	.....	12	.....	3	15
XXII.	1	.....	.....	13	14
XXIII.	1	7	1	12	21
XXIV.	7	5	.....	1	13
Variarum.	19	.....	11	35	65
	160	73	16	163	412

FRANCISCUS PETRARCA POSTERITATI

SALUTEM.

Fuerit tibi forsan de me aliquid auditum (quanquam et hoc dubium sit, an exiguum et obscurum longe nomen seu locorum seu temporum perventurum sit), et illud forsitan optabis, nosse quid hominis fuerim, aut quis operum exitus meorum, eorum maxime quorum ad te fama pervenerit, vel quorum tenue nomen audieris. Et de primo quidem variæ erunt hominum voces; ita enim ferme quisque loquitur, ut impellit non veritas sed voluptas: nec laudis, nec infamiæ modus est. Vestro de grege unus fui autem mortalis homuncio, nec magnæ admodum nec vilis originis. Familia (ut de se ait Augustus Cæsar) antiqua. Natura quidem, non iniquo, neque inverecundo animo, nisi ei consuetudo contagiosa nocuisset. Adolescentia me fefellit, iuventa corripuit, senecta autem correxit, experimentoque perdocuit verum illud, quod diu ante perlegeram: quoniam adolescentia et voluptas vana sunt: imo ætatum temporumque omnium conditor, qui miseros mortales de nihilo tumidos aberrare sinit interdum, ut peccatorum suorum vel sero memores, sese cognoscant. Corpus iuveni, non magnarum virium, sed multæ dexteritatis obtigerat; forma non glorior excellenti, sed quæ placere viridioribus annis posset: colore vivido,

inter candidum et subnigrum, vivacibus oculis et visu per longum tempus acerrimo, qui præter spem, supra sexagesimum ætatis annum me destituit, ut indignanti mihi ad ocularium confugiendum esset auxilium. Tota ætate sanissimum corpus senectus invasit, et solita morborum acie circumvenit. Honestis parentibus, Florentinis origine, fortuna mediocri et (ut verum fatear) ad inopiam vergente, sed patria pulsis, Aretii in exilio natus sum, anno huius ætatis ultimæ, quæ a Christo incipit, M.CCC.IIII. die Lunæ, ad auroram XIII. Cal. Augusti. Divitiarum contemptor eximius, non quod divitias non optarem, sed labores curasque oderam, opum comites inseparabiles. Non ut ista cura esset (*sic*), lautarum facultas epularum: ego autem tenui victu et cibis vulgaribus vitam egi lætius quam cum exquisitissimis dapibus omnes Apicii successores. Convivia quæ dicuntur (cum sint commessationes modestiæ et bonis moribus inimicæ) semper mihi displicuerunt; laboriosum et inutile ratus sum ad hunc finem vocare alios, nec minus ab aliis vocari. Convivere autem cum amicis adeo iucundum, ut eorum superventu nil gratius habuerim, nec unquam volens, sine socio cibum sumpserim. Nihil mihi magis quam pompa displicet, non solum quia mala et humilitati contraria, sed quia difficilis et quieti adversa est. Amore acerrimo, sed unico et honesto, in adolescentia laboravi, et diutius laborassem, nisi iam tepescentem ignem mors acerba, sed utilis, extinxisset. Libidinum me prorsus expertem dicere posse optarem quidem; sed, si dicam, mentiar; hoc secure dixerim, me, quanquam fervore aetatis et complexionis ad id raptum, vilitatem illam tamen semper animo execratum.

Mox vero ad quadragesimum annum appropinquans, dum adhuc et caloris satis esset et virium, non solum factum illud obscœnum, sed eius memoriam omnem sic abieci, quasi nunquam fœminam aspexissem: quod inter primas felicitates meas memoro, Deo gratias agens, qui me adhuc integrum et vigentem, tam vili et mihi semper odioso servitio liberavit. Sed ad alia procedo. Sensi superbiam, in aliis, non in me, et cum parvus fuerim, semper minor iudicio meo fui. Ira mea mihi persæpe nocuit, aliis nunquam. Amicitiarum appetentissimus honestarum, et fidelissimus cultor fui. Intrepide glorior, quia scio me verum loqui. Indignantissimi animi, sed offensarum obliviosissimi, beneficiorum permemoris. Principum ac regum familiaritatibus et nobilium amicitiis usque ad invidiam fortunatus fui. Sed hoc est supplicium senescentium, ut suorum sæpissime mortes fleant. Maximi regum meæ ætatis amarunt et coluerunt me; cur autem nescio: ipsi viderint; et ita cum quibusdam fui, ut ipsi quodammodo mecum essent, et eminentiæ eorum nullum tædium, commoda multa perceperim. Multos tamen eorum quos valde amabam effugi; tantus fuit mihi insitus amor libertatis, ut cuius vel nomen ipsum libertati illi esse contrarium videretur, omni studio declinarem. Ingenio fui æquo potius quam acuto, ad omne bonum et salubre studium apto, sed ad moralem præcipue philosophiam et ad poeticam prono. Quam ipsam processu temporis neglexi, sacris litteris delectatus, in quibus sensi dulcedinem abditam, quam aliquando contempseram, poeticis litteris nonnisi ad ornatum reservatis. Incubui unice inter multa ad notitiam vetustatis, quoniam

mihi semper ætas ista displicuit, ut nisi me amor carorum in diversum traheret, qualibet ætate natus esse semper optaverim, et hanc oblivisci, nisus animo me aliis semper inserere. Historicis itaque delectatus sum, non minus tamen offensus eorum discordia; secutus in dubio quo me vel verisimilitudo rerum, vel scribentium traxit auctoritas. Eloquio, ut quidam dixerunt, claro ac potenti; ut mihi visum est, fragili et obscuro: neque vero in communi sermone cum amicis aut familiaribus eloquentiæ unquam cura me attigit; mirorque eam curam Augustum Cæsarem accepisse. Ubi autem res ipsa vel locus vel auditor aliter poscere visus est, paulo annisus sum, idque quam efficaciter nescio; eorum sit iudicium coram quibus dixi. Ego, modo bene vixissem, qualiter dixissem parvi facerem. Ventosa gloria est, de solo verborum splendore famam quærere. Tempus mecum sic vel fortuna vel voluntas mea nunc usque partita est. Primum illum vitæ annum, neque integrum, Aretii egi, ubi in lucem natura me protulerat; sex sequentes Ancisæ paterno in rure supra Florentiam quatuordecim passuum millibus. Revocata ab exilio genitrice, octavum Pisis, nonum ac deinceps in Gallia Transalpina ad lævam Rhodani ripam; Avinio urbi nomen, ubi Romanus Pontifex turpi in exilio Christi tenet ecclesiam, et tenuit diu; licet ante paucos annos Urbanus V eam reduxisse videretur in suam sedem. Sed res, ut patet, in nihilum rediit, ipso, quod gravius fero, tunc etiam superstite, et quasi boni operis pœnitente. Qui si modicum plus vixisset, haud dubie sensisset quid mihi de eius abitu videretur. Iam calamus erat in manibus; sed ipse confestim gloriosum principium ipsum cum

vita destituit: infelix! quum feliciter ante Petri aram mori et in domo propria potuisset. Sive enim successores eius in sua sede mansissent, et ipse boni operis auctor erat; sive abiissent, et tanto ipsius clarior virtus quanto illorum culpa conspectior. Sed hæc longior atque incidens est querela. Ibi igitur ventosissimi amnis ad ripam pueritiam sub parentibus, ac deinde sub vanitatibus meis adolescentiam totam egi, non tamen sine magnis digressionibus. Namque hoc tempore Carpentoras civitas parva et illi ad orientem proxima, quadriennio integro me habuit, inque his duabus aliquantulum Grammaticæ, Dialecticæ ac Rhetoricæ quantum ætas potuit didici, quantum scilicet in scholis disci solet, quod quantulum sit, carissime lector, intelligis. Inde ad Montem Pessulanum legum ad studium profectus, quadriennium ibi alterum; inde Bononiam, et ibi triennium expendi, et totum Iuris Civilis corpus audivi, futurus magni profectus adolescens, ut multi opinabantur, si cœpto insisterem; ego vero studium illud omne destitui. Mox, ut me parentum cura destituit, non quia legum mihi non placeret auctoritas, quæ absque dubio magna est, et Romanæ antiquitatis plena, qua delector, sed quia earum usus nequitia hominum depravatur; itaque piguit perdiscere, quo inhoneste uti nollem et honeste vix possem, et si vellem, puritas inscitiæ tribuenda esset. Itaque secundum et vigesimum annum agens domum redii: domum voco Avinionense illud exilium, ubi ab infantiæ meæ fine fueram. Habet enim consuetudo proximam vim naturæ. Ibi ergo iam nosci ego, et familiaritas mea a magnis viris expeti cœperat: cur autem, nescire nunc me fateor

et mirari; tunc equidem non mirabar, ut qui mihi, more ætatis, omni honore dignissimus viderer. Ante alios expetitus fui a Columnensium clara et generosa familia, quæ tunc Romanam curiam frequentabat, dicam melius, illustrabat: a quibus accitus et mihi, nescio an et nunc, at tunc certe indebito, in honore habitus ab illustri et incomparabili viro Iacobo de Columna Lomberiensi tunc Episcopo, cui nescio an parem viderim seu visurus sim, in Vasconiam ductus, sub collibus Pyrenæis æstatem prope cœlestem, multa et domini et comitum iucunditate transegi, ut semper tempus illud memorando suspirem. Inde rediens, sub fratre eius Iohanne de Columna Cardinali multos per annos non quasi sub domino, sed sub patre, imo ne id quidem, sed cum fratre amantissimo, imo mecum et propria mea in domo fui. Quo tempore iuvenilis me impulit appetitus ut et Gallias et Germaniam peragrarem: et licet aliæ causæ fingerentur ut profectionem meam meis maioribus approbarem, vera tamen causa erat, multa videndi ardor ac studium. In qua peregrinatione Parisios primum vidi, et delectatus sum inquirere quid verum quidve fabulosum de illa urbe narraretur. Inde reversus, Romam adii cuius videndæ desiderio ab infantia ardebam; et huius familiæ magnanimum genitorem Stephanum de Columna virum cuilibet antiquorum parem ita colui, atque ita sibi acceptus fui, ut inter me et quemlibet filiorum nil diceres interesse. Qui viri excellentis amor et affectus usque ad vitæ eius extremum uno erga me semper tenore permansit, et in me nunc etiam vivit, neque unquam desinet nisi ego ante desiero. Inde etiam reversus, cum omnium,

sed in primis illius tædiosissimæ urbis fastidium atque odium naturaliter animo meo insitum ferre non possem, diverticulum aliquod quasi portum quærens, reperii Vallem perexiguam sed solitariam atque amœnam, quæ Clausa dicitur, quindecim passuum millibus ab Avinione distantem, ubi fontium rex omnium Sorga oritur. Captus loci dulcedine, libellos meos et meipsum illuc transtuli. Longa erit historia si pergam exequi quid ibi multos ac multos egerim per annos. Hæc est summa, quod quidquid fere opusculorum mihi excidit, ibi vel actum, vel cœptum, vel conceptum est, quæ tam multa fuerunt ut usque ad hanc ætatem me exerceant ac fatigent. Fuit enim mihi ut corpus sic ingenium magis pollens dexteritate quam viribus. Itaque multa mihi facilia cogitatu, quæ executione difficilia prætermisi. Hic mihi ipsa locorum facies suggessit ut Bucolicum Carmen, silvestre opus, aggrederer, et Vitæ Solitariæ libros duos ad Philippum semper magnum virum sed parvum tunc Episcopum Cavallicensem, nunc magnum Sabinensem Episcopum Cardinalem, qui mihi iam solus omnium veterum superstes, non me episcopaliter, ut Ambrosius Augustinum, sed fraterne dilexit ac diligit. Illis in montibus vaganti sexta quadam feria maioris hebdomadæ cogitatio incidit, et valida, ut de Scipione Africano illo primo, cuius nomen, mirum unde, a prima mihi ætate carum fuit, poeticum aliquid heroico carmine scriberem. Quod tunc magno cœptum impetu, variis mox distractus curis intermisi, sed, subiecti de nomine, Africæ nomen libro dedi, operi nescio qua vel sua vel mea fortuna dilecto multis antequam cognito. Illis in locis moram trahenti, dictu mirabile, uno die

et ab urbe Roma Senatus, et de Parisiis Cancellarii Studii ad me litteræ pervenerunt, certatim me illæ Romam, illæ Parisios, ad percipiendam lauream poeticam evocantes. Quibus ego iuveniliter gloriabundus et me dignum iudicans quo me dignum tanti viri iudicarent, nec meritum meum sed aliorum librans testimonia, parumper tamen hæsitavi cui potius aurem darem. Super quo consilium Iohannis de Columna Cardinalis supranominati per litteras expetii. Erat enim adeo vicinus, ut cum sibi sero scripsissem, die altero ante horam tertiam responsum eius acciperem; cuius consilium secutus, Romanæ urbis auctoritatem omnibus præferendam statui, et de approbatione consilii eius, mea duplex ad illum extat epistola. Ivi ergo, et quamvis ego, more iuvenum, rerum mearum benignissimus iudex essem, erubui tamen de me ipso testimonium sequi, vel eorum a quibus evocabar; quod procul dubio non fecissent nisi me dignum oblato honore iudicassent. Unde Neapolim primum petere institui, et veni ad illum summum et regem et philosophum Robertum, non regno quam litteris clariorem, quem unicum regem et scientiæ amicum et virtutis nostra ætas habuit, ut ipse de me quod sibi visum esset censeret. A quo qualiter visus et cui quam acceptus fuerim et ipse nunc miror, et tu si noveris, lector, puto mirabere. Audita autem adventus mei causa, mirum in modum exhilaratus est, et iuvenilem cogitans fiduciam, et forsitan cogitans honorem quem peterem sua gloria non vacare, quod ego eum solum iudicem idoneum e cunctis mortalibus elegissem. Quid multa? Post innumeras verborum collationes variis de rebus, ostensamque sibi

Africam illam meam, qua usque adeo delectatus est ut eam sibi inscribi magno pro munere posceret, quod negare nec potui certe nec volui, super eo tandem pro quo veneram certum mihi deputavit diem, et a meridie ad vesperam me tenuit; et quoniam, crescente materia, breve tempus apparuit, duobus proximis diebus idem fecit. Sic triduo excussa ignorantia mea, die tertio me dignum laurea iudicavit. Eam mihi Neapoli offerebat et ut assentirer precibus etiam multis urgebat. Vicit amor Romæ venerandam tanti regis instantiam. Itaque inflexibile propositum meum cernens, litteras mihi et nuncios ad Senatum Romanum dedit, quibus de me iudicium suum magno favore professus est: quod quidem tunc iudicium regium et multorum et meo in primis iudicio consonum fuit; hodie et ipsius et meum et omnium idem sentientium iudicium non probo. Plus in eum valuit amor et aetatis favor quam veri studium. Veni tamen, et quamlibet indignus, tanto tamen fretus fisusque iudicio, summo cum gaudio Romanorum, qui illi solemnitati interesse potuerunt, lauream poeticam adhuc scholasticus rudis adeptus sum. De quibus etiam et carmine et soluta oratione epistolæ meæ sunt. Hæc mihi laurea scientiæ nihil, plurimum vero quæsivit invidiæ. Sed hæc quoque historia longior est quam poscat hic locus. Inde ergo digressus Parmam veni, et cum illis de Corrigia viris in me liberalissimis atque optimis, sed inter se male concordibus, qui tunc urbem illam tali regimine gubernabant quale nec ante in memoria hominum habuerat civitas illa, nec ætate hac, ut auguror, habitura est, aliquantulum tempus peregi. Et suscepti memor honoris, sollicitusque ne indigno col-

latus videretur, cum die quodam in montana conscendens, forte trans Entiam amnem Rheginis in finibus Silvam quæ Plana dicitur adiissem, subita loci specie percussus, ad intermissam Africam stilum verti; et fervore animi, qui sopitus videbatur, excitato, scripsi aliquantulum die illo, post continuis diebus quotidie aliquid, donec Parmam rediens et repostam ac tranquillam nactus domum, quæ postea empta, nunc etiam mea est, tanto ardore opus illud, non magno in tempore, ad exitum deduxi, ut ipse quoque nunc stupeam. Inde reversus ad fontem Sorgiæ et ad solitudinem transalpinam redii cum iam quartum et trigesimum ætatis annum post terga relinquerem; diuque et Parmæ et Veronæ versatus, et ubique, Deo gratias, carus habitus, multo amplius quam valerem. Longum post tempus viri optimi, et cuius nescio an e numero dominorum quisquam similis sua ætate vir fuerit, immo vero scio quod nullus, Iacobi de Carrharia Iunioris famæ præconio benevolentiam adeptus, nunciis quoque et litteris usque trans Alpes, quando ibi eram, et per Italiam ubicumque fui multos per annos tantis precibus fatigatus sum, et in suam sollicitatus amicitiam, ut quamvis de felicibus nil sperarem, decreverim tandem ipsum adire et videre quid sibi hæc magni et ignoti viri tanta vellet instantia. Itaque sero quidem Patavium veni, ubi ab illo clarissimæ memoriæ viro non humane tantum sed sicut in cœlum felices animæ recipiuntur, acceptus sum, tanto cum gaudio, tamque inæstimabili charitate ac pietate, ut quia æquare eam verbis posse non spero, silentio opprimenda sit. Inter multa sciens me clericalem vitam a pueritia tenuisse, ut me non sibi solum,

sed etiam patriæ arctius astringeret, me Canonicum Paduæ fieri fecit: et ad summam si vita sibi longior fuisset, mihi erroris et itinerum omnium finis erat. Sed heu nihil inter mortales diuturnum, et si quid dulce se obtulerit, amaro mox fine concluditur! Biennio non integro eum mihi et patriæ et mundo cum dimisisset, Deus abstulit, quo nec ego, nec patria, nec mundus (non me fallit amor) digni eramus. Et licet filius sibi successerit prudentissimus et clarissimus vir, et qui per paterna vestigia me carum semper atque honoratum habuit, ego tamen illo amisso cum quo magis mihi præsertim de ætate convenerat, redii rursus in Gallias, stare nescius, non tam desiderio visa millies revisendi, quam studio, more ægrorum, loci mutatione tædiis consulendi. . . . .

IN LIBROS DE REBUS FAMILIARIBUS

PRÆFATIO.

FRANCISCUS PETRARCA SOCRATI SUO S. P. D.

Magnam scriptorum suorum partem flammis comburendam tradidisse: multis tamen et præsertim litteris ad familiares suos et epistolis poeticis pepercisse: hasque Barbato Sulmonensi, illas Socrati se commendare. Plura de harum litterarum stilo et artificio, et de vitæ suæ vicissitudinibus.

Quid vero nunc agimus, frater? Ecce iam fere omnia tentavimus, et nusquam requies. Quando illam expectamus? Ubi eam quærimus? Tempora (ut aiunt) inter digitos effluxerunt. Spes nostræ veteres cum amicis sepultæ sunt. Millesimus trecentesimus quadragesimus octavus annus est, qui nos solos atque inopes fecit. Neque enim ea nobis abstulit quæ Indo aut Caspio Carpathiove mari restaurari queant. Irreparabiles sunt ultimæ iacturæ; et quodcumque mors intulit, immedicabile vulnus est. Unum est solamen: sequemur et ipsi quos præmisimus: quæ quidem expectatio quam brevis futura sit nescio. Hoc scio: quod longa esse non potest. Quantulacumque sane est, non potest esse non molesta. Sed a querelis saltem in principio temperandum est. Tibi, frater, quænam tui cura sit, quid de te ipso cogites ignoro. Ego iam sarcinulas compono, et (quod migraturi solent) quid mecum deferam, quid inter amicos partiar, quid ignibus mandem circumspicio. Nihil enim venale mihi est. Sum sane ditior (seu

verius) impeditior quam putabam. Multa mihi scriptorum diversi generis suppellex domi est: sparsa quidem et neglecta. Perquisivi situ iam squallentes arculas, et scripturas carie semesas pulverulentus explicui. Importunus mihi mus nocuit; atque edacissimum tineæ vulgus et palladias res agentem inimica Palladis turbavit aranea. Sed nihil est quod non frangat durus et iugis labor. Confusis itaque circumventus litterarum cumulis, et informi papyro obsitus, primo quidem cœpi impetu cuncta flammis exurere et laborem inglorium vitare. Deinde (ut cogitationes e cogitationibus erumpunt), et quid, inquam, prohibet velut e specula fessum longo itinere viatorem in terga respicere, et gradatim adolescentiæ tuæ curas metientem recognoscere? Vicit hæc sententia. Sicut enim non magnificus, sic non inamœnus labor visus est quid quo tempore cogitassem recordari. Sed temere congesta nullo ordine versanti, mirum dictu quam discolor et quam turbida rerum facies occurrerit, ut quædam non tam specie illorum, quam intellectus mei acie mutata, vix ipse cognoscerem, alia vero non sine voluptate quadam retroacti temporis memoriam excitarent. Et erat pars soluto gressu libera, pars frænis Homericis adstricta, quoniam Isocratis habenis raro utimur; pars autem mulcendis vulgi auribus intenta, suis et ipsa legibus utebatur. Quod genus apud Siculos (ut fama est) non multis ante sæculis renatum, brevi per omnem Italiam ac longius manavit apud Græcorum olim ac Latinorum vetustissimos celebratum: siquidem et Atticos et Romanos vulgares rythmico tantum carmine uti solitos accepimus. Hæc itaque variarum rerum tanta colluvies aliquot me diebus occu-

patum habuit; et licet dulcedine non parva, atque amore ad proprias inventiones insito retraherer, vicit tamen charitas maiorum operum, quæ iam diutius interrupta, non sine expectatione multorum de manibus meis pendent. Vicit recordatio vitæ brevis. Timui (fateor) insidias. Quid enim, quæso, fugacius vita est? Quid morte sequacius? Subiit animum quæ iecissem fundamenta: quid mihi laborum, vigiliarumque restaret. Temeritas imo vero insania visa est in tam brevi et incerto tempore tot longos certosque labores amplecti, et vix ad singula suffecturum ingenium in diversa distrahere, præsertim cum (ut nosti), labor alius me maneat tanto præclarior, quanto plus solidæ laudis est in actionibus quam in verbis. Quid multa? Incredibilem forte rem audies, veram tamen; mille vel eo amplius, seu omnis generis sparsa poemata, seu familiares epistolas, non quia nihil in eis placuisset, sed quia plus negotii, quam voluptatis inerat, Vulcano corrigendas tradidi, non sine suspirio quidem; quid enim mollitiem fateri pudeat? Sed occupato animo, quamvis acri remedio, succurrendum erat, et tamquam in alto prægravata navis relevanda præciosarum etiam iactu rerum. Cæterum illis ardentibus, pauca quidem animadverti in angulo iacentia, quæ vel casu magis quam consilio servata, vel pridem a familiaribus transcripta, cuncta vincenti senio restiterant. Pauca dixi: vereor ne lectori multa, scriptori autem longe nimia videantur. His ego indulgentior fui: vivere passus sum, non illorum dignitati, sed labori meo consulens. Nihil enim negocii præferebant. Ea vero duorum amicorum libranti ingenia hac lance partiri visum est, ut prosa tibi, carmen Bar-

bato nostro cederet. Sic enim et vos olim optare solitos, et me pollicitum esse memineram. Itaque cuncta passim occursantia uno impetu vastanti, et ne his quidem, ut tunc erat animus, parsuro, vestrum alter ad lævam, alter ad dexteram adesse visus, et apprehensa manu, ne fidem meam et spes vestras uno igne consumerem, familiariter admonere. Hæc illis evadendi præcipua causa fuit: alioquin (crede mihi) cum reliquis arsissent. Hæc ergo quæ nunc tibi de virili reliquiarum illarum parte obveniunt, qualiacumque sunt, non solum aequo, verum etiam avido animo perleges. Non audeo illud Apuleii Medaurensis in commune iactare: *Lector, intende: lætaberis.* Unde enim mihi id fiduciæ, ut lectori delectationem lætitiamve pollicear? Leges tamen ista, mi Socrates, et ut es amantissimus tuorum, fortasse lætabere, cuiusque animum probas delectaberis stilo. Quid enim refert, quanta sit forma, nonnisi amantis subitura iudicium? Supervacuo comitur, quæ iam placet. Si quid hic sane meum placet, non id meum fateor, sed tuum: hoc est non ingenii mei, sed amicitiæ tuæ laus est. Nulla hic equidem magna vis dicendi: quippe quæ nec mihi adest, et quam, si plane afforet, stilus iste non recipit: ut quam nec Cicero ipse in ea facultate præstantissimus epistolis suis inseruit certe, nec libris in quibus est æquabile quoddam (ut ipse ait) et temperatum orationis genus. Eximiam illam vim, lucidumque et rapidum et exundans flumen eloquentiæ in orationibus suis exercuit: quo genere pro amicis sæpe adversus rempublicam suosque hostes usus est Cicero; quo pro aliis sæpe, pro se quater et quadragies Cato. Quod quidem

genus inexpertum mihi est. Nam et a reipublicæ muneribus abfui, et fama mea tenui murmure forsan interdum, et sibilis lacessita clandestinis, nullum hactenus quod ulciscerer vel vitarem iudiciarium vulnus excepit: et verbalem ferre opem alienis vulneribus non est nostræ professionis. Neque enim aut tribunal ambire, aut locare linguam didici, adversante penitus et reluctante natura; quæ me silentii ac solitudinis amatorem fecit, fori hostem, pecuniæ contemptorem. Sed bene habet: quando me eius rei non egentem fecit, cujus forte inopem fecisset, si egerem. Omissa igitur illa oratoria dicendi vi, qua nec egeo nec abundo, et quam, si exuberet, ubi exerceam non habeo, hoc mediocre, domesticum, et familiare dicendi genus amice leges ut reliqua, et boni consules, his, quibus in communi sermone utimur, aptum accommodatumque sententiis. Sed non omnes tales iudices habeo: neque enim aut idem omnes sentiunt, aut similiter amant omnes. Quomodo autem omnibus placerem, cui placere paucis semper studium fuit? Triplex est profecto veri iudicii venenum: amor, odium, invidia. Illud autem vide, ne nimium nos amando, vulgare coegeris quæ melius latuissent: ut enim tibi amor, sic aliis forte aliud officiet. Inter amoris autem et invidiæ cæcitatem causa quidem plurimum, effectu nihil interest. Odium, quod medio loco numeraveram, nec mereor certe, nec metuo. Sed fieri potest ut nugas meas tibi habere, tibi legere, nilque in eis aliud quam nostros ac nostrorum casus meminisse cogites; in quo rem mihi pergratam feceris: sic enim et petitio tua non neglecta videbitur, et fama mea tuta erit. Alioquin nihil supervacuo nosmetipsos favore decipimus.

Quonam modo, amicum licet, nisi sit idem alter ego, lecturum hæc sine fastidio arbitremur diversa invicem et adversa? in quibus non idem stilus, non una scribentis intentio: quippe cum pro varietate rerum, varie affectus animus illa dictaverit, raro quidem lætus, mœstus sæpe. Epicurus philosophus vulgo infamis, sed maiorum iudicio magnus, epistolas suas duobus aut tribus inscripsit, Idomeneo, Polieno, et Metrodoro. Totidem pene suas Cicero: Bruto, Attico, et Ciceronibus suis, fratri scilicet ac filio. Seneca perpaucas præter quam Lucilio suo scribit. Promptum opus, et felicissimi successus nosse collocutoris sui animum, unius assuevisse ingenio, scire quid illum audire iuvet, quid te loqui deceat. Mihi autem sors longe alia: nempe cui usque ad hoc tempus vita pæne omnis in peregrinatione transacta est. Ulysseos errores erroribus meis confer: profecto si nominis et rerum claritas una foret, nec diutius erravit ille, nec latius. Ille patrios fines iam senior excessit: cum nihil in ulla ætate longum sit, omnia sunt in senectute brevissima. Ego in exilio genitus, in exilio natus sum, tanto matris labore tantoque discrimine, ut non obstetricum modo, sed medicorum iudicio diu exanimis haberetur. Ita periclitari cœpi antequam nascerer, et ad ipsum vitæ limen auspicio mortis accessi. Meminit haud ignobilis Italiæ civitas Aretium; quo pulsus patria pater magna cum bonorum acie confugerat. Inde mense septimo sublatus sum, totaque Tuscia circumlatus prævalidi cuiusdam adolescentis dextera, qui (quando iuvat laborum discriminumque meorum tecum primitias recordari) linteo obvolutum, nec aliter quam Metabus Camillam, nodoso de stipite pen-

dentem, ne contactu tenerum corpus offenderet, gestabat. Is in transitu Arni fluminis, lapsu equi effusus, dum onus sibi creditum servare nititur, violento gurgite prope ipse periit. Finis Tusci erroris Pisæ. Unde rursus ætatis anno septimo divulsus, ac maritimo itinere transvectus in Gallias, hibernis aquilonibus haud procul Massilia naufragium passus, parum abfui quin ab ipso rursus novæ vitæ vestibulo revocarer. Sed quo rapior oblitus propositi? Inde nimirum usque ad hanc ætatem aut nulla prorsus, aut rarissima subsistendi respirandique facultas fuit: et quot inter errandum periculorum timorumve species pertulerim, præter me unum, nemo te melius novit; quæ idcirco memorare nunc libuit, ut memineris me inter pericula natum, inter pericula senuisse, si modo iam senui, et non graviora mihi in senio reservantur. Hæc autem etsi communia sint omnibus intrantibus in hanc vitam (neque enim militia solum sed pugna est vita hominis super terram), sunt tamen alia aliis, et longe diversum pugnæ genus; et quamvis quemque sua prægravent, tamen revera inter eas quibus premimur sarcinas multum refert. In his ergo vitæ tempestatibus (ut ad rem redeam) nullo portu anchoram longum in tempus iaciens, quot veros amicos nescio, quorum et iudicium anceps, et penuria ingens est, notos autem innumerabiles quæsivi. Multis itaque multumque animo et conditione distantibus scribere contigit tam varie, ut ea nunc relegens interdum pugnantia loquutus ipse mihi videar: quod propemodum coactum me fecisse fatebitur quisquis in se simile aliquid expertus est. Prima quidem scribentis cura est, cui scribat attendere: una enim et quid, et

qualiter, cæterasque circumstantias intelliget. Aliter virum fortem, aliter ignavum decet alloqui; aliter iuvenem inexpertum; aliter vitæ muneribus functum senem; aliter prosperitate tumidum; aliter adversitate contractum; aliter denique studiosum, litterisque et ingenio clarum: aliter vero non intellecturum si quid altius loquaris. Infinitæ sunt varietates hominum: nec maior mentium similitudo quam frontium: et sicut non diversorum modo, sed unius stomachum non idem cibus omni tempore delectat; sic idem animus non uno semper nutriendus stilo est: ut geminus sit labor cogitare quisnam ille sit, cui scribere propositum est; qualiterve tunc affectus cum ea, quæ scribere instituis, lecturus est. Quibus ego difficultatibus multum a me ipso differre compulsus sum. Quod ne mihi ab iniquis iudicibus vitio verteretur partim beneficio ignis obtinui; partim tu mihi præstiteris, si clanculum suppressoque nomine ista possederis. Quæ si inter paucos superstites amicos occultare non potes (quoniam lyncæos oculos habet amicitia, nihilque amicorum visui impervium est), admone ut si quid horum apud eos substiterit, quamprimum abiiciant; ne qua in eis rerum aut verborum mutatione turbentur. Ita enim accidit, ut qui hæc in unam congeriem redigi nunquam aut tibi ut peteres, aut mihi ut assentirer venturum in animum suspicabar, laborem fugiens passim in una dictum epistola, in altera repeterem; meisque (ut ait Terentius) pro meis uterer. Novissime cum multis annis edita et ad diversas mundi plagas ire iussa unum in tempus locumque convenissent, facile deformitas uniti corporis apparuit, quæ per membra tegebatur; et verbum quod

semel in una epistola positum delectabat, in toto opere sæpius repetitum fastidio esse cæpit. Uni itaque relinquendum, de reliquis eradendum fuit. Multa quoque de familiaribus curis tunc forte dum scriberentur cognitu non indigna, nunc quamvis cupido lectori, gravia, detraxi, memor in hoc irrisum a Seneca Ciceronem; quamquam in his epistolis magna ex parte Ciceronis potius quam Senecæ morem sequar. Seneca enim quidquid moralitatis in omnibus fere libris suis erat, in epistolis congessit. Cicero autem philosophica in libris agit: familiaria et res novas ac varios illius sæculi rumores in epistolis includit. De quibus quid Seneca sentiat, ipse viderit. Mihi (fateor) peramœna lectio est. Relaxat enim ab intentione illa rerum difficilium, quæ perpetua quidem frangit animum, intermissa delectat. Nam Sidonii temeritatem admirari vix sufficio: nisi forte temerarius ipse sim, qui temerarium illum dicam, dum sales eius seu tarditatis meæ, seu illius stili obice, seu fortassis (nam unumquodque possibile est) scripturæ vitio non satis intelligo. Unum utique non me fugit, irrisum et a Sidonio Ciceronem. O libertas, ne, si dicam audacia, quos temeritatis nomen offendit exasperem: inventum esse hominem latinum, qui non dico aliquid (ut et Senecam, et iam hinc me ipsum excusem: vix est enim humanum omni reprehensione caruisse), sed eloquentiam, aut stilum, aut omnino dicendi genus Ciceronis irrideat. Atque hoc Sidonius ausus est! Alvernus orator non Latio se fingere fratrem, ut ait ille (quod ipsum satis erat audaciæ), sed æmulum, et (quod est gravius) irrisorem, atque illi detrahere, cui omnes deferunt præter paucos illius coæ-

taneos ac concives: quos præsentium comes haud dubie torsit, et in voces compulit invidia; quam nec Sidonio causam locus, nec tempus indulserat. Quo magis magisque animum viri miror, ut contra indubitatum eloquentiæ principem eloquentiæ studiosus insurgeret, alio sæculo, atque alio natus orbe. Et sane cuncta versanti nihil occurrit, quo vel docti hominis ignorantiam accusare possim, vel iniuriam excusare, nihilque quod suspicer perversitatem fuisse iudicii, non naturæ. Falli tamen in hoc possum, ut in multis: in eo certe non fallor, vel si fallor, cum multis longeque clarissimis falli iuvat, quod solutæ facundiæ principatus, contradictoribus late victis, unius Ciceronis est proprius: quo luce clarior fit vel morum vel intellectus obbliquitas contrarium asserentis. Ille tamen adducit nescio quem Julium Titianum, et nescio quos Frontonianos suæ irrisionis auctores: quibus ego simulque omnibus idem sentientibus una voce respondeo hoc solum: sicut equidem verum est illud Senecæ, *quoniam quidquid habet Romana facundia, quod insolenti Græciæ aut opponat, aut præferat, circa Ciceronem effloruit:* verumque illud Quintiliani ubi inter multa et gloriosa præconia viri huius, *dono quodam providentiæ genitum* dicit, *in quo totas virtutes suas eloquentia experiretur:* et post multa quibus hoc probat: *Quare,* inquit, *non immerito ab omnibus ætatis suæ regnare in iudiciis dictus est: apud posteros vero id consequutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiæ habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum nobis exemplum sit. Ille se profecisse sciat cui Cicero valde placebit:* sicut hæc, inquam, vera sunt, sic illud quoque verissimum,

quibus displiceat Ciceronis oratio, vel non nosse veram perfectamque facundiam, vel odisse. Hanc ego calumniam indiscussam transire non potui, quamquam valde festinem. Ad rem redeo. Multa igitur hic familiariter ad amicos, inter quos et ad te ipsum, scripta comperies, nunc de publicis privatisque negociis, nunc de doloribus nostris (quæ nimis crebra materia est), aut aliis de rebus, quas casus obvias fecit. Nihil quasi aliud egi nisi ut animi mei status, vel si quid aliud nossem, notum fieret amicis. Probatur enim mihi quod prima ad fratrem epistola Cicero idem ait, esse epistolæ proprium, ut is ad quem scribitur de his rebus quas ignorat, certior fiat. Atque ea mihi tituli fuit occasio, de quo aliquando cogitanti, quamvis epistolarum nomen consentaneum rebus esset, quia tamen et multi veterum eo usi erant, et ipse ego varium carmen ad amicos, de quo paulo supra mentio incidit, eodem prænotabam, bis eo uti piguit: novumque ideo placuit nomen, ut *familiarum rerum* liber diceretur, in quo pauca scilicet admodum exquisite, multa familiariter, deque rebus familiaribus scripta erant; etsi interdum, exigente materia, simplex et inelaborata narratio, quibusdam interiectis moralibus; quod et ab ipso Cicerone servatum est. Et hæc tam multa quidem de tam parva re loqui censorum permordacium iubet metus, qui nihil scribentes quod iudicari queat, de aliorum iudicant ingeniis. Impudentissima temeritas, quæ solo silentio tuta est. Complosis in litore manibus sedenti facile est ferre quam velit de gubernatoris arte sententiam. Adversus hanc proterviam latebris saltem tuis horridula hæc atque improvide nobis elapsa defendito. Illam vero non

Phidiæ Minervam (ut ait Cicero) sed qualemcumque animi mei effigiem, atque ingenii simulachrum multo mihi studio dedolatum, si unquam supremam illi manum imposuero, cum ad te venerit, secura qualibet in arce constituito. Hæc hactenus. Aliud libentius, si liceret, silentio tegerem : sed ingens morbus non facile occultatur : erumpit enim, et inditio suo proditur. Pudet vitæ in mollitiem dilapsæ. Ecce enim (quod epistolarum ordo ipse testabitur) primo mihi tempore sermo fortis ac sobrius bene valentis animi fuerat ; adeo ut non me solum, sed sæpe alios consolarer ; sequentia in dies fragiliora atque humiliora sunt, neque sat virilibus referta querimoniis. Illa præcipue ut occultare studeas precor. Quid enim alii dicerent, cum ipse relegens erubescam ? Ergo ego in adolescentia vir fui, ut in senectute puer essem? Infelix et execranda perversitas fuit animi vel mutare ordinem, vel subtrahere tibi penitus ista quæ damno. Neutro circumveniri posse visus eras ; qui et flebilium exempla, et omnium cum consule diem tenes. Ad excusationum igitur arma confugio. Lassavi me longo et gravi prælio. Dum spiritus dumque animus fuit, ipse restiti, et ad resistendum alios cohortatus sum. Ubi hostis viribus atque impetu labare mihi pes atque animus cæpit, excidit confestim sermo ille magnificus ; et ad hæc quæ modo displicent lamenta descendi. Qua in re excuset me forsitan amicorum pietas, quibus salvis, ad nullum fortunæ vulnus ingemui : eisdem mox una pene omnibus ruina obrutis, et mundo insuper moriente, inhumani potius quam fortis visum est non moveri. Ante hoc tempus quis me unquam de exilio, de morbo, de iudicio, de comitiis,

de ullis fori turbinibus, quis me de paterna domo, de fortunis perditis, de gloria imminuta, de pecunia dilata, de absentia amicorum flebiliter agentem audivit? Quibus quidem in molestiis tam molliter agit Cicero, ut quantum stilo delector, tantum sæpe sententia offendar. Adde litigiosas epistolas, et adversus clarissimos, atque ab eodem paulo ante laudatissimos viros iurgia ac probra, mira cum animi levitate: quibus legendis delinitus pariter et offensus, temperare mihi non potui quominus, ira dictante, sibi tamquam coætaneo amico, familiaritate quæ mihi cum illius ingenio est, quasi temporum oblitus, scriberem; et quibus in eo dictis offenderer admonerem: quæ mihi cogitatio principium fuit ut et Senecæ tragœdiam, quæ inscribitur Octavia, post annos relegens, parili impetu eidem quoque, ac deinde, varia occurrente materia, Varroni Virgilioque atque aliis scriberem; quibus aliquas in extrema parte huius operis inserui (quæ nisi præmonitum lectorem subita possent admiratione perfundere), quædam in illo publico incendio periere. Qualis ille vir tantus in doloribus suis fuit, talis ego in meis fueram. Hodie (ut scias præsentem animi mei habitum), neque enim invidiosum fuerit id mihi tribuere, quod imperitis evenire ait Seneca, factus sum ex ipsa desperatione securior. Quid enim metuat qui toties cum morte luctatus sit?

Una salus victis nullam sperare salutem.

Animosius in dies agere videbis, animosius loqui. Et si quid forte stilo dignum se obtulerit, erit stilus ipse nervosior. Multa sane se offerent. Scribendi enim

mihi vivendique unus (ut auguror) finis erit. Sed cum cætera suos fines aut habeant, aut sperent, huius operis, quod sparsim sub primum adolescentiæ tempus incœptum iam ætate provectior recolligo, et in libri formam redigo, nullum finem amicorum charitas spondet, quibus assidue respondere compellor: neque me unquam hoc tributo multiplex occupationum excusatio liberat. Tum demum et mihi immunitatem huius muneris quæsitam, et huic operi positum finem scito, cum me defunctum, et cunctis vitæ laboribus absolutum noveris. Interim iter inceptum sequar, non prius viæ quam lucis exitum opperiens; et quietis mihi loco fuerit dulcis labor. Cæterum (quod et rhetores et bellorum duces solent) infirmioribus in medium coniectis, dabo operam, ut sicut prima libri frons, sic extrema acies virilibus sententiis firma sit: vel eo amplius quo vivendo magis ac magis induruisse videor, contra impetus atque iniurias fortunæ. Denique quis inter experimenta rerum sim futurus profiteri minime ausim. Sed hoc animo sum ut nulli amplius rei succumbam.

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ.

Ita me Maronis Flaccique sententiis armatum scito, quas olim lectas, et sæpe laudatas, nunc tandem in extremis casibus meas facere ipsa inevitabilis fati necessitate didici.

Dulce mihi colloquium tecum fuit: cupideque et quasi de industria protractum. Vultum enim tuum retulit, per tot terras et maria, teque mihi præsentem fecit usque ad vesperam: cum matutino tempore cala-

mum cæpissem, diei iam et epistolæ finis adest. Hæc igitur tibi, frater, diversicoloribus (ut sic dicam) liciis texta dicaverim. Cæterum si stabilis sedes et frustra semper quæsitum ocium contigerit (quod iam hinc ostendere se incipit), nobiliorem et certe uniformem telam tuo nomine meditor ordiri. Vellem ex his paucis esse, qui famam promittere possunt et præstare. Sed ipse vi propria in lucem venies, alis ingenii subvectus, nihilque auxilii mei egens: profecto tamen, si inter tot difficultates assurgere potuero, tu olim Idomeneus, tu Atticus, tu Lucilius meus eris. Vale.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER PRIMUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Famam ante obitum non esse appetendam, quum ea nobis viventibus minime possit acquiri.

Querelam publicam nemo sapiens suam facit. Satis quisque privatarum querelarum domi habet. Satis dixi: nimis dicere debueram. Nulli ne hoc unquam accidisse reris? Falleris. Nulli vero contrarium accidit. Vix, superstite qui fecerat, cuiusquam scripta vel gesta placuerunt. Laudes hominum mors inchoat. Scis quare? Quia cum corpore moritur invidia, vivitque cum corpore. Multorum, inquis, scripta laudantur, quæ si gloriari licet . . . . . non pergis ulterius: sed (qui indignantibus mos est) suspensum linquens auditoris animum, sermone prætervolas inexpleto. Verum enimvero fugientem consequor mentis augurio: scio quid velis. Multorum scripta laudantur, quæ tuis admota carere non tantum laudatore, sed etiam lectore debuissent; cum tua interim nullus attingat. Recognosce in verbis meis indignationem tuam, quæ iusta esset nisi illam de communi omnium acervo in usus proprios traduxisses:

omnium, inquam, quos hic scribendi seu amor seu morbus tenuit, omniumve quos tenebit. Respice enim in primis quorum sunt illa quæ laudantur. Quære auctores; certe pridem in cinerem versi sunt. Vis et tua laudari? morere. A morte hominis vivere incipit humanus favor, et vitæ finis principium est gloriæ: quæ si ante cœperit, singularis quædam et intempestiva res est. Plus dicam: dum eorum qui tecum vixerunt quisquam superfuerit, cumulate quidem quod appetis non habebis; cum omnes pariter urna concluserit, venient qui sine odio et sine invidia iudicent. Ferat itaque de nobis quamlibet sententiam præsens ætas. Si æquam, feramus æquo animo; si iniquam, ad æquiores iudices, hoc est ad posteros provocemus, quando ad alios non licet. Delicatissima res est iugis conversatio: minimis offenditur, et famæ semper inimica præsentia est, multaque admirationi hominum familiaritas detrahit frequensque convictus. Vides ne tu hos scholasticos, genus hominum vigiliis ac ieiunio squallidum? Crede mihi: nihil ad lucubrandum durius, nihil mollius ad iudicandum. Cum multa laboriosissime legerint, nihil examinant: et quid in re sit dedignantur inquirere, cum hominem ipsum nosse videantur. Itaque omnium una lex est: cuncta enim ex æquo, quorum auctores vel semel aspexerint, scripta fastidiunt. Hoc, inquies, parvis accidit ingeniis: magna enim et valida per obstantia quælibet erumpunt. Redde mihi Pitagoram; reddam tibi illius ingenii contemptores. Redeat in Græciam Plato; renascatur Homerus; reviviscat Aristoteles; revertatur in Italiam Varro; resurgat Livius; reflorescat Cicero; non modo segnes laudatores inve-

nient, sed mordaces etiam et lividos detractores: quod quisque suis temporibus expertus est. Quid Virgilio maius habuit lingua latina? Reperit tamen ille, qui non poetam, sed raptorem alienarum inventionum, et translatorem diceret. Ipse autem et ingenii fiducia, et iudice fretus Augusto, alto animo invidorum verba despexit. Tibi quidem magnam ingenii conscientiam esse scio. Sed ubi Agustum iudicem invenies, quem enixe admodum atque omnibus modis ingeniis sui temporis favisse compertum est? Nostri reges de saporibus epularum, et de volatu avium iudicare possunt; de ingeniis hominum non possunt. Quod si forte præsumpserint, superbiæ tumor aperire oculos aut flectere, et in verum figere non sinit. Itaque ne quid suæ ætatis suspicere videantur, mirantur veteres; quos novere contemnunt, ut defunctorum laus viventium contumelia non vacet. Inter hos iudices vivendum moriendumque nobis est, et (quod est durius) tacendum. Ubi enim, ut dixi, Augustum iudicem quæremus? Unum habet Italia: imo vero terrarum orbis unum habet: Robertum Siculum regem. Fortunata Neapolis, quæ unicum sæculi nostri decus incomparabili felicitate sortita es! Fortunata, inquam, et invidiosa Neapolis, litterarum domus augustissima, quæ si Maroni quondam dulcis visa es, quanto nunc dulcior videreris, ubi ingeniorum ac studiorum æquissimus æstimator habitat? Ad te confugiat quisquis ingenio fidit. Neque vero differendum putet: suspecta mora est. Devexa enim est ætas, et mundus iam pridem eo carere, et ipse ad meliora regna transire meritus, vereorque ne multam ipse mihi seræ pœnitentiæ materiam prolatando quæsierim. Omnis

quidem pulchræ rei dilatio turpis, et omnis de honesto deliberatio longior inhonesta est. Rapienda est occasio, confestimque faciendum quod ante tempus fieri non potest. Quod ad me attinet, currere et properare propositum est ut (quod de Iulio Cæsare in epistola quadam ait Cicero) omnia mea studia in istum conferam. Ego vero ardenti quidem studio id fortasse efficiam, quod sæpe viatoribus cum properant evenit, ut si serius quam voluerint forte surrexerint, properando, etiam citius quam si de nocte vigilassent, perveniant quo velint. Sic ego, quoniam in isto homine colendo tam indormivi diu, cursu corrigam tarditatem. Tibi autem tuo foro uti necesse est, quando ad eum regem aspirare non tam freti, quam belli obice prohiberis. Patria enim tua, cuius nemo te amantior civis est, inimici regis imperio subiacet: dicerem tyranni, nisi quia timeo aures tuas offendere. Ad hæc et magna res est, neque nostris calamis discernenda, sed illorum gladiis. Igitur ad inceptum redeo. Si hæc tibi exempla de illustrissimis electa non sufficiunt, alia ex alio grege hominum adiiciam, et ætate recentiora et sanctitate clarissima. Quantos olim æmulos Augustinus noster, quantos Hieronymus, quantos habuit Gregorius, donec spectata virtus et litterarum divina et admirabilis ubertas invidiam vinceret? Vix horum quisquam integrum famæ præconium, nisi ab ipso die mortis, accepit. Unum æmulo ac reprehensore carentem, unum plena et indecerpta laude decoratum Ambrosium, cuius ne inventis quidem famam mordax livor attigerit apud quosdam invenio; quod forte ad puram eius ac simplicem doctrinam omnis ambigui expertem referendum est.

Nam apud Paulinum, qui Ambrosii vitam scripsit, et obtrectatorum eius nomina legimus, et vindictam divino iudicio irrogatam. Perfer igitur iam sine lamentis quod summis ingeniis contigisse vides. Videris autem quadam in parte tuarum litterarum hoc ipsum conqueri, quod multos noveris magnum in vita nomen assequutos. Et hoc quoque, si me audire volueris, magnifice contemnes. Scis enim quibus hoc evenit? His equidem solis, qui famam suam, quoniam calamo nequeunt, clamore defendunt. Aspice istos purpuratos, qui ingenti strepitu populorum in se ora convertunt, qui se sapientes dici volunt, et quos sapientes vulgus appellat, singulis civitatibus ascribens sapientum greges, cum tamen illa florens olim studiorum mater Græcia, non amplius quam septem sapientum nominibus glorietur, quod ipsum posteris importunæ nomen arrogantiæ visum est: sed qui eos excusant aiunt non id eis cognomen proprio iudicio, sed populorum suffragiis obtigisse. Unus ex omnibus sæculis Epicurus sapientem se profiteri ausus intolleranda superbia, seu potius ridiculosa dementia, cuius secundo De Finibus bonorum et malorum meminit Cicero. Hodie in nostrorum causidicorum grege furor ille vulgaris est. Respice et hos qui in altercationibus et cavillationibus dialecticis totum vitæ tempus expendunt, seque inanibus semper quæstiunculis exagitant: et præsagium meum de omnibus habeto. Omnium nempe cum ipsis fama corruet, unumque sepulcrum nomini ossibusque sufficiet: cum enim mors frigidam linguam stare coegerit, non modo ut sileant necesse est, sed ut de his etiam sileatur. Possem exemplis affluere, teque ipsum in multis testem facere.

Quot loquacissimas picas agnovimus in oculis insanæ multitudinis perstrepentes, quarum repente vox cecidit? nisi longa et apud quosdam superstitum odiosa forte narratio esset. Sed de his et sæpe alias, et nunc, quod res ipsa poscebat, diximus. Neque enim ut eos monerem sermo mihi institutus, sed ut tibi satisfacerem, cuius omnino diversa conditio est. Tunc enim maxime resonabis, cum iam loqui amplius nequiveris. Cæterum valde impatientis animi est brevissima expectatione torqueri. Expecta paululum; eris voti compos: cum obstare tibi ipse desieris, id, ex parte, longæva forsan absentia, ad plenum, mors sola præstabit. Reduc ad memoriam ex omnibus sæculis illustres viros Romanos, Græcos, barbaros, quorum non præsentia famæ nocuerit. Tibi, cui recentior memoria est, plures forte ex historiis occurrent. Ego id uni omnium Africano tributum memini, ut scilicet et fama mirabilis, et præsentia mirabilior haberetur. Idem sacris in litteris tribuitur Salomoni: quære alium, forte non invenies; etsi Virgilius immodico studio Æneam suum exornandi, hoc ad eum gloriæ genus transferre contendat. Sed immobile verum est. Excusant tamen, quasi non Æneam, sed, sub Æneæ nomine, virum fortem perfectumque describat. Dedit idem oratorum uni dumtaxat is, qui hoc sibi verius usurpasset; perillustris scilicet oratorum princeps Marcus Tullius, uni quoque poetarum idem tribuit, Aulo Licinio Archiæ. Sed vereor ne id, amore iudicium obliquante, præceptori suo mediocris ingenii viro tribuat, quod nec Homero tribuit, nec Virgilio tribuisset. Cæterum, ut ad te revertar, nihil ex omnibus quæ dixi, quod tibi iustam indignandi ma-

teriam præstare possit, invenies. Nemo enim se anteiri ab uno vel a paucis ægre fert, nisi qui gloriæ principatum pertinaci sibi mente constituit. Patere, ut cæterarum rerum, sic ingenii tui sortem nominisque fortunam. Putabas eam in solis divitiis ius habere? Humanarum rerum omnium, excepta virtute, domina est: illam quoque sæpe oppugnare, sed nunquam expugnare permittitur. Famam certe, qua nihil est levius, facile rotat, ac ventosis suffragiis circum volvit, a dignis eam transferens ad indignos. Nihil quidem mobilius, nihil iniquius vulgari iudicio, super quo fama fundata est. Itaque mirum non est si assidue quatitur, quæ tam tremulis innititur fundamentis. Hæc sane nonnisi in vivos regnum habet: mors hominem eximit ab imperio fortunæ. Cessant exinde ludibria hæc: velit ipsa vel nolit, virtutem fama, ceu solidum corpus umbra, consequitur. Habes ergo (ni fallor) gloriandi potius causam quam indignandi, si cum omnibus fere præstantibus atque clarissimis viris communis tibi tua sors est. Quoque etiam nunc æquiore animo sis, Africanum ipsum, quem ex hac acie segregare visus eram, in commune restituam; cui quamvis, quod rarissimum est (ut dixi), præsentia non nocuerit, nocuit tamen, ut cæteris hominum, invidia, quam tantis virtutibus non potuit extinguere, incenditque potius et inflammavit: nocuit (quod sine indignatione non possum meminisse) conversatio longior, et nascens ex familiaritate contemptus. Unde autem hæc eliciam percontabere. Nolo me aliquid immutasse suspiceris. Ipsa Titi Livii clarissimi scriptoris verba ponam, qui, orta contentione dignitatis honorumque inter Scipionem Africanum Titumque Flaminium, in qua

succubuisse Scipionem refert, *Maior*, inquit, *gloria Scipionis, et quo maior, eo propior invidiæ:* et statim postea: *Accedebat*, inquit, *et aliud: Scipio Africanus iam prope annum decimum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit.* Et hæc quidem ille. Tu vero (ut iam finem faciam) fortunam tuam tanto comite solabere, expectabisque tranquillius, memor vetus apud Flaccum verbum esse: quod, ut vina, sic poemata meliora dies reddit. Apud Plautum aliquanto vetustius: ille enim ait:

Qui utuntur vino vetere sapientes puto,
Et qui lubenter veteres inspectant fabulas.

Quod non minus ipsi Flacco bilem commovisse suspicor, quam tibi, tantam esse vetustatis reverentiam, ut crimen longo sermone purgandum sibi fuerit Lucilium reprehendisse. Postremo tecum cogita. Quid est hoc pro quo tam sollicite torqueamur? Ventus est fama, quam sequimur; fumus est, umbra est, nihil est. Itaque facillime recto atque acri iudicio contemni potest. Quod si forte (quoniam generosos animos familiaris hæc pestis insequi solet) appetitum hunc extirpare radicitus non potes, excrescentem rationis saltem falce compesce. Parendum tempori, parendum rebus est. Denique (ut sententiæ meæ summam brevius expediam) virtutem cole dum vivis; famam invenies in sepulcro. Vale.

Bononiæ. XIIII Kal. Maias.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA RAYMUNDO SUPERANTIO S. P. D.

Hominum vitam æque ac flosculum momento temporis et virere et arescere.

Vereri mihi (nec immerito) visus es, ne (quod fere omnibus adolescentibus accidit) ætatis flore decipiar. Non pollicebor tibi, pater, animum solidum ac stabilem, omnisque vanitatis exortem (quod in hac ætate difficillimum, et potius divinæ gratiæ, quam humanæ virtutis arbitror); sed mentem haudquaquam suæ conditionis ignaram spondeo. Sentio me (mihi crede), nunc dum maxime florere videor, maxime ad arescendum pergere. Quid in re celerrima segnibus verbis utor? imo vero properare, imo currere, imo (ut loquar proprie) volare. Volat enim ætas (ut ait Cicero): et omnino nihil est aliud tempus vitæ huius, quam cursus ad mortem: in quo (ut ait Augustinus) nemo vel paulo stare, vel aliquanto tardius ire permittitur, sed urgentur omnes pari motu, nec diverso impelluntur accessu. Neque enim cuius vita brevior fuit, celerius diem duxit, quam ille cui longior; sed quum æqualiter æqualia momenta raperentur ambobus, alter abiit propius, alter remotius, quo non impari velocitate ambo currebant. Aliud est enim amplius viæ peregisse, aliud tardius ambulasse. Qui ergo usque ad mortem productiora spatia temporis agit, non lentius pergit, sed plus itineris conficit. Ecce quanti duo viri velocitatem vitæ mortalis describentes, volare eam et currere asserunt. Quo-

tiens vero Virgilius fugere tempus ait? Quid, si omnes tacerent? quid etiam, si negarent? numquid ideo segnius fugiens curreret aut volaret? Neque vero me, talia summis labiis loquutum, putes (quique coætaneis meis est mos) per auctorum vireta captare flosculos; quod viro turpe ait Seneca, nobis ita permissum putant, ut nihil videatur in adolescentia formosius. Ego me non nego flosculos interdum legere, quibus inter seniorum choros (si res tulerit) uti queam. Sed ita ad optatam senectutem merita cum laude perveniam, ut ego magis omnia ad vitam æstimem, quam ad eloquentiam referenda. Et quamvis (ut est usus, ut est ingenium, ut est animus, ut est ætas) eloquentiæ studio delecter; tamen et dum aliorum bene dicta recenseo, et si quando mihi aliquid forte sonantius excidit, utrobique magis meditor, ut quidquid id est, vitæ prosit, adolescentiæque me malis expediat, quam ut verbis ornatioribus iuvenilis lingua lasciviat. Summæ quidem dementiæ videtur in id niti, ad quod forte nunquam sis venturus, et quod paucis accidit, quodque cum adeptus fueris modicum prosit, fortassis et multum noceat; illud vero negligere, quod et omnibus promptum, præ omnibus utile, damnosumque nunquam esse possit. Scimus autem magnorum auctoritate hominum, experimentoque rerum edocti, quoniam paucis bene loqui, bene vivere autem omnibus datum est. Et tamen plures illud amplectuntur, hoc fugiunt. Ita est natura hominum difficultatibus incumbere, et ea cupidius appetere quæ laboriosius parantur. Ego quidem, etsi mihi fidem ætas deroget, teste tamen conscientia, lego, non ut eloquentior aut argutior, sed ut melior fiam. Et quod de morali philosophiæ parte dixit

Aristoteles, ad omnes traho: quamquam si uterque fructus sequeretur, fortunatiorem meum laborem non negarem. Tibi autem, pater, gratias ago, qui me paterne mones, et oro ut idem sæpe facias. Sed sic habeto, me iam hinc cœpisse cognoscere cursum meum, et pericula numerare, et multos nosse decrepitos me altius humi fixos ac tenacius inhærentes. Multum me tangit illud Domitiani principis iam senescentis: *Nihil*, inquit, *gratius decore, nil brevius.* Et illud Catonis senis apud Tullium: *Quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum ad vesperum esse victurum?* Et illud Virgilii tunc iuvenis iuveniliter dictum, sed vere, sed graviter, sed mature:

Collige vere rosas, dum flos novus, et nova pubes;
Et memor esto ævum sic properare tuum.

Ego vero memor sum, et quamvis nondum plene possim, cogito tamen ut possum, et in dies ut profundius possim nitor. Cogito non quod aliis videor, sed quod sum, et ætatem hanc, et qualemcumque formam corporis, et reliqua (unde mihi forsan ab aliis invidetur) sentio data mihi ad periculum, ad exercitium, ad laborem. Denique (ut breviter concludam) scio me ascendere ut descendam, virere ut arescam, ut senescam adolescere, vivere ut moriar. Vale.

Avinione. Kalendis Maii.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI
S. P. D.

Gallicæ peregrinationis enarratio. Laudes Italiæ.
Fabella de Carolo Magno.

Gallias ego nuper, nullo quidem negotio (ut nosti), sed visendi tantum studio, et iuvenili quodam ardore peragravi: Germaniam tandem Rhenique ripas attigi, contemplatus sollicite mores hominum, et aspectu telluris incognitæ delectatus, ac singula cum nostris conferens: et licet multa utrobique magnifica viderim, me tamen Italicæ originis non pœnitet; imo (ut verum fatear) quo latius peregrinor, eo maior Itali soli subit admiratio. Quod si gratias agebat Plato Diis (ut verbo eius utar) immortalibus, inter multa, quod Græcum eum, et non alienigenam edidissent; quid nos prohibet pro eodem quoque gratias agere, ortusque nostri Deum auctorem recognoscere? nisi forte nobilius est Græcum nasci, quam Italicum: quod si quis dixerit, dicat idem et servum esse nobiliorem quam dominum. Atqui nullus hoc Græculus quantumlibet procax impudensque dicere audebit, dum meminerit diu ante Urbem conditam, ante partum et auctum virtutibus imperium, denique ante

Romanos rerum dominos gentemque togatam,

non Italiam, sed quartam Italiæ partem eo tempore desertam et vacuam, Græcis habitatoribus possessam, Magnamque Græciam nuncupatam. Quæ enim tunc magna visa est, quam maxima, quam immensa videri po-

tuit post eversam Corinthum, post vastatam Ætoliam, post Argos et Mycenas cæterasque urbes triumphatas, post Macedoniæ reges captos, Pyrrhumque devictum, et madentes iterum Asiatico cruore Thermopylas? Credo neminem negaturum aliquanto clarius Italicum esse quam Græcum; sed de hoc forte alibi: nunc in Gallias revertamur. Parisiorum civitatem regni caput, quæ auctorem Iulium Cæsarem prætendit, introii non aliter animo affectus, quam olim Thessaliæ civitatem Hypatam dum lustrabat Apuleius. Ita enim sollicito stupore suspensus, et cuncta circumspiciens, videndique cupidus explorandique vera ne an ficta essent quæ de illa civitate audieram, non parvum in ea tempus absumpsi, et quotiens operi lux defuit, noctem superaddidi. Demum ambiendo et inhiando magna ex parte didicisse videor quis in eadem veritati, quis fabulis locus sit; quæ, quoniam longa narratio est, neque hoc loco satis explicabilis, differenda est, donec ex me omnia coram audies. Gandavum quoque (ut media sileam) eodem conditore superbum vidi, et cæteros Flandriæ Barbantiæque populos lanificos atque textores. Vidi Leodium insignem clero locum: vidi Aquensem Caroli sedem, et in templo marmoreo verendum barbaris gentibus illius principis sepulcrum. Ubi fabellam audivi, non inamœnam cognitu, a quibusdam templi sacerdotibus, quam scriptam mihi ostenderunt, et postea apud modernos scriptores accuratius etiam tractatam legi, quam tibi quoque ut referam incidit animus: ita tamen, ut rei fides non apud me quæratur, sed (ut aiunt) penes auctores maneat. Carolum regem, quem magni cognomine æquare Pompeio et Alexandro audent, mulierculam quam-

dam perdite et efflictim amasse memorant, eius blanditiis enervatum, neglecta fama (cui plurimum inservire consueverat) et posthabitis regni curis, aliarum rerum omnium et postremo sui ipsius oblitum, diu nulla prorsus in re nisi in illius amplexibus acquievisse, summa cum indignatione suorum ac dolore. Tandem cum iam spei nihil superesset (quoniam aures regias salutaribus consiliis insanus amor obstruxerat), feminam ipsam malorum causam insperata mors abstulit: cuius rei ingens primum in regia, sed latens gaudium fuit; deinde dolor tantum priore gravior, quantum fœdiore morbo correptum regis animum videbant; cuius nec morte lenitus furor; sed in ipsum obscœnum cadaver et exangue translatus est; quod balsamo, et aromatibus conditum, onustum gemmis, et velatum purpura diebus ac noctibus tam miserabili quam cupido fovebat amplexu. Dici nequit, quam discors, et quam male se compassura conditio est amantis ac regis. Nunquam profecto contraria sine lite iunguntur. Quid est autem regnum, nisi iusta et gloriosa dominatio? Contra, quid est amor, nisi fœda servitus et iniusta? Itaque cum certatim ad amantem, seu rectius, ad amentem regem pro summis regni negotiis legationes gentium præfectique et provinciarum præsides convenirent, is in lectulo suo miser, omnibus exclusis, et obseratis foribus, amato corpusculo cohærebat, amicam suam crebro, velut spirantem responsuramque, compellans: illi curas laboresque suos narrabat, illi blandum murmur et nocturna suspiria, illi semper amoris comites lacrimas instillabat; horrendum miseriæ solamen, sed quod unum tamen ex omnibus rex, alioquin (ut aiunt) sapientissimus, elegisset. Addunt fabulæ, quod

ego nec fieri potuisse, nec narrari debere arbitror. Erat ea tempestate in aula Coloniensis Antistes; vir (ut memorant) sanctitate et sapientia clarus, nec non comitatus et consilii regii prima vox; qui domini sui statum miseratus, ubi animadvertit humanis remediis nihil agi, ad Deum versus illum assidue precari, in illo spem reponere, ab eo finem mali poscere multo cum gemitu. Quod cum diu fecisset, nec desiturus videretur, die quodam illustri miraculo recreatus est. Siquidem ex more sacrificanti, et post devotissimas preces pectus et aram lacrimis implenti de cœlo vox insonuit: sub extinctæ mulieris lingua furoris regii causam latere. Quo lætior mox, peracto sacrificio, ad locum ubi corpus erat se proripuit, et iure potissimæ familiaritatis regiæ introgressus, os digito clam scrutatus gemmam perexiguo anulo inclusam sub gelida rigentique lingua repertam festinabundus avexit. Nec multo post rediens Carolus, et ex consuetudine ad optatum mortuæ congressum properans, repente aridi cadaveris spectaculo concussus obriguit, exhorruitque contactum, auferri eam quantocius ac sepeliri iubens. Inde totus in antistitem conversus illum amare, illum colere, illum in dies arctius amplecti: denique nihil nisi ex sententia illius agere, ab illo nec diebus nec noctibus avelli. Quod ubi sensit vir iustus ac prudens, optabilem forte multis, sed onerosam sibi sarcinam abiicere statuit, veritusque ne si vel ad manus alterius perveniret, vel flammis consumeretur, domino suo aliquid periculi afferret, anulum in vicinæ paludis præaltam voraginem demersit. Aquis forte tum rex cum proceribus suis habitabat, ex eoque tempore cunctis civitatibus sedes illa prælata est. In ea

nil sibi palude gratius, ibi assidere, illis aquis mira cum voluptate, illius odore velut suavissimo delectari. Postremo illuc regiam suam transtulit, et in medio palustris limi immenso sumptu iactis molibus, palatium templumque construxit, ut nihil divinæ vel humanæ rei eum inde abstraheret. Postremo ibi vitæ suæ reliquum egit, ibique sepultus est: cauto prius ut successores sui primam inde coronam, et prima imperii auspicia capesserent; quod hodie quoque servatur, servabiturque quamdiu Romani fræna imperii Teutonica manus aget. Longior fui in hac narratione, quam debui. Sed quoniam peregrinatio longinqua librorum solatio destituta est, et in hoc perpetuo motu facilius est multa cogitare, quam grandia, iustum epistolæ modum implere seriis non valens, eam (ut vides) obviis quibusque confarcio. Vale.

Aquis, XI Kal. Julii.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Germanicum iter enarrat, et diem festum Io. Baptistæ apud Colonienses describit.

Aquis digressum, sed prius, unde ortum oppidi nomen putant, aquis Baiano more tepentibus ablutum, excepit Agripppina Colonia, quæ ad sinistrum Rheni latus sita est: locus et situ et flumine clarus et populo. Mirum in terra barbarica quanta civilitas, quæ urbis species, quæ virorum gravitas, quæ munditiæ

matronarum! Forte Iohannis Baptistæ vigilia erat, dum illuc applicui: et iam ad occidentem sol vergebat. Confestim amicorum monitu (nam et ibi amicos prius mihi fama pepererat, quam meritum) ab hospitio traducor ad fluvium, insigne spectaculum visurus. Nec fallebar: omnis enim ripa præclaro et ingenti mulierum agmine tegebatur. Obstupui. Dii boni! quæ forma! quæ facies! quis habitus! amare potuisset quisquis eo non præoccupatum animum attulisset. In loco paulo altiore constiteram unde in ea quæ gerebantur intenderem. Incredibilis sine offensione concursus erat: vicissimque alacres, pars herbis odoriferis incinctæ, reductisque post cubitum manicis, candidas in gurgite manus ac brachia lavabant, nescio quid blandum peregrino murmure colloquentes. Vix nunquam clarius intellexi quod Ciceroni placet, et veteri proverbio dici solet: inter linguas incognitas omnes propemodum surdos ac mutos esse. Unum mihi solatium gratissimorum interpretum non deerat. Nam, et hoc inter cuncta mirabere, cœlum illud spiritus Pierios alere. Itaque dum miratur Iuvenalis quod

> Gallia causidicos docuit facunda Britannos,

miretur itidem

> Docta quod argutos aluit Germania vates.

At, ne me auctore fallaris, scito ibi nullum Maronem esse, Nasones plurimos; ut dicas verum fuisse præsagium, quod in fine libri Metamorphoseos multum vel posteritatis gratiæ vel ingenio suo fidens ponit. Siquidem qua Romana potentia, seu verius, qua Romanum nomen domito orbe se porrigit, plausibiliter nunc faventis populi ore perlegitur. His ego comitibus ubi quid audiendum,

seu respondendum incidit, pro lingua et pro auribus usus sum. Unum igitur ex eo numero admirans, et ignarus rerum percontatus Virgiliano illo versiculo :

Quid vult concursus ad amnem,
Quidve petunt animæ?

responsum accepi: Pervetustum gentis ritum esse, vulgo persuasum præsertim femineo, omnem totius anni calamitatem imminentem fluviali illius diei ablutione purgari, et deinceps lætiora succedere. Itaque lustrationem esse annuam inexhausto semper studio cultam colendamque. Ad hæc ego subridens: O nimium felices, inquam, Rheni accolæ, quorum ille miserias purgat: nostras quidem nec Padus unquam valuit purgare, nec Tibris. Vos vestra mala Britannis, Rheno vectore, transmittitis; nos nostra libenter Afris atque Illyricis mitteremus. Sed nobis (ut intelligi datur) pigriora sunt flumina. Commoto risu, sero tandem inde discessimus. Proximis aliquot diebus a mane ad vesperam civitatem iisdem ducibus circumivi: haud iniucundum exercitium, non tam ob id quod ante oculos erat, quam recordatione nostrorum maiorum, qui tam procul a patria monumenta Romanæ virtutis tam illustria reliquissent. In primis autem occurrebat Marcus Agrippa coloniæ illius auctor, qui licet multa domi, multa foris præclara construxerit, illam tamen ex omnibus dignam censuit, cui suum nomen imponeret, ædificator ac bellator egregius, dignusque habitus, quem Augustus in generum ex toto orbe deligeret, qualiscumque filiæ virum, sed dilectæ, sed unicæ, sed augustæ. Vidi tot simul trunca millia sacrarum virginum, et terram generosis dicatam reliquiis, ac degenerum (ut

aiunt) cadaverum expultricem. Vidi Capitolium, effigiem nostri; nisi quod pro senatu illic pacis ac belli consilia agitante, hic formosi iuvenes ac puellæ mixtim nocturnas laudes Deo concinunt æterna concordia: ibi rotarum et armorum strepitus, ac gemitus captivorum; hic quies et gaudium, et iocantium voces; denique illuc bellicus, huc pacificus triumphator ingreditur. Vidi templum urbe media pulcherrimum quamvis inexpletum, quod haud immerito summum vocant. Magorum ibi regum corpora ab ortu ad occasum tribus saltibus transvecta, quos æthereum quondam regem ad præsepia vagientem cum muneribus veneratos legimus, venerabundus aspexi. Parumper hic, pater optime, et pudoris mei metas excessisse videor, et plura collegisse, quam necesse erat. Utrumque fateor: sed mihi nil tam necesse est, quam ut imperio tuo paream. Inter multa sane quæ abeunti iusseras, hoc fuit extremum; ut de terris ad quas ibam, et de singulis quæ vidissem audivissemque, perinde te certiorem scripto facerem ac verbo soleo, nec calamo parcerem, nec brevitati vel ornatui studerem, neve floridiora decerperem, sed cuncta complecterer: denique Tulliano verbo usus, *scribe*, dixisti *quidquid in buccam venerit*. Promisi me facturum; promissum crebris ex itinere litterulis implesse videor. Si iussisses loqui de altioribus, temptassem: nunc epistolæ officium reor, non ut scribentem nobilitet, sed ut certificet legentem. Quod si omnino videri volumus, ostendamus nos in libris, in epistolis colloquamur. Procedo. Ad II. Kalendas Iulias Colonia discessi tanto sole ac pulvere, ut sæpe *alpinas nives ac frigora Rheni* a Virgilio requirerem. Inde Arduennam silvam scriptorum testimonio pridem mihi co-

gnitam, sed visu atram atque horrificam transivi solus, et (quod magis admireris) belli tempore. Sed incautos (ut aiunt) Deus adiuvat. Ac ne longum iter vix equo peractum calamo remetiar, multis ego regionibus ambitis, hodierno die Lugdunum perveni. Nobilis et ipsa Romanorum colonia est paululumque vetustior Agrippina. Duo hic noti amnes in nostrum mare currentes, Rhodanus Ararisque conveniunt: Sonnam incolæ appellant. Sed de his nihil amplius: iuncti enim ad te properant, alter cogenti, alter coacto similis, et Avenionem, ubi te nunc ac genus humanum Romanus Pontifex detinet, permixtis vadis abluunt. Huc ego cum mane pervenissem, et intranti forte familiaris hic tuus occurrisset, mille cum quæstiunculis (ut mos est peregre redeuntium) aggredior. Ille autem nihil ad reliqua: sed præclarissimum fratrem tuum, ad quem maxime properabam, sine me Romam petiisse narravit. Quo audito, quærendi veniendique ardor repente deferbuit. Hic igitur expectare in animo est, donec et æstas ipsa deferveat, quam hucusque non senseram, et me vegetiorem quies faciat, qui me fessum esse hoc ipso primum loquente perpendi. Nulla quidem fatigatio maior quam animi est: quod si reliqui itineris tædium subierit, Rhodanus mihi pro vehiculo erit. Interim ut noris ubi sum, hæc tibi festinante nuntio transcurrere (*sic*) non piguit. De fratre item tuo, duce olim, nunc (da dolori veniam) desertore meo, nusquam alibi quam apud ipsum conqueri visum est. Quam querelam ut sibi quam primum mitti iubeas oratus facito. Et vale nostri memor.

Lugduni, V Idus Augusti.

EPISTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA IACOBO COLUMNÆ EPISCOPO LOMBERIENSI S. P. D.

Familiariter conqueritur quod, eo non expectato, Romam petierit. Multa de fide et taciturnitate commemorat.

Revertebar e Germania, et iam Lugdunum perveneram, precum tuarum et desiderii mei uncis retrahentibus, non tam poetico aut physico, quam cursorio more festinans. Illi cursui meo molestissimum frænum adhibuit insperatus rumor: aufugisse te, absentiæ meæ velut opportunitate captata, et sine me Romam petiisse: quod profecto nunquam facturum esse promiseras. Quid dicam? Amante non amato nil reor esse miserius. Quomodo autem te, seu quibus primum verbis aggrediar? Suspitiosum ne, an tuorum contemptorem putem? Nihil moribus minus tuis convenit. Obliviosum querar, mirator ipse memoriæ tuæ? Fidefragum dicam? sed notissima fides tua est. Quid ergo? Tu culpæ nomen invenies, et te ipsum condemnabis, vel si libet absolves: apud tribunal tuum tecum agitur: tu idem et reus et testis et iudex eris. Sede igitur, et mecum aliquantisper æquo iure discepta. Æquat enim amor imparia: quod si contra me forte lingua tua pronuntiaverit, ad conscientiam provocabo. Responde dolori meo quærenti: Cur tu Romæ, ego in Gallia sum? Quid tanto divortio dignum feci? An ut inutilis et inamœna sarcina in tergum abiicior? De utilitate quidem videris: de reliquo (quoniam dolor ingens libertatis assertor esse solet) ipse pronuntio. Nulla igitur (si te novi) amœnior, nulla curis tuis opportunior

tecum est: Lælii mei et cæterorum pace dixerim, quibus ut me æquare audeam superba forsitan fortuna illorum cogit, et dolor mei. Ego enim te mundo prætuli; tu mihi, quæso, quid non præfers? An timuisti ne secretum tuum ex me in vulgus erumperet? Ita ne rimosum expertus es, ita infirmi ac futilis animi, cui tam facile commissa diffluerent? Egisti incaute, qui mihi totiens graviora credideris. Sed (crede mihi) quoniam hodie (ut video) dolor verecundiam superat; crede, inquam, mihi, pater optime, nullius (quem quidem ego noverim) fido silentio secundus sum. Nemo me ideo quod secreta non teneam, ne dicam fideli amicitiæ, sed vel senatorio gradui, vel sacerdotio Cereris inhabilem arguerit. Legimus apud Persas nihil fide sanctius, nihil pulchrius silentio, nihil loquacitate deformius. Itaque illud vel morte custodiunt, hanc morte castigant. Non est qui, quocumque supplicio, sui regis pandat arcanum. Si quis forte contrafecerit, nullo non supplicio dignus habetur. Præclare. Quid enim omnino facilius quam tacere? Ad quid ergo utilis, aut cui magnæ rei sit habendus idoneus, qui rem longe facillimam implere nequiverit? An vero occupationes meas interrumpere noluisti? Conversatio igitur longæva quid profuit? Nondum intelligis non esse me de illorum grege, qui (ut ait Flaccus) brevi fortes iaculantur ævo multa, qui terras alio calentes sole permutant, qui penetrant aulas et limina regum, velut Virgilius ait, qui animum suum in frusta discerpunt, huic arrident, illi serviunt; neminem ex integro diligunt, nulli plene confidunt? Certe ego qui sim nescio. Valde enim in iudicio rerum nostrarum fallimur; sed ut sim de grege nihil optantium, magnopere laboro; de multis nunquam

speravi: sciebam enim quod qui paucorum similis fieri studet, multis fiet invisus. Spes et occupationes meæ in te hactenus sitæ erant. In quo si me diutius errare non es passus, perurbane mecum agi non negaverim, quod alienationem animi tui non contumelioso quidem actu, non verbo aspero, non gravi supercilio, sed fugæ silentis inditio perceperim. Sin experiri aut inflammare desiderium meum cogitasti, vide ne adversus imbecillem animum nimis aculeatum ludi genus elegeris. At forte indulgentior causa est: pepercisti, arbitror, labori meo, veritus ne fastidio pelagi impar essem, et, quoniam id tibi quoque restat iter per siticulosam Apuliam, sub æstivo sole deficerem. Sed quæso: nonne hoc tuo de me iudicio iniuriosus es famæ meæ? Ubi ego hanc opinionem merui? quis me labor fregit aut terruit? Sola videndi dulcedo per ignotam me barbariem circumducit: per Italiam, cedo, pulchra necessitas non duxisset? Sub Pyrenæis olim collibus ut tibi comes essem, nisi meminisse pudet, quantis me precibus ac blanditiis onerasti? Quamquam (ut verum fatear) sequebar ego prope cupidius, quam detrahebar. Quid ita nunc sub Apennini iugis comes esse non merui, nisi forte inertiam meam illa peregrinatio patefecit? Tu vero quotidie mirabaris unde ea laborum patientia in litterarum otio mihi natò ac nutrito; præsertim cum et anni tempus esset adversum, et vepricosum iter, et inculta regio (quodque super omnia nos angebat), conversatio dura et multum nostris moribus aliena. Sed forte (quoniam sensim ratiocinatio ad verum ducit) non quæcumque potuimus, possumus. Dies auget, dies imminuit: ab ea peregrinatione quarta nunc æstas agitur: triennio senior factus sum; quod

tempus non tantum mutando corpusculo mortalis hominis, sed evertendis imperiis atque urbibus late patet. Ludo tecum (ut vides). Magnus interdum dolor, ubi lamenta defuerint, in iocos vertitur. Omnis quidem dies, fateor, gradus est ad mortem, et vagientes in cunabulis infantes crescendo pariter senescunt. Neque tamen ea ætas est mihi, quæ naturale detrimentum sentiat, quippe quæ nondum plena est. Itaque crescentibus adhuc annis provehor, multoque et membris et animo validior in dies fio: quamvis non ignorem quid sequetur. Viator enim quo altius ascendit, eo descensui proximior fit, et (si dici fas esset) quodammodo ascendendo descendit. Idem mihi accidit. Interim tamen ascendo. Quæ cum ita sint, idoneam facti tui causam forte tu noveris; ego eam palpitabundus inquiro, nec invenio. Et hoc uno vel maxime amare me intelligo: quod amantium mos est primis quidem offensionibus moveri: mox, ubi flammam extinguere non datur, ad excusationum medicamenta confugere, et quod acrius factum dolent, vel nequaquam factum, si liceat, vel bono animo factum dicere. Hoc igitur ago si possum, ut iure desertus videar. Quod utinam mihi persuadeam. Et profecto fieri posset, ut tu nec profectionem meam impedire volueris, nec potueris reditum expectare; et cum me ab amplexu tuo lacrimantem dimitteres, novam mihi gemendi materiam inculcare nolueris. Vellem inclementior fuisses; pietas enim tua in contrarium versa est. Inexpectato nil hoste nocentius, et intempestiva quælibet graviora sunt. Unde si absque fletibus esse non poteram, melius tunc flevissem: quoniam natura hoc habet, ut abeuntium potius quam redeuntium comites lacrimas videamus. Tu, pre-

cor, quamprimum cogita, qualiter te mihi exundanti illo defendas eloquio. Quam vere, nihil ad rem: modo verisimiliter satis erit. Credere parato nulla inefficax persuasio est. Interim facilius inducar, ut tuæ culpæ ignoscam, quam fortunæ meæ. Vale nostri memor.

Lugduni, V Idus Augusti.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Detestatur dialecticorum inanem et contentiosam petulantiam.

Temerarium est cum eo hoste confligere, qui non tam victoriam appetit, quam certamen. Scribis quemdam senem dialecticum litteris meis vehementissime permotum, quasi artificium suum ego damnaverim: ideo palam fremere et minari multa se quoque in studia nostra suis litteris invecturum: eas te litteras multis nequidquam mensibus expectasse. Noli eas expectare amplius; crede mihi; nunquam venient. Hoc modestiæ remansit, sive is stili pudor, sive ignorantiæ confessio est. Lingua implacabiles calamo non contendunt. Nolunt apparere quam frivola sunt quibus armantur: ideoque more Parthico fugitivum pugnæ genus exercent, et volatilia verba iactantes, quasi ventis tela committunt. Cum his, ut dixi, suo more contendere temerarium est; quippe qui summam voluptatem ex contentione percipiunt: quibus non verum invenire propositum est, sed altercari. Atqui Varronis proverbium est: Nimium altercando veritas amittitur. Noli autem trepidare ne in apertum scripturæ solidique colloquii campum descendant. Hi sunt

enim, de quibus Quintilianus inter *Institutiones oratorias* loquebatur; quos reperias in disputando mire callidos; cum ab illa cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu quam parva quædam animalia, quæ, in angustiis mobilia, campo deprehenduntur: merito itaque campum timent. Verum est enim illud eiusdem, diverticula et anfractus suffragia esse infirmitatis; ut qui cursu parum valent, flexu eludant. Tibi vero, amice, unum hoc dixisse velim. Si virtutem, si veritatem sequeris, id genus hominum vita. Sed quonam fugiemus a facie insanorum, si ne insulæ quidem tutæ sunt? Ergo nec Scylla nec Charybdis obstiterit, quominus hæc pestis in Trinacriam transnataret? Imo vero iam insularum peculiare malum est, si dialecticorum agmini Britannico Ætnæa nunc novorum Cyclopum acies accesserit. Hoccine est quod in cosmographia Pomponii legeram, Siciliæ maxime similem esse Britanniam? Ego quidem putabam similitudinem hanc in terrarum situ, ac prope triangulari utriusque specie, et fortasse etiam in circumfusi maris perpetua collisione consistere. Nihil de dialecticis cogitabam. Audieram Cyclopas primum, postea tyrannos, utrosque feroces incolas: tertium monstri genus advenisse non noveram armatum enthymemate bisacuto, et ipso Taurominitani litoris fervore procacius. Unum sane et ego pridem animadverteram, et tu nunc admones, eos sectam suam Aristotelici nominis splendore protegere. Dicunt enim Aristotelem ita solitum disputare. Est, fateor, qualisqualis excusatio clarorum ducum inhæsisse vestigiis: nam et Marcus Tullius non invitum se cum Platone, si oporteat, erraturum dicit. Sed falluntur. Aristoteles enim vir ar-

dentis ingenii de rebus altissimis vicissim et disputabat et scribebat. Alioquin unde huius tam multa volumina summo studio, et tantis exhausta vigiliis, inter multorum et præsertim illius fortunati discipuli graves occupationes, et in ætate non longa? siquidem circa illum apud scriptores infamem, tertium scilicet et sexagesimum vitæ annum defunctum accepimus. Isti autem cur a duce suo tam diversi abeunt? Cur, quæso, Aristotelicos dici iuvat? et non potius pudet? Nihil illi tanto philosopho dissimilius homine nihil scribente, parum intelligente, multumque et inutiliter clamante. Quis illas conclusiunculas non rideat, quibus litterati homines se simul et alios fatigant: in quibus omnem ætatem conterunt: quippe ad alia inutiles, ad hoc ipsum præcipue damnosi; qualia sunt quæ a Cicerone et a Seneca pluribus locis irridentur? Quale est illud Diogeni propositum, quem dum contumeliosus dialecticus verbis esset aggressus hoc modo: *Quod ego sum, id tu non es;* annuissetque Diogenes: ille subiunxit: *Homo autem ego sum;* cum id etiam non negasset, conclusionem subintulit cavillator: *Homo igitur tu non es.* Enimvero, *Ultimum hoc*, inquit Diogenes, *falsum est: et si verum fieri vis, a me incipe.* Multa sunt id genus perridicula, in quibus quid quærant, famam an oblectamentum, an bene beateque vivendi consilium, sciunt ipsi forsitan, mihi nihil ignotius. Nam lucrum haud digna studiorum merces nobilibus ingeniis videri debet. Mechanicorum est lucra captare; honestarum artium generosior finis est. Dum hæc audiunt, irascuntur. Est enim fere multiloquium contentiosi hominis iracundiæ proximum. Ergo, inquiunt, dialecticam tu condemnas. Absit: scio enim

quantum illi Stoici tribuant: secta philosophorum fortis et mascula, cuius cum sæpe alias, tum in libro *De finibus* Cicero noster meminit. Scio quod una liberalium est, et gradus ad alta nitentibus; interque philosophorum dumeta gradientibus, non inutilis armatura: excitat intellectum, signat veri viam, monstrat vitare fallacias, denique, si nihil aliud, promptos et perargutulos facit. Hoc ita esse non inficior; sed non statim qua honeste transimus, laudabiliter immoramur. Quin imo viatoris insani est amœnitate viarum metam, quam destinaverat, oblivisci. Multa cito transiisse, et nusquam citra terminum substitisse viatoris laus est. Et quis non viator ex nobis est? Brevi omnes adversoque tempore tamquam hiberno pluvialique die longum ac difficile iter agimus; cuius dialectica pars esse potest, utique terminus non est: et potest pars esse matutina, non serotina. Plurima quidem honeste fecimus, quæ turpissime faceremus. Si enim dialecticæ scholas, quod in eis pueri lusimus, senes relinquere nescimus, eodem iure nec par impar ludere, nec arundine tremula equitare pudeat, nec rursus cunis infantilibus agitari. Sunt miræ varietates rerum ac vicissitudines temporum, quas occurrens natura fastidio, vigilantissimo artificio, medicata est: eas non putes in anni tantum circulo, sed multo magis in longa ætate reperiri. Ver floribus et arborum comis, æstas frugibus dives est, autumnus pomis, hyems nivibus abundat. Hæc modo non tantum tolerabilia sed grata, si pervertantur, fient, concussis naturæ legibus, importuna: et nemo erit, qui vel hyemis glaciem æquo animo per æstatem perferat, vel solis ardorem alienis mensibus sævientem. Sic nemo reperitur qui vel senem

infantibus colludentem non oderit, aut rideat, vel puerum canum aut podagricum non miretur. Quid autem, quæso, ad omnem disciplinam tam utile, imo tam necessarium est, quam ipsarum litterarum prima cognitio, in quibus omnium studiorum fundamenta consistunt? Sed ex diverso, quid sene ridiculosius in talibus occupato? Tu ergo senis tui discipulos meis verbis excita; neque deterreas, sed hortare, non quidem ut ad dialecticam, sed ut per eam ad meliora festinent. Seni autem dic, non me liberales artes damnare, sed senes pueros. Ut enim nihil elementario sene turpius, quod ait Seneca, sic nihil dialectico sene deformius. Et si syllogismos eructare cœperit, fuge, consulo, ac iube illum disputare cum Encelado. Vale.

Avinione, V Idus Martii.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Quid de inventione et de ingenii vi sentiendum sit.

Quid agendum tibi sit consulis in eo statu in quo fere omnis scribentium turba est: quando et sua cuique non sufficiunt, et uti pudet alienis, et interim a scribendo cessare non sinit ipsa rerum dulcedo, insitaque mortalium animis gloriæ cupiditas. Sic itaque perplexus atque hæsitans ad me redis. Primum omnium consultius fuerat certiorem adiisse consultorem, a quo vel multa et varia, vel unum quodcumque optimum et electissimum esset, accepisses. Enimvero nunc ad ostium

pauperis pulsasti: unde tamen, me volente, non animo vacuus abibis. Quod ab alio mendicavi, id tibi libens impertiar. Mihi quidem, fateor, de hac re non amplius quam unicum consilium est. Quod si fortassis inefficax experimento deprehenderis, Senecam culpabis; at si efficax, sibi, non mihi, gratiam referes. Denique in omnem eventum illum non quidem solum; nam et hoc ante Flaccus dixerat, et (quod satis auguror) ante Flaccum alii, quod quærendi nunc otium non est; sed expressiorem habeas velim consilii huius auctorem. Cuius summa est: apes in inventionibus imitandas, quæ flores non quales acceperint, referunt; sed ceras ac mella mirifica quadam permixtione conficiunt. Eius autem non sensum modo, sed verba Macrobius in Saturnalibus posuit, ut mihi quidem uno eodemque tempore, quod legendo simul ac scribendo probaverat, rebus ipsis improbare videatur. Non enim flores apud Senecam lectos in favos vertere studuit, sed integros, et quales in alienis ramis invenerat protulit. Quamquam quid alienum ego aliquid dixerim, licet ab aliis elaboratum, quum Epicuri sententia sit ab eodem Seneca relata, quidquid ab ullo bene dictum est non alienum esse, sed nostrum? Non est itaque cur Macrobius culpandus sit quod magnam epistolæ unius partem in procemio operis illius non tam transtulit, quam transcripsit. Id enim et mihi forsan interdum, et multis maioribus accidit. Sed illud affirmo, elegantioris esse solertiæ ut, apium imitatores, nostris verbis, quamvis aliorum hominum, sententias proferamus. Rursus, nec huius stilum aut illius, sed unum nostrum conflatum ex pluribus habeamus. Felicius quidem non apium more passim sparsa colligere, sed quorumdam

haud multo maiorum vermium exemplo, quorum ex visceribus sericum prodit, ex se ipso sapere *potius* et loqui, dummodo et sensus gravis ac verus, et sermo esset ornatus. Verum quia hoc aut nulli prorsus aut paucissimis datum est, feramus æquanimiter ingenii nostri sortem, nec altioribus invidentes, nec despicientes qui infra nos sunt, nec paribus importuni. Scio autem quid tu nunc tacitus dicis. Homo hic me a studio retrahit, et ab industria dehortatur, dum patienter ignorantiam ferre docet. Ego vero nihil magis cavendum arbitror, quam ne ignavia consenescat ingenium. Licet enim Cicero scribat videri sibi homines, quum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis præstare, quod loqui possunt: tamen id vel oratori ad commendationem artis, quam tradebat, indulgendum fuit; vel sic accipiendum, ut ipsum *loqui posse* sine prævio intellectu esse non possit. Alioquin multo mihi potius videntur in eo præcellere, quod intelligere, quod multa scire ac meminisse possunt; quod belluis natura non tribuit, tametsi aliquam intellectus, discretionis et memoriæ similitudinem habere videantur. Quid ergo? Hortor atque obsecro, ut omni vigilantia et summis viribus animi tenebras, ignorantiam depellamus, enitamurque in terris aliquid addiscere, quo via nobis ad cœlum fiat. Sed interdum meminerimus, si forte (quia non omnes uno sidere nascimur) tarditati nostræ iter ad summa non panditur, decere nos ingenii terminis esse contentos, quos Deus nobis et natura præfixerint. Quod nisi fecerimus, nunquam sine mentis anxietate futuri sumus. Quamdiu enim in cognitionem rerum ibimus, quod iter nunquam intermittere usque ad extremum spiritum debemus, novi

quotidie recessus apparebunt, ad quos se ignorantia nostra porriget. Hinc mœror et indignatio, et contemptus nostri; quas latebras quoniam vulgus indoctum non videbit, lætius deget atque tranquillius. Ita fiet ut scientia, quæ ingens causa sacræ delectationis esse debuerat, molestissimam sollicitudinem inferat, et vitam, cuius se ducem pollicebatur, interimat. Adsit ergo cunctis in rebus modestia. Illa nobis suadebit, ut non in his solum quæ fortunæ aut corporis dicuntur, sed in his etiam quæ animi bona sunt, quæcumque nobis portiuncula obvenerit, de modicis quoque non modicas grates agere consuescamus largitori æterno, qui optime quid nobis expediat videt, idque largitus est, non quod delectabilius, sed quod oportunius novit. Et nimirum, sicut iure laudatur senex paucorum ille iugerum, qui *regum æquabat opes animo;* sic ille laudabitur deformis, hebes, aut balbus, qui Alcibiadis formam animo, qui Platonis ingenium, aut eloquentiam Ciceronis æquaverit. Cui igitur ingenium deest, non desit æquanimitas; cui adest, adsit et moderatrix rerum omnium discretio, ut incorrupto iudicio vires suas æstimet: ne forte sibi blandiens et ipse se fallens, importabili fasce prægravet, contra illud quod in arte poetica scriptum est:

> Sumite materiam vestris, qui scribitis, æquam
> Viribus, et versate diu quid ferre recusent,
> Quid valeant humeri.

Nempe adiuvandum studio ingenium est, et meditationibus sublevandum, sed minime cogendum quo non possit ascendere. Alioquin præterquam quod conatus erit irritus, sæpe accidet ut dum impossibilia cupimus,

possibilia negligamus. Dictum breve, sed utile (nisi fallor) et memorabile inseram, quod apud Quintilianum, acutissimum virum, legi: quod quoniam breviter ac dilucide ab eodem scriptum erat, mutare verba non libuit. *Accidit enim*, inquit, *etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, et in silentium usque descendant, nimia bene dicendi cupiditate. Qua de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum æqualem meum, atque a me (ut notum est) familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi a patruo suo dictum. Is fuit Iulius Florus in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps, alioquin inter paucos disertus, et dignus illa propinquitate. Is quum Secundum, scholæ adhuc operam dantem, tristem forte vidisset, interrogavit quæ causa frontis tam obductæ; nec dissimulavit adolescens tertium iam diem esse, ex quo, omni labore, materiæ ad scribendum destinatæ non inveniret exordium; quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens: Numquid tu, inquit, melius dicere vis quam potes?* Hoc nepoti suo Florus. Quintilianus autem nobis, imo omnibus, *ita*, inquit, *se res habet. Curandum est ut quam optime dicamus; dicendum tamen pro facultate; ad profectum enim opus est studio, non indignatione.* Quod consilium ab eloquentia ad actus alios vitæ hominum multipliciter trahi potest. Sed quoniam de ingenio facundiaque sermo erat, utriusque rei, ut cæterarum omnium, divitiae et paupertas æquo animo ferendæ. Si quem sane tam benigno lumine astra respexerint, ut ipse sibi sine externæ opis adminiculo satis sit, et per se ipsum magnificos sensus possit exprimere; multum habet quod dono gratiæ cœ-

lestis adscribat, caveat insolentiam, et cum multa humilitate fruatur muneribus Dei, et suum apibus morem linquat. Nos autem, quibus non tam magna contigerunt, apes imitari non pudeat. Illæ quidem, ut Virgilius noster ait,

> Venturæ.... hyemis memores, æstate laborem
> Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.

Experiamur et nos dum tempus est, dum fervet ætas, et viget ingenium. Non expectemus donec frigus senectutis obrepat, et æstivæ claritati nubila hiberna succedant. De apibus apud eumdem poëtam legimus, quod eas

> æstate nova, per florea rura
> Exercet sub sole labor.

Et iterum alio loco, quod illæ

> in pratis, æstate serena,
> Floribus insidunt variis, et candida circum
> Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.

Si volumus itaque consilium ad utilitatem nostram latius extendere, quæcumque de apibus scripta sunt, ad humanæ inventionis industriam referamus. Æstas nostra quid est aliud, nisi ætas ista flagrantior? Rursus: quid est algenti brumæ similius, quam senectus? Quem vero tunc nobis huius temporis aut otii fructum sperandum esse proponimus, quas ingenii messes, si nunc facie laboris exterriti cessamus? Quid ex horreis nostris posteritas feret, si desidia torpente consistimus?

> Nudus ara, sere nudus: hyems ignava colono.

Sed ne ab apibus ad colonos dilabatur oratio, nunc po-

tius, nunc in pratis, et per rura multorum, floribus variis insidamus. Perscrutemur doctorum hominum libros, ex quibus sententias florentissimas ac suavissimas eligentes, candida circum lilia fundamur: idque sicut indefesse, sic modeste leniterque faciendum est. Studiorum nostrorum, non inanem vulgi gloriam ventosæ contentionis argutiis partam, sed veritatis affectum ac virtutis, honestiorem terminum statuamus. Licet (mihi crede) sine clamosis altercationibus scire aliquid. Non facit clamor, sed meditatio doctorem. Profecto itaque, nisi videri magis quam esse propositum nobis est, non tam plausus insanæ multitudinis, quam veritas in silentio placebit, erimusque tenui sono protulisse nobis ipsis interdum authenticarum scripturarum verba contenti. Atque ita non fragore resonabit,

Sed strepet omnis murmure campus.

Et quoniam, ut vides, liberalius ago quam dubitationis tuæ necessitas exigebat, aliud etiam præmissis addiderim, ut omne locum fugias, ubi aut turpiter, aut cum pompa vivitur, et ad solius famæ popularis arbitrium: nec minus tibi quam apibus pestiferum scias habitaculum, aut

Ubi odor cæni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

Neque tibi soli hoc dictum putes, sed omnibus, quicumque in aliqua rerum laudabilium inventione versantur. Duobus his præcipue, nobilia multorum suffocantur ingenia, libidinum consuetudine et opinionum perversitate vulgarium. Dum enim illa sedet intrinsecus, exterius

ista circumsidet, enervatur animus, et longius ab ipsa veritatis agnitione distrahitur. Hæc visa sunt de apium imitatione quæ dicerem, quarum exemplo, ex cunctis quæ occurrent, electiora in alveario cordis absconde; eaque summa diligentia parce, tenaciterque conserva, ne quid excidat si fieri potest. Neve diutius apud te qualia decerpseris maneant, cave. Nulla quidem esset apibus gloria, nisi in aliud, et in melius, inventa converterent. Tibi quoque, si qua legendi meditandique studio repereris, in favum stilo redigenda suadeo. Hinc enim illa profluent quæ tibi iure optimo et præsens et ventura ætas attribuet. Atque, ut nullos hodie flosculos nisi ex Virgilianis carpamus arboribus,

hinc anni tempore certo
Dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.

Vale.

III Idus Aprilis.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Eloquentiam et animi æquitatem cæteris rebus esse anteponendam.

Animi cura philosophum quærit; eruditio linguæ oratoris est propria. Neutra nobis negligenda, si nos, (ut aiunt) humo tollere, et per ora virum volitare nobis propositum est. Sed de priore alibi; magna enim res est, et labor ingens, sed messis uberrima. Hoc loco (ne in aliud exeam quam quod me ad calamum traxit) exhortor ac moneo, ut non vitam tantum et mores (quod

primum virtutis est opus), sed sermonis etiam nostri consuetudinem corrigamus; quod artificiosæ nobis eloquentiæ cura præstabit. Nec enim parvus aut index animi sermo est, aut sermonis moderator est animus; alter pendet ex altero. Cæterum ille latet in pectore; hic exit in publicum: ille comit egressurum, et qualem esse vult fingit; hic, egrediens, qualis ille sit nuntiat: illius paretur arbitrio; hujus testimonio creditur: utrique igitur consulendum est, ut et ille in hunc sobrie severus, et hic in illum veraciter norit esse magnificus. Quamquam ubi animo consultum fuerit, neglectus esse sermo non possit; sicut, ex diverso, adesse sermoni dignitas non potest, nisi animo sua maiestas adfuerit. Quid enim attinet quod Ciceronianis te fontibus prorsus immerseris? quod nulla te neque nostrorum scripta prætereant? Ornate quidem, lepide, dulciter, altisone loqui poteris; graviter, severe, sapienterque, et, quod super omnia est, uniformiter certe non poteris. Quoniam nisi primum desideria invicem nostra conveniant (quod, præter sapientem, scito nemini posse contingere), illud necesse est, ut, dissidentibus curis, et mores et verba dissideant. At bene disposita mens instar in monte serenitatis, placida semper ac tranquilla est. Scit quid velit, et quod semel voluit, velle non desinit. Itaque tametsi oratoriæ artis ornamenta non suppetant, ex se ipsa magnificentissima et certa, sicut consona, elicit. Negari autem nequit quiddam singularius emergere quotiens, compositis primum animi motibus, quibus æstuantibus nihil feliciter eventurum sperare licet, eloquentiæ studio tempus impenditur; quæ si nobis necessaria non foret, et mens, suis viribus nisa, bonaque sua in silen-

tio explicans, verborum suffragiis non egeret; ad cæterorum saltem utilitatem, quibuscum vivimus, laborandum erit: quorum animos nostris colloquutionibus plurimum adiuvari posse non ambigitur. Instabis autem, et dices: heu quantum et nobis tutius et illis efficacius fuerat suadere, ut eorum oculis nostræ virtutis exempla præberemus, quorum illi pulchritudine delectati, ad imitationis impetum raperentur! Natura enim hoc habet, ut multo melius, multoque facilius factorum, quam verborum stimulis excitemur; perque hanc viam expeditius ad omnem virtutis altitudinem consurgamus. Ego vero non adversor. Quid enim de hoc sentirem iam tunc intelligere potuisti, quum in primis animum componendum esse præmonui. Non equidem sine causa reor dixisse Satyricum:

prima mihi debes animi bona:

non essent autem prima, si quid illa præcederet. Veruntamen quantum quoque ad informationem humanæ vitæ possit eloquentia, et apud multos auctores lectum, et quotidiana experientia monstrante, compertum est. Quam multos, quibus nihil omnino loquentium exempla contulerant, ætate nostra, velut experrectos agnovimus, et a sceleratissimæ vitæ cursu, ad summam repente modestiam alienis tantum vocibus fuisse conversos? Non referam tibi nunc, quæ de hac re M. Cicero in libris Inventionum copiosius disputat; est enim locus ille notissimus: nec fabulam Orphei, vel Amphyonis interseram; quorum ille belluas immanes, hic arbores ac saxa cantu movisse, et quocumque vellet duxisse perhibetur, nonnisi propter excellentem facundiam, qua

fretus alter libidinosos ac truces, brutorumque animantium moribus simillimos, alter agrestes et duros in saxi modum, atque intractabiles animos, ad mansuetudinem, et omnium rerum patientiam creditur animasse. Adde quod hoc studio multis in longinqua regione degentibus prodesse permittimur. Ad quos nostri copia et convictus nunquam forte venturus est, sermo perveniet. Iam vero quantum posteris collaturi simus, optime metiemur, si quantum nobis contulerint maiorum nostrorum inventa meminerimus. Sed hic rursus occurres: quid enim est opus amplius elaborare, si omnia, quæ ad utilitates hominum spectant, iam ante mille annos tam multis voluminibus stilo prorsus mirabili, et divinis ingeniis scripta manent? Pone, quæso, hanc solicitudinem; nunquam te res ista trahat ad inertiam. Hunc enim metum et quidam ex veteribus nobis abstulerunt, et ego post me venturis aufero. Decem adhuc redeant annorum millia; sæcula sæculis aggregentur, nunquam satis laudabitur virtus; nunquam ad amorem Dei, ad odium voluptatum præcepta sufficient; nunquam acutis ingeniis iter obstruetur ad novarum rerum indaginem. Bono igitur animo simus: non laboramus in irritum. Non frustra laborabunt, qui post multas ætates sub finem mundi senescentis orientur: potius illud metuendum est, ne prius homines esse desinant, quam ad intimum veritatis arcanum humanorum studiorum cura perruperit. Postremo, si cæterorum hominum charitas nulla nos cogeret, optimum tamen, et nobis ipsis fructuosissimum arbitrarer, eloquentiæ studium non in ultimis habere. De se alii viderint: de me autem, quid mereantur in solitudine quædam voces familiares ac

notæ, non modo corde conceptæ, sed etiam ore prolatæ, quibus dormitantem animum excitare soleo; quam præterea delectet vel aliorum vel mea nonnunquam scripta revolvere; quantumve ex ea lectione exonerari me sentiam gravissimis acerbissimisque molestiis, non facile dicturum me speraverim. Eoque magis propriis adiuvor interdum, quo illa languoribus meis aptiora sunt, quæ conscia manus medici languentis et ubi dolor esset sentientis, apponit. Quod nunquam profecto consequerer, nisi verba ipsa salutaria demulcerent aures, et me ad sæpius relegendum vi quadam insitæ dulcedinis excitantia, sensim illaberentur; atque additis aculeis, interiora transfigerent. Vale.

Kalendis Maii.

EPISTOLA IX.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Detestatur senem avarum.

Seniculum tuum optime valentem noveris. Mores non animo tantum, sed et corpori opitulantur. Frugalitas bonæ valetudinis soror est. Hunc, nisi fame conficitur, immortalem scito: ita siccum, et defecatum corpusculum est; ita nihil loci febribus, aut podagræ. Victum hominis aspectus ipse testatur: vultus pallor, macies, et oculorum specus, et triste supercilium, et inculta severitas. Accedit in cothurni morem subductus calceus, et attritum senio palliolum. Modo litteras nosset, philosophum aut poetam diceres: philosophicum enim tergum, tragicos pedes habet. Quidquid ad hæc

additur, supervacuum erit. Ut tamen paucis expediam, haud absimilis est seni Plautino, cuius mores atque animum mordaci sale respergens servus ille in Aularia:

Pumex (*inquit*) non æque est aridus atque hic est senex:
Quin divum atque hominum clamat continuo fidem,
Suam rem periisse seque eradicarier,
De suo tigillo fumus si qua exit foras;
Quin, cum it dormitum, follem obstringit ob gulam
..... Ne quid animæ forte amittat dormiens.
Aquam hercle plorat, cum lavat, profundere.
Famem hercle utendam si roges, nunquam dabit.
Quin ipsi pridem tonsor ungues dempserat;
Collegit omnia, abstulit præsegmina.
Pulmentum pridem eidem eripuit milvus;
Homo ad prætorem deplorabundus venit:
Infit ibi postulare plorans, eiulans,
Ut sibi liceret milvum vadarier.
Sexcenta sunt quæ memorem, si sit otium.

Haec ille. Huius autem nostri sexies sexcenta talia curiosus fabulator inveniet. Hospitem Apuleii Milonem prodigalitatis arguet quisquis hunc viderit, vel semel audierit disciplinam rei familiaris œconomicis nulli unquam philosopho cognitis regulis coarctantem. Sed nimis alienis vitiis immoramur. Redeamus ad propria. Omnes fere mortales uno morbo laboramus: extremis contrariis iactamur. Et est illud Flacci verissimum:

Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt.

Quid autem interesse credimus inter Rufilli pastillos et Gorgonii hircum, aut inter Aristippi iacturam et Stallerii epigramma? Non oportet errare per devia, et longe quærere quid beatos faciat. Vitia in extremis habitant; virtus in medio sita est. Vale.

EPISTOLA X.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Faceta hominis famelici et parasiti descriptio.

Feliciter puto successit prima percontatio; secundam facis. Experiri vis (ut arbitror) in demonstrativo causæ genere quid possim. In laudibus potius, quam in contrario me probasses velim. Sed quando sic placitum tibi, et sine nomine res agitur, quamvis exacta periphrasis vicem proprii nominis obtineat, et hic quoque quæstioni tuæ morem geram. Is, de quo quæris, scurra vagus est, qualem describit Horatius:

qui non certum præsepe teneret,
Impransus, non qui civem dignosceret hoste.

In summa omnium importunissimus, qui unquam parasiticæ arti operam dederunt; nihilo tamen felicior, quam si omnium desidiosissimus foret. Non tam vel nauta scopulum, vel grandinem agricola, vel mercator furem, quam eum omnes metuunt. Omnes declinant, omnes cedunt semita, quasi oneratus spinis adveniat. Ubique vias vacuas, deserta atria, obseratas fores invenit. Perinde adventu eius fugitur, ac si in gremio bellum ferat. Nunquam tamen incommodius ista contingunt, quam hoc anni tempore: æstas utcumque pauperum portus est. Una arbor et vestem, et cibum, et tectum et cubile suppetit. Nunc quid agat? Conspirant hyems, senectus, inopia; nullus opem fert, et (quæ omnium rerum durissima) sine miseratione miseria est. Vidi illum hodie

valido aquilone iactatum. Ibat alte succinctus: *dederatque omnia diffundere ventis,* Maroneæ Veneris in morem. Si *fulvum lupi de pelle galerum,* tegmen capiti habuisset, in reliquis, Hernico a Pelasgis accepto habitu, in bellum ibat; sinistri enim pedis vestigia nudus erat. Ea rabies urgebat, ut convenire sibi posset quod apud Plautum de se præceps ille parasitus prædicat: *nam meus est balista pugnus, cubitus catapulta, humerus aries:* talis erat, ita tamen ut, inter minas, diuturnæ famis vestigia cernerentur. Hominem denique (ut Plautus idem ait) *neque ieiuniosiorem, neque magis effractum fame vidi, nec cui minus procedat, quidquid facere occepit.* Postremo dum e conspectu in angiportum deflexissem, ut piraticum velut scalmum latebris evaderem, vidi illum in transitu fumi globos per nebulas exhalantem, ceu Caci speluncam, aut quamlibet Æolicarum insularum prætervehererer. Audivi nescio quem tremulum atque confusum illi e faucibus erumpentem sonum; quid dicere vellet ignoro, tam concisim verba frangebat; sed puto proprios pedes ac scapulas illo satyrico solaretur elogio, *durate, atque expectate cicadas.* Habes quod optabas. Maledicum me fecisti. Vale.

EPISTOLA XI.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Rursus in senem dialecticum invehitur.

Ecce iterum tentamur. Dialecticus tuus, ut scribis, quiescere non potest. Miraris? mirarer ego si quiesce-

ret: cuius gloria in strepitu et conviciis sita est. Sed bene habet quod nec ille scribere aliquid novit, nec ego eum hinc exaudio. Ita et aures interiecto maris ac terrarum spatio, et oculi mei illius ignorantia tuti sunt: totum importuni colloquutoris pondus in tuum caput refunditur, et merito; quoniam litteras meas dialecticis ostendisti. Ex omnibus sane, quæ de illius raucissimo latratu collegisse te dicis, hoc primum erat et maximum, quod artificium nostrum omnium minime necessarium dicit. Ecce iam virus, quod in aliis litteris minabatur, evomuit. Sed est ne hoc, quod in studia nostra se invecturum prædixerat? Præclare quidem. Artificium, inquit, vestrum ex omnibus minime necessarium. Primum de artificio viderimus. Nescio enim quid artificii nobis attribuat: sed puto de poetica eum intelligere. Hanc minime necessariam dicit; non inficior. Idem enim videtur et nostris.

Namque animis natum inventumque poema iuvandis

et Flaccus ipse testatur, et res ipsa docuit poeticam delectationi atque ornamento esse, non necessitati editam. Vivat ergo dialecticus tuus, et cornutis semper affluat syllogismis, quando et nobiscum sentit, et non est ignarus omnium, ut rebar. Sed nequaquam his terminis continetur torrens, et fervidum ingenium. Quid ergo? Rapidum enthymema contorquet. Si minus necessaria inquit, et minus nobilis. Oh quam male tegitur insania! Iam se non dialecticum modo, sed phreneticum ostendit. Ergo sutrina et pistrina, et vilissimarum mechanicarum artium (si necessitas nobilitare illas potest) nobilissimæ omnium fient. Philosophia autem et

reliquæ omnes, quæcumque beatam atque excultam et ornatam vitam faciunt, si necessitatibus vulgi nil conferunt, ignobiles. Oh doctrinam novam, et exoticam, ipsique (cuius nomen infamant) Aristoteli incognitam! Ille enim ait: necessariores quidem omnes, dignior vero nulla. Legat primum metaphysicæ librum, et inveniet. Sed ignota regione verum sequi, et scrupuloso tramite senem ire iubeo: non parvus labor. Vale.

III Idus Decembris. Ad fontem Sorgiæ.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER SECUNDUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA PHILIPPO EPISCOPO CAVALLICENSI S. P. D.

De obitu fratris consolatur.

Ingens scribendi negotium mihi nunc adimit virtus tua: ut enim corporis, sic animi gravius affecti, difficilior cura est. Utrique autem sano, aut nullis, aut plane levioribus remediis est opus; utque illic medico, ita hic consolatore minus, imo vero nihil, est opus. Tecum ergo, vir optime, accuratius agerem, si te fregisset aut stravisset adversitas. Nunc, cum fortunæ impetum forti animo tuleris, consolatoris mihi partes eripiens, laudatoris ac miratoris officium reliquisti. Qua in re (ut dicebam) operosioris stili mihi materiam præcidisti. Consolatio enim, ut in mœsti auditoris animum penetret, eget multa verborum maiestate, eget gravibus animosisque sententiis. Virtuti testimonium simplex et incultum sufficit; nec oportet veritatem rerum fictis adumbrare coloribus; quoniam virtus ipsa sibi plaudit, et proprio contenta præconio, alterius theatri strepitum non requirit. Veneram ad te nuper acri rumore perculsus immaturæ mortis

amantissimi fratris tui: et quam concussus esset animus tuus ex mei pectoris mansuetudine metiebar, nec cogitabam quosdam ictus invalidis tironibus fuisse mortiferos, quos sprevisset fortis et expertus miles: quosdam, alieni sanguinis effusione perterritos, exclamasse, ingemuisse, expalluisse, sæpe in ecstasim concidisse; cum tamen interim quorum ille pectoribus emanabat, taciti et intrepidi starent, siccisque oculis vulnerum suorum fluenta conspicerent. Veneram itaque mœstus, et ad bene valentem medicus æger accesseram. Inveni faciem tuam, inter affectum debitæ pietatis ac decorem propriæ honestatis, fraternæ compassionis et virilis animi signa perferentem. Utrumque mihi placuit. Alterum mansuetudinem, alterum sapientiam tuam decet. Humanum est in morte suorum pietatis testes lacrimas fundere: virile est modum illis imponere, easque, cum aliquamdiu fluxerint, coercere. Id te utrumque, qua decuit, implesse, vultus tui habitus designabat. Accesserunt et verba maximorum plena sensuum, ex quibus ego, qui consolandi proposito adveneram, non tam tibi opem meam necessariam cognovi, quam ipse solamen curis meis elicui. Nihil ergo consolantis in morem loquuturus, laudo, probo, admiror et stupeo magnitudinem animi tui. Fratrem optimum amisisti; imo vero non amisisti, sed in patriam præmisisti, ad quam tibi quoque veniendum est. Sed loquamur ut vulgus, non sentiamus ut vulgus: fratrem amisisti. Non amisisses nisi foret ille mortalis. Querela est igitur non de unius hominis morte, sed de mortalitate naturæ, quæ nos ea lege introduxit in hanc vitam, ut egrederemur ad revocantis imperium.

At revocavit ante tempus, et præcipiti edicto fecisse videtur iniuriam. Nullum hic præfinitum tempus est; sine termino debitores sumus. Si essemus in diem obligati, possemus utique differre, tergiversari, et exactricis avaritiam culpare: nunc de celeritate conqueri non possumus, quasi ante diem repetatur quod, statim ut accepimus, debuimus. Sed poterat ulterius vivere. Poterat et citius mori, poterat et aliter mori: et, quamquam honesto viro nulla mors possit inhonesta contingere, poterat tamen durius mori. Iste vero sic vixit, sic mortuus est, ut Deo gratias agere debeas; et quod talem dedit, et quod taliter abstulit. Et si fata rerum humanarum ac varietatem casuum recognoscas, non solum non lugebis, sed fortassis etiam gaudebis extinctum: sæpe enim mors labores vitæ præsentis intercipit, sæpe præoccupat. Quis anxietates, solicitudines mundi huius, quis miserias, quis ærumnas et tot contumelias fortunæ, quis animi corporisque pericula, et in utrumque ius habentium morborum turbas enumeret? Quibus (etsi non omnibus premimur) semper tamen subiacemus, donec nos ab eorum potestate suprema dies exemerit. Ab his omnibus itaque frater tuus beneficio tempestivæ mortis immunis est. In hoc autem, pater benignissime, fallimur et nimis vulgariter erramus, quod morientes dicimus vitæ commodis abduci, qui tamen, si quis altius consideret, ab innumerabilibus malis morte discedunt; quod facillime possem et auctoritatibus, et rationibus, et exemplis ostendere, nisi quia longum sermonem epistolæ brevitas non capit. Iam ergo felix adolescens ista non metuit; evasit enim hinc, et mo-

dicum discessit a nobis, talem sui nominis odorem post se relinquens, ut non parva dulcedine memorantium sensus et corda permulceat. At hoc, inquiet quispiam, dolemus, quod bonum nobis et egregium virum mors præripuit: laus enim defunctorum quadam damni memoria lacrimas viventibus excutit, et inconsolabilem gemitum parit irreparabilis iactura. Non sum nescius hoc a plerisque dici solere: ego autem, ut viva voce tecum dixisse memini, longe aliter existimo. Agebatur ad supplicium Socrates iniquissimis iudicum sententiis; eoque animo ibat ad mortem, quo steterat semper in vita, magno quidem et recto, et qui fortunæ iugum ferre non posset. Lætus erat quod tyrannorum minas, quas vivendo despexerat, moriendo relinqueret. Hunc, tali constantia porrectum sibi a carnifice veneni vasculum iam labiis applicantem, multum dispariter affecta uxor avertit, cuius, inter cætera feminei ululatus, commiseratio viri erat, quod is iustus atque innocens morberetur. Quod ille audiens, et a potu tantisper in uxorem versus, *Quid ergo? an tu*, inquit, *satius putabas, nocentem et iniustum mori?* Hoc ille quidem eleganter, ut reliqua. Ego itaque (ut unde discesseram revertar), a plurimorum opinionibus aversus, sic censeo: lugendam esse malorum mortem, quæ animam simul et corpus interimit: contraque bonorum exitum gaudio prosequendum, quod eos Deus ex hac valle miseriarum misericorditer eruens, ad lætiora traduxerit. Nisi forte fratris tui mors ideo acerbior visa est, quod eum procul a finibus patriis invasit. Sed non sumus usque adeo rerum ignari: scimus a poeta verissime dictum esse, quod *Omne solum forti*

patria est. Et tamen hoc vero verius est, quod ait Apostolus: *Non habemus hic manentem civitatem, sed aliam inquirimus.* Videntur hæc sibi invicem adversa, sed non sunt. Quisque pro diversitate loquentium satis breviter quod sentiebat expressit, et quamvis aliter atque aliter, uterque tamen vere. Si poetam sequeris, non potuit frater tuus extra patriam suam mori. At si credis Apostolo, et omnes extra patriam morimur, ut sic tandem in patriam revertamur. Et sane, utramvis sententiam sequaris, nihil invenies cur de fatalis zonæ distantia conqueraris. Detur fortasse viventibus, ut, quibusdam seu honestis affectibus seu turpibus inducti, locum unum alteri præferendum esse contendant: morientium certe nihil interest ubi potissimum moriantur. Et si cui contrarium videtur, adhuc se nutricis et muliercularum erroribus imbutum norit. Interrogatus philosophus ubi sepeliri mallet, *Nihil mea interest*, respondit. *Undique enim*, inquit, *ad inferos tantumdem viæ est.* Nos, quibus adscendens Christus in cœlum adscendendi spem reliquit, dicamus aliter? Quid refert utrum in Italia, an in Galliis, an in Hispaniæ finibus, an in Rubri Maris litoribus iaceamus? Undique ad cœlum tantumdem viæ est. Illa nobis via calcanda est, arcta quidem et difficilis; sed ducem habemus, quem sequentes aberrare non possumus. Si ad illam viam spectamus, quid ad nos pertinet, ubi hanc corporum sarcinam deponamus? nisi suspicari libeat difficiliorem futuram esse longe iacentium corporum reassumptionem in die novissimo. Sed hoc religiosissima, et vere tali digna filio, mulier non timebat; quæ moriens ordinansque de sepulchro, *Ponite,*

ait, *hoc corpus ubicumque: nihil vos eius cura conturbet.* Interrogataque, numquid non procul a patria mortem formidaret, vide quid respondit: *Nihil est*, inquit, *longe Deo, neque timendum est ne ille non agnoscat in fine sæculi, unde me resuscitet.* Hæc mulier illa catholica. Nos, qui et catholici sumus et viros pollicemur, numquid muliebrius sentiemus? Sed scio quid acerrime lugeant superstites in mortibus amicorum: quod videlicet nunquam eos revisuri sint, quos summo amore dilexerunt. Paganorum sit ista credulitas, eaque non omnium, sed eorum tantum qui animas putant cum corporibus interire. Certe M. Tullius, quem paganum fuisse, sicut notissimum, ita dolendum est, credens animam immortalem, et gloriosis spiritibus post hanc vitam cœleste habitaculum patere, non hæc opinabatur. Nunquam enim M. Catonem illum senem induceret, in eo libro qui inscribitur « *Cato maior*, » sperantem, et verbis talibus utentem: *O præclarum diem, quum in illud divinorum animorum concilium cœtumque proficiscar, quumque ex hac turba et colluvione discedam. Proficiscar enim, non ad eos solum viros de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior.* Et rursus eodem loco quidem, inquit: *Efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi: neque eos solum convenire aveo quos ipse cognovi, sed illos etiam de quibus audivi et legi et ipse conscripsi.* Hæc, et his similia, quæ apud Ciceronem Cato loquitur, satis quid uterque crederet testantur. Illi tamen utcumque crediderint, quorum magna ex parte spes inanes ac fallaces fuerant; nobis ab Illo qui et falli non potest, et fallere non novit, spes certa

præstatur, illuc tandem, quo fratrem tuum translatum confidimus, esse venturos. Sed quid interim faciam? dixerit aliquis; desiderio torqueor, amore langueo, aviditate crucior fratrem revidendi. Quid facias aliud, nisi quod facere solent, qui casu aliquo a personis carissimis avelluntur? memoriam retinent, et absentium imaginem profunda mente custodiunt: illos amant, de illis loquuntur, illis prosperum optant iter. Idem fac (et, certus sum, iam fecisti): fratrem tuum in ea parte cordis absconde, unde nulla eum pellat oblivio. Illum dilige sepultum, ut viventem dilexisti, vel etiam multo vehementius. Illum coge sæpius ad te reverti, commemoratione pia et frequenti. Precare iter ut faustum sibi contingat et, calcatis perfidi hostis insidiis, velox in patriam reditus. Neque enim hæc aut patria nostra est, aut fuerat sua, ubi et nos peregrinamur adhuc, et eum irritis votis expectavimus ad meliora properantem. Exilium est hoc: ipse in patriam profectus est. Oremus ut sospes et sine labore perveniat. Id illi prodesse poterit: id agamus: pium obsequii genus est pro defunctis orare. Lacrimæ autem sunt arma mulierum: viros non decent, nisi moderatissimæ forsan atque rarissimæ. Alioquin et fundentibus eas officiunt, et illis non proficiunt, quorum amore funduntur. Si quibus etiam nunc desiderii stimulis urgeris, cogita id diuturnum esse non posse: brevis est enim hominum vita; ut si ad nos non sit ille reversurus, nos tamen ad illum oporteat satis celeriter proficisci. *Omnia autem brevia*, ut ait Cicero, *tolerabilia esse debent, etiam si magna sint.* Frater tuus ereptus est mille laboribus, et verisimi-

liter speratur ad æternam requiem pervenisse, aut de proximo perventurus; nos in sæculi fluitantis agone remansimus. Quamobrem si quis propter se ipsum, quod relictus est, deflet, videat ne merito possit audire Tullianum illud: *Suis incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est:* si vero propter illum, verendum est ne (ut idem ait) invidi magis quam amici sit. Hæc non tam ad informationem, quam ad gloriam tuam retuli; quoniam, sicut inceperam, gratias consolatori æterno, tu externa consolatione non indiges. Quamquam quid etiam indigenti conferre potuissent hæ litterulæ raptim de arescentis ingenii scatebris expressæ? Supervacuum est deinceps illorum exempla subtexere, qui suorum mortem fortiter tulisse memorantur. Et tamen, ut intelligas quorum ego te numeris adscribo, tantoque fretus comitatu hæreas in incepto, quantum memoria complecti potuero (pauci enim libelli me in hanc solitudinem sunt sequuti), aliquot nobiliora exempla ex omni copia vetustatis interseram. Æmilius Paulus vir amplissimus et suæ ætatis ac patriæ summum decus, ex quatuor filiis præclarissimæ indolis, duos, extra familiam in adoptionem aliis dando, ipse sibi abstulit; duos reliquos intra septem dierum spatium mors rapuit. Ipse tamen orbitatem suam tam excelso animo pertulit, ut prodiret in publicum, ubi, audiente populo Romano, casum suum tam magnifice consolatus est, ut magis metuere ne quem dolor ille fregisset, quam ipse fractus esse, videretur. Ex quo non minorem, iudice me, gloriam cepit, quam ex triumpho, quem illis diebus speciosissimum egerat: per illum enim Macedoniæ, per hoc

mortis ac fortunæ, victor apparuit. Pericles, Atheniensis dux, inter quatuor dies duobus filiis orbatus, non solum non ingemuit, sed nec priorem frontis habitum mutavit. Cato senior ille, cuius supra mentionem habui, quantum laudetur ab omnibus nullus ignorat qui modo vel tenuiter novit historias: quodque maius est, sine ulla historiarum notitia, sic iam apud cunctos huius nominis fama percrebuit, ut, eo audito, vix quidquam ad sapientiæ summam adiici posse videatur. Ita fit ut, non magis veterum iudicio, quam modernorum consensu, Cato sapientissimus habeatur. Atqui inter multa præclara hominis illius, nihil singularius admiramur, quam quod mortem filii, optimi viri, modestissime dicitur tulisse. Xenophon, filii morte nuntiata, sacrificium, cui tunc intererat, non omisit; coronam tantum, quam capite gestabat, deposuit; mox interrogans diligentius, atque audiens quod strenue pugnans cecidisset, coronam ipsam capiti reposuit, ut ostenderet de cuiusquam morte non dolendum, nisi turpiter et ignave morientis : quo metu verisimile est virum sapientem vereque Socraticum, ad primum nuntii relatum, deposuisse coronam. Anaxagoras mortem filii nuncianti *Nihil*, inquit, *novum aut inexpectatum audio: ego enim, cum sim mortalis, sciebam ex me genitum esse mortalem.* O vere dignum homine responsum! Quam multi sunt, e medio etiam philosophorum grege, qui, etsi naturæ conditionem amplecti simularent, tamen perversum moriendi ordinem taciti non tulissent! Anaxagoræ vero nihil inopinatum poterat contingere; cogitabat enim assidue (quod est apud Senecam), omnia et mortalia esse, et incerta lege mortalia. Quodque alio

quodam loco ait idem, sciebat sibi omnia restare, ideoque quidquid factum esset, dicturus fuerat: *Sciebam.* Multa nunc ultro equidem constantiæ similis exempla se offerunt; sed epistolæ modus plura non recipit. Finem igitur imponam. Et si cui forsan patientia tua ab his laudatissimis actibus aliena videbitur, propterea quod tu non filium perdideris, sed fratrem, æquo animo patiar unumquemque sentire quod opinio sua fert. Ego quidem in me ipso alterum casum dumtaxat expertus sum. Filii amissionem non novi, at fraternæ necis vulnus excepi. De hoc certius loqui possum. Nihil itaque contendo, neque luctus invicem confero; sed illud scio, sæpe facilius amissum filium restaurari posse, quam fratrem. Vale.

Ad fontem Sorgiæ V. Kal. Martii.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Facilem sapienti iacturam esse sepulchri; variosque veteribus fuisse sepeliendi ritus.

Amicum bonum periisse tibi, doleo: sed magis in te rectum periisse iudicium, indignor. Neque enim aut te ipse satis viriliter, ne dicam philosophice, consolaris, aut illum qua flendus est defles, si modo quisquam viri fortis exitus non invidiosus potius quam miserabilis videri potest. Nam (ut epistolæ tuæ sensum breviter stringam) non tam mihi videris aut damnum tuum, aut amici parumper festinatam mortem (ubi parcere possem vul-

gato forsitan errori), quam genus mortis, atque inhumati corporis iniuriam, iactatum mari Ægyptio cadaver, deplorare. Hanc non vulgarem magis quam anilem querimoniam ferre non valeo. Nonne enim, quæso, de genere sepulturæ tam scrupulose sollicito, illud occurrit, *sepulchri facilem esse iacturam?* An Maronei versiculi nil aliud clamantis oblitus es, qui adeo pueris etiam notus est, ut iam in proverbium abierit? Quod si ad mortem respicis, falleris, si per hanc felicem aut miserum fieri putas. Satis est notus versus alterius poetæ: *Nemo fit morte miser.* Vita est quæ miseros facit et beatos, quam qui usque ad extremi fugam spiritus bene egit, nullo eget amplius; felix est, securus est, in portu est. Quid ergo ad summam felicitatis huius pertinere arbitraris, utrum tellus illum opprimat, an pelagus volvat, an flamma consumat? Sed, quoniam te de sepultura singulariter præque omnibus anxium intelligo, quanto tu beatiorem æstimas hunc tellure demersum, quam illum alterum fluctibus obrutum? Propter unius, credo, Virgiliani carminis horrorem, quia scilicet

Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.

Quid autem si alterius vulnera rapidi canes absumpserint? Si famelicorum grex luporum, effossis tumulis, membra discerpserint? Respondebis, ut arbitror, et hos itidem infelices. Ita iam ex omnibus felices erunt, quibus inconcussa contigerit requies sepulchri. Nihil hac opinione puerilius: cum enim cuncta provideris, negata belluis viscera infestis vermibus negare non poteris. Iam cernis, qui contactum pulcherrimorum fortassis animalium formidabas, quid a turpissimis necessario sis pas-

surus. Verum ista non adeo metuuntur, quoniam usu iam quotidiana sunt. Vides itaque (quod sæpe dicere soleo, nec mea solum est, sed illustrium philosophorum sententia), quidquid in hac vita patimur molesti, non tam ex ipsa rerum natura, quam ex nostræ mentis imbecillitate, sive (ut eorum etiam verbis utar) ex opinionum perversitate procedere. Nova timemus, usitata contemnimus. Cur, quæso, nisi quia in altero mens inermis improvisa rerum facie turbatur, in altero, frequenti meditatione, rationis clypeum fabricata est, quem asperitatibus cunctis opponeret? Respice nautarum morem, quam æquo animo patiuntur, corpora suorum in fluctus effundi. Unum de multis exemplum illustre non sileo. Lambas de Auria, vir acerrimus atque fortissimus, dux Ianuensium fuisse narratur eo maritimo prælio quod primum cum Venetis habuerunt, omnium memorabili, quæ patrum nostrorum temporibus gesta sunt: qui hostili classe conspecta, ubi pugnandi horam advenisse cognovit, numero licet inferior, tamen suos pro tempore magnifice ac breviter adhortatus, manum cum hoste conseruit. Cumque in eo congressu filius illi unicus, florentissimus adolescens, qui paternæ navis proram obtinebat, sagitta traiectus, primus omnium corruisset, ac circa iacentem luctus horrendus sublatus esset, accurrit pater, et *Non gemendi*, inquit, *sed pugnandi tempus est.* Deinde versus ad filium, postquam in eo nullam vitæ spem videt: *Tu vero*, inquit, *fili, nunquam tam pulchram habuisses sepulturam, si defunctus esses in patria.* Hæc dicens, armatus armatum tepentemque complexus, proiecit in medios fluctus, ipsa, ut mihi quidem videtur, calamitate felicissimus, cui talem casum conti-

git tolerare tam fortiter: factum nempe eius ac verba, accensis animis, egregiam illo die victoriam peperere. Nec minus ideo pius est habitus, quam si incumbens cadaveri ac muliebriter ingemiscens, in eo præcipue rerum statu, cum summo suæ reipublicæ discrimine torpuisset. Tu genas unguibus foderes, tale aliquid in tuis videns, non tam propter mortis dolorem, quam propter ignominiam sepulturæ. Nautici ergo homines, quod amicis cerituri sint, dolent ut cæteri; quod mare illos habeat, æquabilius ferunt, idque evenit, quia talia perpeti longa consuetudine didicerunt. Quid ni igitur indigner, cum Cicerone, plus usum posse quam rationem? Poterit nauta rudis sine lacrimis cernere, quia consuetus, quod tu philosophus non poteris, ratione fretus et tot bonis artibus instructus, tantorum exemplorum copia suffultus? Animadvertere licet ex historiis multiplices hominum ritus in sepulturis, et ab usu nostro multipliciter abhorrentes. E quibus quosdam suorum corpora domi servare, summo studio condita: quosdam ea bestiis obiicere solitos, ad id unum, pro singulorum facultatibus, multo ante comparatis ac nutritis, et generosi canis alvum, optimum sepulturæ genus opinari: quosdam vero per se ipsos devorasse legimus. Artemisia illa Cariæ regina, coniugalis amoris exemplum inter cuncta celeberrimum, nihil habuit quod viro tam dilecto dulcius præstaret, quam ut defunctum vivo conderet sepulchro. Redactum enim in cineres, summaque parsimonia reservatum, paulatim potui superfundens, bibit, et amato corpori tale sui corporis hospitium dedit. Nec illud modo quæritur, rectene id fecerit: illud potius agitur, ut intelligas, omnia quibus angimur,

in opinionibus non in rebus esse: inque his gignendis alendisve consuetudinem posse quamplurimum. Illa virum quem amaverat consumpsit: tu, si quam ex nostris mulieribus idem facientem videris, obstupesces, et abominatione spectaculi oculos avertes. Fiat idem ubi fieri solitum est, nec humanitas, nec insignis amor, sed vulgare obsequium dicetur. Non oportet peregrina conquirere: maioribus nostris in hac ipsa Italia mos fuerat suorum corpora flammis exurere; quem morem et historiarum fides, et usque ad nostram ætatem inventæ sub terra urnæ cum cineribus testantur. Neque tamen ea pervetusta consuetudo est. Ante enim, ut nunc, toti humabantur, donec id remedii genus, inexplebili odio bellorum civilium in sepulchra etiam sæviente, commenti sunt; seque ope flammarum hostili ludibrio subduxere. Itaque Scipiones, ut qui merito se reipublicæ caros scirent, omnes integri iacuere; nec omnino ullus in gente Cornelia ustus est, ante Lucium Syllam dictatorem. Is primus omnium, contra familiæ suæ morem, multorum sibi conscius odiorum, corpus cremari suum voluit, nominatim veritus (ut ferunt) ne in se Mariana factio post obitum auderet, quod ipse ausus fuisset in Marium. Valuit exemplum: secutique sunt factum, quibus facti ratio nulla erat. Sed postquam cremandi mos invaluit, usuique sua esse cœpit auctoritas, tum demum quod remedium fuerat, decus fuit, et ex illo probrum ingens visum, supremis ignibus caruisse. Hinc laudata pietas, quæ, pauculis lignis collectis in litore Niliaco, truncatum impie Magni Pompeii corpus cremare, non tam potuit, quam voluit. Inde sibi partum nomen. Quis enim Codrum hunc nosset, nisi Pompeii membris faculas infe-

rentem? Ille autem Codrus Atheniensis alio pietatis genere et propria morte cognoscitur. Nunc defunctos comburere extremæ fuerit vel iniuriæ vel vindictæ. Unde hæc in una eademque gente varietas? Nimirum decursu temporis mutati mores, opiniones hominum alternant. Nec rursus id quæro, de quo magnos interdum viros disserentes audivi, uter esset sepulturæ modus honestior, illene quem maioribus nostris memoria, quemque multis adhuc gentibus servari fama est (lege addita, quæ sepeliri hominem in civitatibus vetat, quibusdam paucis admodum exceptis, quos singularis virtus legibus solutos fecit; cuius tertio de legibus meminit Cicero); an hic noster, quem a vetustioribus resumptum christianæ religionis usus obtinuit. Non ea mihi nunc cura est; id potius quod agebam perago: ideo multa nobis horribilia videri, quia consuetudine longa varios concepimus errores: quæ apud alios diversa consuetudine non timentur. Si vero tu mihi (quod professionis tuæ proprium est), cæteris spretis, veritatem rerum, non vulgi rumoribus, sed insita ratione quæsieris, invenies, virum sapientem opinionem ab erroribus avertere, et aut miserari delirantium greges, aut ridere. Vale.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA SEVERO APPENNINICOLÆ S. P. D.

Quid sit exilium.

Exilium, etsi ab exiliendo tractum rear, vel (ut Servio placet) ab eo quod quis extra solum eat, non

tamen exilium esse, nisi invito accidat, annuerim. Alioquin sæpe a regnis suis reges exulant, eoque maxime tempore, quod prorogandis tuendisque regni finibus, et propagandæ gloriæ impenditur; quando nemo illos exules dicere audeat, nisi a quo ratio omnis exulaverit; quippe cum nunquam verius et sint et dicantur reges. Aliqua ergo vis, dolorque aliquis interveniat oportet, ut exilium verum sit. Id si recipis, iam cernis in tua manu situm, utrum exul an peregrinus sis. Si lacrimans, si mœstus, si deiectus exivisti, exulem te procul dubio noveris: si vero nihil propriæ dignitatis oblitus, neque coactus, sed libens, et eodem habitu frontis atque animi, quo domi fueras, iussus exire, paruisti, peregrinaris profecto, non exulas. Nam et in cæteris formidatarum rerum generibus invenies neminem esse miserum, nisi qui se miserum fecit: sic pauperem non rerum paucitas, sed cupiditas facit. Sic in morte, quæ exilio simillima est, non tam rei ipsius asperitas, quam trepidatio et opinionum perversitas nocet: quibus amotis, multos aspicies non modo æquanimiter, sed læte etiam ac feliciter morientes: ex quo nimirum intelligitur non esse necessarium, sed spontaneum mortis malum; nec in re ipsa, sed totum in obliqua mortalium existimatione repositum: quod nisi ita esset, nunquam in periculo pari tanta esset imparitas animorum. Eamdemque rationem video exilii, quam cæterorum omnium, non in illo sed in nobis esse, quo vincimur: opinionem scilicet, quæ, ubi paululum a veritate deflexerit, mox innumerabilibus iactatur erroribus, ut ad verum difficillime redeat, seque, nisi multum adiuta, non erigat ad intuendam propriæ originis maiestatem. Ut enim certum prosequar,

quid exilium, quæso? ipsane rei natura, aut intermissio dilectarum personarum, an indignatio potius et impatiens desiderium animi languentis exasperat? Quod si tu mihi, quicumque a patria absunt exulare sine ulla distinctione firmaveris, rari ergo non exules. Quis enim hominum, nisi desidiosus ac mollis, non aliquotiens aut visendi avidus, aut discendi studio, aut illustrandi animi, aut curandi corporis, aut amplificandæ rei familiaris proposito, aut necessitate bellorum, aut suæ reipublicæ seu domini seu parentis imperio, domum linquit et patriam? Cur autem ita peregrinantes non miseri omnes sunt, nisi quia non restiterunt, nec impelli se ipsos in miseriam passi sunt? Æque etenim caruerunt coniugio, liberis, cognatis, parentibus, amicorum convictu, amatæ urbis aspectu: horum tamen omnium desiderium leniit modestia, et solamen aliquod invenit absentiæ. Sed et multum profuit spes reditus; nunquam ivissent tam constanti animo, nisi se redituros in patriam credidissent. Sit ita. Tibi vero spem quis abstulit? Præsertim cum hæc sit una ex omnibus, quæ ab invito non eripitur? Pellitur in exilium vir bonus ad tyranni nutum: spoliatur rebus omnibus, in carcerem mittitur, detruncatur, laniatur, occiditur, insepultus abiicitur. Inter tot minas atque impetus fortunæ, cum cogamur ad cætera, ad desperandum nemo compellitur. Vidimus in exilium missos, priusquam ad destinatum pervenissent, immenso patriæ desiderio revocatos: alios vero, post tempus, tanto cum honore, tantaque civium pœnitentia reversos, ut mihi felices tali exilio viderentur: quosdam ab extrema inopia ad summas repente divitias, quosdam ex carcere ad imperium pervenisse: nonnullos

collum subduxisse securibus, morti præreptos, et prosperitati eximiæ reservatos. Nemo unquam tam iniquo loco iacuit, ut non ei liceret oculos attollere: nemo tam deploratum rerum suarum vidit exitum, ut prohiberetur sperare meliora. Ciceronem ab exilio Roma revocavit: diebus paucis egregii civis præsentia carere vix potuit. Revocavit et Metellum; cui cum in spectaculo Trallibus sedenti honorificentissimæ litteræ, senatus et populi Romani nomine, redderentur, nihil in lætitiam versus, eodem vultu fuit, quo mœnia urbis exierat. Vir nec digressu fractior, nec insolentior reditu, illic patriæ furori cessit, hic desiderio paruit; illic modestus, hic pius: utrobique memorabilis. Tentavit pari facilitate Rutilium; sed ille durior mansit, et patriam reditu censuit indignam suo. Eadem fuerat sors Marcelli: eventus longe alius; qui, dum revocatus a Cæsare, summo desiderio bonorum omnium rediens, in hostem incidisset, effectum est, ut in locum perdulcis expectationis, publicus luctus incederet; cui mortem tamen illam nunquam exilio difficiliorem fuisse crediderim. Una est enim virtus, quæ, variis licet asperitatibus perferendis, animos armat, atque instruit. Fuerat autem hic in exilio talis, ut magnum sui præberet indicium, qualis futurus esset in morte. De quo non tacebo quid, in libro de virtute ad Ciceronem, Brutus refert: vidisse se eum videlicet Mitylenis exulem tam infracto animo, tamque avido bonorum studiorum, tamque denique feliciter beateque disposito, ut non ille sibi, quamvis longe relegatus, sed ipse potius exul, quum ab illo discederet, videretur. Addit etiam Caium Iulium Cæsarem, qui sibi et exulandi auctor fuerat, et postmodum redeundi

fuit, per ea loca transeuntem, verecundia permotum super exilio tanti viri; urbemque ideo, ubi ille tunc erat, de industria prætervectum. O gloriosum exulem! cuius exilium potentissimorum civium alter suspexit, alter erubuit. Sit Cæsar mundo terribilis, Brutus et Cæsari: utrumque tamen reverentia cœpit exulis Marcelli. Quis exilium tale non cupiat? Immo vero quis exilium vocet, quod ipsis patriæ dominis invidiosum est? Illos commemoro, quos pœnitentia civium reduxit. Quam multos autem fortuna restituit! Nunquam Camillum Roma vocasset: sors illi et excidium urbis (quis crederet?), ac fremens per Italiam transalpinarum gentium furor viam fecit ad reditum, ut esset unus, vir memorandum cunctis exulibus, et bonæ spei simul et spectatæ erga ingratam patriam pietatis exemplar. Atque, ut aliquando ad nostrorum temporum acta transgrediar, Matthæus Vicecomes Mediolano patria præpotentis inimici viribus pulsus, quam diu solus ac profugus et in summa inopia rerum omnium fuit, comploratus a suis, illusus ab hostibus? Quem ferunt die quodam curarum plenum præter ripam Benaci lagus errantem, habuisse obvium superbi hostis nuntium, atque ab eo domini sui verbis interrogatum, quidnam ibi tam incomitatus ageret? *Nil aliud,* respondisse, *nisi se retia tendere.* Quod responsum, tum forte contemptui habitum, brevi quid mysterii importaret, innotuit: ita ociosus senex unus adversarios suos omnes, ceu totidem pisces, esca spei inanis elusos, providentiæ suæ retibus circumvenit. Alio quoque tempore cum ad eumdem nuntius rediisset, et percunctaretur irridens, quibus itineribus, aut quando esset in patriam reversurus, tranquilla fronte respon-

dit: *Tu vero abi, dominoque tuo nuntia iisdem me rediturum itineribus, quibus exivi; sed non antequam sua crimina præponderare meis inceperint.* Nec fefellit augurium. Siquidem non multo post in immensum auctis hostium sceleribus, quibus insolens dabat alimenta felicitas, Mediolanum, illis eiectis, victor ingressus est. In qua urbe (ut vides) usque in hodiernum diem et nepotes dominantur et filii. Nec in hanc narrationem incidisse ideo videri velim, ut vel tibi vel cuiquam viro bono auctor sim, adversus quantumlibet male meritam patriam arma capiendi: satius reor pauperem in exilio mori, quam, libertate turbata, nolentibus imperare; sed ut veteribus et novis constaret exemplis, non posse per vim exulibus spem auferri. Et si animos difficultatibus obsessos ad patiendum erigit fortium virorum recordatio, accipe nunc etiam insigne recensque aliud exemplum.

Stephanus De Columna, summum militiæ decus, cum in omni fortuna gloriosus, tamen in exilio gloriosissimus et admirabilis fuit. Neque enim una erat eius et cæterorum exulum conditio. Quibusdam extra patriam nobilibus tuto vivere permittitur: hi, cum patriam reliquerint, laxiorem retinent libertatem. Aliis arctior dicta lex est, ut hoc aut illo loco se contineant; illic habitantibus nil durius expectandum. Huic vero et patria interdictum, et nullus in orbe terrarum tutus locus; nullus in tanta tempestate portus aut refugium. Hostem habuit ut potentem, ita inexorabilem, Bonifacium Octavum Romanum Pontificem; quem armis frangere difficillimum, humilitate seu blandiciis flectere nec possibile quidem esset; denique, quem nihil nisi sola mors vinceret. Sævitum est inhumane, petitumque modis omnibus

immerentis caput exulis; promissionibus, minis, potentia, dolis, auctoritate, pecuniis: ingentia persecutoribus præmia, fautoribus denuntiata supplicia; cum Stephanus nunc citra, nunc trans æquora, nunc disiunctissimas utriusque maris insulas, Siciliam, Britanniamque, nunc extrema Galliarum, solivagus, circuiret; egenus interea cunctarum rerum, sed prædives animi. Itaque cum apud Arelatem casu quodam in manus explorantium venisset, interrogatus quis esset, nomen suum quod dissimulare poterat, multis audientibus, dixit, seque Civem Romanum intrepido ore professus est. Quanta autem, Deus bone! unius capitis maiestas, quæ odiosas etiam et armatas manus a furore deterruit. Edicto proposito sollicitabantur reges, ne quis eum foveret hospitio; cuius obtentu, cum Sicilia decedere iuberetur, eo animo paruit, ut exul in ea provincia remansisse, rex abiisse crederetur. Sic illum, sic alios, toto persecutionis suæ tempore, reges vidit, tamquam ipse rex esset. Altissimo animo nec ullis adversitatibus contracto, et supra fortunæ fluctus eminente, prorsus ut uni sibi dictum videri posset poeticum illud:

Aspice securus vultu non supplice reges.

Quotiens Romæ et per Italiam nuntiata mors eius erat! quotiens actum esse de rebus Columnensium fama fuit, et cum illo viro egregiam corruisse familiam! Nulla usquam de illo spes præterquam in solo ipsius pectore restabat. Nunquam tamen inde discessit, quominus diebus ac noctibus versaret animosa consilia, et omnem laborem obiret imperterritus. Ultro enim, in medio rerum suarum discrimine, amicorum bellis interdum,

utrique partium ignotus, interfuit, et omnium confessione, unius hominis præsentiam est sequuta victoria. Haud ambigua, sed tibi ipsi quam mihi notiora recenseo. Quis ergo miserum dicat hunc exulem, cum quo tantus virtutum comitatus exulabat? Quem post decennem sui experientiam in priorem statum vera animi magnitudo, non fortuna reposuit? Sed quorsum hæc tam multorum exemplorum conquisitio? Ut nemo præsenti malo attonitus, venturum opinione præoccupet, et mediocriter gravi exilio gravissimum malorum omnium, desperationem, accumulet. Præsertim cum non solum virtus operosa, ea quæ Stephanum ipsum in patriam revexit, sed, mutatis sæpe populorum moribus, vel dissensio simultatum, vel (quæ feros animos mitigat) longa dies, vel incidens commiseratio non digna patientum, vel ipsa tacitæ virtutis admiratio, vel impensum civibus suis obsequium, vel publicæ necessitatis occasio, vel aliqua vis fortunæ finem imponere possit exilio? Ne quis præterea, quod ipse depulsus sit, virtutum suarum proiiciat ornamenta, grave cogitans, preciosissima rerum in exilium ferre, cum viliora non liceat. Neque enim novum est ut, efferentes gemmas atque aurum, urbana prædia et omnem inutilem aut onerosam sarcinam in incendio relinquamus. Quod si aurum inter preciosa numerandum esse persuasum est hominibus, quid tandem de virtutibus iudicandum est?

Vilius argentum est auro, virtutibus aurum.

Atqui, cum non sæpe in exilium ferre argentum et aurum sinamur, quocumque ferimur, virtutes et bona animi ferre permittimur: quod fecisse vidimus eos, quo-

rum tibi nunc exempla proposui, ut ad imitandum exardesceres, nec diffideres fieri posse iterum quod totiens factum est. Licet in exilium et in carcerem et in mortem ipsam ferre virtutes. Licet, dixi, imo vero expedit, necessarium est, oportet. Alioquin vere exules sunt qui, relictis his, abeunt, vere inopes, vere infelices et miseri. Nec satis est quantum habueris efferre; plusculum exigitur. Vide quam accurate viaticum parat peregre profecturus: copiosior cupit esse, quo longius pergit. Optimum tibi in hac peregrinatione viaticum ex virtutibus constabit; quibus affluentibus, etiam si alimenta corporis desint, pauper esse non poteris. Has igitur congrega: his te undique fulcias. Præclaram tibi fuisse olim scio multarum virtutum supellectilem; non importuna nec difficilis, sed agilis et amœna res est. Laboriose, fateor, tanta res quæritur: cæterum, postquam quæsita fuerit, sine labore circumfertur. Quæsivisti eam ab adolescentia, servasti eam domi: noli eam nunc senior et peregrinus amittere, sed quantum habuisti vel eo ampliorem, quo maior se ostendit necessitas, perfer. Quamquam id tibi nolenti sciam eventurum sponte sua: viaticum quidem hoc nunquam usu consumitur, sed augetur potius. Est enim ex virtutibus, quæ usu pullulant, et in mediis difficultatibus crescunt, donec possessorem suum ad supremum felicitatis culmen evexerint. Taceo nunc exilii tui non spernenda solatia. Si sub Arcton, æternum illud Scythiæ gelu, aut sub ardenti sole, inhospitale mundi latus incolere iubereris, denique propius licet, sed extra Italiam proiectus, haberes fortasse aliquid quod fortunæ tuæ posses obiicere. Nunc vide quam digna querela tua

sit: iussus es Florentiam ire, et illic manere, donec te populus revocet. Nonne animadvertis quantas grates agere debeas magistratibus tuis, qui te ocio longo consopitum excitarunt, et ex diuturna consuetudine maternis uberibus hærentem abduxerunt; teque, ex patria (ut pace tua dixerim) multum impari, in civitatem florentissimam transire voluerunt? Hoc inquam prætereo, quoniam sic sumus naturaliter affecti, ut incultum licet ac desertum scopulum, ubi natos nos educatosque meminimus, omnibus anteponendum terris arbitremur. Quod si aliquando error iste cessaret, ignosceres profecto fortunæ; immo vero veniam peteres, quod beneficium suum non ante cognoveris. Adde quod duos præclaræ indolis filios tecum eduxisti, alterum iuvenem, infantem vero alterum, peropportunis ætatum gradibus distantes: ut scilicet cum illo curarum sarcinam partiri posses, cum hoc etiam oblivisci. Hinc præsidium vides, illinc solamen profectionis tuæ. Hi tibi dulcem patriam faciebant: hos habes: quid requiris aliud? Expectas ut uxor pudicissima, ut parentes optimi, ut blandissimæ filiæ reviviscant? Non illos tibi exilium abstulit, sed mors: quam cum totiens insultantem et rerum tuarum dulcissima quæque rapientem viceris, non debes exilio vinci, quod te omnia vitæ prioris adminicula, et præcipue natos, tantorum pignorum reliquias, auferre non prohibet. Verum ego, ut dixi, et hoc solatium, et omne quod fortunæ ictibus subiectum est, sileo. Scio, quæ patriam abstulit, in filios ius habere. Redeo ad virtutum stabiliora præsidia, quas tibi nec civium tuorum decreta, nec imperia tyrannorum, nec prædonum violentia, nec nocturni fures eripient. Hæc si tecum detulisti,

mentietur quisquis te exulem dixerit. Si autem reliquisti, omnis dies novum aliquid quod lugeas feret: omnis locus non molestus tantum, sed hostilis, non exilium modo tibi, sed carcer erit. Vale.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA SEVERO APPENNINICOLÆ S. P. D.

Exilium ægre ferentem iterum consolatur.

Excidisse tibi omnem spem video; quod quam recte patiaris, epistola superiore testatus sum: doleoque nil illam tibi remedii contulisse. Nec satis scio, utrum in medico, an in ægrotante sit vitium; qui, si ad salutem pervenire cupit, credulum se consiliis, et obsequentissimum medicorum legibus præstare debet. Ego quidem in illa id agebam, ut, dimissa patria, spem servares, cuius tanta vis est, ut præsentes molestias non sentiat, dum, sibi lætiora promittens, venturum tempus cogitatione complectitur. Quid autem te sperare prohibebat? Patriæne relegantis asperitas? Quænam vero? seu quid prorsus est tibi, propter hoc unum exilii nomen, ablatum illatumve, quo doleas? An ad hæc tibi clarorum virorum exempla defuerant? Sed multa ante oculos posui, et plurima ponerem, nisi illa periissent: ex quibus agnosceres, spem bonam eventus habere felicissimos. An vero timuisti patriam tuam sine fine sævituram, quod tantillum ex solita dulcedine remisisset? Sed an ignorabas nulli natorum patres esse mitiores, quam ei quem se-

mel male tractaverint? Nullius amorem magis ardescere, quam eius qui erga benemeritum se gessit asperius? An te magis exterruit edictum patriæ, quo, pœnis adhibitis, cavetur, ne de revocandis exulibus mentio ulla fiat ad populum? Scire autem debes, populorum voluntates sicut ingressu frementes et variæ sunt, sic progressu faciles et instabiles fore.. Sed est quædam in animis mortalium, quam et tenuiter video, et verbis consequi nequeo, miserabilis et funesta perversitas, aures obstruentium adversus salutares consolatorum voces, atque omnibus modis id agentium, ut miseriores fiant, neve aliquid, quod dolorem lenire possit, obrepat: quo nihil excogitari potest, ne dicam dementius esse. Nunc vero, quoniam sic te affectum invenio, ut desperationem reditus tui pro quadam (ut ita dixerim) voluptate suscipias, ab illa parte manum retraham, in qua, multum intractabili, medicamenta nil relevant. Quid autem prohibet, illorum more qui uno aut altero membro perdito, ne per reliquum corpus infectæ partis contagia dilabantur, proxima circumliniunt, vulneris quoque tui oras ambire, et, ne in totum animum dolor serpat, conquisitis prope fomentis occurrere? Noli, quæso, trepidare: non illuc digitos inferam ubi tu forsan expectas: nihil contra opinionem tuam hodie dicturus sum. Illud potius, ne, cum unius rei desperatione, cæterarum omnium subeunte fastidio, totius vitæ tuæ tranquillitas pereat, enitor; quando ita vis, ut redintegrandæ tibi spei nulla mihi spes supersit. Finge itaque in exilio vivendum tibi, in exilio moriendum. Habes, credo, quod petis, ut, me favente, reditum in patriam desperare tibi liceat. Verum, ut cumulatius mos geratur ægritudini tuæ, in-

dulgebo tibi amplius, non ut tantum in exilio, sed toto divisus ut orbe a terra moriare tua, ac tibi barbara tellus incumbat. Plus ego, quam tu ipse, dolori tuo permisi; tu lætius nihil, ego etiam tristiora proposui. Nec tamen video quid in hac re tam miserum sit, ut virum fortem cogere possit ad lacrimas. Certe si aut insani amoris, aut ambitionis facibus ardere te crederem, quæ procul a patria conflagraturæ viderentur intentius, vel si exilii comes inopia sequeretur abeuntem, multa mihi simul contrahenda fuerint, quibus seu blandum illud seu ventosum malum mitigari posset, seu præstari solatium paupertati. Quæ quamquam mihi dictu facilia videri, et tibi auditu credibilia debuissent, non tamen facile variorum remedia morborum his explicabantur angustiis. Quam tristis enim res, quam luctuosa sit iste quem amorem dicimus, quam miserabiles exitus inveniat, quam fucata, et mendaci fulgore celata sit, quam nihil eorum quæ pollicetur præstare possit ambitio, quam magno animo tolerabilis sit paupertas, non potest a quoquam hominum breviter dici. In præsenti vero, quando nec amoris flammas morum tuorum gravitas novit, et si quid olim tale sensisses, iam ætas extinxit; ambitionis præterea suspicionem, honorum, per omnem vitam, fuga non recipit; et paupertatem remisit patriæ pietas; magnus mihi labor uberioris consolationis eximitur. Patria tua nullo te alio affecit incommodo, quam ut eius careres amplexibus. Omnia tua aut tecum sunt, aut tibi serviunt; non illa solum dico, quæ nec eripi poterant, magnanimitatem, modestiam aliasque virtutes, quæ sive Bias ille sapiens (ut Cicero, ut Valerius, utque omnes), sive (ut Seneca ait) Stilpon, incensa patria profugus, sua

secum se ferre gloriatur; sed vulgariter intelligo tua, etiam quæ de fortunæ manibus accepisti. Veteris enim patrimonii dominus perinde locuples exul excēdis, ac domi fueras civis: ac nescio an eo forte locupletior, quod, manentibus divitiis, sumptus est parcior. Accedit quod maior pars hominum non prius se cadere posse, quam tota ceciderint, suspicatur. Tu vero non cecidisti, sed impulsus es. Integer igitur ac rectus sentis iam, ut arbitror, nutare fortunam, et quam fragilibus fundamentis inhæseris, cum tibi magnus videbaris, intelligis: nec deinceps dubitas, eam, quæ impulit, posse prosternere. Ita, quod rarissimis contingit, exul dives et cautior vadis, ut facile duobus grandibus bonis malum unum, et illud exiguum, consoleris; si quid tamen in vita bonum, nisi virtus, aut malum aliquid, nisi virtutis oppositum, dici debet. Vade itaque securus; non te repetet patria, non revehet casus. At vero, quod tantopere defles, exilium et pertinax illustrabit iniuria. Multos magnos viros calamitas fecit, multos declaravit: neminem ex diverso miserum fecit adversitas, sed detexit, nec latitare diutius passa est. Quid palles, quasi magnum in te ius habeat fortuna? Non illa partes iudicis obtinet, sed testis; qualis sis, in tua potestate est: non est in illius quale de te testimonium ferat, sed ut ferat tantum; mentiri non potest: loqui potest. Quis autem, nisi culpæ sibi conscius, testem metuit vere loquuturum? Non est quæ te ad ignaviam cogat; est quæ digressus tuos dinumeret, patientiam exerceat, suspiciat aut despiciat pectoris tui robur; demum populo referat quidquid invenerit. Erige animum, discute tenebras errorum popularium, non pateant aures tuæ muliercularum vocibus: nunquam

lætus eris, nunquam securus, si te populo regendum tradideris. Quidquid magna pars hominum aut miratur aut metuit, ridiculum est; quidquid prædicat, falsum. Committe potius te paucorum consiliis. Non sunt, ut videntur, ista terribilia, inter quæ vulgus exilium numerat; et si lectio longa non profuit, experientia proderit fortasse. Noli semper terram intueri; interdum oculos attolle; confestim veritas occurret, et exilium nihil esse fateberis; nec peius vivere virum bonum, quantumlibet procul a patria; imo vero non posse extra patriam vivere, cui totus hic orbis est patria? Quid enim refert quod diversa parte consistat? Valles quidem et lacus et flumina et colles alios videt; cœlum unum est: illi se infert, illuc animum erigit, eo cogitationes suas ex omni mundi parte transmittit, nec aliud quam sub tecti unius amplexu, ex alio in alium thalamum transivisse se cogitat. Tu quoque, nisi meam et multorum spem diutissime fefellisti, absit ut ad unum huius immensi ædificii angulum sis adstrictus; quominus, ubicumque terram sub pedibus calcaveris, ubi cœlum supra verticem videris, ubi te spirabilis aura perflaverit, patriam tuam voces. Erit igitur exilii tui non solum facilis, sed iucunda conditio. Cum enim duo sint, quæ hominum affectum ad benevolentiam excitant; virtus scilicet, qua (ut ait Cicero) nihil est amabilius, et immerentibus viris inflicta calamitas, quorum primum facit ut amemus miremurque claros viros, secundum ut misereamur afflictis; alterum in hac tempestate tibi aderit, alterum adesse videbitur. Virum fortem sentient omnes, exulem dicent: et sane, si quid Tullio credimus, inter omnes virtutes fortitudinis splendidissimus vultus est: rursus inter hominis

ærumnas, non in ultimis numeratur exilium. Aut ego fallor, aut optandum est ne forte recens hæc civium tuorum ira lentescat, neve tibi hoc exulis nomen casus aliquis eripiat; in quo miseriæ nihil, favoris autem et gloriæ vides esse quamplurimum. Sed laborem, inquis, atque ignominiam reformidat animus. Primum nego tale hic aliquid inesse, ubi oblatam tibi magnæ laudis materiam, ac generosam fuisse linquendæ patriæ causam alto animo obiectam tyrannis contumaciam scio; ubi præterea otium et, quas semper optaveras, laborum ferias invenisti. Deinde, qui ignominiam timet quam peperit virtus, famæ, non virtutis amicus est. Qui vero labores refugit, optare desinat gloriam, ad quam certe difficilis, sed clara, ni fallor, et delectabilis via fert. Tibi quidem uni, ut dixi, singulari quadam prærogativa, ingens gloria nullis molestiis, nisi forte quas tu ipse tibi finxeris, quæritur. Illud enim vereor, ne alienis potius quam tuis oculis susceptum vulnus aspicias, et casum tuum alieno metiaris arbitrio: quæ adeo quotidiana pestis est, ut ad clamorem alienum plerique titubent, et multo prius concidant quam impulsi sint; quamquam satis impulsus videri possit, quem tot hominum millia pessimis opinionibus perurgere non desinunt. Sed, ut valde imbecillis virium est quem lenis aura prostraverit, sic prorsus insanum animi scito, quem videris res suas aliorum, et præsertim ignorantium, ponderare sermunculis; qui, quo frequentiores sunt, eo cautius contagiosus morbus evitandus est, passim tam multorum hominum corda corripiens. Si alios audire volueris, non deerunt qui fortunam tuam multiplicibus onerent querelis, qui te incolumem atque optime valentem lugeant, qui semine-

cis velut feretro viventis assideant. Audies voces miserabiles; videbis forsan et lacrimas, aut simulatas, aut amentiæ proximas; miser esse incipies, quia miseris aurem præbere consueveris. Nihil enim fere est quod convictus assiduus in hominum ingeniis non possit. Quod si te ipsum consulere, tecumque quam cum aliis loqui malueris, nunquam desinam de te grandia sperare, teque felicissimum, iudice te, dicere, et invidiosum magis æstimare quam miserum. Et si ad credendum aliis pronus es, cur et mihi non credis, veriora simul et gratiora referenti? Non tu, mihi crede, corruisti, nec corrues quidem, nisi velis: nullam ignominiam passus es, sed adeundæ gloriæ penitus in limine optionem habes, utrum gloriosus incedas, an retrocedas inglorius. Non labor est iste, sed requies; non exilium, sed libertas. Quam olim mira celeritate fugientem querebaris, occurrentem ultro complectere.

> Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?
> Libertas; quæ, sera, tamen respexit inertem.

Ille in sermone pastorio, ut libertatem inveniret, patriam se reliquisse gloriatur; tu, philosophus, defles. Vixisti aliis diu: incipe iam tandem tibi vivere. Nemo properasse te arguet; qui nec prius incœperis quam pastor ipse Maroneus, sed

> Candidior postquam tondenti barba cadebat.

Omne tempus ab ineunte ætate civibus tuis condonasti: retribuerunt inextimabilis rei perpetuam largitatem, et ut longæ vitæ reliquias saltem tibi habeas decreverunt. Agnosce civitatis animum; et hinc propriam erga illam

munificentiam contemplare; quæ tanta fuit, ut egentissimas licet tui manus perseverando laxaverit. Utere lætus immunitate tibi nunc concessa: sic patriæ tuæ mœnia, tamquam inquietum libertatis propriæ carcerem, recordare. Evasisti: et, quod magnum est, contigit iubentibus abire custodibus. Insanis, si quid forte committis, ut redeas. Ad illa potius te converte, quibus adolescentiam dedicaveras; quæ robustiores annos tuos fecissent utique tranquillos, nisi, quam adhuc desideras, patria vetuisset. Facient autem profecto placidissimam et venerabilem senectutem, nec exilii modo, sed fortuitarum rerum omnium contemptricem. De studiis liberalibus loquor, et præsertim de illa parte philosophiæ, quæ vitæ magistra est. Hæc tu nunquam animo prorsus intermiseras, etsi parumper ab eis te civilium negociorum impetus arceret; nunc vero his, quoniam nihil obstat, totus incumbe, teque melioribus auspiciis novæ vitæ offer: et talibus animum exerce muneribus. Relege veterum historias; quantas æmulationes Romanorum ducum, et quidem illustrium hinc reperis exortas, quod aut se quisque quamprimum extra patriam mitti vellet, aut serius revocari? Cur, quæso? nisi quia dulce, natalis soli caruisse dulcedine, dum latiorem alibi virtutis exercendæ materiam invenirent? Celebratis comitiis solebant consules provincias sortiri; et illam generosior animus optabat, in qua periculi plurimum videbat: non quod pro se quisquam hominum, nisi amens, pericula seu difficultates eligat, sed quod virtutis splendor in illis facillime videatur apparere. Quapropter sive exilium hoc tuum lene est, et importuna querela est, inter blanda, vociferantium; sive durum et molestum, quod populus

asserit, ego autem adversor, nec tamen ideo, si quid usque vetustæ indolis remansit, viro digna querimonia, oblatum sibi sponte deplorantis, quod aliis ambitur. Locus hic, quem tibi magistratus ordinavit, provincia tua est. Non possunt omnes cum ingenti exercitu in Africam transire, detractoque ex Italia Hannibale, infestam oppugnare Carthaginem. Non possunt, alias ex aliis propagando victorias, nunc rebellantes Hispanias, nunc obsessa prædonibus maria, nunc Armeniam ac Iudæam, et totius Orientis regna penetrare. Non omnibus datum est, aut fractis Numidiæ viribus et continuatis imperiis a meridie in boream arma transferre, brevissimoque tempore tinctum Libyco sanguine gladium Teutonicis ac Cimbricis mersare cruoribus; aut, Gallis late prædomitis, et regibus ad violentam confessionem Romanæ virtutis adductis, hinc Rheni, illinc Oceani claustra perrumpere, et Germaniam atque Britanniam uno impetu calcare; nec omnibus contingit, ante currum reges captivos agere. Hæc enim Scipionibus, Pompeiis, Mariis, Cæsaribus Æmiliisque reservata sunt. His et similibus viris absentibus certamen fuit cum hoste longinquo; tibi cum exilio pugna est: cuius impetum non feres modo, sed repelles et conteres, si cupias quodcumque necesse est, si animo tuo persuaseris, unicum adversus aspera clypeum esse patientiæ, et illam saluberrimam Cleanthis vocem, in latinum ab Annæo Seneca translatam, in tuum pectus alte demiseris: *Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.* Vale.

EPISTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ S. P. D.

Animam multa pati ex corporis societate.

Ex itinere medio redeuntem epistolam tuam avidissime suscepi: optabam enim solito etiam ardentius statum tuum prosperum audire, quod amoris comites, zelus et timor, per absentiam crescunt. Angebar autem, et turbatum erat cor meum; quoniam et turbatum te discessisse noveram, et hos, qui turbationi tuæ materiam præbuerant, nefarii voti compotes videbam sub oculis meis velut triumphaliter obversari, quod et te in exilium pepulissent, et me præsentia oris tui convictuque sobrio ac delectabili spoliassent. Terruerant quoque me visa mea, et somniorum imagines, quæ turbolentæ miris modis et infestæ, semel et iterum animam dormientis impleverant. Non quod ignorarem somniis temere non habendam fidem; sed sic est. Hoc iter ingressus sum; iter dico vitæ huius labentis ad mortem; in quo et æstuare oportet et algere: et famem, et sitim, et somnum, et somnii minas, atque ambages et quietem turbidam sentire, denique multa pati, donec illa dies expectata piis, formidata nocentibus, mortalem hunc nos exuat amictum, et animos nitentes ad supera de compedibus tandem huius caliginosæ stationis eripiat. Interea fateor (nec longa via est), passionum insultibus, quidquid de his aut sedandis aut tollendis philosophi disputent, quidquid in se alii sentiant, adhuc valde sum obnoxius. Hæc mihi nascenti lex cum cor-

pore data est, ut ex eius consortio multa patiar, aliter non passurus. Secretorum naturæ conscius Poeta, ubi animabus humanis inesse quemdam igneum vigorem, et cœlestem dixit originem, excipiendo subiunxit:

> Quantum non noxia corpora tardant,
> Terrenique hebetant artus moribundaque membra:
> Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque, nec auras
> Respiciunt clausæ tenebris et carcere cæco.

Sic eram igitur admirans, quod de te, post digressum tuum, aures meas nullus rumor impulerat; dum ecce litteræ tuæ mihi oblatæ sunt. Agnovi signum, et iam securior legi. Cæterum, quia nuntius mirum in modum festinabat, et res pluribus verbis egere videbatur, responsionem distuli in diem alterum; quam iam hinc tripartitam fore prævideo, quod tua quoque de rebus variis triplex est querela. Unum, quod breviter dici poterat, non fuit consilium differre; me scilicet peccatorum meorum nodis implicitum, nondum in portum potuisse confugere; sed in eadem tempestate, qua me discedens reliquisti, iactatum fluctibus hærere, nequidquam sæpe retentantem vela facere, si quis meus ventus ab occidente consurgeret; hoc tamen solo lætum et Deo gratias agentem, quod te saltem per multos labores evasisse video, quodque navicula tua ex iisdem periculis veniens, aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo. Deinceps expeditior casibus meis occurram, quod et consequendi desiderium ingessit, et geminæ solicitudinis dimidia parte liberatus sum. Vale.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ S. P. D.

Amicitiæ haud absentiam officere.

Sperabam ex te magnificum aliquid audire. Sapientia enim tua iam pridem mihi videbatur finem impositura querimoniis, quibus stolidum vulgus et ingratum personat. Longe vero fallebar, ut video; atque utinam submissum liceret ab alio suspicari, et non propriis tuis digitis querulum illud chirographum constaret, in quo rem unam exiguam multis verbis pene muliebriter deplorasti, cuius lamentationis summa est: te acerrime atque inconsolabiliter doluisse, quod huius exoptatissimi atque optimi ducis nostri, meamque et amicorum faciem videre desieris. Motum te de digressu subito turbatumque non dubito: mansuetudinem namque animi, et suavitatem morum tuorum novi, qui omnino cum ulla severitate aut habitu mentis asperiore non conveniunt. Unde tamen hic tam immodicus dolor, non intelligo. Innumerabiles causæ segregant amicos, amicitiam veram nullæ, qua præsente, amicus absens esse non poterit; quantum enim locorum intervallis ab amicorum conversatione disiungimur, tantum absentiæ detrimentum assidua commemoratione discutimus; cuius si tanta vis est ut, morte superata, defunctos etiam amicos pro viventibus celebremus; quod post obitum iunioris Africani, sapientissimo et omnium Romanorum in amicitia gloriosissimo viro Lælio docente, didicimus; quid tam magnum est, si, absentia similiter victa, longe positos amicorum

vultus pro præsentibus habeamus? Apud Poetam scriptum est: *Hærent infixi pectore vultus verbaque;* et iterum: *Absentem absens auditque videtque.* Ergo insanus et obscœnus amor hoc poterit, pius ac sobrius non poterit? Imo vero multo amplius eodem poeta dicente:

> Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
> Et freta destituent nudos in litore pisces;
> Ante, pererratis amborum finibûs, exul,
> Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim,
> Quam nostro illius labatur pectore vultus.

Lælius ipse de amicissimo viro loquens, vide quibus verbis utatur: *Virtutem,* inquit, *illius viri amavi, quæ extincta non est.* Tu quare non dicis: virtutem illius aut illorum amo, quæ absens aut longinqua non est, sed ante oculos meos omni tempore versatur, et in honore semper erit apud me? At iucundissimum est, amicos præsentes habere, intueri frontem atque oculos, vivis eos vocibus alloqui, et colloquentium admotis auribus verba percipere. Neque enim, quia in hac re poeticis testimoniis uti vacat, sine quadam animi dulcedine legimus, Anchisen filii occursu alacrem, tensis ad cœlum palmis et profusis lacrimis, dicere:

> Datur ora tueri,
> Nate, tua; et notas audire ac reddere voces.

Nec ego quidem adversor, dulcissimam esse præsentiam amicorum: quis enim hoc negaverit, nisi inhumanus idem ac ferus? Sed nec tu mihi negabis, absentiam quoque suas habere voluptates, nisi totam fortassis amicitiæ pulchritudinem, quæ latissime patet, ad oculos solos restringimus, et a sede eius, quæ est in animo,

sevocamus. Quod si fieri cœperit, angustissima quidem area restabit, ubi se amicorum caritas oblectet. Ut enim mortem, ut carcerem, ut ægritudines, ut peregrinationes seu necessarias seu voluntarias, sileam; quis quotidianas naturæ necessitates, somnum, famem, sitim, æstus, algores, lassitudines; quis studiorum et aliarum rerum occupationes innumeras explicet, quibus etiam in eadem domo, ne dicam urbe, degentium, nec vultus aspicere, nec semper voces audire permittimur? Ita ævi brevissimi reperitur amicitia; quam longissimæ vitæ non æquævam modo, sed, ut dixi, superstitem esse decuerat. Quis autem locus in amicitia relinqueretur Appio cæco? cæteros enim in eadem conditione positos taceo. Ille mihi primus occurrit, quem omnino credibile non est, quod oculos non habuerit, nec amicos habuisse, qui universæ reipublicæ talis fuerit amicus. Quid est ergo quod tantopere lugeas absentiam, quasi hæc tibi possit amicitiam subripere, cum nihil illa in hac neque cæteris rebus tuis, nisi quantum tu sibi permiseris, possit? Memento potius, quæso, non quam longe sis corpore (quamvis quid longinquum videri potest in hac puncti unius brevitate, cuius nos homines vix integram particulam incolimus?); sed esse in tua potestate, ut animo et cogitationibus præsens sis. Hoc igitur uno, quo potes, modo nos iugiter aspice: litterarum identidem frequenti commercio te ipsum nobis ostende. Vale.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ S. P. D.

De futuris expectationem amputandam.

Molestissimam moram traxisse te Nicææ indignando describis, per mensem integrum expectantem aliquam navem, quæ te in Italiam perferret. Atqui in Italia tunc eras, dum ad Italiam suspirabas: ita dico, si, quod poetis atque cosmographis placet, Italiæ terminus Varus est, intra quem, a parte Italiæ, civitas illa sedet. Sed utique de re constat: interiorem Italiam in animo habebas, et, pro Italia, Romam dicere voluisti. Sentio iam morbi huius originem: expectationibus enim talibus plena esse solet adolescentia, quarum illi ætati qualis qualis venia debetur. Senectuti autem, quæ omnes spes suas iam post tergum spectare debet, omnis longa vitæ huius et anxia expectatio fœda est. Tu itaque senior, de te videris: ego iunior de me loquor, qui, adolescentia iam exacta, ætatem tuam adhuc longe, si quid hic longum est, ante me video. Cæterum, quo rarius passionis huiusmodi molestiàs experior, eo frequentius veteris mali reliquias incuso, eoque certius intelligo, virum provectum, nec præsentibus frangi, nec futuris angi, sed utrumque tempus æqua fronte despicere, et quidquid secum vel attulit, vel præmisit, parvipendere. Præsentia taceo, quoniam sermonem de futuris institui, quæ mentes hominum vanis expectationibus suspendunt, et in quibus, nisi fallor, ridiculosius erratur. Expectans alius peregrinæ navis adventum,

totis diebus undas prospicit, ut est apud Lucanum:

> fluitantia longe
> Semper prima videns venientis vela carinæ.

Alius iam iam moturus a litore, serenam cœli tranquillitatem votis omnibus exposcit. Iste nulli honesto negocio intentus, id agit semper quod agebat olim classis Iliacæ magister: surgit enim impiger, et, ut ait Virgilius,

> omnes
> Explorat ventos, atque auribus aera captat,
> Sidera cuncta notans tacito labentia cœlo.

Alter beati senis hærens tabulis, segnem mortem increpitat; alter nuptias, aut partum coniugis; amicæ noctem alter expectans, dies, horas, momentaque dinumerat. Quid multa? Meministi, credo, in Philologia nostra, quam ob id solum ut curas tibi iocis excuterem scripsi, quid Tranquillinus noster ait:

> Maior pars hominum expectando moritur.

Ita est: paucissimos invenies qui non toti ex incerto pendeant. Alexander Macedo, Iulius Cæsar, multique alii vel nostri vel externi duces, quam multa parantes ab hac luce subtracti sunt, et mediis eorum conatibus mors occurrit, tanto, ut mihi quidem videtur, difficilior, quanto insperatior? Hinc est quod idem ille Iulius Cæsar, fragili carina in ancipiti tempestate deprehensus, cum mortem timere cœpisset, hoc unum videtur lamentari, quod

> ingentes abruperit actus
> Festinata dies fatis.

Noverat Poeta quid maxime tali viro aut molestum

fuisset in eo statu, aut esse debuisset; idque potissimum querelis inseruit. Una est autem adversus hunc morbum medicina, primo gustu fortassis amarior, haustu autem et dulcis et placida: animum a terrenis abducere, si fieri potest; sin minus, avellere atque extirpare radicitus. Quamvis enim hoc plerumque cum dolore et offensione sensuum fiat; raro tamen, ut vides, amissa salus corporis absque molestia restauratur: quanto minus animæ salus, in quam et vehementiores morbi, et frequentiores incidunt? Hoc igitur fac; et præsenti lætus, nulla futuri temporis expectatione torqueberis. In Italiam, inquis, transire volo; navim expecto, vel quietum mare. Sic dices, si cor tuum rebus mundanis adhuc visco consuetæ delectationis inhæret. At si sursum nititur, dices: in Italiam transire volo; quid enim magis expediat novit Deus, homines ignorant. Navim aliquam, sed non minus aliquem expecto, qui navim non venturam nuntiet: et utrumque rumorem æquis auribus excipiam. Sed habeo, inquies, in Italia magnum aliquid agere. Iam si quid tibi philosophiæ studium contulit, vides, ut arbitror, quod extra Italiam geri nequit, magnum esse non posse. Quotiens me ad unum locum coarctaveris, desinet esse magnus conatus, qui inter angustias cogitur. Sed volo in Italia saltem mori, et patria tellure contegi cupio. Qui hæc dicit adhuc Italicus est, vir magnanimus nondum est. Quid enim puerilius quam curam gerere, ubi capillorum et unguium purgamenta, ubi sanguinis supervacui vasculum deponas? ubi ipse iaceas non curare? Certe, si corpus consideras, tua nihil interest ubi sit res a te olim possessa, nunc autem derelicta, si pateris; si reluctaris,

ablata: si vero animum respicis, nullus eum locus stringit aut laxat angustus: et sive ad cœlum ascendendum, sive ad inferos descendendum sit, undecumque discedat, unus est labor. Sed dulce est suorum manibus sepeliri. Quædam dulcia facit non insitus sapor, sed corruptus manducantium gustus. Quid dulce dicitis aut nihil sentienti, aut omne huiusmodi obsequium contemnenti? Una omnium est, ut ad propositum redeam, expectantium conditio; dum ventura prospiciunt, quæ sunt ante oculos non vident; damnum certum sub ambigua spe. Hæc quidem utique transeunt: illa autem raro plena fide succedunt. Adde, quod vel supervacua fere sunt vel damnosa, et in caput nostrum recasura quæ cupimus; ut sicut sæpe reiecta indignatio, sic ad libitum provecta, vel fastidium, vel improvisa pernicies sequatur. Abduc igitur omnem spem, omne desiderium averte ab his fallacibus bonis. Incipe unum solum, et verum, et summum bonum optare, si tamen usque ad hanc ætatem rem apprime necessariam distulisti. Tunc discurrendi libido cessabit, et odium longioris moræ: tum vero non modo Nicææ, sed (si ita sors tulerit) inter Libycas Syrtes sine molestia stabis, rebus tuis contentus, nihilque aliud requirens. Dicet aliquis: numquid illud saltem unum, quod memoras, bonum expectandum erit, ut præsens præsenti gaudio desiderantem animam impleat? Minime. Si enim plene desideras, si sancte, si sobrie (aliter quippe tanta res optari non potest) iam quod petebas tecum est. Intus in anima illum quem diligis quære, et invenies; non est, ut eo potiaris, exterius evagandum. Et si quid forte restat adhuc, quod amplius velis aut cu-

mulatius expectes, erit expectatio illa suavis et iucunda. Qui ad hanc regulam se formabit, lætus e cunctis mortalibus, quotiens, exacta luce, cubiculum intrabit, de præterito quidem dicere poterit securus Virgilianum illud a Seneca relatum:

> Vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi;

et de futuro illud Horatianum:

> cras vel atra
> Nube polum pater occupato,
> Vel sole puro:

nec unquam, venturi studio præsentia oblitus, aut sibi aut aliis inutiliter ætatem aget. Vale.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ S. P. D.

De fortitudine in adversis.

Querelarum tuarum vocibus plenus sum: iam res ad fastidium inclinat, iam mollitiem tuam ferre non valeo. Neque enim aliter quam si in hanc vitam nuper intrasses, ad occursum rei cuiuslibet expavescis. Pudeat inter lamenta senescere: imo vero pudeat olim senem pueriliter lamentari. Puerorum est ad omnia quæ viderint obstupescere; quippe quibus nova et admiranda sunt omnia. Senibus, præsertim eruditis, nihil novum aut inopinatum evenire solet; nihil itaque stupendum, nihil deplorandum. Unde igitur tot querelæ

de rebus assiduis, et secundum naturæ statuta fluentibus? Portenta movent animas interdum. Si bicipitem puerum, si quadrimanum vides, miraris: imbrem lapideum, bovis verba, mulæ partum in annalibus legimus; quotidiana despicimus. Tu quid vidisti, propter quod nunc totus in admirationem et lamenta conversus sis? Admirando quidem, admirationem tuam cogis ut admirer. Non tam graviter in alio ferrem immoderatum hunc stuporem. Qui totiens mare transisti, totiens e mediis periculis enatasti, totiens e faucibus mortis ereptus es, admirando et fortunam tuam accusando, describis passum te maris magnam, et (ut satyrici verbo utar) poeticam tempestatem; atque ad litus, unde discesseras, flatu contrario impellente, relatum. Hanc tu maris iniuriam existimas? Natura est. Digniorem querelæ causam præferres, si vel illud tibi contigisset quod quondam cæsarea classis inter Italiam Græciamque sustinuit; quando per Hadriaticum mare, glaciali velut torpore constrictum, cursum expedire non valuit. Vel illud quod, terra sub pedibus tremente, Pompeianus exercitus tulit in Libya, ubi

nullus potuit consistere miles
Instabilis, raptis etiam, quas calcat, arenis.

Nunc vero, si per terram rigidos lapides aut tumentes colles, si per mare fluctus inconstantiam pertulisti, nihil est quid lamenteris, tamquam iniuriosa tibi fuerint elementa, quod naturæ potius suæ paruerint, quam voluntati tuæ. Altera litterarum tuarum pars non minus delicate ac flebiliter, te, cum iam Pisis applicuisses, in morbum diutinum incidisse memorat, non

aliter quam si, in ætate tam longa, quid morbus esset ignorares. Quomodo autem se adversus mortem præparabit animus, inter hæc quotidiana tam querulus? Sed ne latius effundar (amplissima enim res est et verborum egens), accipe breviter quæcumque de his querelis a me ipso diffusius dici solent. Nimis faciles sumus ad accusandum naturam; nemo deflet quod nascitur; nemo, quod vivit; at, quod egestatem sentit, quod labores patitur, quod senescit, quod ægrotat, quod moritur quisque conqueritur, quasi secundum naturam minus ista, quam illa sint. Et nasci et vivere, et comedere et esurire, et dormire et vigilare, et laborare et senescere, et ægrotare et mori, naturalia sunt; ut nemo his mortalium vacet, nisi cui forte senescendi necessitatem, laborumque molestias et ægritudinum, necessitas mortis præcipitata remiserit. Quid igitur inutiles querelas effundimus? An, quia nobis solis ista contingunt, solis nobis lugere permisimus? An, quia omnibus, cunctorum simul in nos lamenta transfundimus et, velut humani generis procuratores, naturam accusamus immeritam? Odiosum sane negocium et importunum. Illa enim mitissima; nos beneficia eius per impatientiam exacerbavimus, in parentem optimam ingrati, in nosmetipsos impii. Oro itaque, pater amantissime, et, si ætatem hanc non dedecet, etiam consulo (*sic*), ut quidquid evenerit, inducamus in animum ferre fortiter, ferre moderate, ferre sine eiulationibus et sine ulla lamentatione muliebri. Habuimus enim deliberandi, et, gratias Christo, habemus adhuc deliberata exequendi spatium: et, licet vulgus insaniat, sunt tamen nobis aliquanto magis sobrii consultores,

quorum potius monitis obsequendum est. Nec te moveat vita mea, quotiens epistolas meas legis, nec in frontem respexeris ista suadentis. Vidisti enim interdum pallentem medicum, qui suam non poterat, alterius ægritudinem curare. Vale.

EPISTOLA IX.

FRANCISCUS PETRARCA IACOBO COLUMNÆ EPISCOPO LOMBERIENSI S. P. D.

Accusationes diversas a se amovet, eamque præsertim, quod ficto amore se laborare simulet. Laudat Urbem Romam.

Semisopitum epistolæ tuæ clamor excitat, quam, iocosis refertam conviciis, lætus ridensque perlegi. Et, ut primum venienti iaculo prius occurram, vide, quæso, pater optime, de multis quæ contra me colligis, quantum ab intentione tua prima etiam scribentis verba discordent. Mirari solitum te ais, quod mundum in ætate adhuc tenera sic artificiose decipiam, ut scilicet ars hæc sit tam experientiæ, quam naturæ. Panegyricum plurium certe verborum, sed minime amplioris gloriæ cecinisse mihi poteras. Mundus, deceptor generis humani, tot vitam laqueis implicitam quam amaræ dulcedinis aspersione commendet, novit quisque apertis oculis iter hoc agit: cuius et nos fraudibus de industria favemus, studioseque, ut ipsi nobis ignoti simus, adversus Apollinis consilium laboramus. Hunc superbia inflat sub spem magni et excelsi animi; illum

malitia et fraus, et quidquid prudentiæ proximum videtur, sub amictu finitimæ virtutis infatuat. Ille se fortem putat, inhumanus et ferox; hic se humilem vocat, timidus et imbellis. Est et quem titulo frugalitatis avaritia sollicitet, et quem prodigalitas specie largitatis exhauriat. Personata sunt vitia; et immania monstra formosis sub pellibus delitescunt. Accedit delectabilium, sed transiturarum, imo vero transeuntium ac fugientium rerum turba. Ambitio honorem nobis et plausum, aurasque vulgares; luxuria blandas et varias voluptates; pecunia plurimarum rerum sufficientiam ostentat. Nullus hamus sine esca; nullus sine visco ramus; nullus laqueus sine spe. Accedit humana cupiditas præceps inopsque consilii, et falli facilis, et insidiis oportuna. In hoc igitur ancipiti, et lubrico, et suspecto itinere si quem forte tam cautum vel natura vel studium fecisset, ut, mundi fraudibus elusis, mundum ipse deciperet, frontem scilicet ostendens populo similem, tota intus mente dissimilis; quem tu hunc virum diceres? Hunc tamen ubi quærimus? Et natura optima, et ætate solida simul ac sobria opus est, et alienorum casuum observatione solicita. Tu tamen hoc mihi nomen imponis: immensum quidem, modo non irrideas. Quod si hodie verum non est, Deum oro, qui potens est etiam ab inferis excitare, ut verum fiat antequam moriar. Sed quo hinc iocando progrederis, multos, fictionibus meis, opiniones de me concepisse magnificas? Fuit ars hæc, fateor, quibusdam ex illustribus viris, ut, ingenio quodam, veras virtutes mirantibus *imponerent*. Hinc et Numæ Pompilio divini colloquii, et Publio Africano divinæ etiam stirpis fama quæsita est. Mihi ars ea non

competit; nihil habeo quod ostentem; et tamen nescio quis me ab incunabulis supervacuus fati favor insequitur. Notior sum quam velim; et scio de me, quantuluscumque sim, in utramvis partem multa iactari; quibus ego nec deprimor nec attollor. Scio populi totidem fere mendacia esse, quot verba. Et hæc quidem hactenus; neque enim ut turbæ displiceam magnopere laborandum est. Necdum desinit urbanitas tua; dicis, me non modo vulgus insulsum, sed cœlum ipsum fictionibus tentare: itaque Augustinum et eius libros simulata quadam benevolentia complexum; re autem vera a poetis et philosophis non avelli. Quid autem inde divellerer, ubi ipsum Augustinum inhærentem vides? Quod nisi ita esset, nunquam libros de civitate Dei, ut reliquos sileam, tanta philosophorum et poetarum calce fundasset; nunquam tantis oratorum ac historicorum coloribus exornasset. Nec mirum: nunquam enim in somniis ad tribunal æterni iudicis tractus accesserat Augustinus meus, sicut Hieronymus tuus: nunquam exprobrari sibi ciceronianum morem audierat: quod cum audisset Hieronymus, fidemque dedisset nunquam amplius libros gentilium attingere, quam diligenter ab omnibus, sed a Cicerone præsertim abstinuerit, nosti. Augustinum vero, cui nullo somnio interdictum erat, non solum familiariter illis uti non puduit, sed ingenue etiam fateri, se in libris Platonicorum magnam fidei nostræ partem invenisse; et ex libro Ciceronis, qui vocatur *Hortensius*, mutatione mirabili, ab omni spe fallaci, et ab inutilibus discordantium sectarum contentionibus aversum, ad solius veritatis studium fuisse conversum, et sic lectione libri illius inflammatum, ut, mutatis affectibus

et abiectis voluptatibus, volare altius inceperit. O virum ineffabilem, dignumque quem Cicero ipse pro rostris laudet, cuique publice grates agat, quod inter tam multos ingratos, unus velit esse gratissimus! O virum magnifice humilem, et humiliter excelsum! non qui alienis plumis ornatus auctoribus his insultet; sed qui iam Christianæ religionis fluitantem puppim inter hæreticorum scopulos agens, præsentisque magnitudinis sine arrogantia sibi conscius, veritatem primordiorum suorum et adolescentiæ rudimenta commemoret, et, doctor tantus Ecclesiæ, non erubescat ducatum Arpinatis hominis, licet alio tendentis. Cur autem erubesceret? Nemo dux spernendus est, qui viam salutis ostendit. Quid ergo studio veritatis obesse potest vel Plato vel Cicero? Quorum alterius schola fidem veracem non modo non impugnat, sed docet et prædicat; alterius libri recti ad illam itineris duces sunt? Eadem et de aliis dici possent, sed piget in re notissima testes supervacuos conquirere. Nec tamen ideo negaverim, multa apud illos esse, quæ vitari oporteat: cum et apud nostros quædam sint periculosa incautis, et Augustinus ipse, in quodam operoso volumine, de uberrima messe studiorum suorum internascentis erroris lolium proprio pollice decerpat. Quid ergo? Rara lectio est quæ periculo vacet, nisi legenti lux divinæ veritatis affulserit, quid sequendum declinandumve docens. Illa autem duce, secura sunt omnia; et quæ nocere poterant, iam Syrtibus et Charybdi, aut famosis in alto scopulis notiora sunt. Ut vero iam tandem huic lascivæ calumniæ finis fiat, verone an falso Augustinum animo complectar, ipse novit. Etenim, ubi nec fallere vult quisquam, nec

falli potest, unde devia vitæ meæ erroresque cernentem, misereri arbitror (præsertim si adolescentiæ suæ meminit, quam vagam et aberrantem miseratus Omnipotens retraxit ad rectum iter, et nunc, pro arenosis Africæ litoribus, ubi aliquandiu noxie delectatus vergebat ad mortem, æterne frondentis Ierusalem sine fine municipem esse dedit), inde mihi favet, inde me diligit. Quid enim dubitem, cum audiam in eo libro, quem de Vera Religione conscripsit, eum spe firmissima dicentem: *Quisquis Angelorum Deum diligit, certus sum quod me diligit?* Si enim ille, contemplatione communis Dei, angelicum amorem sibi promittere non metuit, cum sit homo; audebo et ego, qui homo sum, amorem humanum animæ illius sacratissimæ, quæ nunc cœlo fruitur, sperare. Sed enim novis hic salibus aspergor. Ais enim, mihi physica etiam nunc et poetica ruminanti Augustini dicta, quasi quædam somnia videri. Melius dixisses: illa relegenti, totam mihi vitam meam nihil videri aliud quam leve somnium, fugacissimumque phantasma. Itaque lectione illa excitor interdum, velut e somno gravissimo; sed, urgente mortalitatis sarcina, palpebræ rursus coeunt; et iterum expergiscor, et iterum obdormio. Voluntates meæ fluctuant, et desideria discordant, et discordando me lacerant. Sic adversus interiorem hominem exterior pugnat:

> Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra;
> Nec mora, nec requies:

et ni Pater æternus, voce prælia dirimens, fessum Dareta de manibus Entelli ardentis eripiat, vincet exte-

rior. Quid multa? Adhuc de fine sum incertus, vivoque in spe ad victorem mortis exclamans:

> Eripe me his, invicte, malis;
> Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
> Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.

Sed nihil iocis lentius, nihil flexibilius: quocumque traxeris, sequuntur. Quid ergo ais, finxisse me mihi speciosum Laureæ nomen, ut esset et de qua ego loquerer, et propter quam de me multi loquerentur; re autem vera in animo meo Lauream nihil esse, nisi illam poeticam, ad quam aspirare me, longum et indefessum studium testatur; de hac autem spirante Laurea, cuius forma captus videor, manu facta esse omnia, ficta carmina, simulata suspiria? In hoc uno vere utinam iocareris! simulatio esset utinam et non furor! Sed, crede mihi, nemo sine magno labore diu simulat: laborare autem gratis, ut insanus videaris, insania summa est. Adde, quod ægritudinem gestibus imitari benevalentes possumus, verum pallorem simulare non possumus. Tibi pallor, tibi labor meus notus est: itaque magis vereor, ne tu illa festivitate Socratica, quam ironiam vocant, quo in genere ne Socrati quidem cedis, morbo meo insultes. Sed expecta; ulcus hoc cum tempore maturescet; verumque fiet in me ciceronianum illud: dies vulnerat, dies medetur. Atque adversus hanc simulatam, ut vocas, Lauream, simulatus ille mihi etiam Augustinus forte profuerit: multa enim et gravia legendo, multumque meditando, antequam senescam, senex ero. Quis autem erit facetiarum modus? Ubi desines? Quid ais, tentatum te quoque fictionibus

meis, ac prope delusum, immo vero delusum, aliquandiu expectasse me Romæ, simulantem ingens veniendi teque revidendi desiderium; tandem (quod spectatores callidi in circulatorum præstigiis solent) aperienti tibi oculos, et in artes meas profundius intendenti, omnem ingenii mei scenam patuisse? Deus bone, quid hoc est? Calumniando tu quidem facies ut magus sim. Iam Zoroaster videri mihi incipio, repertor magiæ, sive unus suorum; esto: sim Dardanus, vel Damigeron, vel Apollo, vel alius, si quem ars ea notiorem fecit. Parum ne præstigii est, præstigiatorem verbo facere? Sed iam satis superque iocum traximus. Serio velim mihi respondeas. Cesset quamvis ardor faciem tuam videndi, quem laboriosissime in quartum annum iam protraxi, dum cogito, ecce ille cras aderit, ecce tu postridie movebis. Excidat quidem curarum non mediocris cumulus, quem cum nullo mortalium, nisi tecum, æquo animo partirer. Quiescat affectus cernendi præclarissimum patrem tuum, magnanimos fratres, honestissimas sorores, exoptatos amicorum vultus; quanti demum æstimaturum reris, mœnia Urbis et colles, et, ut ait Virgilius, — Tuscum Tiberim et Romana palatia — cernere? Credi non posset quantum urbem illam, desertam quamvis et veteris effigiem Romæ, spectare cupiam, quam nunquam vidi; ubi segnitiem meam (si tamen segnities et non necessitas fuit) incuso. Exultare mihi videtur Seneca ad Lucilium scribens ex ipsa villa Scipionis Africani, nec modicum ducit, vidisse locum ubi ille vir tantus exulaverat, ubi negata patriæ ossa reliquerat. Quod si contigit hispano homini, quid me hominem italicum sentire putas? Non de villa Literni, aut de

Scipionis sepulchro, sed de Urbe Roma, ubi Scipio natus est, ubi educatus, ubi victor idem et reus pari gloria triumphavit; ubi non unus ille, sed innumerabiles vixerunt viri, quos nunquam fama tacitura est. De civitate, inquam, illa, cui nulla similis fuit, nulla futura est; quæ civitas regum etiam ab hoste dicta est; de cuius populo scriptum legimus: *magna est fortuna populi Romani, magnum et terribile nomen;* cuius sine exemplo magnitudinem, atque incomparabilem monarchiam futuram præsentemque divini cecinerunt vates. Neque ego nunc Romanas prosequor laudes: maior res est, quam ut possit a transcurrente tractari. Sed hæc cursim attigi ut intelligeres non parvipendere me reginæ urbis aspectum, de qua infinita perlegi, et ipse multa iam scripsi, plura forte scripturus, nisi primordia mea præcipitata dies mortis abrumpat. Finge me his nequaquam tangi; quam dulce tamen est christiano animo urbem cernere, cœli instar in terris, sacrosanctis martyrum nervis atque ossibus consertam, et veri testium preciosa cæde respersam? Videre verendam populis Salvatoris imaginem, et in saxo durissimo æternum gentibus adoranda vestigia? ubi ad litteram, luce clarius, impletum cernitur illud Isaiæ: *Et venient ad te curvi filii eorum qui humiliaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi.* Circuire sanctorum tumulos, vagari per Apostolorum atria, melioribus iam curis comitantibus, et inquieta solicitudine vitæ præsentis in litore Massiliæ destituta. Quæ cum ita sint, quid me segnem vocas, cum scias quod iter meum ex alieno pendet arbitrio? Ego me ipsum tibi dederam: parvum quidem sed perpetuum munus: tu

me alteri parere voluisti: si alter proprie dicitur talis et tam unanimis germanus. Nihil hic mihi conscius sum: si culpa est, vel tibi parce, vel fratri. In extrema litterarum parte, veritus forte ne lepidissimis iocis tuis offenderer (solet enim leonis, quantumlibet blanda, contrectatio animantia parva perterrere), suaveolentis unguenti drachmam adhibes ubi pupugisse videbare; dum me ad te amandum, imo vero ad tibi reddendas amoris vices, prædulciter cohortaris. Quid dicam? Multa loqui non magis dolore, quam gaudio præpedimur: hoc unum, me tacente, non ignoras. Usque adeo saxeus non sum, ut ad tam debitum amorem sit mihi necessarius hortator: atque utinam in amando non magis fræno, quam calcaribus egerem! tranquillior iuventa sequeretur. Hoc saltem, oro, ne finxisse me fingas. Vale.

Avin. XII Kal. Ianuarii.

EPISTOLA X.

FRANCISCUS PETRARCA AGAPITO COLUMNÆ S. P. D.

Mortale genus semper in peius ruere.

Non miror in te, quod in omnibus stupeo, in me autem queror et lugeo. Publicum malum est. Quæ negligi sine periculo poterant, certatim quærimus; quod apprime curandum erat, publice negligitur. Quam fertilis ager, quam domus composita, quam obsequiosus servus, quam solicitus procurator, quam splendida vestis, quam nitidus equus, quam pulchra uxor, quam nostri corporis ornata superficies, omnes curamus: quam

pulcher et ornatus animus curat nemo, nec se curaturum spondet, aut sperat; sed quod primum esse debuerat differimus ad extrema.

> O cives cives, quærenda pecunia primum;
> Virtus post nummos.

Sic est hodie, sic erat Flacci sæculo, sic erit temporibus pronepotum, nisi forte meliora de posteris auguramur. Utinam id quidem sperare possemus! Sed ut res eunt, in dies peiora coniicio; quamvis iam peiora vix possim nedum timere, sed fingere. Certe sic vivitur, eoque criminum ac furorum ventum est, ut procedi ulterius sine publico præcipitio non possit. Nunc, nunc impletum est, quod ante tempus dixerat satyricus: *omne in præcipiti vitium stetit.* Enitimur tamen pro viribus, ut semper aliquid accedat insaniæ: nec unquam a maioribus traditæ licentiæ finibus contenti erimus: nunquam committemus ut mentitus videatur Horatius, ubi ait:

> Ætas parentum, peior avis, tulit
> Nos nequiores, mox daturos,
> Progeniem vitiosiorem?

Et ut in tempus aliud graviorem hanc querimoniam differamus, insistentes cœpto, semper verissimum faciemus quod M. Varroni, viro longe doctissimo, visum est. Quoniam, si duodecimam curæ partem, quam impendimus ut pistor bonum nobis panem faciat, impendissemus in nobis, ipsi iam pridem boni essemus; ut de anulis, de calceis, de calamistris sileam. Sic est procul dubio; sic erit semper: curabuntur supervacua, semper necessaria negligentur. In litteris tamen tuis,

clarissime vir, unum de te bonæ spei pignus habeo. Videris mihi vim pati, et, qui proximus ad salutem gradus est, statum tuæ mentis agnoscere. Videris mihi, indignatione magnifica, cum primum se facultas obtulerit, ex his compedibus evasurus. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, Kal. Maii.

EPISTOLA XI.

FRANCISCUS PETRARCA AGAPITO COLUMNÆ S. P. D.

Secum cœnatum invitat.

Ad cœnam expectatus venies, memorque non hic Cupedinarium forum esse. Poeticum tibi convivium præsto est: ideoque non Iuvenalis aut Flacci, sed quale a Virgilio pastorale describitur:

Mitia poma,
Castaneæ molles, et pressi copia lactis.

Cætera duriora; inelaboratum ac rigidum panem, fortuitum leporem, aut peregrinam gruem; idque perraro; et callum fortassis apri rancidioris invenies. Quid multa? neque locorum nec victus asperitas ignota est tibi. Itaque non pedibus tantum, sed, ut facete plautinus Parasitus ait, calceatis dentibus ut venias admoneo. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, Idibus Ianuariis.

EPISTOLA XII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Se ad montem Caprarum, quem describit, pervenisse.

Peropportunum curis meis locum, si non alio properaret animus, nactus sum in regione romana. Caprarum mons dictus est olim, credo, quod silvestribus virgultis obsessus, capris, quam hominibus, frequentior haberetur. Paulatim cognitus loci situs, et spectata fertilitas, habitatores aliquot sponte contraxit, a quibus arx eminenti satis tumulo fundata; et domorum quantum collis angustus patitur, adhuc vetus caprarum vocabulum non amisit. Locus ignobilis fama, nobilioribus cingitur locis. Est hinc Soracte mons, Silvestro clarus incola; sed et ante Silvestrum poetarum carminibus illustris: hinc Cimini cum monte lacus, quorum meminit Virgilius: hinc Sutrium, quod nonnisi duobus passuum millibus abest, sedes Cereri gratissima, et vetus (ut perhibent) Saturni colonia. Campus ostenditur non longe a muris, ubi primum in Italia frumenti semen ab advena rege iactum dicunt, primam messem falce desectam: quo beneficio miraculoque delinitis animis, in partem regni vivens, in opinionem divinitatis vita functus, favore hominum exceptus, senex rex, et falcifer Deus est. Aer hic, quantum breve tempus ostendit, saluberrimus. Hinc, illinc, colles innumeri, altitudine nec accessu difficili, et expedita prospectui. Inter quos, et umbrosa laterum convexa, et opaca circum antra subsidunt. Undique submovendis solibus

frondosum nemus erigitur, nisi quod ad aquilonem collis humilior apricum aperit sinum, mellificis apibus floream stationem; fontes aquarum dulcium imis vallibus obstrepunt; cervi, damæ, capreoli et feri nemorum greges apertis vagantur collibus; omne volucrum genus vel undis vel ramis immurmurat. Nam boum, et omnis mansueti pecoris armenta, et humani laboris fructus, Bacchi dulcedinem, et Cereris ubertatem, ad hæc et illa naturæ dona, vicinos lacus ac flumina et non longinquum mare, prætereo. Pax una, quonam gentis crimine, quibus cœli legibus, quo fato, seu qua siderum vi ab his terris exulet, ignoro. Quid enim putas? Pastor armatus silvis invigilat, non tam lupos metuens quam raptores. Loricatus arator, hastam ad usum rustici pugionis invertens, recusantis bovis terga solicitat. Auceps retia clypeo tegit: et piscator hamis fallacibus hærentem escam rigido mucrone suspendit; quodque ridiculum dixeris, aquam e puteo petiturus, rubiginosam galeam sordido fune connectit. Denique nihil sine armis hic agitur. Quis ille pernox ululatus vigilum in mœnibus, quæ voces ad arma conclamantium, quæ mihi in sonorum locum, quos blandis e fidibus exprimere consueveram, successere? Nihil incolis harum regionum inter se aut tutum videas, aut pacatum audias, aut humanum sentias, sed bellum et odia et operibus dæmonum cuncta simillima. His in locis, pater inclyte, inter volentem ac nolentem dubius iam sextum decimum diem ago, et, quantum potest in rebus omnibus consuetudo, fragore militum et stridore lituum cæteris in arcem concurrentibus, me sæpe per hos colles vagum videas, atque aliquid quod po-

steritatem mihi conciliet assidue meditantem. Omnes me cum admiratione respiciunt ociosum, intrepidum et inermem. Contra ego omnes admiror pavidos, solicitos, et armatos. Hæc est humanarum varietas actionum. Quod si forsan interroger, an hinc migrare malim, non facile dixerim ; et ire iuvat, et manere delectat. Ad primum pronior sum : non quod hic molesti quidquam patiar, sed Romam visurus domo moveram. Est autem secundum naturam, ut usque in finem votorum animus non quiescat ; ex quo maxime colorem mihi videtur habuisse opinio illa quæ beatifica visione Dei, in qua consummata felicitas hominis consistit, defunctorum animas tamdiu carituras adstruebat, donec corpora resumpsissent : quod naturaliter non optare non possunt; quamvis illa sententia multorum saniori iudicio victa, et cum auctore suo (da veniam, quæso, qui valde eum, sed non errores eius dilexisti) sepulta iampridem sit. Vale.

EPISTOLA XIIII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

De Urso Anguillariæ Comite, et Hagne Columna coniugibus, hospitibus suis.

In hoc ecce Caprarum, imo vero leonum ac tigridum monte, quolibet agno mitior Ursus iste tuus habitat, Anguillariæ comes, amator pacis, sine bellorum metu : inter bella securus non sine pacis desiderio, hospitalitate secundus nemini, consilio vigens, blande

severus, et rigide benignus in suos, Pieridum familiarissimus, et excellentium ingeniorum mirator elegantissimus ac laudator; et secum non adversum, ut ille, sed conveniens moribus suis nomen sortita, Agnes coniux eius, præclarissima soror tua, de qua, ut de Carthagine Sallustius ait, silere melius puto, quam parum dicere. Sunt enim quædam, quæ nullo melius modo, quam stupore et silentio, laudantur. Horum ex genere soror tua est. Hoc concors et mite par coniugum, ceu rosas aut lilia, totidem notavi inter spineta ac tribulos odiorum: horum suavitate utcumque reliquorum temperatur asperitas. Accessit divinus et singularis vir, Iacobus de Columna, Lomberiensis Episcopus, germanus tuus: ad quem cum adventus mei nuntium præmisissem per litteras, quid me agere vellet interrogans, quoniam, obsidentibus omnes aditus domus tuæ hostibus, non tuto videbar Romam petiturus; rescripsit ille, congratulatus adventui, et expectare iubens: paucisque post diebus, ad septimum kal. Februarii adfuit cum Stephano fratre primogenito, cuius etiam virtus eximia, magna quidem materia vatum est. Neque amplius quam centum armatis equitibus stipatus uterque, non sine spectantium horrore transiverat, cum quingentos, et eo amplius, sub hostium signis esse constaret: sed ea, quæ sæpe bellum conficit, fama ducum iter straverat. Cum his ego nunc generosis spiritibus habito, tanta dulcedine, ut sæpe alibi, quam in terris, esse videar: nec iam Romam magnopere requiram. Ibimus tamen, quamvis denuo dicantur adversarii, reditum in Urbem accuratius obstruxisse. Vale.

EPISTOLA XIV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ S. P. D.

Se urbis Romæ aspectum stupere.

Ab urbe Roma quid expectet, qui tam multa de montibus acceperit? Putabas me grande aliquid scripturum, cum Romam pervenissem. Ingens mihi forsan in posterum scribendi materia oblata est: in præsens nihil est quod inchoare ausim, miraculo rerum tantarum et stuporis mole obrutus. Unum hoc tacitum noluerim. Contra ac tu suspicabaris, accidit. Solebas enim, memini, me a veniendo dehortari, hoc maxime prætextu, ne ruinosæ Urbis aspectu, famæ non respondente atque opinioni meæ ex libris conceptæ, ardor meus ille lentesceret. Ego quoque, quamvis desiderio flagrarem, non invitus differebam, metuens ne quod ipse mihi animo finxeram, extenuarent oculi, et magnis semper nominibus inimica præsentia. Illa vero (mirum dictu!) nihil imminuit, sed auxit omnia. Vere maior fuit Roma, maioresque sunt reliquiæ, quam rebar. Iam non orbem ab hac urbe domitum, sed tam sero domitum miror. Vale.

Romæ, Idibus Martiis. In Capitolio.

EPISTOLA XV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Iohannam et Hagnen Columnas sorores illustrioribus antiquitatis matronis esse comparandas.

Sunt qui Romanorum veteres matronas singulas singulis laudibus attollant: et Lucretiæ quidem pudicitiam adscribunt, Martiæ gravitatem, pium impetum Veturiæ, coniugalis amoris ardorem Porciæ, Claudiæ hilaritatem sobriam, Iuliæ facetias et eloquentiam muliebrem, urbanitatem Cæciliæ, Liviæ maiestatem, Corneliarum alteri generosum robur animi, alteri morum verborumque dulcedinem. Sunt et qui peregrinas suis laudibus prosequantur: honestatem in Penelope, in Artemisia amorem immortalem, in Hypsicratea tolerantiam, in Thomyri fortitudinem, consilium in Thetide, modestiam in Argia, pietatem in Antigone, in Didone constantiam admirantes. Vellem ut ii laudatores veterum, sorores tuas, Iohannam et Agnetem cernerent. Haberent profecto in una domo amplissimam laudandi materiam, neque femineis titulis conquirendis per omnes terras, et per tam multa sæcula vagarentur. Quidquid usquam sparsim quæritur, apud has simul invenitur. Tu vive, non virtute tantum propria, sed magni genitoris gloria, fratrumque concordia, et talium sororum pietate felicissimus. Vale.

Romæ, X Kal. Aprilis.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER TERTIUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

De situ insulæ Thules, seu Thyles.

Perambulanti veterum confinia, accessu quidem aspera, sed amœna dum perveneris, creber scrupulus ingenii pede calcandus est. Hoc sane, quem tu tibi nuper iniectum scribis, ego iampridem premor, quæroque itidem quanam mundi parte Thule sit insula: quæro, sed (ut verum fatear) nec certo indice, nec ad rem ducentibus coniecturis, aut ipsam, aut ullam inveniendi spem invenio. Et hæc tibi, quidem ex ipsis Britannici Oceani litoribus, propinquior (ut fama est) ipsi quam vestigamus insulæ, scribo: profecto unde, vel antiquo litterarum studio, vel nova ac solicita locorum indagine, certius aliquid scribere posse debueram. Ultimam quippe terrarum esse, non ambigitur; hoc Virgilius canit, hoc Seneca, hoc, secutus utrumque, Boetius, hoc omnis denique scriptorum cohors. Illud quoque satis inter multos convenit, in occiduo tractu sitam, quam longissime ab ortu solis et a meridie recessisse. Cæterum nobis, in occidente positis, stimulos addidit ipsa

vicinitas; si ad orientem sita esset, forte non magis Thylen quam Taprobanen curaturis. Cum vero Britanniam et Hiberniam, cunctasque Orcadas in occidentali Oceano ad aquilonem, inque eodem Fortunatas insulas ad Austrum, partim usu, partim assiduo commeantium testimonio, non aliter pene quam ipsam Italiam aut Gallias nosceremus; circumspicere mirarique cœpimus, aliquantoque scrupulosius inquirere, sicubi undis emergeret celebrata hæc omnium litteris insula, quam in nostro Oceano et antiquorum locavit auctoritas, et nunc etiam orientalium populorum, ac totius orbis confirmat opinio. Quid multa? Evenit huic, quod sæpe claris viris accidit: ut ubique sint, quam in patria, notiores. Percontare occidentis accolas: indocti ipsum insulæ nomen ignorant: litteratis utique clarum nomen insulæ est, insula vero non minus ignota, quam vulgo. Mihi quidem de hac re cum Riccardo quondam Anglorum regis cancellario, sermo non ociosus fuit, viro ardentis ingenii nec litterarum inscio: et qui, ut in Britannia genitus atque educatus, abditarumque rerum ab adolescentia supra fidem curiosus, talibus præsertim quæstiunculis enodandis aptissimus videretur. Ille autem, seu quia sic speraret, seu quia puderet ignorantiam fateri (qui mos hodie multorum est, qui non intelligunt, quanta modestiæ laus sit homini nato nec nosse omnia valenti, profiteri ingenue, se nescire quod nesciat), seu forte, quod non suspicor, quia huius mihi arcani notitiam invideret, respondit, certe se dubietati meæ satisfacturum, sed non prius quam ad libros suos, quorum nemo copiosior fuit, in patriam revertisset. Erat enim dum in amicitiam eius incidi, tractandis domini

sui negociis apud Sedem Apostolicam peregrinus; ea scilicet tempestate, qua inter præfatum dominum suum et Francorum regem prima diuturni belli semina pullulabant, quæ cruentam messem postea protulere: nec dum repositæ falces, aut clausa sunt horrea. Sed dum promissor ille meus abiisset, sive nihil inveniens, sive noviter iniuncti pontificalis officii gravi munere distractus, quamvis sæpe litteris interpellatus, expectationi meæ non aliter quam obstinato silentio satisfecit: ita mihi Thyle, amicitia britannica, nihil notior facta est. Post annos vero venit in manus meas libellus de mirabilibus Hiberniæ, a Giraldo quodam aulico Henrici Secundi regis Anglorum, licet tenui rerum stilo, non rudi tamen verborum arte contextus: quem ne totum bibliothecæ nostræ foribus excluderem, brevis quædam ipsius particula promeruit, ubi de hac eadem insula, nostræ similis et operosa dubitatio inserta sit. Itaque similitudo una ingenii mihi totius operis commendavit auctorem. Aliquot ibi scriptorum sententias attingit, quod insularum Oceani, quæ circa Britanniam, quæve inter Arcton et Occasum sunt, extrema sit Thyle: ubi æstivo, nulla nox, brumali contra solstitio, nulla dies: ultra quam pigrum atque concretum iaceat mare. Ad hæc Solinum et Isidorum testes citat: ignotam nihilominus insulam occidenti, nullamque huius vel naturæ vel nominis illic esse confirmat. Ideoque coniecturam sequens, aut famosam, sed fabulosam, insulam existimat: aut infinito ab aliis spatio secretam, nusquam alibi, quam in intimis borealis Oceani secessibus, requirendam: cuius sententiæ adstipulatorem facit Orosium. Poterat et Claudianum, ubi, *Hyperboreo damnatam sidere Thylen*, ait. Hoc ta-

men omisso, rem agit, et ad hunc fere modum ille disputat. Tu testes, quos inducit, examina quam sibi constent, et quanta sit dictis fides intelliges. Ego enim nunc a libris omnibus quam longissime absum, et id unum in hac peregrinatione molestissimum experior. Domo egressus, nullum latinæ linguæ murmur audio: domum regressus, comites libros, cum quibus loqui sum solitus, non habeo; omne mihi colloquium cum memoria mea est. Hæc igitur ex tempore et memoria scribo; ita ut, de quibus illam hæsitantem video, silentio potius, quam calamo, committenda crediderim. Multa sane non aliter, quam si sub oculis libri essent, memini: quæ frequens horum cogitatio mihi altius atque tenacius impressit. Plinium ille Secundum forte non legerat, quo nemo certius rem expressit: quam vere definire non ausim, cum illud sæpe occurrat, quod ita omnibus habeatur incognita insula tam vicina, tam celebris; sed dicam quod ipse Plinius Secundus, secundo Naturalis Historiæ libro, senserit: Thylen esse insulam sex dierum navigatione in septentrionem a Britannia distantem: ubi semestrem æstivum diem, ac paris spatii brumalem noctem esse coniectat: et violento, quantum sibi videtur, rationis argumento, et præterea nescio quo Phocæensi Pythea Massiliensi teste utitur. Quæ si vera sunt, quantulum hinc abest Thyle ipsa quam quærimus, cuius apud Indos (ut auguror) fama ingens, apud nos notitia nulla est? Servius quidem, etsi grammaticus melior, quam cosmographus vel poeta, sequens tamen priorum vestigia, super illum Virgilii locum « *tibi serviat ultima Thyle* » sic ait: « Thyle insula est Oceani inter septentrionalem et occi» dentalem plagam, ultra Britanniam, Hiberniam, Or-

» cadas. » Vides ut unum fere signum omnes aspiciant, ut inter septentrionem et occasum, ac non procul a Britannia vario sermone conveniant: ubi si corpore convenissent, re cogente, mutassent forte sententiam. Duo longius abscedunt a cæterorum dictis; sed an ad verum propius accedant, an, propter distantiam, non ita manu (ut aiunt) mendacium prehendi possit, incertum est. Horum alter Orosius est; cuius supra mentio est habita. Alter vero Pomponius Mela, nobilis cosmographus, quem Plinius, in multis sequi solitus, hic neglexisse visus est. Is enim toto anno unum solis ortum verno, unumque autumnali æquinoctio occasum, atque ita una die dumtaxat, unaque nocte distinctum anni spatium hyperboreis populis assignat, primus in litore Asiatico, super Aquilonem Rhiphæosque montes habitantibus, omnium (si quid sibi credimus) mortalium innocentissimis felicissimisque; Thylen autem inter Oceani insulas, Belgarum litoribus oppositam testatur: noctes ibi breves, hyeme quidem fuscas, æstate lucidas, solstitio nullas. Adest tanta discordia, ut mihi quidem nihilo videatur occultior insula ipsa, quam veritas. Sed bene habet; quia, quod laboriose quærimus, impune nescimus. Lateat ad Aquilonem Thyle, lateat ad Austrum Nili caput: modo non lateat in medio consistens virtus, et huius vitæ brevis semita, per quam magna pars hominum palpitando titubandoque proficiscitur, ad incertum finem ambiguo calle festinans. Ne ergo nimis magnam operam impendamus in inquisitione loci, quem forsan inventum cupide linqueremus. Claudenda iam epistola, et tempus curis melioribus impendendum est. Hæc sunt, quæ de hoc ambiguo tibi nunc ex ipsa (ut

dixerim) inquisitionis area excutere potui. Reliqua a doctoribus exige: mihi quidem, si hæcce latibula rimari, et abdita nosse negatum fuerit, me ipsum nosse sufficiet. Hic oculos aperiam: hic figam intuitum: orabo eum qui me fecit, ut se mihi, meque simul ostendat, et, quod votum sapientis est, notum mihi faciat finem meum. Vale.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA THOMÆ MESSANENSI S. P. D.

Frustra curas hominum longum in ævum protendi.

Quid ad litteras tuas dicam? Vereor ne humanorum torrens rapidissimus errorum amicum nostrum, fundo alvei rotatum, cum universo rapiat. Senescit (ut vides) inter ludos atque præstigia fortunæ, multa sibi promittens, quæ, mihi crede, nunquam venient. Una tamen excusatio est: omnes idem fere morbus habet. Quem invenies, qui non spe crastinæ quietis, hodie laboret? Hæc felicitas, hæc mortalium vita est: mirus furor, nec minor ideo quia publicus, hiare in ventos, et, certis bonis abiectis, incerta sectari. Ignorant homines quantum lucri sit, spes inanes et fallaces perdere: nulla gravior sarcina; nulla tamen tristius deponitur; usque adeo malis etiam propriis delectamur. Laborat ille quidem et suspirat, et anhelat supervacue, et, contra Flacci sententiam, *terras alio calentes sole permutans, brevi fortis iaculatur ævo multa.* Non accuso in aliis, quod in nobis excuso; tulit et nos multa videndi

ardor per terras ac maria: et nunc maxime ad extrema terrarum ea me voluptas traxit, pellente hinc tædio rerum, morumque odio. Quo rursum dura necessitas retraxit nudius tertius applicui, et cum multa inde tibi scripserim, reversus, pulverulentum calamum tuo primum nomine detersi. Amicus autem noster, non ut doctior redeat, nullum mundi litus inaccessum sinit, et omni vento, caducæ frondis more, circumvolvitur. Suspiriorum eius nullus (ut auguror) finis erit, nisi qui vitæ. Hoc sibi verbis meis dicito; raro quidem præmeditata succedunt, sed finge succedant: crescit cum felicitate miseria. Id haud difficile persuaderi posset experto, nisi consuetudo pessima aures salutaribus vocibus obstrueret. Sed ipse de se viderit; tu vero cœptum tene, et ne turba delirantium animum a proposito convellat, cave. Senecæ, imo vero ipsius naturæ verbum est: *Nec multo opus est*, *nec diu*. Vale.

Avinione, XV Kal. Septembris.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI S. P. D.

Hortatur ut victoriæ de Ursinis relatæ fructum non amittat.

Potuisti, vir fortissime, vincere: scito, sapientissime vir, uti victoria. Ne quis unquam nostrum tibi possit obiicere, quod, Cannensi quondam die, Maharbal Hannibali; qui, si consilio obsecutus, recto calle ab acie Romam sanguine nostro rorantia signa vertisset, quænam sit historicorum opinio non ignoras. Sed il-

lius impiis ausibus obstitit Italiæ favens Deus. Idem, pios adiuvans conatus, aciem tuam comitabitur; vestigia diriget; se duce, victricia signa non deseret. Ille tibi nunc perpetuam victoriam, ultimumque tuorum hostium exterminium pollicetur, qui de tot olim barbaricis legionibus piam paucitatem Theodosii principis salvam fecit. Et tu profecto iustissimam causam foves; et, qui illius tunc iustitiæ fuit, tuæ nunc testis est Christus devotissime tibi diebus ac noctibus invocandus, ut peragat quod incepit. Non equidem procul ille, sed tecum est, et tecum erat (mihi crede) dum vinceres. Alioquin quonam modo cum paucis tantum fudisses exercitum, atque unus, duos superbissimos hostes, incautusque idem ac prope semiermis, præmeditatos illos et instructos, inopino marte, tam celeriter oppressisses? Aderat procul dubio cœleste præsidium, aderitque, quotiens, non mutata iustitia partis tuæ, pie reverenterque postulabitur. I, tanto securus duce; et de cæsorum sanguine renascentem puerum, ecclesiarum spoliis oneratum, prædam verius scito esse, quam prœlium. Prior nempe victoria, ut gloriosa, sic inops fuit; hæc tam opulenta, quam facilis. Vade igitur ad certam victoriam, potius quam ad ambiguum certamen; et vade, non tam propriis viribus, quam divino fisus auxilio. Ipsa pro te etiam elementa pugnabunt, quæ pro Theodosio pugnaverunt, quodque ait Claudianus,

> Tibi mittet ab astris
> Æolus armatas hyemes, tibi militat æther,
> Et coniurati venient ad classica venti.

Nam et tu quoque cum crucis hostibus, licet Christi

nomen usurpantibus, bellum geris. Quod sic esse, novus Eugenius ex agno lupus, tyrannus ex clerico, oppressæ ac nudatæ per Italiam testantur Ecclesiæ. Te, non tuarum magis, quam suarum iudicem offensarum, poscit læsa divinitas. Noli geminæ deesse victoriæ, neque in his quæ gesta sunt spem usque adeo posueris, ut quæ sint gerenda non videas. Aliquid est actum, imo multum, imo plurimum, imo nihil, cum principio finis desit. Ne, quæso, cum victoria uti posses, frui malis: qua in re, nostro quidem optimo, sed pessimo fató suo, errasse tantus ille militiæ magister arguitur. Quamvis autem unum illud omnibus bellorum ducibus, qui sunt, quique erunt omnibus sæculis, abunde cautionis ac documenti præstare debeat; ne tamen in tam magno negotio unius exempli commemoratione movearis, et nostra et peregrina subiiciam. Magnus Pompeius, ad Dyrrachium victor, Iulium Cæsarem prope captum, dum retinere posset, abire permisit; sive ignorantia rei bellicæ in duce probatissimo, sive fortuna familiari suo in extremis necessitatibus opem ferens, sive (quæ vulgatior fama est) mira prorsus atque utinam felix humanitas illa fuit: ex qua mox in Thessalia calamitas publica, et in Ægypto ducis ipsius mors miserabilis consecuta est; et in Africa Catonis simul ac libertatis interitus; et in Hispania tristis reliquorum strages; et Romæ spoliatum ærarium, oppressæ leges, atque ibidem succinctus ferro abdito senatus: et victor in Capitolio, quod quatuor triumphis ornaverat, interfectus. Hinc Perusii ac Mutinæ gravis obsidio, et crudelissima Parmensium clades, cuius in Philippicis Cicero meminit; et Pharsalia

nostro sanguine rursus infecta, et sub Leucadio atque Actio verticibus illa ingentia bella navalia. Postremo inde usque in sæculum nostrum tantorum series malorum, ut et impossibilis enumeratio sit, et amara memoria, necdum miseriarum finis ullus appareat. Quid de Cyro rege Persarum loquar, qui (ut proprie dicam) victor in prælio, in victoria victus fuit? Quid de Alexandro Macedone, qui bello incolumis, in convivio periit? Agamemnon nonne famosum illud ac superbum Ilion stravit? Africanus minor, noster (ut ita dixerim) poliorcetes, Carthaginem atque Numantiam funditus evertit. Uterque in bello, quam post victoriam, tutior, militiæque felicior, quam domi: quos non minus moribus quam locis temporibusque distantes, sciens, in hac brevis epistolæ parte coniunxi, quod prope par fatum, atque idem amborum exitus videretur: victores hostium, quisque sua prædomita ac subacta barbarie, inter amplexus nefandissimarum coniugum periere. Nihil hæc (fateor) ad nostrum propositum. Itaque rem omnem ad unum finem deduco, ut ostendam multa etiam victoribus metuenda. Nusquam igitur gestarum rerum fiducia subsistendum, procedendumque longius assidue, ac more cæsareo, urgendum impigre successum, instandumque favore Numinis, credendumque nihil actum, dum agendum aliquid supersit; alioquin, multis bello suspectiorem fuisse victoriam: et verendum valde, ne melius fuerit non cœpisse, quam cœptum, medio procurrentis facti calle, deserere. Vale.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI S. P. D.

De carmine Italico ad eum misso, et alio, quod, singulari lege conceptum, se dictasse pœnituit.

De universo rerum tuarum statu quid sentirem breve quiddam tibi, bellacissime vir, materno pridem sermone conscripseram, ut posset militibus et tuis innotescere, tecum in partem laboris et gloriæ profecturis. Subinde autem, pariente novi aliquid semper ingenio, eidem tibi carmen ex meo alienoque contexui, ea lege, ut primus meus, secundus alicuius probati poetæ versus esset: atque ita ut legentem non sententiarum modo artificiosa connexio, sed verborum quoque consonantia delectaret. Qua in re, ceu novi poematis, tenui licet, inventione gloriabar; donec, misso iam carmine, deprehendi, alios ante me hoc genus attigisse, verumque quod hebræus sapiens dixit: *nihil novum sub sole:* quodque ait comicus poeta: *nihil dictum, quod non sit dictum prius.* Novissime per nuntium Stephani senioris, magnanimi patris tui, quo plures virtuti stimulos incuterem, scripsi oratione soluta et libera; quam si habes, nihil est quod mutem, nihil quod adiiciam; quamvis enim multa se offerant, tamen sapientem monuisse satis est. Vale.

EPISTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI S. P. D.

Solitudinem non una oratione laudandam.

Postulas tibi statum vitæ solitariæ, quem hac ætate sequutus videor (ut asseris) præter morem hominum nostrorum, brevibus verbis exponi: utrum imitandi, an irridendi avidus, nescio; tu scis. Cæterum, quam magnam rem inter angustias cogi, ac breviter dici velis, forsan ignoras. Sunt de hoc ipso disertorum hominum libelli, nec tamen (quantum mihi videtur) a quoquam sufficienter adhuc laudata res est; de qua sæpe mihi (fateor) scribere aliquid, impetus fuit: et fecissem, nisi quod nondum aut ingenio, aut stilo, aut rerum notitiæ satis fido. Quod ad te precesque tuas attinet, ego quidem, ut nunquam æquis auribus laudatorem vitæ huius audiam, nisi qui primo dulcedinem eius aliqua ex parte gustaverit, cum innumerabilibus bonis hæc affluat, quæ nec audiendo, nec legendo, denique nec aliter quam experiendo discuntur: sic frustra quemquam doceri velle rear, nisi eadem experientia magistra. Quid enim refert quanto eloquio res agatur, aut non intellecturis qui audient, aut minime audituris? Tu itaque, si solitudinis meæ admiratio et imitandi studium trahit, ut prædicas, noli me curis aliis intentum fatigare: noli narrationem imparem exposcere. Sed si modo tu (quod ego, quia valde vereor, sæpe repeto) pura mente, discendique, non tentandi animo interrogas, veni et vide: quodque ipse

tibi debere potes, alteri ne debeas. Desine tuarum aurium pruritum alieni sermonis unguibus scalpere: levioribus scalpellis idem consequi non prohiberis: idque fiet honestius, quam si tractatum rei grandis extorqueas, ad nihil aliud aut annuenti profuturum, aut petenti, quam ut legentis intentio culpari possit, et sint scribentis verba contemptui. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, quarto Nonas Maias.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA STEPHANO COLUMNÆ IUNIORI S. P. D.

Summum bonum in honestate situm.

Quid in quæstione proposita sentiendum putes, ipse videris: nec ætas, nec librorum lectio, nec rerum experientia defuerit. Apud me quidem rerum non honestarum vel sola consultatio turpis est, si sententiam extorques. Absit a me, non modo summum, sed (quoniam et in hac opinione Stoicus quam Peripateticus, etsi in omnibus Stoicus multo quam Epicureus esse malim) ne aliquod quidem bonum in divitiis, aut in voluptate reponere. Commoda sunt hæc, et adminicula vitæ mortalis; itaque illud fortunæ, hoc corporis bonum vocant. Bonum vero, quod quærimus, in animo est, nec corpori serviens, nec fortunæ. Cætera vocari bona fateor, sed non esse contendo. Neve me forsan, errore lapsum, putes inadvertenter hoc dicere. Non sum nescius quid de hac re Aristoteles, quid Epicurus

sentiat: sed philosophantium auctoritas non impedit iudicii libertatem. Mihi illa philosophorum divinorum verior sententia videtur: beatos esse non posse, qui bona dividant tripartito. Unum bonum est; unum, quod felices faciat. Vestra quidem nimis inops et emendicata felicitas est, ad quam non modo forma corporis et prosperior valetudo, sed divitiæ etiam admittuntur, seu potius exiguntur; nimis furum insidiis exposita, nimis denique solicita semper ac trepida; quo nihil est a felicitate remotius. Nam illa Epicuri, in voluptate consistens, non solum nulla felicitas, sed extrema miseria est. Quid enim homini miserius, quam humanum bonum bono pecudis, hoc est rationem sensibus, substravisse? Sed nonne ego parum sani capitis videbor, qui inter tantas partes, super lite tam dubia, iudex non electus accesserim? Credat igitur quisque quod credidit: durum est enim ab inveteratis opinionibus avelli. Extant de his philosophorum tractatus varii, quorum vix nomina epistolæ clauderentur angustiis. Extat integer Ciceronis liber, qui *De fine bonorum et malorum* inscribitur: quem cum legeris, nescio an quidquam vel auribus vel ingenio relictum sit, quod requirendum putent. Sed quoniam a me, non quid verum (id enim forte abditum est), sed quid mihi videretur postulasti, brevi rem omnem fine concludo. Noli iniquis consultoribus aurem præbere, qui neque famam, neque salutem tuam diligunt; id tantum consulunt quod vel sibi eligerent, vel tibi gratum putant. Tu vero nihil præter honestum cogitare, nihil in bonis numerare debes. At utile lucrum est: ita prorsus, si cum honestate coniunctum sit; alioquin nihil noveris esse posse damnosius.

Vulgatum est, quid de hoc ipso, in officialibus libris, Cicero idem disputet. Sed magna pars legentium, rerum negligens, solis verbis inhiat, et præcepta vitæ iudicio aurium, quasi totidem fabellas, amplectitur. Tu memento illic non linguæ, sed animi negotium agi: hoc est, non rhetoricos, sed philosophicos esse sermones. Stet ante oculos id quod Athenis olim Atticis votum fuit, et Themistoclis consilium, et Aristidis interpretatio, et iudicium concionis. Proinde, quamvis vulgus irrideat, hac demum lege emolumentum non aspernor, si nihil probri mixtum affert: si secus, non aliter aurum quam scopulum vitabo. Aurum enim, ut ait Plautus, *multa multis sæpe suasit perperam.* Denique (ut eodem cum auctore concludam), *non ego omnino, lucrum omne esse utile homini, existimo.* Vale.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA FRANCISCO DIONYSIO A BURGO SANCTI SEPULCHRI S. P. D.

Moderationem animi cuique probandam, eamque maxime suadendam Regi.

Quamvis non sim nescius, quanto plus sub multorum, quam sub unius imperio Romana res creverit, multis tamen et magnis viris visum scio felicissimum reipublicæ statum esse, sub uno, eodemque iusto, principe. Ita pugnare simul auctoritas et experientia videntur. Sed maior est quæstio, quam ut tam brevi sit explicanda litterula. Certe, ut nostrarum rerum præsens

status est, in hac animorum tam implacata discordia, nulla prorsus apud nos dubitatio relinquitur, monarchiam esse optimam relegendis reparandisque viribus Italis, quas longus bellorum civilium sparsit furor. Hæc ut ego novi, fateorque regiam manum nostris morbis necessariam, sic te illud credere non dubito, nullum me regem malle, quam hunc nostrum, cuius sub ditione vivimus, adeo suaviter ac tranquille, ut nec Pyrrhi humanitatem, nec fortunam Alexandri, nec Seleuci iustitiam, nec (ut Romanis potius exemplis utar) Romuli ardorem, nec Numæ religionem, nec Tullii militiam, nec Anci magnificentiam, nec Tarquinii habitum, nec Servii providentiam requiramus. Et profecto, si regem a tyranno sola iustitia discernit, iste rex verus est, quamlibet tyrannum vocent verissimi omnium tyranni, qui se patres patriæ dici volunt; cum quibus nullus Phalaris, nullus Agatocles, nullus Dionysius, nullus denique Caius, aut Nero, aut omnium fœdissimus Heliogabalus, possit de impudicitia et feritate contendere. Sane, quoniam prudentis est, non tam quid delectet, quam quid expediat advertere, inque hoc ipso, non principia rerum, sed exitus contemplari; tibi, cuius ille consiliis agitur optimo consilio, cuius de prudentia et fide dubitari nusquam sinis, tibi, inquam, amice, cui animus meus notus est, hoc rusticum forte sed fidele consilium dedisse velim, ut suadeas sibi, fines suos satis patere, sive opes, sive gloriam spectet. Cupiditati nihil est satis; illa eum non fallat promissis ingentibus: aurea mediocritas est in omni fortuna: humana quidem felicitas, nullo sibi fine proposito, progrediendi avida et in infinitum tendens, ut solicitu-

dinis plurimum, sic nihil solidi, nihil certi, nihil quieti habet. Ideoque semper mihi placuit Africani modestia iunioris, qui, censor, lustrale carmen, quo a Diis Romanæ felicitatis augmentum poscebatur, velut nimiæ cupiditatis plenum, et ipsis importunum Diis, mutari, et ex illis non aliud quam status, qui tunc erat, stabilitatem solam iussit exposci. Sobrie quidem et prudenter, si et mortalia consistere scirent, et ab omnipotenti Deo petitum esset quod a Diis fallacibus petebatur. Multa hic dici posse video; sed quid opus est verbis? Vides animum meum: quid cupiam, et quid metuam, nosti. Audio illum novas res moliri. Opto feliciter, si pergit; sed malo desinat; tutior enim via est. Oppone te, oro, principiis: ingere sibi illud abstinentissimi ducis: Romanos non tam aurum habere, quam imperare aurum habentibus, voluisse. Id si de auro recte dicitur, quod abdi potest, quid de terris atque urbibus? Itemque si de hostibus recte dicitur, quid de amicis dices, quos non coacto, sed spontaneo modereris imperio? Quorum non terras modo vel aurum, sed corpora, sed animos pleno iure possideas? Cum honestius, tum tutius est amicos habere, quam patrimonium amicorum; et ubi volentibus possis, stultum est velle nolentibus imperare. Philosophorum, quin potius naturæ, vox est: nihil violentum, diuturnum. Modestos regni fines facile tueare; immensum imperium difficile quæritur, difficillime custoditur. Vale.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Nec de præteritis mœstum, nec de futuris anxium quempiam esse debere.

Abiiciamus, oro, si possumus, et tristem præteritorum memoriam, et anxiam solicitudinem futurorum: torquent enim de nihilo, et geminis velut aculeis vitæ nostræ requiem hinc inde perturbant. Quid anhelamus, quid affligimur? nec transacta mutari possunt, nec venientia provideri. Quid mathematicis opus, adversus quos non modo sanctorum, sed philosophorum et poetarum et omnium vera sentientium clamat auctoritas? et (ut plurium philosophica prætercam) pervulgato Maronis testimonio, *ignaras vatum mentes* quis ignorat? Scitum est illud Accii: *Nihil*, inquit, *credo auguribus: aures verbis ditant alienas, suas ut auro locupletent domos.* Nec minus illud Pacuvii vetustissimi poetæ; *Nam si quæ ventura sunt prævideant, æquiparentur Iovi.* Nec tu poetam a philosopho putes hac in re diversum. Sic enim ait Esaias: *Annuntiate quæ futura sunt in futurum, et sciemus quia Dii estis vos.* Favorini igitur, doctissimi viri, ciceronianum magna ex parte consilium, quo nos uterque ab his omnibus præstigiis atque fallaciis dehortatur, non admittendum modo, sed ampliandum censeo. Aut enim promissores hi, qui venturi notitiam pollicentur, adversa falso prænuntiant; et frustra nos inani terrore compleverint: aut vera, et ante tempus miseros fecerint. Rursus: aut læta vere; et

duplex est incommodum; fatigatio expectationis, qua nescio an ulla sit maior, et delibatio gaudii, cum venerit, sive (ut ipse vocat) præfloratio; quod quidem, ante quam veniat, sperando et mente præoccupando, iamdudum fere consumptum sit: aut falso; et inanem profecto ridiculamque lætitiam, certum est, spei perditæ dolore, mixtoque simul pudore, desinere. Audiendi ergo penitus non sunt impossibilia quidem sibi, nobis etiam inutilia promittentes. Quid vero? Quisque sibi dixisse Christum putet, quod Amphitryoni vere Iupiter apud Plautum:

> Bono animo es; adsum, Amphitruo, auxilio tibi et tuis.
> Nihil est quod timeas: hariolos, aruspices,
> Mitte omnes: quæ futura, et quæ facta eloquor
> Multo adeo melius quam illi,

non quidem *quia sum Iupiter* (ut ait ille), sed quia sum Deus. Ille sane multa nobis ad aurem cordis assidue loquitur: quem si audire voluerimus, facile poterimus horum circulatorum promissa contemnere. Mors certa est; hora mortis incerta, ut omnem horam velut ultimam expectemus: hæc salutariter nosse satis est. Quæ igitur horum impudentia, quæ nostra dementia, ut multa caligine obsiti, solique Deo cogniti venturi temporis denuntiatione nos crucient? Est unum, fateor, in hac tota vanitate mirabile; quod, cum in reliquis valde veridicus quisque, uno insigni mendacio subeat mendacis infamiam, hic, quantumvis mendax, una fortuita veritate veridici famam consequitur. Miratur hoc Cicero, aliis licet verbis, in eo libro, quo exiguo in spatio divinationem ædificat, evertitque. Augustinus autem, et sæpe aliter, et in libro diversarum

quæstionum, maxime adversus eos loquens, qui nunc, ut ipse ait, appellantur mathematici, volentes actus nostros corporibus cœlestibus subdere, et nos vendere stellis, ipsumque precium, quo vendunt, a nobis accipere, rationem affert. Cum autem multa vera, inquit, eos prædixisse dicatur, ideo fit, quia non tenent homines memoria falsitatem erroresque illorum; sed non intenti nisi in ea quæ illorum responsis provenerunt, ea quæ non provenerint obliviscuntur: et ea commemorantur, quæ non arte illa, quæ nulla est, sed quadam obscura rerum sorte, contingunt. Quod si peritiæ illorum volunt tribuere, dicant artificiose divinare etiam mortuas membranas scriptas quaslibet, de quibus plerumque pro voluntate sors erit. Quod si non arte de codicibus exit sæpe versus futura prænuntians, quid mirum si etiam animo loquentis non arte sed sorte exit aliqua prædictio futurorum? Hæc ultima quidem Augustini sunt: quæ hinc auctoritas hominis commendat, hinc fides. Horum vero fallaciis omnibus quid, putas, aliud viam fecit, nisi vulgaris inscitia, et infinita cupiditas (ne dicam rabies) sciendi ea tantum, quæ nec sciri possunt, et scire non expedit? Tu ergo genus hoc hominum temerarium et procax, ac tranquillæ vitæ contrarium, fuge; ut, quantum possibile est, brevissimum hoc tempus sine supervacuis et inanibus curis agas. Sic enim habeto: donec superstitionum pondus non abieceris, beatam vitam poteris optare, non assequi; contraria se vicissim trudunt. Nunquam metus et felicitas cohabitant. Vale.

EPISTOLA IX.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

De ebrietatis incommodis et vituperio.

Taceo quæ adversus ebrietatem copiosissime dici possunt; quam fœda, quam periculosa, quam tristis ægritudo est; quantusque furor scienter obruere atque enecare spumanti dolio rationem, quod singulare ac præcipuum habet hominis natura; neque pedes, neque linguam, neque animum in potestate habere; tremulum caput, instabiles manus, stillantes oculos, gravem corporis odorem, et pridiani meri reliquias crastino insultantes. Taceo libidinis regnum, virtutis exilium, vulgi fabulam ac risum, bonorum odium atque contemptum. Mutationem repentinam sileo, et quamlibet doctorum insaniam, ac cuiuslibet ætatis infantiam, omnium iocis ac fraudibus, omniumque ludibrio expositam; rimulas quoque mentis oppressæ ac futilis, et gravi pondere fatiscentis, unde secreta effluunt, sæpe cum propria, sæpe cum aliena pernicie; quæ multis mortis et extremæ miseriæ causa fuit: luctum præterea, et inane gaudium, et contentiones, et iurgia, et præcipitium, et incautos congressus inermium cum armatis. Hæc, ut nota, inquam, et vulgata prætereo. Est Apuleii Medaurensis liber qui inscribitur *Floridorum*: ibi quid primus crater agat, quid secundus, ac deinceps, faceta narratione disseritur, cuius sententiam non muto, sed extendo. Nescio enim cur, aut quomodo, plus hodie bibitur, quam olim. Utinamque hic luxuriæ

modus esset. Quocumque te vertas, fragiliores ad virtutem, fortiores ad vitia facti sumus. Secundum me igitur primus crater pertinet ad sitim, secundus ad lætitiam, tertius ad voluptatem, quartus ad ebrietatem, quintus ad iram, sextus ad litigium, septimus ad furorem, octavus ad somnum, nonus ad morbum. Hæc illi Marco Bibulo, collegæ non Iulii Cæsaris, sed tuo, cuius assidue cum vitiis lasciviaque litigas, si profutura credideris, meis verbis dicito. Si forte sibi irreprehensibilis videtur, eo quod nondum ad ebrietatis extrema pervenerit, sciat, plus esse e sobrietatis ac modestiæ fastigio vel modicum descendisse, quam, ubi semel labi cœperis, in fundum excidere. Gradatim subeunt virtus et nequitia; nemo vel optimus vel pessimus fit repente. Vale.

EPISTOLA X.

FRANCISCUS PETRARCA UMBERTO DELPHINO VIENNENSI S. P. D.

Hortatur ad bellum adversus Anglos pro Galliarum rege gerendum.

Fides silentium interrumpit; charitas loqui cogit. Testor Christum; coactus, ad scribendum venio; quæ si eodem animo lecta fuerint, quo scribuntur, poterunt et mihi apud te benevolentiam augere, et tibi gloriam apud gentes. Quonam enim modo dissimulare possum, si non falsum amicitiæ nomen gero, quin te, magnis periculis circumventum, vel dormientem excitem, vel commonefaciam vigilantem? Vides quam grave bellum inter Gallum Britannumque reges oritur. Nulla procul dubio tanta res, ab avorum nostrorum temporibus, certe

nec ab atavis proavorum, in Europæ finibus apparuit, aut tam latus gloriæ campus fortibus viris oblatus est. Cuncti reges ac populi suspensi ad tantæ contentionis eventum, præcipue qui ab Alpibus Italiæ ad Oceanum incolunt, quos ingens vicini tumultus excivit fragor, in armis sunt. Tu solus, tanto sub turbine dormis. Te quidem Virgiliana premit increpatio, et tibi cœlo missus nuntius exclamat:

Potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec quæ circumstent te deinde pericula cernis?

Profecto si nihil aliud quam pudor obstreperet, debebas celerius expergisci. Qua enim fronte, quo animo, cæteris ad æstivum solem sub galea et umbone degentibus, tu procul ab agmine virorum, fœmineaque circumstipatus acie, conquisitis pastus epulis, et molli veste contextus, umbra torpes et ocio, homo olim (ut putabam) avidus honoris et gloriæ, homo potens et nobilis, homo iuvenis et robustus? Quid, oro, te impedit? Munditias amas, refugis labores? Sed audi fortissimi viri verbum a Sallustio relatum: *munditias mulieribus, laborem viris convenire.* Sitim metuis, et calles arenosos, et serpentes sub leone terribiles? Sed alterius, etsi minus bellicosi, non minus fortis viri dictum accipe:

Serpens, sitis, ardor, arenæ,
Dulcia virtuti: gaudet patientia duris.

At mortem gladiosque formidas? Sed et hic verbum illud occurrat alterius viri fortis:

Mors ultima pœna est,
Nec metuenda viris.

Non plus, inquam, metuenda, quam somnus aut requies. Quid enim inter mortis et originis diem refert? Imo vero largiter: ille nos humanæ vitæ laboribus involvit, hic liberat. Hinc ille mos, ex intimis philosophiæ penetralibus eductus, in suorum ortu lugentium, atque in morte gaudentium. Sed, ne ab opinionibus vulgarium recedamus, a quibus tamen, si ad salutem pergimus, quam longissime recedendum est, detur, timendam esse mortem, et illud vulgatissimum Aristotelis audiatur, *mortem esse ultimum terribilium*: qui et ipse quoque consulto non maximum dicere voluit, sed extremum. Sed, esto, sit maximum : putas ne illam ideo vitare, quia bello abstines aut mari? Notum et illud alterius poetæ:

Frustra cruento marte carebimus,
Fractisque rauci fluctibus Hadriæ;
Frustra per autumnos nocentem
Corporibus metuemus austrum.

Quamlibet exactam curam nostri corporis habentibus moriendum est. Sed prolatandæ mortis studium solet esse mortalibus: fateor; et excusationem publicæ imbecillitatis agnosco. Primum, oro te, quantula ista dilatio est; deinde quot et quam duris casibus exposita; quam multis vixisse nocuit, et vitæ gloriam imminuit mors dilata? Quotidianis exemplis abundamus; sed reverentius antiqua commemoro, nostra quoque libentius quam externa. Si paulo minus Tullus Hostilius vixisset, ictus fulmine non fuisset. Paucos annos detrahe Tarquinio; rex mortuus erit ille, non exul. Appio Claudio vita longior cæcitatem, Mario carcerem, et degenerem fugam, latibulumque limosæ paludis attulit. Quid Pom-

peio Magno clarius, nisi splendorem tanti nominis vitæ diuturnitas, et, quæ illam secuta est, mortis indignitas obscurasset? Quid de duobus Africanis dicam? Quanto melius putas, alter ante mœnia Carthaginis, alter ante portas Numantiæ periisset? Non primus ingratam patriam exilio indigno et famoso epigrammate, secundus inultæ mortis iniuria, condemnasset. Ipse Cæsar Augustus, quem ex omnibus felicissimum iudicares, quanto felicior moreretur, priusquam filiæ iam senescentis adulteria, et quas execrari solitum accepimus, vomicas suas inciperet numerare? Omitto Regulum et Catonem et reliquos, quos nobilis mors illustrat, quamvis in Catone diversum a nostris sentire cogar: de Cicerone loquor et Seneca. Nolo ante civile bellum obierit, ne constantiæ suæ testes fide dignissimi detrahantur, labor ac discrimen. Miror intrepidum, miror colluctantem anguibus; miror arenis Libycis oberrantem: laudo robur animi, contumaciam; laudo libertatem; accersitam mortem desperationemque non laudo. Ne autem me forsan externa putes exempla negligere; clarior Pyrrhus, clarior Hannibal moriturus erat, si sepulchrum ambobus Italicum contigisset. Infaustus utrique reditus in patriam fuit. Clarior Cyrus, si ante moreretur, quam Scythicos fines, clarior Brennus vester, si prius, quam Delphicum limen attingeret. Quid venenum Mithridatis? Quid varietatem Alcibiadis? Quid Themistoclis exilium? Quid Aristidis catenas? Quid incendium Crœsi loquar? Raro vita longior coæquævam felicitatem habet: quæ ubi occidit, non sufficit infelicem esse, nisi præsens calamitas, transactæ felicitatis memoria, recrudescat. Et si nihil nobis accidat vivendo, tamen multa spectare

cogimur in nostris, quæ nos beatos esse non sinant. Felix hinc abiisset Priamus, felix Peleus, felix Nestor, si filios præcessissent. Et (ut alterius generis exempla non desint) non Socratem venenatus calix, non Euripidem canes, non Demosthenem ac Ciceronem gladii consumerent, non oblivio Messalam, non Plotinum lepra pervaderet, si opportuna mors instantes miserias prævertisset. Exemplorum vero iam satis est, in re præsertim non ambigua. Vides igitur ut longioris vitæ cupiditas cæca est. Bona mors optanda est, in qua falli neminem posse constat, neminem pœnitere. Sed quoniam usus obtinuit, nocitura passim et in caput nostrum recasura concupiscere, liceat optare cum populo: an tamen ignaviæ semita speras ad optatum provehi? Large quidem falleris. Quam multos sopor immodicus oppressit, quos labor et vigiliæ præservassent! Quam multos vel necavit crapula, vel suffocavit ebrietas, qui ieiunio salvi forent! Vulgatum est, plures cœnam occidere, quam gladium. Quocumque ciborum genere nutritos, quocumque terrarum angulo latitantes mors inveniet, et tributum suum inexorabilis repetet, exiget, extorquebit. Frustra tergiversamur; si ad mortem non ierimus, illa nos sequitur. Cogita ergo quid honestius, quid viro dignius: an delitescere, et fugere quod evitare nequeas; an occurrere venienti, et offerre quod debeas, atque ultro fortunam sequi, ne, si restiteris, vi traharis. O miseranda brevissimæ suavitas moræ! Quisquamne usque adeo vivendi cupidus, ut non statim mori malit, quam unius anni spatio vitam cum dedecore prorogare, præteritorum omnium annorum decora corrumpens? Quanto erit obscœnius metu mortis indecorum aliquid agere,

ubi, ne dicam anni unius, sed nec diei totius certitudo promittitur? Et quod ipse tecum cogitas: irem nisi mortis adire pericula timerem; tunc utique dici posset, si sine periculo maneres. Nunc autem nonne vel repentina febricula, vel pestis alia (est enim multiformis humanorum casuum et mira varietas) vitam tibi, quam regi tuo negas, fortassis eripiet? Quæ cum ita sint, hortor atque obsecro, ut iam tandem, caput attollens, circumspicias. Videbis immensam molem tantis regum et populorum apparatibus nutantem, ruituramque quo eam fortunæ vis impulerit. Non est dissimulationi locus: hostes tui vigilant, et regem iugi obsequio circumstant; cui si victoria cesserit, somnum tuum in tanto nunc eius discrimine contemplanti, et præter hoc, ab olim tibi, si nescis, infesto, quid illum animi habiturum reris? Sin aliter successerit (omnia enim rotat ad libitum fortuna), an forsan tibi ex præsenti ocio securitatem in illo ardore victoriæ partam speras? Tu vero non quia volueris, sed quia timueris, cessasse videberis, teque communis ruina cum universitate pariter involvet. Crede mihi, pars utraque spectatorem te certaminis vocabit, paratum ad fortunæ nutum, atque ad victoris arbitrium circumvolvi. Ita nusquam favor, undique periculum. Meminisse profuerit Metii ducis Albanorum, qui quadrigis in diversum actis ab Hostilio, Romanorum rege, discerptus est, quod inter armatas acies se medium præbuisset. Expergiscere, oro, velociter, et dum adhuc tempus est, neglectum hactenus ad officium redi. Mundo enim tremente, dormire, nescio quid morti similius, quam sopori est. Vale.

EPISTOLA XI.

FR. PETRARCA GUIDONI GONZAGÆ MANTUÆ DOMINO S. P. D.

Hominum conditiones vi amoris æquari.

Magna prorsus amoris et mira potentia est, qui tam valide tamque tenaciter invisibili quidem, sed haudquaquam insensibili nexu minima nectit immensis, et quorum nulla paritas, pari regit imperio. Quidni autem hoc iuris habeat in animis hominum, sènsu et ratione vigentibus, qui certis fœderibus surda et adversa invicem elementa conglutinat? Non flammis aer, non terra fluctibus hæreret, non ripas flumina, non æquor litora, non semitas suas astra cognoscerent, nisi omnipotens et (ut eum vocant) sacer orbis amor universa connecteret. Qui cœlum igitur ac terras æquo iure moderatur, is inter humilitatem meam et tuam altitudinem non discernit. Habet hoc ille præcipuum: æquare novit inæqualia, amantemque fideliter vix patitur non amari. Sensit olim claritas tua, nullis quidem meorum actuum argumentis, sed solo (ut dici solet) mentis augurio, (habent enim et suos oculos animi, quibus sese mutuo, superatis corporeis velaminibus, intuentur); sensisti, inquam, vir clarissime, quænam erga tuum nomen devotio mea sit. Ut amanti vicem referas, amor cogit. Id cum sæpe multis indiciis, tum ex duabus nuper epistolis tuis, quas mihi Iohannes Aretinus cancellarius tuus ostendit, iucundissime recognovi. In quibus, mirum dictu, cum pro tot illum tantisque rebus huc miseris, non de Romanæ Curiæ statu, quo nihil hac tempestate deformius, nihil incredibilius; non de maiorum fortunis

amicorum; non de ipsis rerum tuarum successibus; postremo nihil omnino, nisi de me meisqùe rebus, interrogas. Atque illum increpitas quod, curiosius in reliquis, id unum, quod singulariter præque omnibus nosse desideras, tacuisset. Ac ne quis te fortuito locutum putet, bis idem per litteras questus es. Mitto alia, iis fortasse mirabilia, qui nescirent, quam familiariter olim cunctorum dominus Augustus Cæsar Virgilium, civem tuum, rusticanæ originis, sed minime rusticani virum ingenii, dilexit, et Horatium, libertinum patre, sed ingenuum stilo; quique principis illius ad eosdem humiles amicos, velut ex æquo missas, et sæpe dulcibus blanditiis refertas, epistolas non legissent. Quorum recordatio quantum miraculo adimit, tantum adiicit lætitiæ, dum talibus exemplis me misceri sentio, tantæque laudis mihi aditum aperiri; quoniam, ut alter ex his cæsareis amicis ait,

Principibus placuisse viris, non ultima laus est.

Enimvero novum hic miraculum emergit: ut enim multa illis, sic mihi, fateor, nihil est, quo placere debeam. Quomodo enim sperem aliis placiturum, qui mihi ipse non placeo? Fortunatam sane dicimus uxorem, non quæ formosa est, sed quæ viro suo videtur; fortunatum servum, non cuius est opera nobilior, sed in quem amor domini propensior. Sic ego, quisquis vere sim, si tibi aliquid videor, opinione tua me felicem dixerim, et si nihil habeo quo placere merear, tamen, si placeo, satis est. Agerem gratias tibi, nisi humanitatem tuam verbis meis æquari posse diffiderem. In his quidem quæ loquentis ingenium excedunt, tacere consultius. Vale.

Ad ripam Rhodani, Idibus Ianuarii.

EPISTOLA XII.

FRANCISCUS PETRARCA MARCO SUO S. P. D.

Dissuadet amicum a votis monasticis, illumque ad patriæ commoda procuranda adhortatur.

Animum tuum, quasi visibilis fuerit, optime vir, aperte satis in litteris ostendisti. Neque enim loqui taliter quisquam potest, nisi qui taliter est affectus. Sentio aculeos stili; magnus tibi amor verba dictavit; occurroque avide, et pulsanti amicitiæ meæ fores lætus aperio. Quid loquor, aperio, quæ tibi suavissime postulanti iam ante quadriennium patuerunt? Agnosco Marcum meum, amplectorque cum gaudio in his litteris tuis ad me longo, ut ita dixerim, silentii postliminio redeuntem, et nunc illius floridæ indolis tuæ fructus uberrimos gratissimosque percipio. Semper equidem speravi, ut tantus de tali adolescente vir fieres. Sed id, fateor, tam cito fieri posse non credidi. Prævenit spem meam præcox, eoque gratior, virtus tua. Cæterum et ardentissimi propositi tui memini, quod mihi non paucis olim verbis in ipso amicitiæ nostræ primordio fidentissime revelasti. Idque nunc vel mutatum, vel, quod magis auguror, dilatum esse non doleo: modo mihi illud exhibeas, quod optimo principio pollicitus es, ut in omni fortuna Deum ames, illi inhæreas, illum colas, atque ad illum totius animi intentione suspires. Non impossibilem tibi legem statuo: qua te ire iubeo, trita est via. Quam multi viri clarissimi, magna cum gloria, per reipublicæ tempestates, ad eremitici portus silentium pervenerunt; quam multi etiam, procul inde iactis ancoris, navigationem vitæ præ-

sentis felicissime compleverunt! Novit figmentum nostrum figulus ille sidereus: scit quid nobis expediat, et animæ nostræ sæpe inenarrabilibus modis, quibus se tramitibus adiri velit, insinuat. Tu igitur ne desperes, quasi devium, et, ut Pythagorici vocant, lævum iter ingressus sis; aut quasi tuorum cura civium quam geris, divinæ, quam petis gratiæ, sit adversa. Perge, age; ne titubes, ne subsistas, neu saluti tuæ desis. Aderit ille qui tempus tuum, quod, quale disposueras, nondum venit, prævidit infallibiliter ab æterno. Nec est quo te interim inutiliter natum putes, si patriam tuam his præsertim temporibus tui egentem, quæ, ut Plato vult, ortus tui partem sibi iure suo vindicat, ope consilioque adiuvas. Notum est apud Ciceronem cœleste illud Africani mei dictum: omnibus qui patriam conservaverint, auxerint, adiuverint, certum esse in cœlo definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur; et quod sequitur: Nihil enim est, inquit, principi illi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem fiat in terris acceptius, quam concilia cœtusque hominum iure sociali, quæ civitates appellantur. Sane cum exoptatum tibi, amice, tempus advenerit, ut te ipsum humo tollere, non tantum ut Maro vel Ennius, sed ut Ambrosius vel Arsenius, possis alis ad volatum validis; facies tandem re ipsa quod animo iam pridem facis, eodem adiutore, qui inspirator fuit; et facies, ut spero, securius, ætate integra, maturoque consilio, quam si id inconsulto repentinoque impetu iuveniliter attentasses. Sicut enim per terram latrunculis vacuam atque purgatam, per planum ac solidum callem, sub tranquilla cœl temperie, tutum viatori iter est; sic sedatis passionibus

firmatoque proposito, et primævæ insolentiæ tumore compresso, per modestiores atque sereniores ætatis annos tutissime pergitur ad salutem: quamvis nulla ætas repulsa, nullum, ut dixi, genus hominum eorum qui in aliqua honesta exercitatione versantur, ab hoc tramite sit exclusum: constetque, iuxta Plotini sententiam, non purgatoriis modo purgatique iam animi (*sic*), sed politicis quoque virtutibus beatum fieri. Ut enim aliquid more nostrorum loquar, actuosa Marthæ solicitudo non spernitur, quamvis sublimior contemplatio sit Mariæ. Habes ergo, carissime, quantum inter huius temporis angustias licuit, unum de postulatis tuis, quod fuit, ut tibi pro informatione vitæ aliquid scriberem. Habes hoc, inquam, pro unius antelucanæ vigiliæ spatio, breve quidem, sed in se, ut arbitror, absolutum, si illud addidero: compendiosam semitam ad virtutem visam esse philosophis, ut tales effici studeamus, quales cupimus apparere; et illud, quo nihil reor efficacius: quod, ut eisdem placet, tota doctorum hominum vita, nonnisi commentatio mortis est. Hactenus hæc, quæ non ut te doceam, sed ut admoneam, ac memoriam excitem, dicta sunt. Reliquum erat ut te memori animo commendatum haberem; iuvat enim verbis etiam tuis uti. Id vero iam dudum factum esse confidito. Ex quo te primum vidi, imaginem tuam ex adamante purissimo imis præcordiis indelebiliter affixi, quam nulla revellet dies, nullus locus excutiet. Extremum est, ut et virtuti et fortunæ tuæ gratuler, quibus tanti principis affinitatem ac benevolentiam meruisti, et pro charitate huic impensa seniculo grates agam. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, Kal. Ianuarii.

EPISTOLA XIII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ S. P. D.

Aranea et Podagra. Apologus.

Anilem tibi fabellam, sed ex re (ut Flaccus ait) garrio. — Aranea iter agens forte obviam habuit Podagram; et « Quo, inquit, tam mœsta proficisceris? » « Rusticum, ait illa, et hirsutum hospitem nacta eram, qui me fame ac labore perpetuo cruciabat: qui cum a mane ad vesperam me inter glebas et saxa tenuisset, vix sero pulverulentam atque inopem domum repetebamus, miseri, nunquam integris calceis, nunquam sine fasce gravissimo. Illic infelicem diem nox haud quaquam felicior sequebatur. Tristi quidem ille me cœna, mucidi ac lapidosi panis veteribus fragmentis, allioque et præduris oleribus solabatur, aceto turbidam superinfundens aquam. Saturnalium dies erat, quotiens caseus sardus accesserat. Sic exceptam, agresti demum, et ipsius agelli duritiem superante, grabatulo componebat. Ad auroram inde consurgens, rursus in campum, et ad invisum cogebat opus. Sic diem dies urgebat: nulla interim quies, nulla spes quietis. Festo enim die, aut domini lavabat oves, aut rivo viam præparabat, aut sepem novalibus prætendebat. Immortale malum, et domum meis moribus adversam perosa, diffugio. » His auditis, Aranea, « Eheu, inquit, quam diversa conditio mea est! Hospitem habui effœminatum et mollem; apud quem non summum modo, sed solum bonum voluptas erat. Raro pedem domo efferebat: cœnam ad auroram, prandium

trahebat ad vesperam. Reliquum somnus habebat, purpureis accersitus stratis: quod conviviis luxuriæque superfuerat, quieti datum. Conquisitæ intus epulæ; peregrinæ species odorum: Bacchus alienigena, vasa aurea, gemmata pocula, serico vestitus paries, ostro tellus instrata; hæc inter, solicita semper familiarium turba, discurrens locis omnibus, aderat. Nulla domus pars neglecta, nullus angulus inaccessus. Cum verritur solum scopis, dum de laqueatis trabibus pulvis excutitur, vix usque artificii mei telas sinebar ordiri: et (quo nihil est tristius) si cœpissem, primo rerum apparatu, spem caducam et labores meos irritos videbam. Agebar infelix, præceps eiiciebar: quærebam latebras; nullæ erant: solidus niveo murus ex marmore nulla mihi miseræ diversoria relinquebat. Fugi igitur a facie persequentis, ubivis quietum exilium domesticis, sine fine, laboribus prælatura. » Hæc cum illa dixisset, respondit altera: « Eheu quam multa sunt bona, quæ vel nesciendo vel negligendo perduntur! Ignorantia, cæcitas mentis est; negligentia, torpor est animi. Aperire oculos oportet, et quæ salutaria sese offerunt non differre. Ecce nunc ex his quæ dixi, quæque audio, cum pessime sit nobis, erit optime, si permutemus hospitia. Tuus mihi, tibi meus hospes aptissimus fuerit. » Placuit consilium: mutant domos, et ex illo obtinuit, ut Podagra inter delicias et in palatiis divitum, Aranea in squalore et pauperum tuguriis habitaret. — Domum tuam, amice, Podagram subintrasse audio. Miror! non putabam illi locum esse in domo tam sobria: vereorque ne quid ibi sui iuris invenerit. Quod si verum est, non malum magis, quam mali causam horreo. Malo iam, hospitem habeas

Araneam. Principiis resistendum est: nulla melius resistitur ope, quam vigiliis, labore, ieiunio. Vidi, ego puer, iuvenem podagricum: eumdem senem podagra liberum revidi. Quæsivi causam: nullam mihi aliam reddidit, quam quod se vino penitus abdicasset. Refert Cicero, et post Ciceronem alii: quosdam divites podagra inutiles, cum pauperes facti essent, sanitati redditos. Non audeo iubere ut sis pauper: quamvis iubere non sit necesse, si sapis. Inter cætera professus es, ut audio, spontaneam paupertatem. An mentior? Certe intra religiosum limen, et præsertim intra cellulam mendicantis, nullus divitiis locus est. Opulentia enim et mendicitas non habitant simul. Si paupertas excluditur, vereor ne non tam aurum, quam, quod ait Apostolus, thesaurizes iram in die iræ. De hoc tamen ipse videris, qui fœderum, quæ cum Christo habes, optime meministi. Si oblitus es, relege pactorum chirographum. Invenies quid tu illi promiseris, quid ille tibi. Ego, inquam, non iubeo ut pauper sis; non quia vel tibi non expedit, vel me non decet et amplecti fidele consilium et dare; sed quia piget verba profundere, et incassum loqui. Video enim ipsum tibi paupertatis nomen horrendum et infame; quod licet amplexus sis, deponere sponte non potes. Illud saltem consulo, vivas ut pauper: hæc est illa quæ a philosophis frugalitas dicitur, voluntaria paupertas. Hanc tibi suadeo; hanc tibi unam viam corporeæ salutis ostendo. Alter tibi adsum Hippocrates. Amarum forte sed salubre pharmacum offertur. Si vis sanus esse, vive ut pauper. Latens aurum in arcula animo tantum nocet. Victus delicatior et animo nocet et corpori. Proinde si pellere vis podagram,

pelle delicias: si malum omne vis pellere, pelle divitias. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, X Kal. Iulii.

EPISTOLA XIV.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Pauperem se non posse indigentiæ eius opitulari.

Regum cervicibus impositum pecuniæ iugum liberrima indignatione reiicio. Non sinam, si Deo placet, metallis servire animum ad maiora dispositum. Illa igitur, quoniam præesse prohibeo, subesse non patitur, et quem servum habere non potest, dominum dedignatur. Minus loquor; superbior est quam dixi: nec me dominum vult habere, nec comitem: recusat imperium, amicitiam non admittit: frangit vectes, solvit nodos, spernit arculæ meæ seram. Dum clausisse illam videor, nescio quibus rimulis invisa dilabitur. Id sane mihi, ut sæpe molestum, sic gloriosum semper existimo, dum circumspicio quibus illa mancipiis, et quorum soleat hospitio delectari. His ita se habentibus, ignosces, si (quod multo mihi quam tibi gravius est) præsentem indigentiam tuam, pecuniaria ope non relevo. At ne nihil putes te scribendo profecisse, scito copiam pignorum optimorum paratam tibi apud me, quam ut ad te perferret, nuntius tuus nullo sibi persuaderi quivit ingenio. Iube illum ad me, sed exorabilem, reverti. Alioquin meus ad te veniet, etsi vulnus nostrum nulli, nisi medico, revelatum velim. Præterea his illud addiderim

ludicre potius quam iucunde, litteris tuis utrique consultum. Mihi enim conditionis meæ solamen additum: non quod in angustiis te comite delecter, sed quod in me indignari non sit fas, quod commune mecum habeat tantus vir; tibi vero laborem excusationis ademptum. Nisi enim tu præoccupasses, iam calamus erat in manibus, ac ne quid nostrarum rerum fœneratoris avarum limen attingeret, interpellare decreveram, ut tu necessitatibus meis occurreres. Quid vis dicam? Uberrimum philosophiæ locum, copiosissimamque materiam non ignoro: ubi contra tela fortunæ, in quibus non ultima est paupertas, armantur animi; quæ licet in nostris finibus non habitet, quia tamen, ut eleganter ait Flaccus, *curtæ nescio quid semper abest rei*, et hic quoque multa non tantum nobis, sed in commune salubria dici possent, quæ sciens sileo, ne publicum sequar morem pro rebus verba præstantium. Facilis amicitia est, pro petito auxilio consilium dare. Certe ego in his casibus, qui domi meæ crebri sunt, essentque rarissimi, nisi me rei familiaris incuriosum cura generosior effecisset, cum multa remediorum genera vel ipse mihi conficiam, vel a doctioribus confecta reperiam; tum illud in primis efficacissimum experior, quod, licet omnis fortuna suas habeat molestias, sitque verissimum, quod veritatis inquisitoribus visum est, omnem vitam, etiam quæ felicissima videatur, esse tormentum, molestissimus tamen et occupatissimus, et, si profundius inspicias, vere miserrimus est divitum status. Contra autem dura quidem, sed tutissima et expeditissima est paupertas: mediocritas optima, et inter rarissima Dei dona hanc nobis contigisse gratulor. Si quid interdum deest, accidit ut,

unico defectu, multorum nos munerum suorum liberalitas cœlestis admoneat, et brevi gustu amaritudinis prosperitatem nostram nobis efficiat dulciorem. Quod si multa, quod si omnia deessent, hoc animo tamen sum, ut felicius rear laudabiliter egere, quam turpiter abundare; nec nosse veram opulentiam eos, qui honestæ mendicitati inhonestas divitias anteponunt. Vale.

II Kal. Ianuarii.

EPISTOLA XV.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Raros esse viros bonos, e quorum numero eligendi sunt amici, malorum societate penitus reiecta.

Studeto bonis omnibus esse carissimum; neque verendum est ne nimios habeas amicos, aut nimium tibi negocii obiiciam. Ita dico: si omnes bonos amicos tibi feceris, pauci erunt.

> Rari quippe boni: numero vix sunt totidem, quot
> Thebarum portæ, vel divitis ostia Nili.

Quis, inquis, hoc loquitur? Quid refert? Si dictum probas, quid quæris auctorem? Omne verum (ut ait Augustinus) a veritate verum est. Ego hæc loquor; an forte tu negas? Loquitur experientia, quæ mentiri non solet; loquitur veritas, quæ mentiri non potest. Quod si mortalem poscis auctorem, loquitur hæc, peritissimus rerum talium, Iuvenalis, quique profundissime mores hominum novit. Si sibi non credis, audi alium, cuius

ore loquitur qui non modo novit, sed et creavit homines. Is ergo quid ait? *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Poeta paucos, propheta nullum, et secundùm suum sensum uterque verissime. Tu vero (quoniam desperandum non est) aliquos bonos reperiri posse, arbitrare; ne, cum de omnibus desperare cœperimus, de nobis etiam necessario desperemus; cogita, quosdam non modo bonos esse, sed optimos; et pro concordia harum discordantium sententiarum, Flaccum, velut arbitrarie pronuntiantem, audi:

> Nam vitiis nemo sine nascitur: optimus ille est
> Qui minimis urgetur.

Sic est profecto: Stoici licet obstrepant, qui omnem morbum ex animis se radicitus avulsuros spondent; præclarissimi medicorum, modo quod pollicentur implerent. Sed in vita hominum, de qua nobis amicitiæ deligendæ sunt, experimento compertum est, nullum animum quantalibet serenitate tranquillum, levibus saltem interdum perturbationibus non moveri, nec quibusdam humanarum rerum turbinibus agitari. Cæterum, sicut armata navis in alto fluctuabitur, non succumbet, eaque, ut navis, sic animi præcipua laus erit; ita sit (quod Stoicis non placet), ut in hac vita, cui nihil scimus inesse perfectum, sanitatis locum teneat levis ac medicabilis ægritudo. Igitur, ut ad rem oratio revertatur, ex hoc genere hominum, non quorum nulla sint vitia, sed quorum vitia virtutibus cedant (quod ipsum noveris esse rarissimum), amicos tibi, quibus potes artibus, efficito: poteris autem nullis melius, quam imitatione morum, ac similitudine studiorum. Contra autem malis,

quorum innumerabilis multitudo est, nec amicus esto, nec hostis certe, nec cognitus. Vultum tuum aspiciant, animum ignorent. Sequere illius consilium qui monet, ut intus omnia dissimilia sint. Frons populo nostra conveniat. Putent illi, te agere quod vulgo agitur. Tu vero tuum aliud negotium, et aliquid semper tecum maius agito. Sic enim maxime inter mundi discrimina securus evades, paucis carus, multis ignotus, odiosus nemini. Neve me hodie de nihilo philosophatum putes. Audio, te adversus improbos ingens bellum, et inexorabilem simultatem suscepisse: quos an corrigere, an delere cogites, incertum est. Utrobique enim par impossibilitas; nisi quod aliquanto facilius arbitror deleri posse quam corrigi. Generosæ indignationis aculeos laudo: certamen irritum et studium inane non laudo. Si enim laborem supervacuum declinare consilium est, quid de eo labore censeas, cuius unicus fructus est odium? Cane igitur receptui, obsecro: alioquin scito, multis tibi legionibus opus esse. Vale.

EPISTOLA XVI.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Adversis non succumbendum.

O quam multa nunc ad litteras tuas dici possunt! Sed nec mihi ocium, nec tibi verborum auxilio est opus. Aliud cogito remedii genus. Magna est enim fortunæ vis, nec minor celeritas. Interim sane omnium

quæ vel ex libris vel e media vita hominum occurrunt, quæ sunt multa et varia, hæc summa est. Dura sunt, fateor, et gravia, et inamœna quæ pateris. Unum est difficilium levamen, patientia, si humana despicias, si te non ad delicias, sed ad laborem in hanc vitæ palestram descendisse memineris, si magno nisu adversa substuleris; memor, in prælio militem, in tempestate nautam, in rebus malis bonum animum probari. Vale.

EPISTOLA XVII.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Beneficiis sæpe ingrati animi significationem respondere.

Ego vero absit ut dissuadeam petitioni haud iniustæ morem gerere; sed illud moneo ut in fronte oculos habeas, quos ego hactenus in tergo habui. Nihil iucundius, nil dulcius, quam benemeritum et egentem auxilii compotire. Contra autem, inexpectato ingrati vitio nil tristius. Magnæ quidem est non solum prudentiæ sed fortunæ, inter tot pectorum latibula, puros animos fucatosque discernere; et quanti quisque sit, prius quam experiaris, agnoscere: cuius honestæ preces ac miserabiles lacrimæ, cuius ficta necessitas, simulatæque blanditiæ. Magnæ parti hominum illud inest, ut ad impetranda quæ cupiunt memores atque soliciti, ad referendam gratiam segnes obliviosique sint: tanta et tam repentina mutatio invadit animos, ut quem precantem mane videris, sero, voti compotem, non agnoscas. De

his in Ecclesiastico: *Donec accipiant*, inquit, *osculantur manus dantis, et in promissionibus humiliant vocem suam; et in tempore redditionis postulabit tempus, et loquetur verba tædii et murmurationum.* Nosti cætera. At quoniam inter ingratos vivitur, non ideo desinendum. Alioquin virtus vitio victa videbitur, sed aliquanto cautius agendum reor. Tu vale: et quidquid acturus es, dum mutandi tempus est, cogita: post enim deliberatio sera est. Vale.

EPISTOLA XVIII.

FRANCISCUS PETRARCA GERARDO FRATRI S. P. D.[1]

De sua cupiditate libros undique comparandi.

Quod sæpe olim vel oblivio vel torpor abstulit, attingam, frater. Si gloriari licet, apud te gloriabor in illo, in quo solo gloriari tutum est. Iam ex omnibus humanarum cupiditatum ardoribus, etsi non in totum, magna tamen ex parte divina me pietas eripuit: e cœlo enim est, seu id mihi naturæ bonitas, seu dies præstiterit. Multa quidem videndo, multumque cogitando intelligere tandem cœpi, quanti sint studia hæc, quibus mortale genus exæstuat. Ne tamen ab omnibus hominum piaculis immunem putes, una inexplebilis cupiditas me tenet, quam frenare hactenus nec potui, certe nec volui: mihi enim interblandior, honestarum rerum non inhonestam esse cupidinem. Expectas audire morbi genus? Libris satiari nequeo: et habeo plures forte quam

[1] Hæc epistola in Codd. A, B, C inscripta legitur Iohanni Anchisæo.

oportet. Sed sicut in cæteris rebus, sic in libris accidit, quærendi successus avaritiæ calcar est, quinimmo singulare quoddam in libris est. Aurum, argentum, gemmæ, purpurea vestis, marmorea domus, cultus ager, pictæ tabulæ, phaleratus sonipes, cæteraque id genus, mutam habent et superficiariam voluptatem; libri medullitus delectant, colloquuntur, consulunt, et viva quadam nobis atque arguta familiaritate iunguntur. Neque solum sese lectoribus quisque suis insinuat, sed et aliorum nomen ingerit, et alter alterius desiderium facit. Ac ne res egeat exemplo, Marcum mihi Varronem carum et amabilem Ciceronis *Academicus* fecit: Ennii nomen in *Officiorum* libris audivi: primum Terentii amorem ex *Tusculanarum Quæstionum* lectione concepi, Catonis *Origines*, et Xenophontis *Œconomicum* ex libro *De Senectute* cognovi; eumdemque a Cicerone translatum in iisdem Officialibus libris edidici. Sic et Platonis *Timæus* Solonis mihi commendavit ingenium; Platonicum *Phædonem* mors Catonis; et Ptolemæi regis interdictum Cyrenaicum Hegesiam; et de Ciceronis *Epistolis*, Senecæ prius, quam oculis credidi meis. Et Senecæ *Contra superstitiones* librum ut quærere inciperem Augustinus admonuit, et Apollonii *Argonautica* Servius ostendit, et *Reipublicæ* libros cum multi, tum præcipue Lactantius optabiles reddidit, et *Romanam* Plinii Tranquillus *historiam*, et Aulus Gellius eloquentiam Favorini. Itemque Annæi Flori florentissima brevitas ad inquirendas Titi Livii reliquias animavit: ut notissima et vulgatissima illa prætereum, quæ teste non egent, et tamen, cum accesserit testis illustrior, altius in animum descendunt: qualis est in *Declamationi-*

bus Senecæ laudatus ille Ciceronianæ facundiæ principatus, ingeniique singulare præconium, et illud in *Saturnalibus* multiforme Macrobii eloquium ab Eusebio demonstratum; et illud Statii Papinii poetæ reverens submissumque testimonium de Virgiliana *Æneide*, cuius longe sequenda et adoranda vestigia *Thebaidem* suam, in publicum exituram, admonet: et illud ab Horatio Flacco, imo vero ab omnibus concorditer delatum Homero poetarum principi. Pluribus ago quam necesse est. Nam illa quidem longanimis recordatio Prisciani grammatici iuvenilis lectio, quot mihi librorum peregrina nomina congesserit, quot postmodum Plinius Secundus, quot novissime Nonius Marcellus, quotiensque salivam excitaverint. Nemo ergo mirabitur (ut redeam unde digressus sum), vehementer his animos inflammari atque configi, quorum singula suas scintillas suosque aculeos palam habent, aliosque clanculum in sinu gestant, quos sibi invicem subministrant. Itaque, pudet equidem, sed fatendum ingenue, et cedendum vero est, excusabilior semper mihi cupiditas visa est Atheniensis tyranni Ægyptiique regis, quam nostri ducis, aliquantoque nobilius Pisistrati primum, deinde Ptolemæi Philadelphi studium, quam Crassi aurum, etsi multo plures imitatores Crassus habeat. Sed ne Romæ Alexandria vel Athenæ, et Italiæ Græcia vel Ægyptus insultent, et nobis studiosi principes contigerunt, iique tam multi, ut eos vel enumerare difficile sit; tamque huic rei dediti, ut inventus sit cui philosophiæ, quam imperii, carius nomen esset; et studiosi, inquam, non tam librorum, quam libris contentarum rerum. Sunt enim qui libros (ut cætera) non utendi stu-

dio cumulent, sed habendi libidine, neque tam ut ingenii præsidium, quam ut thalami ornamentum. Atque, ut reliquos sileam, fuit Romanæ Bibliothecæ cura divis imperatoribus Iulio Cæsari, et Cæsari Augusto: tantæque rei præfectus ab altero (pace Demetrii Phalerei dixerim, qui in hac re clarum apud Ægyptios nomen habet) nihil inferior, ne dicam longe superior, Marcus Varro, ab altero Pompeius Macer, vir et ipse doctissimus. Summo quoque Græcæ Latinæque Bibliothecæ studio flagravit Asinius Pollio orator clarissimus, qui primus hanc Romæ publicasse traditur. Illa enim privata sunt; Catonis insatiabilis librorum fames, cuius Cicero testis est; ipsiusque Ciceronis ardorem ad inquirendos libros, quam multæ testantur epistolæ ad Atticum, cui eam curam non segnius imponit, agens summa instantia multaque precum vi, qua ego nunc tibi. Quod si opulentissimo ingenio permittitur librorum patrocinia mendicare, quid putas licere inopi? Hæc pro excusatione vitii mei, proque solatio tantorum comitum dicta sint. Tu vero, si tibi carus sum, aliquibus fidis et litteratis viris hanc curam imponito. Etruriam perquirant, religiosorum armaria evolvant, cæterorumque studiosorum hominum, si quid usque emergeret, leniendæ, dicam, an irritandæ siti meæ idoneum. Cæterum, etsi non ignores quibus lacubus piscari, quibusque fruticetis aucupari soleo, ne qua tamen falli queas, his seorsum litteris quid maxime velim interserui: quoque vigilantior fias, scito, me easdem preces amicis aliis in Britanniam Galliasque et Hispanias destinasse. Ne cui ergo fide vel industria cessisse videaris, enitere. Vale.

EPISTOLA XIX.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Spem nunquam deponi.

Adeo pertinax et fixa mortalium spes est adversus infeliciter experta, ut neque sterilitas agricolam, neque tempestas nautam, neque tectorum casus architectum, neque patremfamilias sobolis acerbus interitus deterreat ab incepto. Hinc illa communia, ut famelicos serere, et naufragos navigare, et ruinis vix elapsos nova super iisdem fundamentis ædificia moliri, et orbos senes inter sepulchra filiorum aliis procreandis intendere videamus. Piscatores frigoribus et fame confectos hic ante oculos habeo; mirum et prorsus incredibile! Totos dies ieiuni ac nudi, noctesque ad auroram insomnes agunt: cum interim vel retia tentantium una eademque sors est: nihil agere, frustra torqueri, tempus, aliquando forsan utilius consumendum, perdere. Neque tamen, obstinatis ad inceptum animis, a fatali gurgite divelluntur. Usque adeo, etiam amari, exercitii consuetudo longior dulcis est. Infaustam arenam imo verrentes alveo, quam fugiunt egestatem inter undas et scopulos inveniunt, nunquam forte quod tantopere satagunt reperturi. Illa quidem, dictu minora, nescio an maiori admiratione digna sint. Ferarum studium, totiens vacuatis cubilibus, non lentescit. Novis fœtibus pariendis alendisque, prolis raptu nunquam segnior tigris redit; crebri partus solatio destitutæ nihilo moderatior in reliquum ardor est. Philomela, postquam pastorali furto

perditos natos longo gemitu et perdulcibus querimoniis persecuta est, nidum ab eodem ramo sequentis puerperii fortunam tentatura suspendit. Rem dicam novam tibi, sed omnibus vallis huius notissimam incolis. Aquila iampridem in his montibus habitat. Subulcus advena, nedum quos pascit suibus, sed hirsutis etiam apris asperior, clam nido insidiatus est, neque animam suam pluris existimans quam valet, de altissima rupe, quæ fonti Sorgiæ, nubibus par, impendet, ancipiti fune demissus, cuius rei vel meminisse horror est, ad aeriam domum temerarius prædator accessit, et solicitæ genitrici, spem generis, pullos implumes abstulit. Id semel, idque iterum ausus, nil amplius aquilam movit, quam ut nuper domicilio deserto nidum dumosamque supellectilem in alteram rupis partem parumper avexerit. Illic modo sæpius amissæ sobolis spem refovet, nihil solito lætius, ut reor. Siquidem saxeus iste suus hostis, exigui lucri cupidus, vitæ prodigus, iam restem nodosque præparat, quibus per inane suspensus, et de insolito specu, solitas prædas agat. Iam sensim ad minimam rerum ratiocinando descendimus. Nec formicis sub terra latentium horreorum inundatio graniferi laboris experientiam, frequentisque cursus ac recursus imminuit voluptatem. Non enim desperant, infeliciter tentata retentari posse felicius. Alioquin, si cum successibus rerum animorum simul spes intereat, torpebunt æstus ii, quos undique cernimus actionum variarum, quotidie interpellantibus fatis; et vitam situ marcidam exitus inglorius manebit. Quod ne forte contingeret, animantibus cunctis, et præsertim homini, dura propositique tenacia pectora data sunt. Urbem Romam (ut retro iam

facili saltu ab imis rerum ad altissima conscendamus) a Gallis Senonibus incensam restituere maiores; qua in re Camilli auctoritas, tribunis contra nitentibus, omine etiam adiuta prævaluit. Iidem illi maiores nostri, post Alliam, post Ticinum, post Trebiam, post Trasimenum in aciem redierunt, post Caudinæ pacis ignominiam gloriosissimas victorias retulerunt. Et post Cannas, gravissimum, ac pæne mortiferum reipublicæ vulnus, ne ab ignavis civibus derelinqueretur Italia, contra sententiam Cæcilii Metelli, fulgens Africani gladius obtinuit. Quod nisi invicta spes unius, eiusdemque admodum adolescentis, multorum senum labantes firmasset animos, actum erat de imperio, nulla hodie Romani nominis memoria, nulla Romanæ potentiæ vestigia superessent. Faciente enim (ut Flori historici verbis utar) de Italia Africam Hannibale, profecto non Latini, sed Afri coloni Italiam possiderent. Et si quis forte mansisset Italici sanguinis tantis superstes cladibus, non aliter quam dulcis aquæ rivulus pelago mixtus, in peregrinos mores victricemque barbariem concessisset. Quod non sumus igitur, et quod sumus, fateamur ingenue, spei bonæ dumtaxat unius hominis debemus. Et de nobis quidem hactenus. Quid Lacedæmonios, quidve Carthaginienses memorem, qui sperare non prius quam esse desierunt? Quid Saguntinos, qui dum sera a nobis auxilia sperant, extremas a crudelissimo hoste miserias acceperunt? Longum est per cuncta discurrere. Itaque, ut unde est ortus, illic sermo desinat, ultima iactatæ navis ancora spes est, quam si quis in hoc procelloso mari laborantibus absciderit, nulla est ad vitam via, nullus ad requiem portus, nullus reditus ad salutem. Miraris nunc

quid tam longa sibi velit oratio? Scilicet unum ago, ut amicum tuum subscribas exemplorum turbæ, raras et forte vanas, sed firmas spes habentem. Et hæc mihi quidem curiosius explicanda erant, ut affectum scribentis agnosceres. Cætera in silentio intelligis. Vale.

EPISTOLA XX.

FRANCISCUS PETRARCA LÆLIO SUO S. P. D.

Dolet amici silentium; commendat ei negocium, illudque petit ut Cardinali Columnensi ipse commendet.

Sæpe te litteris ad colloquium elicere nisus sum inefficaciter ad hanc diem. Pergam silentium tuum interrumpere. Pudebit amici tot clamores tacitum audire. Labellum clausum vel in indignationem forte, vel in risus aperiam, vel in verba. Non magni facio quid rescribas; modo loqui incipias, victor sum. Si occupationes te veteres tenent, novas ingeram: si segnitie calamum amisisti, sedulitate restituam. At si forte superbia extolleris, et (quod suspicari ne tenuiter quidem possum) amicis affatibus indignum me censes, humilitate mihi ab illo animi fastigio detrahendus, et in æquum campum amicitiæ retrahendus es. Itaque sic tibi persuade. Inculcare querelas et lamenta non desinam, donec mihi vel antiquum inter nos commercium litterarum restituas, quamdiu saltem tam propinqui sumus, ut nuntiorum penuriam prætendere neuter possit, et quasi per manus ab altero ad alterum sit epistolarum transitus; vel pro-

babilem causam tantæ mutationis expedias. Nuntius alter alterius vestigia urgebit. Litterarum mearum acervi ante oculos tuos erunt. Amici digitum et anulum nosti: intactas abiicere amor et verecundia non sinent. Aperies, licet nolis: ipsæ tibi blandientur, ut perlegas. Ita qui brevis scripturæ laborem fugis, longæ lectionis fastidium non evades. Si quid igitur mihi credis, oculos tuos digitorum auxilio libera, et ignobiliores corporis tui partes nobilioribus servire doce. Arripe calamum; non insueta suadeo; calamus ab infantia gladius tuus est. Adulta ætas, et patriæ status ad alia te deinceps arma rapuerunt. Demum ad Romanorum Pontificum quietiores aulas, retrahente fato, et ad antiqua studia rediisti. Quid igitur peto? Fac quod quotidie facis; scribe aliquid: fac itidem quod nunquam facis; scribe mihi. Mox nempe subsistam, et vel rarius scribam ipse, vel brevius. Vicisse, et de ista silentii tui arce te deiecisse sufficiet. Hic tamen (scio cui loquor) veteri illo et vulgari clypeo tectus occurres: Quid quereris, frater? nihil habeo quod scribam. Ego vero, etsi in tanta rerum copia, talibus ingenio eloquiove nunquam defuturam scribendi materiam crediturus fuerim, facile persuaderi mihi patiar quamlibet seu veram seu fictam causam, potius quam, oblivionis nebulam tibi silentium induxisse. Hoc igitur saltem, quod multi ab amicis petierunt, sed eorum quos ego legerim primus omnium Cicero, scribe, te nihil habuisse quod scriberes. Hoc ipsum scribe, sed aliis tamen verbis. Alioquin (quod intentionis meæ non fuit) breve nimis et apertum evadendi tibi iter ostendi: evades (si te novi) saltu unico, et te uno verbo redimes, auctore me. Sic ego, quod multis

accidit, consilio meo ludar. Sed iam satis superque querelarum est, nisi quod ad ultionem tendo, et taciturnitatem tuam loquacitate punio. Ut vero aliquid etiam familiarium curarum huic epistolæ includam, quæso ne pigeat apud communem dominum pro felici rerum mearum exitu intercedere. Voco autem quemlibet felicem, modo aliquis sit. Multum est, frater, vana expectatione liberari. Ignorant homines quid lucri est supervacua et infinita desideria proiecisse. Perdita satiant, possessa cruciant miserorum animos, pluribus inanibus quam solidis occupatos; et (tanta est insania) extricari ab erroribus, ut fiat vero locus, metuunt, dum sibi prosperos rerum prægrandium exitus pollicentur. Sibi quippe placentes ac superbi, et iniqui rerum suarum iudices, dignos se finxerunt, quibus ad nutum universa succederent. Ita, quod in amatoria materia dixit Naso:

Dum sibi quisque placet, credula turba sumus,

iam medium vitæ communis late delirando perduximus. Ut enim eleganter a Tullio dictum est, *Metelli sperat quisque sibi fortunam!* Quot autem in hac vanitate falluntur, imo vero quam pauci, quam pæne nulli non falluntur! Hinc licet advertere, quod, si veterum scriptorum testimonio stamus, ex omnibus sæculis felix ille Metellus nonnisi unicum comitem, eumque ipsum non domi, sed procul et extra Italiæ terminos, dicitur invenisse: qui tamen ipsi quam rite felicitatis hoc inane nomen usurpaverint, locus iste non recipit, et fortasse aliud dicendi tempus adveniet. Nunc (ut cœptum peragam) si, quod omnes sperant, nullus assequitur, quam

multos vitæ somniis elusos expectantesque mors oppresserit, quotque in finem oppressura sit, cogita. Quibus ego territus, hanc ipse mihi legem statui: altiora me non quærere; paria vero, pauca quidem et modeste: quibus scilicet et obtentis sobrie gaudeam, et amissa feram fortiter, et repulsæ dolore non torquear. Ad hanc legem ita me formavi, ut vix rei cuiusquam verear eventum, modo expectationis fastidia detrahantur. Quamobrem per omnes te cœlicolas, frater, oro, ab hac quamprimum perplexitate dissolvi. Aufer mihi expectationem: quidquid erit, æquanimiter feram. Finem facio cum illo, cuius hoc mihi placet inter cætera: *pars beneficii est, quod petitur si belle neges.* Vale.

EPISTOLA XXI.

FRANCISCUS PETRARCA LÆLIO SUO S. P. D.

Commendat adolescentem, aliquid humani amoris causa perpessum, eique Cardinalis Columnensis patrocinium invocat.

Impletum est plane in nobis quod de Pompeio tuo Corneliaque sua scribitur: *neuterque recedens sustinuit dixisse vale.* Sed nec multis inter nos verbis opus erat, quæ nil aliud quam animorum et passionum quæ in eis habitant, notæ sunt, cum animi nostri, licet in silentio, vicissim pateant. Unum est quod te nunc agere, si possibilitas adest, velim. Iuvenis quidam virginem, cuius amore languebat, ipsa non obluctante, cognovit, matrimonii pactis interpositis. Idque, quod magis in aures tuas intret, nescio an et in *toro*, certe apud Thorum

accidit. Loci dominus (nobilis dicam an rusticus?) iuvenem ipsum, quem gravi et antiquo odio prosequitur, ad capitale supplicium vocat. Mulier factum excusat, nihil se contra quam optaverit passam dicens, et promissas amantis nuptias efflagitat. Annuit ille, si liceat, sed carcere conclusus sub iniquissimo iudice causam dicit. Cæterum, ubi compedes amoveantur, soluti ambo, et ætate et animis et fortuna pares, optatissimas nuptias celebrabunt. Hæc ut ad me indignantis primum populi vocibus, deinde etiam amicorum precibus et lacrimis perlata sunt, tu primus omnium occurristi, a quo morbi talis auxilium peteretur. Et nos aliquando, frater, arsimus, et opem ferre decet ardentibus. Dominum autem nostrum, etsi talia sublimem eius animum non attingant, non tamen usque adeo ferreum aut inhumanum reor, ut humanis non misereatur erroribus. Nec est quod parcius ardere ruricolas suspicemur. In omne genus hominum par imperium habet arcipotens ille puer. Scio apud Virgilium scriptum esse, quod *subita incautum dementia cepit amantem*, et sequitur: *Ignoscenda quidem;* sed terret quod in fine subiungit: *scirent si ignoscere manes.* Vereor enim ne durior ille Bellerophon nihil humanitatis habens, insuper ira accensus sit, sanguine sitientior quam oportet. Utcumque succedat, nos partes nostras implebimus. Ego apud te, tu apud dominum, ut ipse a præfato Thori domino, gratuitum munus, captivum illum per litteras suas petat. Cuius nomen et rei gestæ seriem villicus hic noster, ob hoc unum ad te missus, exponet; nihilo narrator urbanior, quam amator is, cuius amentiæ modo veniam postulamus. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, VI Kal. Maias.

EPISTOLA XXII.

FRANCISCUS PETRARCA LÆLIO SUO S. P. D.

De eadem re cuius in superiori epistola sermo fuit: deque mira eloquentiæ vi.

Quid tibi vis dicam? Sic est, ut audieram et legeram. Nullum est tam asperum ingenium, quod non morum verborumque dulcedine mitigetur. Sic Africanus meus ille superior Syphacem regem barbarum atque, ut Livii verbis utar, romanis moribus insuetum, et quod mirabilius fuit, Asdrubalem quoque Carthaginiensium ducem, non barbarum modo sed etiam immitem romani nominis inimicum, inter cœnandum suavi convictu et comi mansuefecit alloquio. Sic Iulius Cæsar Amyclam algis et æquoreis spumis aspersum, nudumque et inopem piscatorem tam leniter fando cepit, et illius cæsareæ facundiæ retibus circumvolvit, ut inaudito verborum sono, et ignoti hospitis admiratione suspensus, confestim, iubente illo, fragilem atque imparem pelagi minis cymbam de tuti litoris statione dissolveret, parendique studio sciens ac volens ad interitum properaret. Ac ne semper Africanos et Cæsares loquamur, ille philosophorum princeps Plato Dionysium conciliare sibi potuit Syracusium tyrannum; Archelaum vero Macedoniæ regem Euripides poeta. Nec aut illi tyrannici spiritus rigor, aut huic immanitas obstitit barbarica; utramque duritiem ingenio et eloquentia molliverunt; et quod huius generis omnia monstra transgreditur, orator Aphthonius sævos carnifices ad se occidendum

missos, et iam strictis mucronibus irruentes, blanda oratione compescuit, vicissetque crudelitatem eloquentia; nisi unus ex eo numero, qui eum loquentem non audiverat, cæteris iam digressis, superveniens, velut aspis, incantatoris voce non audita, virus in illum scelesti ministerii effudisset. Sed quid hominum exempla conquirimus? Ursos videmus, pardos ac leones atque alias truces et prævalidas belluas blanditiis delinitas, parvi domitoris imperium patienter excipere, nexus insuper, carcerem, minas et verbera; volucres cœlo vagas, contra primævam naturæ suæ legem, humanam societatem anteponere libertati, vitam in vinculis agere, operto capite, præreptoque etiam patriæ natalis aspectu, famem suam nutritoris arbitrio moderari, de illius manibus cibum sumere, vocem iubentis agnoscere, clamoribus obedire, ire ad emittentis arbitrium et reverti, optimasque prædas non sibi sed domino reportare. De piscibus nihil tale, quod meminerim, legi; nisi quod delphinos nescio qua humano generi familiaritate coniunctos ferunt. Unde et Arionem quondam tergo huius piscis insidentem per tumidos fluctus mari evasisse, historica, seu potius fabulosa, narratio est. Vectorem ipsum fidibus canentem faciunt, quo navigationi facilior fides sit, mulcente auras musica, et navigium sublevante. Visum est enim fabulam non admitti, nisi color mendacio quæreretur: gubernaculum, malus, vela, remi deerant: pro his omnibus unius musicæ suavitas subrogata est. Sed quorsum hæc tam peregrina? percontaberis. Ut intelligas, me ingenium tuum summis inserere, qui non homines, non feras aut volucres, sed aquaticum hoc animal, educatum inter fontes et flumina,

escam de scopulis eliciens, contactu ac sermone in amicitiam pellexisti. Rediit equidem ad me sui immemor, tui memor. Cum multa de domino, multa de amicis quærerem, nil nisi de Lælio respondebat: illius formam, illius mores, illius linguam, illius denique domicilium atque habitum admirari: illum mihi, quasi incognitum, ruralibus et terricrepis verbis extollere; de illo mihi, sæpe licet interrumpenti, longissimas narrationes texere. Cumque sæpe Terentianum illud obiicerem: *hui mihi illum laudas?* ille eo magis ab exordio cuncta retexere. Quid plura? Intellexi illico, te tuis artibus meum mihi villicum abstulisse: nec indolui, fateor, nec invidi; sed obstupui plus te una hora, quam me toto decennio, potuisse. Mirum est, nisi tu colloquiis tuis aliquid etiam magicæ artis immisceas. Nunc igitur captus amore tui cum his litteris iterum ad te redit simul, et per te dominicæ interventionis auxilium sperans, per quod amicum suum, de quo pridie tibi scripsi, iam extremis fortunæ laqueis arctatum expediat, nisi iudicis animo, quod iam ab initio verebar, ad supplicium obstinato, non sit precibus locus. Fama enim est, eum dolore simul et invidia delibati virginei floris insanire; ad quem ipse sitienter, ut memorant, aspirabat; indignantem graviter, plus in amoris regno pauperis blanditias, quam suas ineptas divitias valuisse. Quod si accidat ut obstructis auribus verba fundantur, domino tamen partus erit integer misericordiæ suæ, tibi benevolentiæ tuæ fructus. Iste quoque agrestis amicitiæ suæ debitum, me opitulante, persolverit. Ille autem amator infelix, si aliter esse non potest, amoris sui dulcedinem (quod multi fecerunt) mortis acerbitate pensabit. Hunc sane quo-

nam humilium amicorum loco numeres, tuum erit: ipse te dominorum suorum inter primos numerat; aliquantoque mihi de tua gratia iam quam de veteris amici vita videtur solicitior. Itaque ut se tibi prorsus insinuet, et allegorico munusculo animum suum suavissime tibi deditum ostendat, liquoris omnium mollissimi, olei vasculum tibi affert: quod sponte sua, et, ut aiunt, virginitate servata, nullo premente, defluxit e baccis arborum nostrarum, quæ in collibus istis sunt, ubi, posthabitis Athenis, repertricem oleæ Minervam habitare dicerem, nisi eam iampridem Ianuensi litore ad portum Veneris, atque Erycem collocassem, in *Africæ* meæ libris. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, III Kal. Maias.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER QUARTUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA FRANCISCO DIONYSIO
A BURGO SANCTI SEPULCHRI S. P. D.

De suo in Montem Ventosum ascensu.

Altissimum regionis huius montem, quem non immerito Ventosum vocant, hodierno die, sola videndi insignem loci altitudinem cupiditate ductus, ascendi. Multis iter hoc annis in animo fuerat. Ab infantia enim his in locis, ut nosti, fato res hominum versante, versatus sum. Mons autem hic, late undique conspectus, fere semper in oculis est. Cepit impetus tandem aliquando facere quod quotidie faciebam: præcipue postquam relegenti pridie res romanas apud Livium, forte ille mihi locus occurrerat ubi Philippus Macedonum rex, is qui cum populo romano bellum gessit, Hæmum montem Thessalicum conscendit, e cuius vertice duo maria videri, Hadriaticum et Euxinum, fama crediderat, verone an falso, satis comperti nihil habeo: quod et mons a nostro orbe semotus, et scriptorum dissensio dubiam rem facit. Ne cunctos evolvam, Pomponius Mela cosmographus sic esse, nihil hæsitans, refert: Titus Livius falsam famam opinatur. Mihi, si tam prompta montis illius

experientia esset, quam huius fuit, diu dubium esse non sinerem. Cæterum, ut, illo omisso, ad hunc montem veniam, excusabile visum est in iuvene privato, quod in rege sene non carpitur. Sed de socio cogitanti (mirum dictu), vix amicorum quisquam omni ex parte idoneus videbatur. Adeo, etiam inter caros, exactissima illa voluntatum omnium morumque concordia rara est. Hic segnior, ille vigilantior; hic tardior, ille celerior; hic mœstior, ille lætior; denique hic stultior, prudentior ille quam vellem: huius silentium, illius procacitas; huius pondus ac pinguedo, illius macies atque imbecillitas terrebat: huius frigida incuriositas, illius ardens occupatio dehortabatur. Quæ, quamquam gravia, tolerantur domi; omnia enim suffert charitas, et nullum pondus recusat amicitia: verum hæc eadem fiunt in itinere graviora. Itaque delicatus animus, honestæque delectationis appetens, circumspiciens librabat singula sine ulla quidem amicitiæ læsione. Tacitus quidquid proposito itineri prævidebat molestum fieri posse, damnabat. Quid putas? Tandem ad domestica vertor auxilia: germanoque meo unico, minori natu, quem probe nosti, rem aperio. Nil poterat lætius audire, gratulatus, quod apud me amici simul ac fratris teneat locum. Statuta die, digressi domo, Malaucenam venimus ad vesperam; locus est in radicibus montis versus in boream. Illic ùnum diem morati, hodie tandem cum singulis famulis montem ascendimus non sine multa difficultate. Est enim prærupta et pæne inaccessibilis saxosæ telluris moles. Sed bene a poeta dictum est: *labor omnia vincit improbus*. Dies longa, blandus aer, animorum vigor, corporum robur ac dexteritas, et si qua sunt eiusmodi,

euntibus aderant. Sola nobis obstabat natura loci. Pastorem exactæ ætatis inter convexa montis invenimus, qui nos ab ascensu retrahere multis verbis enixus est, dicens, se ante annos quinquaginta eodem iuvenilis ardoris impetu supremum in verticem ascendisse, nihilque inde retulisse præter pœnitentiam et laborem, corpusque et amictum lacerum saxis ac vepribus; nec unquam aut ante illud tempus aut postea auditum apud eos, quemquam ausum esse similia. Hæc illo vociferante, nobis, ut sunt animi iuvenum monitoribus increduli, crescebat ex prohibitione cupiditas. Itaque senex ubi animadvertit se nequidquam niti, aliquantulum progressus, inter rupes arduum callem digito nobis ostendit, multa monens, multaque iam digressis a tergo ingeminans. Dimisso penes illum si quid vestium aut rei cuiuspiam impedimento esset, soli dumtaxat ascensui accingimur, alacresque conscendimus. Sed (ut fere fit) ingentem conatum velox fatigatio subsequitur. Non procul inde igitur quadam in rupe subsistimus. Inde iterum digressi provehimur, sed lentius, et præsertim ego montanum iter gressu iam modestiore carpebam. Et frater compendiaria quidem via per ipsius iuga montis ad altiora tendebat, ego mollior ad ima vergebam : revocantique, et iter rectius designanti, respondebam sperare me alterius lateris faciliorem aditum, nec horrere longiorem viam, per quam planius incederem. Hanc excusationem ignaviæ prætendebam : aliisque iam excelsa tenentibus, per valles errabam, cum nihilo mitior aliunde pateret accessus, sed et via cresceret, et inutilis labor ingravesceret. Interea, cum iam tædio confectum perplexi pigeret erroris, penitus alta petere

disposui. Cumque opperientem fratrem, et longo refectum accubitu, fessus et anxius attigissem, aliquamdiu æquis passibus incessimus. Vix dum collem illum reliqueramus, et ecce prioris anfractus oblitus iterum ad inferiora deiicior, atque iterum peragratis vallibus, dum viarum facilem longitudinem sector, in longam difficultatem incido. Differebam nempe ascendendi molestiam; sed ingenio humano rerum natura non tollitur, nec fieri potest ut corporeum aliquid ad alta descendendo perveniat. Quid multa? Non sine fratris risu hoc indignanti mihi ter aut amplius inter paucas horas contigit. Sic sæpe delusus quadam in valle consedi. Illic a corporeis ad incorporea volucri cogitatione transiliens, his aut talibus me ipsum compellabam verbis: Quod totiens hodie in ascensu montis huius expertus es, id scito et tibi accidere et multis accedentibus ad beatam vitam: sed idcirco tam facile ab hominibus non perpendi, quod corporis motus in aperto sunt, animorum vero invisibiles et occulti. Equidem vita, quam beatam dicimus, celso loco sita est; arcta (ut aiunt) ad illam ducit via. Multi quoque colles intereminent, et de virtute in virtutem præclaris gradibus ambulandum est. In summo finis est omnium, et viæ terminus, ad quem peregrinatio nostra disponitur. Eo pervenire volunt omnes, sed (ut ait Naso)

Velle parum est: cupias, ut re potiaris, oportet.

Tu certe, nisi, ut in multis, in hoc quoque te fallis, non solum vis, sed etiam cupis. Quid ergo te retinet? Nimirum nil aliud, nisi per terrenas et infimas voluptates planior, et, ut prima fronte videtur, expeditior via.

Verumtamen, ubi multum erraveris, aut sub pondere male dilati laboris, ad ipsius te beatæ viæ culmen oportet ascendere, aut in convallibus peccatorum tuorum segnem procumbere: et si (quod ominari horreo) ibi te tenebræ et umbra mortis invenerint, æternam noctem in perpetuis cruciatibus agere. Hæc mihi cogitatio incredibile dictu est quantum ad ea quæ restabant et animum et corpus erexerit. Atque utinam vel sic animo peragam iter illud, cui diebus et noctibus suspiro, sicut, superatis tandem difficultatibus, hodiernum iter corporeis pedibus peregi. At nescio an non longe facilius esse debeat, quod per ipsum animum agilem et immortalem, sine ullo locali motu, in ictu trepidantis oculi fieri potest, quam quod successu temporis, per moribundi et caduci corporis obsequium, ac sub gravi membrorum fasce gerendum est. Collis est omnium supremus, quem silvestres *filiolum* vocant, cur ignoro; nisi quod per antiphrasim, ut quædam alia dici suspicor. Videtur enim vere pater omnium vicinorum montium. Illius in vertice planities parva est. Illic demum fessi conquievimus. Et quoniam audisti quænam ascendentis impetus accenderint curæ, audi, pater, et reliqua; et unam, precor, horam tuam relegendis unius diei mei actibus tribue. Primum omnium spiritu quodam aeris insolito, et spectaculo liberiore permotus, stupenti similis steti. Respicio; nubes erant sub pedibus. Iamque mihi minus incredibiles facti sunt Athos et Olympus, dum quod de illis audieram et legeram in minoris famæ monte conspicio. Dirigo dehinc oculorum radios ad partes Italicas, quo magis inclinat animus. Alpes ipsæ rigentes ac nivosæ, per quas ferus ille quondam hostis romani no-

minis transivit, aceto (si famæ credimus) saxa perrumpens, iuxta mihi visæ sunt, cum tamen magno distent intervallo. Suspiravi, fateor, ad Italicum aerem animo potius quam oculis apparentem, atque inextimabilis me ardor invasit et amicum et patriam revidendi, ita tamen ut interim in utroque nondum virilis affectus mollitiem increparem, quamvis excusatio utrobique non deforet, magnorum testium fulta præsidio. Occupavit inde animum nova cogitatio, atque a locis traduxit ad tempora. Dicebam enim ad me ipsum : Hodie decimus annus completur ex quo, puerilibus studiis dimissis, Bononia excessisti; et, o Deus immortalis ! o immutabilis sapientia ! quot et quantas morum tuorum mutationes hoc medium tempus vidit! Infinita prætereo. Nondum enim in portu sum, ut securus præteritarum meminerim procellarum. Tempus forsan veniet quando, eodem quo gesta sunt ordine, universa percurram, præfatus illud Augustini tui : *Recordari volo transactas fœditates meas, et carnales corruptiones animæ meæ, non quod eas amem, sed ut amem te, Deus meus.* Mihi quidem multum adhuc ambigui molestique negotii superest. Quod amare solebam, iam non amo: mentior: amo; sed verecundius, sed tristius. Iam tandem verum dixi. Sic est enim: amo, sed quod non amare amem, quod odisse cupiam. Amo tamen, sed invitus, sed coactus, sed mœstus et lugens, et in me ipso versiculi illius famosissimi sententiam miser experior :

Odero si potero; si non, invitus amabo.

Nondum mihi tertius annus effluxit, ex quo voluntas illa perversa et nequam, quæ me totum habebat, et in aula cordis mei sola sine contradictore regnabat, cœpit

aliam habere rebellem, et reluctantem sibi: inter quas iamdudum in campis cogitationum mearum de utriusque hominis imperio laboriosissima et anceps etiam nunc pugna conseritur. Sic per exactum decennium cogitatione volvebar. Hinc iam curas meas in anteriora mittebam, et quærebam ex me ipse: si tibi forte contingeret per alia duo lustra volatilem hanc vitam perducere, tantumque pro rata temporis ad virtutem accedere, quantum hoc biennio, per congressum novæ contra veterem voluntatis, ab obstinatione pristina recessisti, nonne tunc posses, etsi non certus, at saltem sperans, quadragesimo ætatis anno mortem oppetere, et illud residuum vitæ in senium abeuntis æqua mente negligere? Hæc atque his similes cogitationes in pectore meo recursabant, pater. De provectu meo gaudebam, imperfectum meum flebam, et mutabilitatem communem humanorum actuum miserebar; et quem in locum, quam ob causam venissem quodammodo videbar oblitus, donec, omissis curis, quibus alter locus esset oportunior, respicerem, et viderem quæ visurus adveneram. Instare enim tempus abeundi, quod inclinaret iam sol, et umbra montis excresceret, admonitus, et velut expergefactus, verto me in tergum ad occidentem respiciens. Limes ille Galliarum et Hispaniæ, Pyrenæus vertex inde non cernitur; nullius quem sciam obicis interventu, sed sola fragilitate mortalis visus. Lugdunensis autem provinciæ montes ad dexteram, ad lævam vero Massiliæ fretum, et quod Aquas Mortuas verberat, aliquot dierum spatio distantia præclarissime videbantur. Rhodanus ipse sub oculis nostris erat. Quæ dum mirarer singula, et nunc terrenum aliquid saperem, nunc exemplo corporis ani-

mum ad altiora subveherem, visum est mihi Confessionum Augustini librum, charitatis tuæ munus, inspicere, quem et conditoris et donatoris in memoriam servo, habeoque semper in manibus. Pugillare opusculum perexigui voluminis, sed infinitæ dulcedinis aperio, lecturus quidquid occurreret. Quid enim nisi pium et devotum posset occurrere? Forte autem decimus illius operis liber oblatus est. Frater, expectans per os meum ab Augustino aliquid audire, intentis auribus stabat. Deum testor, ipsumque qui aderat, quod ubi primum defixi oculos scriptum erat: *Et eunt homines admirari alta montium, et ingentes fluctus maris, et latissimos lapsus fluminum, et oceani ambitum, et gyros siderum, et relinquunt se ipsos.* Obstupui, fateor, audiendique avidum fratrem rogans ne mihi molestus esset, librum clausi, iratus mihimet quod nunc etiam terrestria mirarer, qui iampridem ab ipsis gentium philosophis discere debuissem, nihil præter animum esse mirabile, cui magno nihil est magnum. Tunc vero montem satis vidisse contentus, in me ipsum interiores oculos reflexi; et ex illa hora non fuit qui me loquentem audiret, donec ad mai pervenimus. Satis mihi negotii verbum illud attulerat, nec opinari poteram id fortuito contigisse; sed quidquid ibi legeram mihi et non alteri dictum rebar; recolens quod idem de se ipso suspicatus olim esset Augustinus, quando in lectione Codicis Apostolici, ut ipse refert, primum sibi illud occurrit: *Non in comessationibus et ebrietatibus; non in cubilibus et impudicitiis; non in contentione et æmulatione, sed induite Dominum Jesum Christum, et carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis vestris.* Quod iam ante Antonio acciderat, quando,

audito Evangelio ubi scriptum est, *si vis perfectus esse, vade et vende omnia tua quæcumque habes, et da pauperibus, et veni, sequere me, et habebis thesaurum in cœlis*, veluti propter se hæc esset scriptura recitata (ut scriptor rerum eius Athanasius ait), se ad dominicum traxit imperium. Et sicut Antonius, his auditis, aliud non quæsivit, et sicut Augustinus, his lectis, ulterius non processit; sic et mihi in paucis verbis quæ præmisi, totius lectionis terminus fuit, in silentio cogitanti, quanta mortalibus consilii esset inopia; qua nobilissima sui parte neglecta, diffundantur in plurima, et in inanibus spectaculis evanescant, quod intus inveniri poterat quærentes extrinsecus; admirantique nobilitatem animi nostri, nisi sponte degenerans, ab originis suæ primordiis aberrasset, et quæ sibi dederat in honorem Deus, ipse in opprobrium convertisset. Quotiens putas illo die rediens et in tergum versus, cacumen montis aspexi, et vix unius cubiti altitudo visa est, præ altitudine contemplationis humanæ; si quis eam non in lutum terrenæ fœditatis immergeret. Illud quoque per singulos passus occurrebat: Si tantum sudoris ac laboris, ut corpus cœlo paululum proximum fieret, subire non piguit, quæ crux, quis carcer, quis aculeus deberet terrere animum appropinquantem Deo, turgidumque cacumen insolentiæ et mortalia fata calcantem? Et hoc: Quoto cuique accidet, ut ab hac semita vel durarum metu rerum vel mollium cupidine non divertat? O nimium felix! si quis usquam est. De illo sensisse arbitror poetam:

> Felix qui potuit rerum cognoscere causas;
> Atque metus mortis, et inexorabile fatum
> Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis avari.

O quanto studio elaborandum esset, non ut altiorem terram, sed ut elatos terrenis impulsibus appetitus sub pedibus haberemus! Hos inter nudos pectoris motus sine sensu scrupulosi tramitis ad illud hospitiolum rusticum, unde ante lucem moveram, profunda nocte remeavi; et luna pernox gratum obsequium præstabat euntibus. Interim ergo, dum famulos apparandæ cœnæ studium exercet, solus ego in partem domus abditam perrexi, hæc tibi raptim et ex tempore scripturus, ne, si distulissem, pro varietate locorum mutatis forsan affectibus, scribendi propositum deferveret. Vide itaque, pater amantissime, quam nihil in me oculis tuis occultum velim, qui tibi nedum universam vitam meam, sed cogitatus singulos tam diligenter aperio. Pro quibus ora, quæso, ut tamdiu vagi et instabiles, aliquando subsistant, et inutiliter per multa iactati, ad unum bonum, verum, certum, stabile, se convertant. Vale.

VI Kal. Maias, Malauceno.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA FR. DIONYSIO A BURGO S. SEPULCHRI S. P. D.

Gratulatur quod a Roberto Rege accersitus illum adierit, huiusque laudes effert et regias virtutes exsequitur.

Nil dulcius audierant aures meæ postquam vocem tuam audire desierunt, quam quod ad regem vocatus accesseris. Rationem, inquis, expecto. Non possum breviter; itaque longius incipiam. Optavit aliquando tibi genitrix longitudinem dierum, innumerabilibus periculis

et calamitatibus obiectam; aliquando divitias, humanarum mentium non mediocrem laqueum, ac funestam sarcinam libertatis; aliquando formam corporis, deformitatis animæ plerumque materiam. Quid de sodalibus, quid de nutricula tua dicam? Muliercularum omnium una lex est: inepta cupiunt, ridenda formidant. De patre libet altiora credere. Optaverit ergo filio quod ait satyricus: eloquium et famam Demosthenis aut Ciceronis; quæ quanti sæpe periculi plena sint, utriusque exitus est testis. Multis et inanibus vel tuis vel aliorum pro te votis fatigatæ sunt aures Dei: horum tibi aliquid anxie non opto. Quare? Quia stultum est vehementer appetere quod potest pessimo fine concludi. Illud bonum tibi cupio quod mihi; beatam vitam, ad quam multi suspirant, pauci perveniunt. Est enim salebrosum iter atque angustum et difficile: et amœna ac prona circum devia. Est autem, ut in sagittando, sic in alia qualibet operatione mortalium, aberrare perfacile; signum attingere, is demum artificii finis est; idcirco difficilior, quia ad illum una tantummodo, ad errorem innumerabiles sunt viæ. Hanc sane quam dico beatam, quamquam ingeniosissimis atque doctissimis viris forte aliter visum sit, in hoc corporis ergastulo mereri quidem utcunque potest labor humanus et sperare; amplecti autem ac tenere non potest. Hoc ergo studio decurritur; finis est ubi quiescit intentio. Neque nobis hoc solis persuasum est. Quid enim aliud Cicero sentiebat, ubi ait, quod hæc vita via est in cœlum? Habet tamen interdum illi æternæ quiddam hæc mortalis vita simillimum: ut etsi beata nondum sit (id enim beatum est dumtaxat, cui nihil valet accedere), iam tamen huma-

nas miserias longe infra se videat, et in imo stans, adhuc supernæ felicitatis luce resplendeat. Hoc sane non divitiæ præstant; non insanientis vulgi plausus; non potentia, non voluptas; sed virtutum comitatus atque animi tranquillitas, ad quam adipiscendam, diversum fortasse aliis videbitur, sed quantum opinio mea fert, nihil æque adiuvat ac nobilium ingeniorum familiaritas et clarorum virorum conversatio. Cernis, ut arbitror, quid intendam; dicam tamen expressius. Quis in Græcia clarior Themistocle? ut ait Tullius. Ego fidentissime: quis in Italia, imo vero, quis in Europa clarior Roberto? In quo sæpe cogitans soleo non tam diadema, quam mores, neque tam regnum, quam animum admirari. Illum ego vere regem dixerim, qui non subditos modo, sed se ipsum regit ac frenat; qui exercet in passiones suas imperium, quæ sunt animo rebelles, illum, si cesserit, oppressuræ. Ut nulla est quidem clarior victoria quam se ipsum vincere, sic nullum regnum altius quam se ipsum regere. Quomodo ille mihi rex erit, in quem regnat ambitio? Quomodo invictus, quem sternit adversitas? Quomodo serenus, quem mœror obnubilat? Quomodo magnanimus, quem minimarum etiam rerum pavor exanimat? Et, ut fulgida virtutum nomina taceamus, quis mihi liberum dicet eum qui cupidinum variarum iugo premitur multiplici? Infra omnia ista descendam. Qua fronte hominem dicimus, quem scimus ex homine nihil præter nudam effigiem retinere, belluarum moribus deformem, et sævorum animantium feritate terribilem? Mira ergo, licet publica, dementia, regem eum dicere, qui nec rex nec liber et sæpe ne homo quidem sit. Magnum est, regem esse, perexiguum, re-

gem dici. Rariores sunt reges, quam vulgus existimat. Non est titulus iste vulgaris; minus gemmarum atque eboris sceptra consumerent, si soli reges illa portarent. Veri reges intra se gerunt quod eos venerabiles facit; semotis licet satellitibus et abiectis insignibus, reges sunt. Cæteros cultus exterior facit horribiles. Robertus vere inclytus, et vere rex est; qui quam sit imperiosus in se ipsum, exempla inauditæ patientiæ et moderationis indicant, de quibus alter forte dicendi locus fuerit. Quam vero late regnet in alios, dissonantes lingua et moribus populi, et disiunctissimi regionum fines ostendunt. Seneca tuus in quadam tragœdia, quid regem faciat et quid non faciat egregie recollegit his versibus:

Regem non faciunt opes,
Non vestis Tyriæ color,
Non frontis nota regiæ,
Non auro nitidæ trabes;
Rex est qui posuit metus
Et diri mala pectoris.

Nec longe post:

Mens regnum bona possidet;
Nil ullis opus est equis,
Nil armis et inertibus
Telis, quæ procul ingerit
Parthus cum simulat fugas.
Admotis nihil est opus
Urbes sternere machinis
Longe saxa rotantibus.
Rex est qui metuit nihil.

Hæc ille. Ad hunc itaque regem (ut principio conveniat finis) vocatus ivisti: quod ut ille iuberet, et ut tu pa-

reres, quid aliud quam studiorum summa conformitas fecit? Ille quidem quantum curis suis solamen adsciverit, dicerem, si apud alium loquerer. Tibi certe ad interni hominis pacem, quam, uti sæpe querebaris, tuscarum rerum fragor expulerat, quo compendiosius pergeres non erat. Congratulor ergo seu prudentiæ seu fortunæ tuæ, et vocem, quæ tunc mihi fuit in ore, aliquanto nunc fidentius repeto. Ubi enim fama primum, deinde per litteras tuas accepi, te Florentia digressum ivisse Neapolim; et mecum et cum amicis dixi: Dionysius noster ad tranquillitatem animi magnis passibus contendit, et ad beatam vitam rectum iter ingressus est. De me autem sic habe: brevi te consequar. Nosti enim quid de laurea cogito, quam, singula librans, præter ipsum de quo loquimur regem, nulli omnino mortalium debere constitui. Si tanti fuero ut vocer, bene est. Alioquin, fingam nescio quid audiisse, vel epistolæ suæ sensum, quam ipse mihi summa hominis incogniti et familiarissima dignatione transmisit, quasi dubitans, in eam potissimum partem traham ut vocatus videar. Et regio quidem stilo quiddam modo plebeium reddidi, fulgore attonitus, nec æquis ingenii viribus, et lyra, ut aiunt, longe impari. Vale.

II Nonas Ianuarii. Ad fontem Sorgiæ.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA ROBERTO SICILIÆ REGI S. P. D.

Laudat epigramma a Roberto Rege suæ neptis tumulo inscriptum, multaque congerit de humanæ vitæ miseria, et de animarum immortalitate.

Præstrinxit oculos meos fulgor insolitus. Felix calamus visus est, cui talia crederentur. Quid primum mirer? Eximiam brevitatem, an maiestatem sententiarum, an divinam eloquii venustatem? Nunquam, Rex inclyte, fateor, credidi rem tantam dici posse tam breviter, tam graviter, tam ornate; nec iam tale aliquid ex humanis ingeniis expectabam. Equidem, ut constaret te corda hominum in manibus habere, quo tota illustrium oratorum suspirat intentio, legentis animum tam variis affectibus impulsasti, ut sine luctamine in omnem partem stili tui vestigia sequeretur volubilitate mirabili. Ecce enim in prima sobrii fronte sermonis, dum summam humanæ miseriæ, acerrimasque molestias laborum, et necessitatem mortis acerbissimam, tractim ex radicis labe ramis ac frondibus obrepentem, magnificentissime deplorasses, movebar usque adeo, ut crebro inter legendum suspirans, et ineluctabili sorte perterritus, totumque hoc nomen hominis perosus, pæne nec natus esse nec unquam nasciturus optaverim. Actum erat, et mihi iam tranquillitas omnis exciderat, nisi quæ lethale vulnus inflixerat manus, eadem mox remedium attulisset. Sensi unum et repentini mœroris et consolationis artificem: nec unquam certius quid eloquentia posset agnoveram. Tam potenter enim paucorum ope

verborum sub immortalis animæ futuræque reparationis obtentu ægrum atque labantem animum erexisti, ut gaudio mihi fuerit genitum esse mortalem. Nam quid beatius excogitari potest quam exutum veste corporea, et de compedibus istis explicitum, ad illam diem, exactis temporum curriculis, pervenire, quæ nos, absorpta morte, immortalitatem induat, reparans indissolubiliter ac reformans putrem et semesam tineis atque undique fluentem tunicam carnis nostræ? Quam spem etsi philosophorum gentilium nullus attigerit, vetustissima tamen est immortalitatis opinio, nec nostris solum, sed illis etiam probata, quibus Christi nomen inauditum est. Præter Epicurum enim, et nescio quot ex illo infami grege, immortalem esse animam nemo est qui neget. De qua re (ut Pherecydem primum apud Syrios sententiæ huius auctorem, discipulumque Pherecydis Pythagoram totamque pythagoream familiam, et Socratem omnesque socraticos prætercam) Plato ipse, summus vir, clarissimum volumen edidit, quo Uticensis Cato moriturus, suprema illa nocte sua, pro consiliario usus perhibetur, ut ad contemptum vitæ huius animosior, et ad amorem decretæ mortis accederet. Quam sententiam postea Marcus Cicero et in *Tusculano* suo, et in septimo *Reipublicæ* divino genere orationis asseruit, necnon et in dialogo *Lælii*, qui de amicitia vera est, et in eo libro qui *Cato maior* inscribitur, defensionem continens senectutis, aliisque præterea tam multis in locis attigit, ut valde mihi quidem solicitus videatur, ne quem veritas tam comperta prætereat. Sed cui hæc, insipiens, loquor? Profecto non modo regum nostri temporis, sed philosophorum regi. Ignosce autem, quæso; sic hactenus me dicendi calor

evexit, ut regium dogma, cui plurimum me debere fateor, non amplecterer solum, sed testibus adhibitis confirmarem; quod ita mihi animum affecit, ut securus iam ac spei plenus, formidatum gentibus diem mortis expectem. Hunc diem transvecta neptis tua, quam finis epistolæ canit ac prædicat, invidiosa potius, ut mihi quidem videtur, quam miserabili sorte, defungitur. Quamvis enim ab ipso ætatis et formæ flore subtracta sit, publica fere totius orbis querimonia, multisque præcipue populorum utriusque regni, et unde ortum, et in quod translatum illud rarum et eximium decus erat, lacrimis ac lamentis; ipsa tamen felix est, non solum quod ad æternæ vitæ delicias per horrificum illud mortis limen ingressa est, sed etiam quod tu eam nobilissimo elogio omnibus sæculis illustrasti. Quis enim mortuam, imo vero quis non gloriosissime viventem dicere audebit, quam Deus in cœlo, tu in terris vivere voluisti? O, inquam, felix mulier! O iterum felix! Quæ pro una temporali vita, eademque brevi et incerta, et mille semper casibus exposita, duas æternitates, ut ita dixerim, consecuta est; quorum alteram cœlesti, alteram terreno regi, illam Christo debeat, hanc Roberto. Ingentia duo munera a munificentissimis largitoribus accipiens, eo felicior videri debet quod in cœlo et in terra gratiam dignissimis relatura est. Plurimum enim ex persona tribuentis muneribus ipsis accedit; multum interest a quo beneficium acceperis, et cui proinde sis obnoxius. Sane quæsitam illi cœlitus immortalitatis conditionem beatissimamque vitæ mutationem sileo, ne ineffabilia prosequentem destituant vires. Quanta demum gloria est, quam tu sibi supremis laudibus peperisti? Certe

dum illud tuum, sive epigramma, sive epitaphium dici mavis, quod æterne mansurum esse confido, nuper defunctæ neptis memoriam celebrabit; semper illa tecum, et cum clarissimis omnis ævi nominibus vivet. Erunt qui mortem immaturam, et iacturam modici temporis tali cupiant compensasse panegyricō, quique quod de Achille dixisse fertur Alexander Macedo, suspirantes dicant: O fortunata, quæ talem præconem tuæ virtutis invenisti! Sed iam metuo ne prolixitas in fastidium vergat; elegantissima quoque brevitas tua ne longius vager admonuit. Subsistam igitur, Deum orans cunctosque cœlicolas, ut serenitatem tuam, geminis tam bellorum quam studiorum laureis ornatam, diu iubeant in statu felicissimo florere. Vale.

VII Kal. Ianuarii. Ad fontem Sorgiæ.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Nunciat se una eademque die Romam et Parisios accersitum, ad poeticam lauream recipiendam: et eius de alterutro loco eligendo, sententiam exquirit.

Ancipiti in bivio sum; nec quo potissimum vertar scio. Mira quidem sed brevis historia est. Hodierno die, hora ferme tertia, litteræ senatus mihi redditæ sunt, in quibus obnixe admodum et multis persuasionibus, ad percipiendam lauream poeticam Romam vocor. Eodem hoc ipso die, circa horam decimam, super eadem re ab illustri viro Roberto, Studii Parisiensis Cancellario, concive meo, mihique et rebus meis amicissimo, nuntius

cum litteris ad me venit. Ille me exquisitissimis rationibus, ut eam Parisium hortatur. Quis unquam, oro te, eventurum tale aliquid hos inter scopulos divinasset? Et sane, quia res pæne incredibilis videtur, utramque epistolam illæsis signis ad te misi. Hæc ad orientem, hæc ad occidentem vocat. Videbis quam validis hinc atque illinc argumentis premor. Scio quidem in rebus humanis fere omnibus nihil solidi inesse. Magna, ni fallor, in parte curarum actuumque nostrorum umbris eludimur. Tamen, ut est animus iuvenum gloriæ appetentior quam virtutis, cur non ego (quoniam apud te familiariter gloriandi præstas audaciam) tam hoc mihi gloriosum rear, quam sibi olim potentissimus Africæ regum Syphax, quod uno eodemque tempore duarum toto orbe maximarum urbium, Romæ atque Carthaginis, in amicitiam vocaretur? Nimirum id regno eius atque opibus tribuebatur; hoc mihi. Itaque illum inter aurum ac gemmas superbo solio subnixum, et armatis stipatum satellitibus sui supplices reperere; me solivagum mane in silvis, sero autem in pratis, Sorgiæ ripis obambulantem invenerunt mei: mihi honor offertur, ab illo auxilium poscebatur. Sed quoniam lætitia inimica consilio est, fateor, ut lætus eventu, sic dubius animi sum. Urget enim hinc novitatis gratia, hinc reverentia vetustatis; hinc amicus, hinc patria. Unum ab altera lance præponderat, quod rex Siculus in Italia est, quem e cunctis mortalibus, æquiore animo, ingenii iudicem pati possum. Curarum mearum fluctus vides. Tu, quem ad earum gubernacula manus porrigere non puduit, fluctuantem animum consilio tuo reges. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, Kal. Septembr. ad vesperam.

EPISTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

De Roma præ Parisiis ferenda consilium habet acceptum.

Consilium tuum non tantum suscipio, sed amplector: magnificum est enim, tuaque sapientia et humanitate dignissimum. Nec me terret quod patriæ sis amicus; es enim amicior veritati. Ibo quo iubes. Si quis electionem forte mirabitur, rationes primum, deinde etiam nomen tuum mirantibus obiiciam. Sæpe auctoritas pro ratione suscipitur. Id modo negotii restat, quibus me verbis excusem Roberto meo, ut non ipse tantum, cui nobiscum facile conveniet, sed illa quoque ingens universitas, si forte res in lucem venerit, factum sibi satis existimet. Sed de his coram latius. Audio enim ipsum adventare eo proposito, ut me Parisium trahat. Quod si ita est, res inter præsentes transigetur. Ad id sane quod in fine litterarum tuarum ex me quæris, donec diu rem cum animo meo tractem, nisi fabulam texere voluero, respondere aliquid non possum. Peregrina historia meis moribus est, et, quod me huic interrogationi alienissimum facit, prorsus diversæ me interim exercuerunt curæ, verumque est illud Sallustianum: *ubi intenderis ingenium valet.* Præterea antiqua res est, et a memoria mea multorum annorum spatio remota. Itaque, ut ait Plautus: *longa dies animum incertat meum.* Sed de hoc etiam præsens loquar. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, IV Idus Septembr.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA IACOBO COLUMNÆ EPISCOPO LOMBERIENSI S. P. D.

Queritur eum Roma abesse quo lauream suscepturus ipse se confert.

Fortunæ insidias non hodie primum intelligere incipio. Non invadit nos tantum illa, sed spargit ac separat; ne lætis scilicet et adversis in rebus alter alteri solatio sit. Norat illa quantæ olim meum cor urerent curæ, quibus ad plenum mederi, te præter, nemo poterat. Tunc ergo, mirum in modum conquisitis causis, te in illo pectoris mei æstu refrigerium unicum avectum, ab Arcto rediens inveni. Itaque, tametsi Romam, tuam propriam et communem omnium, mihi vero ante omnes semper, tunc autem et propter se ipsam et propter te gemino desiderio exoptatam patriam petiisses; tamen consequendi difficultas mœstum atque deiectum animum habebat: ut cum ubique exul mihi sine te videar, tum præsertim anxius atque amore ardens, et Romam tibi inviderem, et te Romæ: quo in statu, eadem illa iuvenilem animum frenante fortuna, pauci anni quibus ad invicem sic distracti viximus, multorum apud me vicem sæculorum tenuerunt. Veni tandem, ut vidisti, hyeme, bello, pelagoque tonantibus: omnes nempe difficultates fregit amor: utque ait Maro, *vicit iter durum pietas*. Dumque suum venerabile ac perdulce obiectum quærunt oculi, nulla maris fastidia stomachus, talium licet impatientissimus natura, nullam brumæ terræque duritiem corpus, nullas periculorum minas

animus sensit. Sic ad te enim totus totaque mente pergebam, ut, te unum cogitans, præsentia non viderem; te invento, nulla mihi longæ viæ memoria superesset. Ecce autem nunc eumdem illa laqueum, aliorsum licet, obvertit, ut me Romam petente, te Vasconia et occidui litoris extrema possideant: et tum maxime distrahamur, dum maxime te præsentem cuperem, omnis meæ gloriæ summum decus. Sed sic eunt fere vota mortalium, ut quod vehementius cupiunt, ægrius assequantur. Cæterum, ut meliore tui parte illic in tempore præsens sis, scito me laureæ Delphicæ cupidine (quæ olim clarorum Cæsarum et sacrorum vatum singulare et præcipuum votum fuit, nunc vel spernitur, vel nescitur, mihi sane noctes plurimas insomnes fecit, et de qua sæpe multa tecum egi, quamque, cum me tantillum certatim duæ maximæ urbes exposcerent, Roma atque Parisius, altera mundi caput et urbium regina, nutrix altera nostri temporis studiorum, post varias deliberationes, ad extremum non alibi quam Romæ, super cineribus antiquorum vatum, inque illorum sede percipere, ingenti ante alios fratre tuo suasore et consultore, disposui) hoc ipso die iter aggredi. In quo plusculum temporis exigitur. Adeundus enim rex; videnda Parthenope; inde iter erit Romam. Illic aliquot dierum moram video. Denique, nisi fallit æstimatio, Paschali die a. d. VI Idus Aprilis in Capitolio res agetur. Quæris quo hic labor, hoc studium, hæc cura? An doctiorem, an meliorem factura sit laurea? Notiorem forte, et plurium invidiæ expositum. Scientiæ autem et virtutis sedes est animus: ibique, non in frondosis ramis, avicularum more, nidificant. Quorsum, igitur, hic frondium apparatus? Quid respon-

deam quæris? Quid putas? Nisi illud sapientis Hebræorum: *vanitas vanitatum, et omnia vanitas?* Sed sic sunt mores hominum.

Tu vale, et favente, oro, adsis animo.

XV Kal. Martias. Avinione.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA ROBERTO SICILIÆ REGI S. P. D.

Narrat se in Capitolio lauream accepisse, et quæ laudis invidos commemorat.

Quantum tibi liberalium et honestarum artium studia deberen regum decus, quarum te quoque regem industria fecisti aliquanto, nisi fallor, quam temporalis regni diademate clariorem, olim mundo notum erat. Novo nuper beneficio desertas Pierides obligasti, quibus hoc meum, quantulumcumque est, ingenium solemniter consecrasti. Ad hæc et urbem romam, et obsoletum Capitolii palatium insperato gaudio et insuetis frondibus decorasti. Parva res fortasse, dixerit quispiam, sed profecto novitate conspicua, et populi Romani plausu ac iucunditate percelebris. Laureæ nomen non intermissum modo tot sæculis, sed ibi iam prorsus oblivioni traditum, aliis multum diversis curis ac studiis in republica vigentibus, nostra ætate renovatum, te duce, me milite. Scio quædam, et per Italiam et apud exteras nationes, ingenia clarissima, quæ nihil ab hoc proposito, nisi desuetudo longior, et semper suspecta rerum novitas arcebat, eam deinceps, post-

quam in meo capite periculum fecere, brevi consecutura, et romanas lauros certantibus studiis decerptura confido. Quis enim metuat, Roberto auspice, cunctantis animi signa convellere? Iuvabit in hac acie primum esse, in qua esse ultimum non inglorium reor. Ego quidem, non inficior, tanto impar oneri fueram, nisi mihi favor tuus vires atque animos addidisset. Atque utinam diem festum ornare serenissimæ frontis tuæ præsentia potuisses. Quod profecto, ut ipse dicere solebas, nisi ætas non sineret, nequaquam maiestas regia vetuisset. Sensi quidem multis indiciis, Augusti Cæsaris quosdam mores tibi admodum probari; atque illum in primis, quod Flacco libertino homini, et qui prius adversarum partium fuisset, tamen non placatum modo, sed benevolum familiaremque se præbuit, et Maronis sui ingenio delectatus, plebeiam originem non despexit. Præclare. Quid enim minus regium, quam in his quos aut virtus aut ingenium commendat, dum et vera nobilitas non desit, et nobilitare ipse possis, suffragia adventitiæ nobilitatis exquirere? Nec sum nescius quid, adversus hoc, litteratores nostri temporis respondeant (superbum et segne genus hominum), Maronem et Flaccum sepultos esse; nequidquam modo de iis magnifica verba iactari; excellentes olim viros periisse; tolerabiles, nuper; et, ut fit, in imo fecem substitisse. Quid dicant et quid cogitent novi, neque passim obluctor. Videtur enim mihi unum Plauti dictum non tam illi ætati, quæ vix eius rei gustum ceperat, convenire, quam huic nostræ: *Ea*, inquit, *tempestate flos poetarum fuit, qui hinc abierunt in communem locum.* Hoc profecto nos dignius lamentamur; tunc enim nondum venerant, quos abiisse conque-

ritur. Iniquissima vero horum intentio est. Neque enim id agunt, ut interitum scientiarum defleant, quas extinctas ac sepultas cupiunt; sed ut coætaneos suos, quos imitari nequeunt, desperatione deterreant. Sane illos desperatio sua retrahat, nos impellat; et unde illis frenum ac vincula, nobis impetus ac stimuli accesserint; ut studeamus fieri, qualem illi nullum opinantur, nisi quem antiquitas illustravit. Rari sunt, fateor, pauci sunt, sed aliqui sunt. Quid autem vetat ex paucis fieri? Si omnes raritas ipsa terruerit, brevi quidem non pauci erunt sed nulli. Enitamur, speremus; dabitur forsan ad ista pertingere. Maro ipse ait: *possunt, quia posse videntur.* Et nos, mihi crede, poterimus, si nos posse crediderimus. Quid enim putas? Plautus ecce suam deflet ætatem, Ennii forte seu Nævii mortem dolens; ipsorum quoque Maronis ac Flacci ætas non æqua tantis ingeniis fuit, quorum alter divini spiritus poeta dum vixit, æmulorum bellis sine fine vexatus, ut alienorum operum deflorator carpitur, alteri vitio datur, quod visus esset antiquos parcius admirari. Fuit hoc, eritque perpetuum, ut veneratio vetustatem, præsentiam comitetur invidia. Tibi vero, regum optime, nec minus philosophorum ac poetarum, maxime (ut ex te didici), illud eiusdem principis altius insedit, quod Tranquillus ait: *ingenia sæculi sui omnibus modis fovit.* Et tu modis omnibus sæculi tui foves ingenia, eisque humanitate et clementia tua faves. Expertus loquor; recitantes et benigne et patienter audis, nec tantum carmina, et historias, sed et orationes et dialogos. Componi tamen aliquid de te, nisi et serio et a præstantissimis, offenderis, in omnibus his Augustum imitatus, aversatus autem il-

los, qui cuncta fastidiunt, nisi quibus pretium fecit impossibilitas consequendi. His tuis moribus, hac facilitate animi, cum multi sæpe, tum ego nuper hortatus sum singulari quadam et sine meritis fortuna. Neque hic, ut dixi, substitisset regia dignatio, si aut remotior senectus, aut Roma propinquior fuisset. Verum hic maiestatis tuæ nuntius, qui pro te omnibus interfuit, quid nobis, vel Romæ, vel inde digressis, seu gaudii, seu periculi acciderit, viva voce narrabit. De reliquo autem novissimi verbi tui, ut ad te quamprimum redeam, sine intermissione meminero, testor Deum, non tam aulæ regiæ splendore captus, quam ingenii. Alias quidem, quam quæ sperari a regibus solent, ex te divitias expecto. Precor autem ut annos vitæ tuæ proroget, et te demum ab hoc solio mortali ad æternum transferat is, apud quem fons vitæ est. Vale.

Pisis, II Kal. Maias.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA BARBATO SULMONENSI S. P. D.

Se vix Roma egressum in capitis discrimen adductum esse.

Idibus [1] aprilis anno ætatis huius ultimæ millesimo trecentesimo quadragesimo primo, in Capitolio Romano, magna populi frequentia et ingenti gaudio, peractum est quod nudius tertius de me rex apud Neapolim decre-

[1] Haud dubie VI Idus heic legendum esse, in animadversionibus italicæ nostræ versioni adiunctis, demonstravimus.

verat. Ursus Anguillariæ comes ac senator, præalti vir ingenii, regio iudicio probatum, laureis frondibus insignivit. Manus regia defuit, sed non auctoritas, nec maiestas; illa non mihi soli, sed omnibus præsens fuit. Defuerunt oculi tui atque aures; animus enim assidue mecum est. Defuit magnanimus Iohannes, quem a rege transmissum, et miro studio festinantem, præter Ananiam excepere Hernicorum insidiæ, quas eum evasisse gaudeo, licet expectatus in tempore non adesset. Cætera supra spem et supra fidem successisse noveris. At ut recenti experimento cognoscerem quam semper lætis iuncta sint tristia, vix mœnia Urbis egressi, ego cum his qui me terra et pelago secuti erant, in latronum armatas manus incidimus, e quibus ut liberati et Romam redire compulsi fuimus, quantusque ibi ob hanc causam populi motus, et ut die postero certiori armatorum fulti præsidio discessimus, ac cæteros viæ casus si explicare tentavero, longa erit historia. Cuncta igitur ex latore præsentium cognosces. Vale.

Pisis, II Kal. Maias.

EPISTOLA IX.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Nunciat se Parmam cum novis eius urbis dynastis pervenisse.

Roma rediens diutius exoptatæ laureæ meæ compos, et velut victor laureati cognomen referens, quod gavisuro tibi verecunde nuntiatum velim, hodierno die,

quod tibi ad gaudium quoque significo, ductu et auspiciis amicorum tuorum De Corigia, Parmam, unde (ut scis) arcebamur, ingressus sum, hoc eodem die sibi ipsi restitutam urbem, pulso hinc præsidio tyrannorum, in quam, repente mutata rerum facie, atque incredibili gaudio liberatæ plebis, libertas et iustitia rediere. Hic ergo precibus eorum victus, quibus veniam tuam accessuram ipsi sperant, et ego non dubito, æstatem agere in animum induxi. Iurant enim se præsentia mea admodum egere, quod indulgentiæ, non necessitatis esse, certum est. Cui enim usui in hoc statu rerum sim? Non ego urbanis strepitibus sed silvestribus silentiis delector; non legum aut armorum curis, sed solitudini et ocio natus sum. Ipsi quidem voti mei conscii, miram mihi quietem pollicentur, cum fragor hic et ardor lætitiæ gestientis assiduitate tepuerit. Quidquid erit, mos gerendus fuit benigne precantibus. Hyemis initio me videbis. Ita dico, nisi vel tibi citius, vel fortunæ serius placuerit. Vale.

X Kal. Iunii.

EPISTOLA X.

FRANCISCUS PETRARCA PEREGRINO MESSANENSI S. P. D.

Dolet obitum Thomæ fratris eius, et mittit epigramma tumulo inscribendum.

Gravissimam querelam, epistolæ finibus non contentam, differre compulsus sum. Non est usitatum animi mei vulnus, aut vulgato medicamine relevandum. Altius in præcordia descendit: observavit enim nocendi locum

ac tempus, et toto pondere ferox incubuit fortuna; Thomamque meum nusquam mihi sine lacrimis nominandum, eximio flore, raræ indolis fructus uberrimos et magna rerum incrementa pollicitum, primo (ut sic dixerim) ætatis vere præripuit. Cuius immaturo obitu (ipse mihi fateor) mortalia cuncta viluerunt. Video quanta rerum nostrarum firmitas, quid mihi nunc sperandum sit, exemplo coniunctissimi fratris admoneor. Una ætas erat; idem animus; uno calle gradiebamur; unum terminum petebamus; unus labor, una spes, una erat intentio; unus utinam finis esset. Hanc acerbissimam fati vim deflere mecum, et profundissimo simul vulneri meo paria, si possum, adhibere remedia, meque ipsum meis litteris et iusto volumine consolari, propositum est mihi. Fecit hoc primus in morte dilectissimæ filiæ Marcus Cicero, divino ille quidem et inaccessibili quodam stilo. Fecit idem, multis post sæculis, in morte fratris Ambrosius. Tentare libet, modo per occupationes liceat, quid in amici morte possit stilus humilior. Interim epigramma quod postulas udum fletu accipe. Placet ut super sepulcri lapidem breve carmen, et super amici corpus dolor meus emineat. Vale.

Indolis atque animi felicem cernite Thomam;
　Quem rapuit fati præcipitata dies.
Hunc dederat mundo tellus vicina Peloro;
　Abstulit hæc eadem munus avara suum.
Florentemque nova iuvenem virtute repente
　Succidit misero mors inimica mihi.
Anne igitur grates referam pro munere tanto,
　Carminibus siculum litus ad astra ferens?
Anne gemam potius simul indignerque rapinam?
　Flebo; nihil miseris dulcius est gemitu.

EPISTOLA XI.

FRANCISCUS PETRARCA IACOBO MESSANENSI S. P. D.

De morte Thomæ fratris eius.

Post Thomam meum, fateor, mori volui, nec potui. Speravi, sed elusus sum. Nec ignoro quid, si hoc audiat, responsurus sit Annæus Seneca: frustra scilicet optari quod in manu positum nostra sit. Ego vero in multis hominis ingenium probans, ab eodem tamen in multis, et præsertim in hac præcipiti ac temeraria opinione, dissentio; quam non solum nostris, sed philosophorum quoque gentilium testimoniis et auctoritate convincere, non operosa disputatio esset; sed modo non id agimus. Igitur ut ad rem veniam, infelicissimis rumoribus affecto, et optima mei parte amissa, vitam sine illo vere solitariam atque anxiam peroso, peropportuna febris adfuit, qua duce, lætus usque ad ipsum limen mortis accessi. Sed cum transire vellem, in foribus scriptum erat: noli adhuc; nondum venit hora tua. Continui gradum, et repulsus inde, mœstus ad vitam redii. Atque ita sum, ut facile cernentibus appareat, me invitum vivere. Vivo tamen, quod omnes metuunt solus sperans, et dolorem meum brevitate consolor. Scio enim quod mihi cum morte fœdus, quod cum carne commercium. Utinam sic mihi, quantulumcumque vitæ superest, contingat agere, ut omnibus horis in promptu et (ut dici solet) in numerato habeam quod debeam; sitque quod ait Psalmista: *Anima mea in manibus meis semper*. Vale.

EPISTOLA XII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Mortem Iacobi Episcopi Lomberiensis acerbissime lamentatur, eiusque virtutes et in se benefacta recolit.

Urget dolor, hortatur charitas ut scribam aliquid: sola desperatio profectus dehortatur. Credo enim, recentissimum adhuc animi tui vulnus talibus auxiliis non egere. Vincet dolor, vincet amor, cedet desperatio. Insitæ devotionis imperio, damnatum sæpius et abiectum revertor ad calamum. Sic enim, etsi nihil amplius, tantisper evaporabit iste, qui me intus urit et prægravat, calamitosæ mentis affectus. Atque utinam mœrori tuo non intempestivus et importunus consolator accesserim. Scio irrisos a Tiberio principe Iliensium legatos, quibus, cum ad eum consolandum in morte filii aliquanto serius venissent, mandatis expositis, respondit, et se illorum vicem dolere, quod egregium civem Hectorem amisissent. Sed non ea tibi mens est, neque hi mores; notissima tua est pietas, pervulgata humanitas, non in tuos modo, sed in omnes. Itaque non sum nescius, quot gemitus, iam fortassis vel animi virtute compressos, vel tractu temporis parumper abstersos, hoc sim suscitaturus alloquio. Nunquam etenim casum tuum verbis extenuare tentabo. Illud potius fatebor, nullum ex omnibus quos ego quidem viderim, de quibus audierim aut legerim, plus unius morte fratris amisisse. Vide quantum lacrimis indulgeo, et quam latum suspiriis iter pando; dum extirpandis, si dabitur, totius morbi radicibus sum

intentus. Fluant interim quacumque libet, dum meminerint iisdem mox tramitibus obtrusis non licere amplius niti, et (qui luctuosarum mentium mos est) alias atque alias dolori rimulas conquirere. Magnam igitur in primis quamdam et insignem iacturam accidisse tibi video, talis et tam dilecti fratris interitu. Verum tunc ego infinitam et inæstimabilem iudicarem, quando mors illum extinxisset, et non spatio modici temporis separasset. Atqui, dum hic fuerat, quantulam vitæ suæ particulam sub oculis tuis egit? Computa, oro, tempora (quod avidissime faciunt amantes), et ab ultima repetens infantia, usque ad hanc ætatem meniori animo percurre. Iam ille procul a patria genitus, et sub illo gloriosissimo patris exilio productus in lucem, primos vagitus edidit in terra longinqua: spectatæque indolis puer teneriores vitæ annos vel sine te, vel si tecum egit, ea tamen erat amborum ætas quæ nec veri iudicii capax est, et solidi amoris fundamenta non recipit. Ita vel semper eatenus absens fuit, vel absenti simillimus. Mox ubi adolescentiæ fines attigit, incredibili quodam amore litterarum, quarum haud temere quisquam fuit appetentior, nunc per Italiam, nunc per Gallias longe lateque peregrinatus est. Ita dum anhelans, ac per diversa terrarum generosam sitim satagens extinguere, omnibus ferme studiorum fontibus immergitur, usque ad virilem ætatem spontaneum ipse sibi indixit exilium. Post hæc, sola virtutis admiratione facillime dispensante, ante annos ad episcopatum est provectus, quem sic gessit, ut tantum virum non altiori solio sedentem cernere, cunctos bonos puderet, præter eum ipsum, qui ab omni ambitionis aut avaritiæ ardore liberrimus, et sorte sua

lætus, episcopalem gradum insigniter honestabat; atque altiorem non modo non optabat ascensum, quin potius detestabatur atque oderat, et velut præcipitii sedem, illud supremæ fortunæ fastigium perhorrebat. Cuius rei cum totius vitæ tenor atque unus semper secretioris textus eloquii, in quo celsum illum ac tranquillum animum videbamus; tum præcipue testis est gravitatis ac modestiæ contemptusque terrenarum rerum plena epistola, quam manu propria novissimis vitæ suæ temporibus ad te scripsit, quamque dum relego, nunquam sine iucundis lacrimis facio. Est enim apud me, quem illius et custodia et responso dignum credidisti : nunc etiam et præsentem spectare, et vivas voces audire mihi videor, nec magnopere ullas requirere philosophorum scholas; tam plene ibi paucissimis verbis absolvit quæ ad sobrietatem pertinent et ad beatam vitam. Atque inter cætera (mirum dictu), cum de eo attollendo altius assidue ageretur, religiosissimo iureiurando interposito, affirmat se supra quam credi posset rebus suis esse contentum, nec ullo pacto altius ascensurum, et in quo tunc erat statu mori se non sperare tantum, sed optare. Ascendisset autem vel invitus quo eum et sanguinis claritàs et merita trahebant, nisi olim, quæ mentes curialium possidet, obstitisset invidia; et nunc, postquam ea iam gloriæ ac virtuti cesserat, virentissimæ iuventutis cursum, medio calle, mors obvia prævertisset. Sed ad ordinem revertor. Factus Episcopus, commissi muneris exactissimam curam habens, te quamprimum relicto, ad sedem propriam maturavit. Nec eum tanta rerum locorumque mutatio exterruit. Inter romanas opes ac delicias enutritus, ad Pyrenæos saltus

serenissima fronte et æquissimo animo transivit; ita ut adventu eius non tam sua, quam locorum facies mutata; nec tam ipse in Vasconiam, quam Vasconia omnis in Italiam transiisse videretur. Quod iter ego secum egi; et me felicem recordatio sola facit, dum memini et mansuetudinem in ea fortuna, et humilitatem in illis tot naturæ dotibus, et honestatem in ea specie corporis admirandam: denique dum in animum redit illa cæremoniarum omnium iugis integritas, atque illa iuvenis Pontificis optanda potius senibus quam speranda gravitas. Sicubi errantem audieris, interrumpe. Toto quidem illo tempore germanum amantissimum non vidisti. At inde rediens substitit fortasse, usurus aliquando fratris optatissimo convictu. Sperasse quidem id illum reor; nam optasse certus sum: sed ea, quæ actus hominum dispensat, domina prohibuit fortuna. Siquidem et domus et patriæ laboribus ac vocibus excitatus, Romam coactus est petere; quo et ego, qui tunc longe aberam, ipsum (ut scis) dulciter evocantem, te vix tandem permittente, secutus sum. Credo, id agente Deo, ut geminæ virtutis mirator ac testis, pace belloque, illius providentissimi pectoris consiliis interessem. Septennio in patria exacto ea pietate, eaque animi constantia, ut reliquiarum suarum illum unicum servatorem Roma recognoscat, et quod in cineres non tota corruerit, illius etiam nunc cineribus se debere fateatur, ad conspectum tuum novissime remeavit. Neque amplius substitit, quam ut tibi supremum ave simul et vale diceret. Illico enim et desertæ sedis viduitatem miseratus, et solitudinis avidus, quam diuturnis populorum concursibus compensare decreverat, aliquando sibi ipsi victurus, qui

patriæ vixerat et amicis, rursus ad episcopatum suum sese contulit, ubi multa cum honestate degens, et sicut antea cæterorum, sic tunc sui ipsius victor, vitam suam Deo et hominibus exemplariter commendavit. Anno ibi tandem vix peracto, iuvenis admodum, ab huius vitæ tempestatibus ad quietis portum, et ad feliciora regna translatus est. Recognosce mecum singula, pater optime; nec de germano colloqui pigeat cum illo qui in fratre tuo decus suum sibi præreptum luget; et tamen, quod infantibus prolapsis nutrices solent, post tam gravem casum animo suo mœrenti hæc verborum adminicula qualiacumque conquirit. Recense mecum igitur fraternæ vitæ tempus universum; ætatis illum angustissimam portiunculam tecum exegisse, teque germanam eius dulcedinem semper in transitu, et vix summis, ut aiunt, labiis degustasse fateberis. Et si hactenus absentem non luxisti, iam tandem lugere desinito. Ego tamen hinc intelligo et scio (fecit enim me talium expertum crebra mortis iniuria), scio quid mihi nunc in silentio vulneratus et ulcerosus animus respondet. Tune mihi mortis et absentiæ parem conditionem argumentaris? Atqui absentem revidere cum desiderio sperabam: ubinam degeret noveram, assiduisque rumoribus onus solabar absentiæ. Nunc vero et solamen illud, et spes omnis intercidit. Mihi autem, fateor, nihil omnino morti similius quam absentia videretur, nisi in morte certiora quædam solatia reperirem. Utraque quidem corpore segregat, animo neutra disiungit; verum suspendit absentia, et semper anxias mentes habet; quibus mors omnem supervacuam curam demit. Quis enim fratres absentes præsertim vel amicos habere, et securus esse

poterit, nisi qui casuum humanorum omnino nescius fortunæ vim atque inconstantiam non attendit? De se alii viderint. Ego quidem, ex quo hic sum, nunquam meorum litteras nisi tremens et pallidus accepi. Et postquam omnes bene valere nuntiatum est, adhuc curis non exoneror. Quis enim me certum facit, ne, dum per Alpes ac maria ad manus meas scripta pervenerint, aliquid forsan inciderit adversi, quod in ictu oculi fieri solet? Nec pudebit apud te familiariter gloriari, multum me in hoc temporis ac studii posuisse, ut adversus repentinos casus armatum ac præparatum animum haberem; utque ad id, si quo modo possem, pervenirem, quod ait Seneca: *sapiens scit sibi omnia restare: quidquid factum est, dicit, sciebam.*. Ego vero, cum in aliis innumerabilibus, tum in hoc præcipue, sentio, me non esse sapientem, quod usque ad hoc tempus hanc unam sarcinam prorsus deponere nullo studio valuerim. Istam solicitudinem tibi mors eripuisse debuit: et (nisi magnitudine animi tui fallor) eripuit. Scis ubi frater tuus est, et qualiter ibi est; neque iam status sui varietatem solitam pertimescis. Si iustitia, si fides, si pietas, si charitas viam sternit ad superos; si terrenis laqueis expedita mens liberiore sursum tollitur volatu, si bonis et bene creatis spiritibus sedes ultima et æterna cœlum est; illuc fratrem tuum ascendisse confidimus. Et si quæ eum mortalitatis nostræ contagia (quod profecto non suspicor) retardassent, in via est, et iam solutus atque alacer festinat ad patriam. Cæterum, ubicumque est, sæpe ad te oculos reflectit, oratque ne felicissimam profectionem eius gemitibus tuis impedias. Nec te videndi fratris desiderium tor-

quere debet. Videbis eum suo tempore multo augustiorem solito, multoque lætiorem. Quid ni? cum ego adhuc eum videre non desperem? Alioquin, fateor, inconsolabiliter angerer. Quis enim mihi catholico, quamvis peccatori, spem negaverit, quam gentiles homines habuisse comperio? Intelligis quid velim. De Catone loquor et Socrate, quorum in hac parte sententias adnotare non attinet, quas multo tibi notiores arbitror esse, quam mihi. Non igitur mors auferre, sed differre potuit fraterni vultus aspectum; quem licet in perpetuum abstulisset, non tamen immoderati luctus viro digna esset occasio. Nam sive illum defles vitæ laboribus ac periculis liberatum; et vide, oro, ne invidentiæ potius dici possint, quam compassionis lacrimæ: sive te ipsum tanto præsidio spoliatum, et dulcissimo iucundissimoque comite in medio peregrinationis huius calle desertum dicis; et vera quidem, sed nequaquam sufficiens causa est, ut egregios animos propriæ calamitatis afflictione deiiciat. Accedit quod damni tui memoria quotiens ante oculos mentis redit, totiens divinæ liberalitatis admoneat æquissimum est. Ingratus enim est, qui ablati memor, obliviscitur accepti. Proinde, ubi animum pupugit acerba illa cogitatio: eheu qualem fratrem amisi, leniat illa iucundior: oh quantum fratrem habui; imo vero: quantum fratrem habeo, et in æternum habebo, licet ille, donec sibi simul et mihi et patriæ et mundo necessarium fuit, brevem hic moram traxerit. Dum vero sibi uni expedientius esse cœpit ab his malis separari, eripuit illum Deus, ei scilicet consulens, et non nobis: imo forsan et nobis. Quis enim sufficit abditas et imperscrutabiles divinæ præscientiæ causas aut exitus con-

templari? dicente, nisi fallor, Apostolo: *Sensum Domini quis novit, aut quis consiliarius eius fuit?* Quisnam hominum iudicare audeat, an cuicumque mortem alterius deploranti non satis proprie dici possit, quod, in tabellis reddito responso, patri olim in morte filii dictum est tribus his versiculis:

Ignaris homines in vita mentibus errant,
Etynous potitur fatorum numine læto:
Sic fuit utilius extingui ipsique, tibique?

Calcitrat adversus stimulum humana temeritas, et impellenti fato superbiæ suæ cornibus obluctatur nequidquam, nisi ut gravius victa succumbat. Quid enim ego nunc de votis inanibus, de gaudio aut querelis hominum loquar? Latet alte veritas abscondita; caliginosa nube circumcludimur, casu regimur, cæci cæcis ducibus innitimur; nec quid optandum metuendumve nobis sit, per umbram carnis agnoscimus. Bonis nostris ingemiscimus, miseriis exultamus, sine delectu flemus ac ridemus. Suam quisque sententiam sequatur. Mihi errorum maximus videtur, quod non libere nos et nostra Deo committimus; quod aliquam in nostris consiliis spem habemus, totiens decepti; quod tanto huius caduci corporis amore detinemur, ut vix aut æquanimiter hinc exire valeamus, aut nostros exeuntes aspicere, quasi ad nihil aliud nati simus, quam ut inter mundi fluctus et ludibria fortunæ perpetuo turbine iactante, carnis nostræ tenacissimo limo ac sordibus hæreamus: quod profecto non accideret cogitantibus votorum nostrorum multiforme periculum. Brevis est equidem in primis vita, et fugacissimum vitæ tempus;

rerum humanarum inquietum adversis flatibus, et procellosum pelagus; rari et vix hominibus accessibiles portûs; scopuli undique innumerabiles; inter quos difficilis et prorsus ambigua navigatio est. Iam vix uni contigit ex millibus, ut integer enataret. Sic nos fortunæ imperium exercet, in omnes gradus hominum pari iure grassantis. Ita in quidvis obvium cymba fragilis nostræ mortalitatis alliditur. Et possumus inter hæc nobis aut nostris longiusculam vitam, imo ut verius dicam, longius periculum optare? Fingatur aliquis tam benigno sidere, tam propitia fortuna, tam denique favente Deo iter hoc ingressus, ut nihil ei possit asperum molestumque contingere. Rem impossibilem et inauditam sæculis fingi iubeo. Nec ideo tamen, quamvis periculum absit, aberit metus. Et idcirco fortasse non infelicius, nec inconsultius foret, modo nostri esset arbitrii, sicut in æquore suspecto nautæ solent circumspecti clavum flectere, diuque ante solis occasum vela submittere; sic in vita portum petere, et adhuc florenti ætate atque animo virenti et valentibus membris mori, prius quam eo perventum sit quo saltem vita longior perducit, ad ultimas scilicet angustias senectutis. Inter quas arctati quidam, et vixisse dolent, et mori metuunt, et totiens voti exoptatum tempus accusant, denique quid velint et quid nolint nesciunt; tanta est discordia. Hæc et his similia cogitantes abstinere decet, ne decretum cœleste seu mortis festinantiam accusemus: alioquin pro nobis ipsis tantummodo conqueri videbimur et affligi. Ego enim non dubito, sacræ memoriæ fratrem tuum nec plus vixisse quam necesse sibi fuerit, nec minus; et opportuno tempore

revocatum, etsi multis, inter quos mihi misero, diu ante quam vellemus aut suspicaremur, abscesserit. Piget opinari in te, ne dicam consolari illos mollissimos plebeiarum gentium affectus: ut quid tam longe positum mors abstulit; quare patrio caruit sepulchro; cur videre non contigit expirantem: qualia apud poetam etiam ille vir fortis, sed nimis semper pronus ad lacrimas, videtur lamentari:

Te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra.

Vulgata non ingeram, nec quanta sit terræ totius exiguitas, geometricis demonstrationibus nitar ostendere; quod undecumque digresso una est ad cœlum via; quod non solum omne solum forti patria est, sed omne homini natale solum. Quis enim ista non novit? Illud potius dicam, utrumque consulto divinam statuisse providentiam: primum scilicet ut, duabus longe licet imparibus urbibus, ab eo dum vixit singulariter exornatis, ambæ quidem defunctum viriliter partirentur; et Roma sui civis perpetuam et immortalem famam, Lomberiensis Ecclesia veneranda Pontificis ossa servaret, nullum (nisi fallor augurio) celebriorem titulum omnibus sæculis habitura; si tamen id illi proprium ac perpetuum permiseris; audio enim, te de transferendis Romam reliquiis cogitare; quod nec suadere nec dissuadere propositum est, ne illum aut urbi in qua civis, aut ecclesiæ in qua canonicus sum, invidisse videar: secundum ut, uno ex nobis adstante qui abeuntis amplexus supremaque verba perciperet, cæterorum luminibus parceretur; quoniam, sicut experimento de-

prehensum est, mitiora sunt aurium, quam oculorum vulnera. Longior sum in hoc sermone quam oportet: teque contra omnes insultus armis longe validioribus instructum, nihil in eo quod laudes, præter fidem, reperturum spero. Sit vero iam finis. Conquiescant gemitus, arescant lacrimæ, sileant lamenta. Noli fratrem tuum mortuum æstimare; vivit enim: at nos quotidie morimur, nec sentimus; et vel mortem, oh cæcitas! veræ vitæ principium formidamus. Ut vivens itaque non luctibus, sed cogitationibus tuis et colloquiis intersit, prohibe in aula tua illud pusillanime silentium, quod plerique in luctuosis domibus observant, defunctorum nomen, ceu triste aliquid, abhorrentes. Imo vero nunc resonet gloriosum illud nomen, et late ramos porrecturum apud te radices agat; præsertim quia invidiæ nebulam, quæ excelsos viros libenter insequitur, sepulchra non metuunt. Et si multos, quos domus ac forum odiosos et obscuros fecerat, claros et amabiles bustum fecit, quid de hoc sperem, cuius et suavissima semper et præclarissima fuit vita, et (si quid superlativo altius) mors quoque præclarior? Ille etiam, obsecro, vulgaris abusus, quem in multis, sed in Romanis meis præcipue, notavi atque interdum castigavi, a limine tuo procul exulet. Solent enim nullum defunctum nominare sine præfatione miseriæ: ille infelix...... ille male ominatus.... etc; subdunt tandem ipsum inexpletum nomen, vix primis syllabis intellectis. At vero germanus tuus feliciter hic vixit; felicius hinc abiit; nunc alibi vivit felicissime; et ideo pleno ore proferendus est. Apud Lucanum morientis Pompeii verbum est: *nemo fit morte miser*; eleganter. Alioquin omnes

qui nati, sunt miseri, quique omnibus sæculis nascentur. Postremo unum hoc iterum et iterum admoneo, quosdam viros egregios, quorum nomina tibi inculcanda non credidi, nulla re amplius laudatos, quam quod suorum mortes forti animo tulerunt: quod tibi eo studiosius advertendum est, quoniam, si circumspicis, videbis actus tuos in exemplum trahi, te in eminenti specula collocatum, atque in te omnium oculos esse defixos. Hoc tibi laboriosum decus, et amplissimi generis maiestas, et retroactæ vitæ moderatio peperere. Vale.

Nonis Ianuarii.

EPISTOLA XIII.

FRANCISCUS PETRARCA LÆLIO SUO S. P. D.

De eadem re quæ superiori epistola acta est.

Nimis viximus, Læli carissime. Moriendum fuerat, antequam præriperet nobis Deus benignissimum dominum, et indulgentissimum patrem nostrum, utilem mundo, nobis necessarium, patriæ gloriosum, longævi patris baculum, solamen sororum, fratrum lætitiam, amicorum spem, hostiumque terrorem, morum specimen, virtutum templum, honestatis imaginem, litterarum hospitem, studiorum amatorem, ingeniorum præconem ac æstimatorem rectissimum meritorum, nulli invidum, invidiosum claris viris omnibus, pium, mitem, modestum, sobrium, affabilem, constantem, fortem, iustum, largum, munificum, magnanimum, circum-

spectum. Heu mihi! laudans deficio; nec invenio quid tantis virtutibus dignum loquar. Aut amore decipior, aut ætate hac præradiantem et conspicuam cleri lucem festinatæ nubes mortis obduxit. Cuius nuntio accepto, quanta me miserum circumfuderit eclipsis, sensit cor meum; testes sunt oculi mei. Verum post parentis et fratrum lacrimas, nullas uberiores arbitror esse, quam tuas. Hoc mihi et animi tui mansuetudo suggerit, et vetusta devotio, in qua hereditario iure succedens, et paternis finibus non contentus, longe lateque processeras. Heu quotiens, quantaque dulcedine cogitabam diem illum, quem proximum opinabar; quo scilicet mitissimis eius litteris obsecutus, et ab Appennino in Pyrenæum transgressus, exoptatissimo eius conspectui improvisus adsisterem, eique et Romanam lauream, quam vertici meo, licet indignus, imprimo, quæque iam ante vel auditu solo quantæ sibi iucunditatis e longinquo materiam præmisisset elegantissimum manus et ingenii sui carmen indicat; insuper et nova *Africæ* meæ fundamenta, duo parva quidem sed devota munuscula, venerabundus offerrem. Prævertit Omnipotens desiderium meum: nec dignus fui tam lætum et tam felicem diem cernere. Quid vero nunc consilii capiam? Quid de me ipso statuam? Quid agam? Sæpe mecum hæc cum lacrimis loquor. Quo ire paras, infelix? Is quem petebas, abiit. Quem sequeris? Aulamne fratris flebilem, et tanto splendore viduatam? An bustum ubi sepultæ sunt spes tuæ? Utrobique molestiæ. Parumne tibi mœroris attulit casus, nisi gemitibus tuis obviam pergas? Et vel hinc te mœrentum agmini mœstus immisceas, vel il-

linc superbi pontificis barbaricas deosculeris manus? Sic sum, donec tu litteris et affectui meo vela feceris, et consilii vagum firmaveris. Vale.

EPISTOLA XIV.

FRANCISCUS PETRARCA SENNUCCIO FLORENTINO S. P. D.

Ut servum sibi comparet rogat enixe.

Tria mihi servorum paria, sive, ut modestius loquar, humilium amicorum, sive, ut verius, familiarium hostium domi sunt. Primum quidem sic affectum, ut alterius nimia simplicitas, alterius sit periculosa calliditas. Secundum sic, ut hunc pueritia, hunc senectus reddat inutilem. Tertium vero sic, ut huius furor, illius torpor odiosus sit: et iuxta illud Socraticum a Cicerone relatum in epistolis, alter frenis alter calcaribus egeat. Ego autem has inter contrarietates castigator olim, nunc spectator sedeo. Nec eorum propositum mirari satis possum, qui servorum turbas ceu gloriosum aliquid aspiciunt, et obsideri semper ab his quos pascunt, hoc est a domesticis suffossoribus, delectantur. Indigentiam tibi meam innotuisse sufficit. Puto non expectas ut deprecer. Sicubi forsan in humiliori fortuna se ostenderent animus, ætas, mores ab extremis æquo spatio distantes, scito, hominem cui non dicam excellenter, sed tolerabiliter ista contigerint non mihi servum esse posse, sed socium, sed amicum, sed dominum. Vereor tamen ne phœnicis

inquisitionem tibi commisisse videar, quam nonnisi quingentesimo anno renasci solitam, ac toto orbe unicam ferunt, et nobis in occidente positis incognitam. Vale.

EPISTOLA XV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ANDREÆ BONONIENSI S. P. D.

Reprehendit vanitatem eius, et nonnullos eius errores castigat.

Dictu difficile est quantum aures meas, vulgari fessas strepitu, epistola tua bis terque relecta permulserit: quæ quamquam tibi verbosa videretur, ut ex fine cognovi, ego tamen in ea nil præter breviloquium accusavi. Itaque comminationem illam ultimam, quod deinceps compendiosior sis futurus, invitus aspexi. Mallem prolixior esses. Ut libet tamen: tu pater: non te mihi, sed me tibi morem gerere dignum est. Sed itane totum in tua manu positum erit? An ignoras quod sæpe consilio dissimilis est eventus? Audies forte quod vel silentii avidum loqui cogat. Vis, quod minitari videor, iam nunc rebus impleam? Testor in primis eamdem me de te opinionem gerere, quam de Aristotele Macrobius; seu illam amor, seu veritas genuerit. Vix te aliquid ignorare posse arbitror. Si quid autem vero adversum tibi excidit, aut minus prævidisse, aut (quod de eodem ait idem) lusisse te suspicor. Nempe quod de Hieronymo scribis, te illum sacrorum Doctorum ex numero prætulisse, haud novum est mihi. Vetus est iam et late cognitum hoc iudicium tuum.

Equidem frustra de comparativis litiges ubi ad superlativa perventum est. Falli non potes: optimum ac maximum erit quidquid elegeris; licet de hac re inter amicum tuum claræ memoriæ Lomberiensem Episcopum Iacobum, et me, crebro disceptatum esse meminerim; illo per vestigia tua semper uno ore Hieronymum, me vero Augustinum inter scriptores catholicos præferente. Et sane, si neque veritatem neque te verear offendere, dicam, pater, quod sentio. Cum multa varia et luminosa sint sidera, ut sit hic Iupiter, hic Arcturus, hic Lucifer, Sol Ecclesiæ Augustinus est. Sed hæc, ut dixi, haud magni momenti fecerim; quoniam et electio tuta est, et libera debent esse iudicia. At, quod sequitur, te inter morales Valerium præferre, quis non stupeat? si tamen serio perseveranterque dictum est, et non iocandi tentandique animo. Si enim Valerius primus est, quotus, quæso, Plato est? Quotus Aristoteles, quotus Cicero, quotus Annæus Seneca, quem in hac re magni quidem æstimatores omnibus prætulerunt? Nisi illud forte Platonem ac Tullium excludit, quod, in epistolae tuæ parte perlectum, novi mihi stuporis causa fuit, ubi nescio quid cogitans, illos poetas esse, et poetarum choris adnumerari oportere dixisti; quod si loquendo consequi potes, plus egeris fortasse quam putas: secundo Apolline, et plaudentibus musis, magnos duos incolas umbrosis Parnassi collibus addideris. At quid, oro, te movit ut id opinareris aut diceres, cum Tullius in prioribus libris summus orator, in ultimis philosophus illustris appareat? Sicut autem ubique Virgilius poeta, sic Tullius nusquam; quoniam, ut in declamationibus legimus,

Virgilium illa felicitas ingenii oratione soluta reliquit; Ciceronem eloquentia sua in carminibus destituit. De Platone quid dicam? Qui maximorum hominum consensu philosophiæ meruit principatum; cum Cicero et Augustinus, et alii quamplures in omni sermone ubi Aristotelem cæteris philosophis præferunt, Platonem semper excipiant. Non intelligo quid Platonem faciat poetam, nisi unum forte Panetii verbum a Tullio relatum, qui Homerum philosophorum illum vocat; quod nihil est aliud, quam philosophorum principem, ac talem inter eos, qualis inter poetas est Homerus. Alioquin quid de ipso Tullio dicemus, qui in epistolis ad Atticum, quodam loco, Platonem suum Deum vocat? Omnibus quidem modis id agunt, ut Platoni divinitatem ingenii attribuant; hinc et Homeri et, quod est expressius, Dei nomen. Proinde sumpta hinc occasione, mira dulcedine loquendi, de rebus incognitis, in tractatum poetarum totus immergeris: quis, qua ætate sit genitus, quem quisque stili modum, quod poetandi genus, quem famæ gradum teneat. Longum est singula persequi: tam multa nunquam aliis audita nos omnes discendi avidos facundis tuis litteris docuisti. Quod si interfari aliquid non mihi, sed professioni meæ permittitur, miror quod ita tibi Nævii Plautique nomen ignotum est, ut quasi barbaricum nescio quid locutum putes, quod eos litteris ad te meis inserui, et ausum, ut ait Flaccus, *personam formare novam*, tacita licet admiratione, castiges. Adeo scrupulose enim in hac inquisitione versaris, ut nihil restet, nisi temeritatem meam condemnare, in scenam nova et peregrina nomina producentem. Frenasti tamen impetum; et tan-

dem ignorantiam tuam culpare maluisti; urbane quidem ac modeste. Cæterum aliud verba sonant, aliud clamat, nisi fallor, intentio; prorsus mirabile, cum tam familiarem habere Terentium videaris. Ille enim iam statim a principio in ipsius *Andriæ* procemio et Nævii et Plauti una cum Ennio eodem meminit versiculo. In *Eunucho*, et Nævii itidem et Plauti; in *Adelphis* Plauti solius mentionem fecit. Eorumdem quoque simul meminit Cicero in *Senectute;* et Aulus Gellius in *Noctibus Atticis,* ubi amborum epigrammata describit sermone vetustissimo. Sed quid ago? Quis enim, quaeso, unquam poeticæ nomen absque illorum nominibus audivit? Itaque stuporem tuum stupeo; et cum bona venia, pater, obsecro, ne in manus alienas ista perveniant; quo enim fama clarior est tua, eo sibi studiosius consulendum est. Mecum quidem non aliter quam tecum omnia loqui potes, et (quod secum docti faciunt) mutare ac retractare quæ dixeris. At postquam in vulgus dicta pervenerint, ea demum facultas eripitur, et multorum iudicia subeunda sunt. Ego epistolam tuam ad te sub fida custodia remitto, et hanc illi alligatam mitto, cuius exemplum apud me manebit, non ob aliam causam nisi ut, si quid adhuc respondendum duxeris, dum verba verbis confero, memoriam non fatigem. Unum præterea novi et exotici dogmatis inducis; utar enim plena libertate, quando semel non cœpisse non possum. Asseris, Ennium et Statium Papinium coætaneos fuisse. Quis te, oro, pater, in hanc chronographiam impulit? Quis a te nunc ista poscebat? Atqui exactius hoc si inquiras, invenies, Ennium sub Africano maiore; Statium, aliquot sæculis interiectis, sub Domitiano principe floruisse.

Habes quibus, nisi fallor, et respondere velis, et tam breviter, ut putabas, non possis; unum adderem, si bona fide veniam dares, quod olim, dum in Vasconiæ partibus adolescens agerem, verecunde quidem, ut illam ætatem decuit, tibi scripsisse recolo, cum vulgaribus scriptis tuis offenderer, quæ ad eum, cuius supra memini, Iacobum De Columna interdum ea tempestate mittebas, cuius me amor sicut in eas terras traxerat, sic in Æthiopiam traxisset. Sed tunc pæne pueriliter, ut qui vix dum ferulæ manum subduxeram: tempus est ut iam virilis oratio mea sit: ita tamen, ut dixi, si tu veniam dederis. Quid ais? Rides, puto. Bene habet, veniam tribuisti. Audi ergo, pater, et vide, et inclina aurem tuam, nequa externa auris interveniat; tibi enim loquor, et te rerum tuarum iudicem statuo, quæ accusare videor, aliis accusantibus, defensurus, nec tamen ignarus, nimis acrimoniosam et insolentem filii ad patrem epistolam reprehensoriam videri. Sed amor audaciam excuset. Ita enim mihi clarum nomen, non popularis auræ suffragio, sed virtute contingat, ut ab ineunte ætate singularis quædam mihi tui nominis cura fuit. Hæc me loqui cogit, ne, si ego tacuerim, idem ab aliis audias, vel (quod metuendum magis est) tacito iudicio lacereris, et quidam iniqui rerum arbitri amplissimum ingenium tuum ex his, quibus ludens te includis, peregrinæ facultatis angustiis metiantur. Animadverti enim, te in scriptis tuis omni studio ut appareas niti. Hinc ille discursus per ignota volumina, ut ex singulis aliquid decerpens rebus tuis interseras. Plaudunt tibi discipuli, et omniscium vocant, innumerabilium auctorum nominibus attoniti; quasi omnium

quorum titulos tenes, et notitiam sis adeptus. Docti autem facile discernunt quid cuiusque proprium, quid alienum sit, et rursus quid mutuum, quid præcarium, quid furtivum, quid e medio haustum, quid a prætereunte delibatum. Memoriam ostentare, puerilis est gloria: viro, ut ait Seneca, captare flosculos turpe est; quippe quem fructu deceat gaudere non floribus. Tu vero in hac ætatis parte venerabilis, et in tua professione clarissimus; imo, ut non semper pungam sed interdum ungam, solus sine exemplo nostri temporis earum, quibus es deditus, litterarum princeps, nescio quo iuvenili animo, dimissis finibus tuis, in alienis pratis ociosus et vagus, inclinata iam die, interlegendis flosculis tempus teris. Placet ignota tentare, ubi, sæpe viam non inveniens, aut vageris aut corruas: placet illorum sequi vestigia, qui scientiam quasi mercimonium aliquod ante fores explicant, cum interim vacua domus sit. Certe tutum est, ad id potius niti, ut sis aliquid plus quam videaris. Operosa semper et periculosa iactantia est. Adde quod, cum magnus videri voles, innumerabilia incident, quæ te non modo veram ad mensuram redigent, sed infra etiam contrahent. Uni ingenio satis est, unius studii gloriam mereri. Qui multarum titulis artium superbiunt, aut divini homines sunt, aut impudentes, aut insani. Quis uspiam aut Græcorum aut nostrorum id præsumpsisse memoratur? Novus mos, nova temeritas: gloriosas inscriptiones præseferunt, propter quas, ut ait Plinius, vadimonium deseri possit. At cum intraveris, Dii Deæque! quam nihil in medio invenies. Tu igitur, ut iam tandem sileam, si quid mihi credis, esto tuis finibus contentus. Noli illos

imitari, qui omnia pollicentur, nihil præstant, faciuntque ,ut omnia contrectando atque, ut ait comicus, intelligendo, nihil intelligant. Græcum vetus et salutare proverbium est: *Quam quisque novit artem, in hac se exerceat.* Vale.

EPISTOLA XVI.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ANDREÆ BONONIENSI S. P. D.

Severius idem agit quod in epistola superiori.

Sic est ut putabam; libertas iram peperit, veritas odium, admonitio fastidium. Sed quid agam? Verba non redeunt. Blandior fuissem, si te blanditiis delectari crederem: imo vero severior, et hunc ipsum affectum in viro forti femineum liberius arguissem. Nunc quoniam, ut video, amicitiæ inimica libertas est, forte consultius agerem si tacerem; sed id quoque permetuo. Est ubi silentium bilem movet. Loquar ergo ne rursus offendam, sed tam breviter ut coactum noveris. Primum ego te iudicem feci omnium quæ dixi, aut dicam: tu sententiam brevem fers, errasse me in quibusdam, in multis, in omnibus. Gaudeó equidem, me potius errasse quam te, eo quod apparentior est omnis in luce deformitas, et error in sene desperatior. Sed tamen est aliquid quod amplius requiram. Ades ergo; ad tribunal tuum provoco. Nullis assessoribus opus est; solus sede tu. Hieronymum præfers Augustino? Hoc sciebam; sed eam quam af-

fers iudicii rationem, profiteor me non intelligere. Quid enim, quæso, sibi vult quod ais: non te illum propterea prætulisse quia sit maior, sed quia fructuosior Ecclesiæ, quod in quodam opere tuo probasse te dicis disputatione longissima, quam vellem litteris inseruisses; sed profecto vel nuntio pepercisti, vel epistolæ. Quod tamen ad huiusce rei probationem præcipuum erat, addidisti: hoc scilicet Augustini ipsius auctoritate concludi. Sed an ignoras quod in generali sermone persona loquentis excipitur? Quid vero, inquis, si Augustini aperta confessio est, sibi Hieronymum præferentis? Quis non videt quid ad hæc dici debeat? Hoc, inquam, unum est, in quo illius sacratissimæ animæ testimonio non starem, cui insitum scio ut de aliis gloriose, de se autem humiliter et loquatur et sentiat. Ego quidem fructuosi laboris palmam in Ecclesia Augustino dabam; haud pertinaciter tamen, velut is qui nec opinioni, nec sectæ, nec homini usque adeo sum addictus, ut abire non possim, veritate comperta. Hoc apud Marcum Tullium, hoc apud ipsum patrem Augustinum didici, quod ipse apud eumdem Tullium se didicisse non negat. Nam apud Horatium Flaccum *nullius iurare in verba magistri*, puer valde, didiceram. Quanti autem ista sint ipse non dissimulas, qui, hac defensionis parte deserta, mox ad aliam evadis, dicens, omnibus excussis, omnino nihil esse quod te in hanc opinionem traxerit, nisi indignam quamdam et singularem erga Hieronymum ingratitudinem Italorum. Hoc est illud unicum patrocinium causæ tuæ: hoc est, inquam, illud mihi nulla ex parte intellectum nec intelligibile argumentum. Quænam enim hæc ingratitudo

est? Sumus, fateor, non erga sanctos tantum, sed erga sanctorum dominum ingrati. Quænam Hieronymo singularior, quam cæteris querimoniæ causa est? Aut quænam potius Italorum culpa, quam hominum? Cum nec ipse Italus origine, et sæpius in Oriente versatus sit? Versa te, pater, hac illac; ratio, ut arbitror, non erit sufficiens probare, quod intendis, nisi forte, qui rationis vice fungitur, instinctus animi tacitus, et pia magis quam examussim trutinata devotio. Verum ista prætervehor: tam sacra enim nomina disputatiunculis peccatoris obsolefieri ac quodammodo profanari, sacrilegio simillimum reor. Itaque tacere iam de his consultius fuerit: nam pretiosarum rerum confricatio atque collisio periculosa est. Ad Platonem ac Ciceronem transeo; quos tu ob duas fabulas, morum doctrina et (ut de altera Macrobius testatur) tripartitæ philosophiæ integritate perfectas, ac procul ab omni metrorum lege in mediis politicæ ac rerum publicarum libris insertas, poetas facere niteris. Frustra Macrobius idem ambos excusat adversus insultantes, non debere fabulam a philosopho confingi. Ego quidem gratulor, et hos et Aristotelem et Senecam et Varronem (si fieri possit) in agmine poetarum cernere: quod forte non ineptius de horum quolibet, quam de Platone et Tullio dici posset. Nam et Aristoteles poeticam de poetis, et Varro satyrarum libros edidit. Seneca autem, tragœdias; quæ apud poetas profecto vel primum vel primo proximum locum tenent. Sed cur, quæso, non et histriones fecisti; quoniam aliquid forsan in vita ludicrum dixerunt aut fecerunt? præsertim Tullius, cuius tam multa quæ risum moveant scripta sunt in Saturnalibus, cum et Tiro libertus eius

de patroni iocis librum scripserit. Cur non piscatores aut remiges aut tale aliquid, quia forsan aut hami iactu, aut remi tractu in solitudine positi animum relaxarunt? Vis ne tu mihi castrensem morem scholis inferre, ut, sicut unum duellum Torquatos atque Corvinos fecit, sic una oratio poetam faciat? Perseverantia requiritur. Unus actus habitum non inducit. Hæc hactenus. Nam de Ennio ac Statio in ultima epistola nulla mentio erat. Credo, annorum numerum in digitos reduxisti. Postremo ad illum longum atque continuum orationis tuæ textum, ubi omnibus modis efficere studes ut iniuste monuisse videar, quod ingenio tuo nihil impervium sit, nihil aliud dixerim, nisi quod bene tibi est, si hanc de rebus tuis opinionem habes. Oh te tuo qualicumque iudicio felicem! Oh utinam hanc me artem et docere possis et doceas, qua talia ipse mihi de me noverim conflare iudicia. Nescio enim an melius sit interdum de errore gaudere, quam semper de veritate dolere. Ad id vero quod me velut iuratæ militiæ desertorem arguis, quoniam, cum maxime florere inciperem, studium iuris Bononiamque dimiserim, expedita responsio est, quamvis tibi et civitatem illam et studium singulariter illustranti minime, ut arbitror, placitura. Quoniam itaque satis excogitavi, id totum silebo quo factum meum tueri soleo; fuit enim hæc mihi quæstio sæpe cum multis, præcipue cum Oldrado Laudensi iurisconsulto nostra ætate clarissimo. Hoc unum est quod salva concordia dici potest. Nihil contra naturam bene fit: solitudinis amatorem illa me genuit, non fori. Denique sic habeto, me aut nihil unquam provide fecisse, quod magis puto; aut si quidquam, hoc in primis, non audeo

dicere sapienter, sed feliciter factum est: et quod Bononiam vidi, et quod non inhæsi. Vale.

II Kal. Septembr.

EPISTOLA XVII.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

In victu cultuque corporis intemperantiam esse vitandam.

Delectari te lautitiis non miror; paucorum hæc domorum pestis olim hospita, nunc omnium iugis incola est; nisi quarum paupertas limen obstruit. Qua in re non natura, paucis longe iucundius victura quam nimiis, sed consuetudo multum, multoque magis peccat imitatio. Quis enim tam frenatæ modestiæ est, cuius non interdum oculos avertat vicini sumptus nitor ac gloria? Sed utile consilium est Plautini senis in Aulularia, *pro re nitorem, et gloriam pro copia.* Cuius si meminissent homines, et profusis sumptibus et iniquis lucris clauderetur via, et multo tranquillius viveretur. Nunc cæcitatem cupiditas invexit et frenum rationis fregit impetus voluntatis. Tu autem, oro, quantum potes enitere, ut rationis propriæ sectator, potius quam alienæ libidinis æmulator appareas. Fuge exempla pestifera: nimis malorum dociles animos habemus. Magister unus voluptatis magno in populo satis est. Cito luxuriæ dat terga frugalitas, nisi cogitationum nostrarum aciem ratio invicta firmaverit, docens sequi vera bona, fucata contemnere. Quid nunc vicini tui purpureum latus, atque intermicantes crebra iaspide digitulos miraris? Phale-

rata felicitas est: exue hominem; infelicissimum non negabis. Latet sub auro calamitas, et quod extremum mali genus arbitror, invidiosus simul et miser est. Concludam aliter quam conclusit Plautus Epidichum suum: hic, inquit,

Hic is est homo qui libertatem malitia invenit sua,

imo vero hic malitia opes, potentiam et regum amicitias invenit, se suamque libertatem perdidit. Habeat sibi sine invidia multa illa, et vulgi iudicio permagna. Tu tuis bonis, eoque præcipue quod ille perdidit, felix ac contentus vivito. Vale.

EPISTOLA XVIII.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Obscœnum amorem improbat.

Tibi quidem amicus, non moribus tuis sum. Quid autem de te mihi deque tota tua re familiari videatur, quoniam rogas, verissime atque brevissime pro me Plautus absolvet, nonnisi singulis verbis ad singula.

Primum non mihi placet amor tuus, animæ pondus infaustum. Obscœno igne perureris. Quæro autem ex te (ut Plautinus servus in Asinaria):

Num fumus est hæc mulier quam amplexaris?

Si cur quæsierim interroges; quia oculi tui semper lacrimantes sunt. Hæc tibi. Mulierculis tuis hoc unum

quod in ea comœdia cui Curculio nomen est, legisse potes :

Mulieres duas peiores esse quam unam.

Servo autem illud eiusdem poetæ in Epidicho :

Nimis doctus ille ad malefaciendum.

Hoc ex me addito : nimis tu facilis ad credendum, nimis pronus ad obsequendum. Hæc, amice, si falsa sunt, dictum meum argue : sin vera, mores tuos corrige. Vale.

EPISTOLA XIX.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Idem quod in epistola superiori.

Quod obiectum ab amico crimen non negas, facis ingenue. Magnam emendationis vitæ spem præfert erroris proprii verecunda confessio. Quod autem de servo tuo taces, caute quidem ; quippe quem accusare non potes. At quod mulierculas tuas excusas, urbanitatis ineptæ vel cæci iudicii dixerim. Tu videris quid de illis sentiendum putes, quarum alteram optimam, alteram tolerabilem dicis. Ego illud Plauti in Aulularia vero propinquius reor :

Optimam fœminam nullam esse, alia licet alia peior sit.

Vale.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER QUINTUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA BARBATO SULMONENSI S. P. D.

Deflet mortem Roberti Regis Siculi.

Quod verebar accidit; quod timebam patior. In dolorem metus, vota in gemitum abiere. Non multo antequam præsagirem, deseruit nos inclytus ille rex noster: cuius etsi matura ætas esset, tamen peracerba mors est. Et heu me miserum! Barbate optime, quam vereor ne illa quoque præsagia confirmet eventus, quæ mihi suggerit anxius, et malorum suorum semper nimis certus vates animus meus. Ita me reginæ iunioris novique regis adolescentia, ita me reginæ alterius ætas ac propositum, ita me tandem territant aulicorum ingenia et mores. Mendax hic utinam sim propheta. Sed agnos duos multorum custodiæ luporum creditos video, regnumque sine rege. Nam quid ego eum, qui ab alio regitur, regem dicam, multorumque sævitiæ expositum? Itaque, si quo die Plato rebus humanis excessit, sol cœlo cecidisse visus est; quid illo moriente videatur, qui et Plato alter ingenio fuit, et regum nulli aut sapientia secundus, aut gloria? Cuius præterea mors tam

multis hinc inde periculis viam fecit? Secundet hæc omnipotens Deus, et solicitudinem meam piam magis quam necessariam rebus probet. At ut aliis cuncta supra spem eveniant, et metus iste supervacuus fuerit; mihi tamen, amice, quis consulet? Aut quis medebitur dolori meo? Cui de cætero vigilabo? Cui quantulumcumque hoc ingenium aut studium consecrabo? Quis spes collapsas eriget? quis torpentem animum excitabit? Duos ingenii duces habui; utrumque mihi annus hic abstulit; et de altero quidem nuper dum adhuc essem in Italia, utrobique consortem fletus idoneum quærens, nostro cum Lælio questus sum. De hoc hodie tecum queror, querarque dum vixero; et qui solari alios interdum soleo, nunc qua me ipsum ratione vel oratione consoler non invenio. Hinc ergo consolandi desperatio, hinc flendi pudor, hinc ad utrumlibet stili diffidentia; sed supra omnia illico te videndi spes silentium iubet. Parebo, tecum propediem fleturus ex commodo. Hæc interea tibi flens ad fontem Sorgiæ dictabam, notum procellarum animi mei portum, quo heri ad vesperam solus fugi, cum mane Rhodani ad ripam rumor mœstissimus me invenisset. Vale.

IIII Kal. Iunii.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI. S. P. D.

Nunciat se Romam pervenisse et iam Neapolim properare: de acceptis beneficiis, deque uno præsertim maximas agit gratias.

Gratias ago cum pro aliis multis tum pro eo quod quotiens Romam peto, totiens uberrimo tuarum litterarum favore prævenior. Agnosco *insidias amoris tui*; neque enim ut homo, sed ut angelus excipior. *Nihil impigrius est amante.* Nunquam tam *iugi* aquilone sum vectus, ut imparatum aliquid offenderim: mirarer magis, nisi tuis de me iudiciis assuevissem. Consuetudo enim longior et rerum miracula extenuat, et dolores lenit, et minuit voluptates. Quis autem enumerare sufficiat quibus tu me per omnem vitam honorificentissimis decretis honestaveris? Quænam illa ex æquo prope, cum sis dominus, conversationis comitas! Quænam libertas hominis sub maioris arbitrio degentis! Quænam secretorum participatio, quænam prærogativa, quis honor, quanta dignatio! Recordari dulce est, renarrare longissimum. Unum ex mille referam, quod imo radicatum pectori et medullis inhæsisse miraberis. Meministi, dum, gravi olim inter quosdam tuorum exorto odio, ad arma perventum esset; et tu iusta indignatione flammatus, ut pro tribunali sedens, familiam convocasses, ac dicendæ veritatis iusiurandum omnibus detulisses, iurassetque etiam Agapitus, Lunensis episcopus, germanus tuus, atque ego iam dexteram porrigerem; tu in medio irarum impetu codicem evangelicum re-

traxisti, teque cunctis audientibus simplici meo verbo contentum esse dixisti? Cuius ne aut pœnituisse te, aut impræmeditata facti benignitas videretur, cum sæpe similes casus acciderint, iurantibus cunctis, nunquam me iurare es passus. Quid hoc iudicio tanti patris illustrius? Quanti volunt aurum et gemmas æstiment avari, hoc æstimare non poterunt. Renovasti in me, pater omnium optime, Xenocratis philosophi antiquum decus, cuius in epistolis ad Atticum mentionem facit Cicero; qui cum testimonium dicturus, iurare secundum leges teneretur, ea sibi ab Atheniensibus spectatæ fidei credentibus remissa necessitas fuit. Hoc, inquam, in me renovasti, nisi quod illi maturo ævi, id adolescenti mihi, quodque illi semel accidit, tu mihi perpetuum fecisti. Et putas me posse talium oblivisci? Ingens erit historia, si similia complecti velim: nec tempus patitur, nec locus. Magnanimi patris tui vocem audio. Extra muros urbis me, licet invitum, prosecuturus advenit. Hodierno die apud Præneste suum hospitabor: ibi me clarissimus ex filio suus, ex fratre tuus nepos expectat. Vale.

Romæ, Non. Octobris.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Iter suum Neapolim usque describit, et illius aulæ turpem fœdamque exhibet imaginem.

Ut fidem frangerem, et tibi utile et mihi prope necessarium fuit. Pollicitus me maritimo itinere profecturum, non aliam ob causam nisi quia vulgo iam persua-

sum est expeditius ac citius iri pelago, quam terris, navim conscenderam apud Nicæam Vari, quæ prima Italicarum urbium ab occasu est, et ad Monœci portum cœlo iam stellante perveneram. Irasci tacitus cœpi: nam illic die postero inviti mansimus, sæpe nequidquam retentato abitu. Postridie ancipiti tempestate funem solvimus, et die toto iactati fluctibus, ad Mauritii portum vix intempesta nocte pervenimus. Itaque castrum ingredi non fuit: litoreum hospitium, nauticum cubile sortitus, cœnam ut fames condiret, somnum ut lassitudini deberem; ibi indignari altius et ludos maris agnoscere. Quid multa? Variis per noctem consiliis agitatis, ad auroram statui præferre terrestrem duritiem æquoreæ servituti. Itaque, familia et impedimentis omnibus in navim reimpositis, ipse uno solo comitatus in litore substiti, et favit fortuna consilio. Inter Ligusticos scopulos, casu nescio quo Teutoni equi venales aderant, impigri atque prævalidi, quibus ego raptim comparatis propositum iter egi. Neque tum prorsus navigationis fastidio immunis. Est inter Pisanos ad præsens et Mediolani dominum bellum ingens, magis (ut vides) de animorum fascibus, (*sic*) quam de terrarum finibus se præbente materia. Late enim confinia discreverat Apenninus, ut contemnatur antiquus Padi limes; sed superbia frenum nescit, et nullis terminis est contenta cupiditas. Dum recto tramite proficisci vellem, haud procul Laventia exercitus ambo constiterant. Tyranno graviter urgente, contra Pisanis Mutronem suum summa vi tuentibus, coactus sum apud Ericem mari iterum me credere, et Corvum, scopulum ingentem a colore nominatum, ac Rupem candidam, et Macræ ostia ac Lunam olim fa-

mosam potentemque, nunc nudum et inane nomen, prætervectus, nocte concubui apud ipsum Mutronem in Pisanorum castris expositus. Per terras absque insigni impedimento reliquum viæ feci. Non prosequor, ubi cœnaverim, atque cubuerim, quid qualibet in parte viderim, audierimve; ad extrema festino. Per Pisas, relicta ad lævam Florentia, Senas atque inde Perusium veni. Inde Tudertum, ubi a Claravallensibus tuis magno cum gaudio exceptus, per Narniam, ipsis ducibus, Romam ingredior quarto nonas Octobris; et iam bona pars noctis erat. Ita me hoc tempore nocturnum viatorem festinatio præceps fecit. Visum est tamen, magnanimum patrem tuum, priusquam me quieti traderem, invisere. Deus bone! quæ maiestas hominis! quæ vox, quæ frons, quæ facies, quis habitus, quæ in illa ætate vis animi, quod corporis robur! Iulium Cæsarem aut Africanum spectare mihi visus sum, nisi quia utroque multo iste longævior, et tamen idem prorsus aspectu, qui ante septennium erat, dum eum Romæ iterum dimisi, vel qui ante annos XII, dum eum apud Avenionem Rhodani primum vidi. Mirum et pæne incredibile! vir unus, Roma senescente, non senescit. Pauca ibi (nam seminudum etiam in cubiculum euntem illum repereram) de te tuisque rebus affectu patrio percontatus est. Cætera in diem posterum reiecimus. Illum diem a mane ad vesperam secum egi, cuius ne una quidem hora in silentio acta est. Sed de reliquis coram. Mirum in modum exhilaratus est adventu meo, sperans (ut aiebat), amicos vestros per industriam meam finem carceris ac miseriæ reperturos; quam senis spem falsam esse doleo. Ne enim te longius traham, Roma digressus, Neapolim veni. Regi-

nas adii, et reginarum consilio interfui. Proh pudor! quale monstrum! Auferat ab Italico cœlo Deus genus hoc pestis. Putabam Christum apud Memphim et Babylonem Meccamque contemni. Compatior tibi, mea nobilis Parthenope. Vere tu harum quælibet facta es. Nulla pietas, nulla veritas, nulla fides. Horrendum tripes animal, nudis pedibus, operto capite, paupertate superbum, marcidum delitiis vidi. Homunculum vulsum ac rubicundum, obesis clunibus, inopi vix pallio contectum, et bonam corporis partem de industria retegentem, atque in hoc habitu non solum tuos sed Romani quoque Pontificis affatus, velut ex alta sanctitatis suæ specula, insolentissime contemnentem. Nec miratus sum: radicatam in auro superbiam secum fert. Multum enim, ut omnium fama est, arca eius et toga dissentiunt. Ac ne sacrum nomen ignores, Robertus dicitur. In illius Roberti serenissimi nuper regis locum, quod unum decus ætatis nostræ fuerat, æternum dedecus Robertus iste surrexit. Iam minus incredibile putabo e sepulti hominis medulla nasci posse serpentem; quoniam a sepulchro regio aspis hæc surda prosiluit. Oh superum pudor! Quisnam solium tuum invasit, regum optime? Sed hæc fortunæ fides est; res humanas vertit pariter et evertit. Non fuit satis mundo solem abstulisse, nisi atras insuper tenebras attulisset, et erepto rege unico, non alter qualibet virtute inferior succederet, sed hæc atrox et immitis bellua. Siccine nos aspicis, astrorum rector? Hic tanto regi successor idoneus? Hic, post Dionysios Agathoclemque et Phalaridem, cunctis obscœnior, et clam licet, immanior, fato debitus restabat aulæ Siculæ (ut Macrobii verbo utar) inclementissimus incubator? Qui

miro genere tyrannidis non diadema, non purpuram, non arma; sed squalidum palliastrum induit, eoque non totus, ut dixi, sed dimidius obvolutus, nec tam senio curvus quam hypocrisi, nec tam eloquio fretus quam silentio, et gravi supercilio per regias aulas discurrit, et bacillo innixus humiliores proterit, iustitiam calcat, quidquid divini aut humani iuris est polluit; qui, quasi novus Tiphys alterque Palinurus, fluitantis cymbæ clavum regit, cito (si quid mihi credis) ingenti naufragio perituræ. Multi enim sunt tales, et fere omnes, præter unum Cavallicensis Ecclesiæ præsulem, Philippum, qui solus pro deserta iustitia partes facit. Sed quid faciat agnus unicus in tanto luporum agmine? Quid faciat, nisi quamprimum fugiat, si possit, et ovile suum repetat? quod ipsum meditari arbitror, sed miseratione regni labentis, et ultimæ obsecrationis regiæ memoria, ceu geminis compedibus, detinetur. Interim quantum in malesuada aulicorum acie sana vox unius audiri potest, Dei et hominum implorans fidem, obstrepit iniquissimis consiliis, et auctoritate sua retundit multorum impudentiam, eludens sapientia fortunam, et humeros proprios submittens publicæ ruinæ, quam differre poterit, mutare non poterit. Atque utinam non et eum pariter involvat. Adeo enim inclinata res est, ut iam de humanis auxiliis nihil sperem, præsertim Roberto superstite, qui tum perfidiæ principatu, tum novitate habitus, primum inter monstra curiæ promeruit et nomen et locum. Tu vero reprehensione non carebis, nisi de singulis, quæ aliis secretioribus ad te litteris latius scripsi, Romanum Pontificem certiorem feceris. Unum illi meis verbis in fine dicito: siquidem reveren-

tius, ut opinor, accepisset exhortationes Apostolicæ sedis Saracena Susis (*sic*) aut Damascus, quam Christiana Neapolis; quod nisi sanctitatis veneratio prohiberet, adderem Ciceronianum illud: *iure quidem plectimur.* Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta licentia pervenisset. Verum ego dum verborum spumis indignantem stomachum relevare studeo, vereor ne tibi quoque bilem moverim: quæ si nulli rei profutura est, et, præter indignari, nil reliquum nobis, hinc illorum temeritas, hinc patientia vestra fecit; quid iuvat indignitatem rerum æquare velle sermonibus, quod nec Cicero ipse possit nec Demosthenes; et, si forte successerit, auctori suo tantum damnosum sit ingenium, quo scribenti potius animi tranquillitas, quam scelerum impunitas sontibus auferatur? Itaque finem verbis imponere consilium est. Ter, nisi fallor, aut quater ipsum carceris limen ingressus (Capuanæ castrum dicitur), amicos tuos vidi, nil nisi de te sperantes; quoniam iustitiam sibi suam, in qua summum præsidium esse debuerat, damnosam hactenus experti sunt; et profecto periculosissimum est, sub iniusto iudice iustam causam fovere. Accedit quod nullus misero capitalior hostis est, quam qui fortunæ suæ spoliis superbus incedit; siquidem de medio tolli cupit, cui quandoque repetendæ rationis esse possit occasio. Ita semper avaritiæ vicina crudelitas, observatumque est, unde insignis patrimonii iactura provenerit, inde quoque vitæ periculum provenire. Dura sors hominis, cui nec tuto pauperem esse, nec divitem denuo fieri licet. Id si ulli unquam, amicis modo tuis accidit. De captivorum enim præda nemo non partem rapuit. Quando autem alienæ

libertati aut saluti favebunt rapacissimi prædones, quæ cum propria paupertate coniuncta esse videatur? Itaque nihil habuisse securius. Sed ita se res habet; damnis gravibus acres inimicitias quæsiere. Vidi eos in compedibus: O rem indignam! O instabilem ac præcipitem fortunæ rotam! Cæterum, ut nihil illa captivitate deformius, sic captivorum animis nihil excelsius. Salvo te, spem optimam rerum suarum habent; ego quod sperem nihil habeo, nisi aliqua vis maior intervenerit. Si enim consilii clementiam expectant, actum est; squalore carceris consumentur. Regina senior, coniux olim regia, nunc miserrima viduarum, miseretur, ut dicit, nihil amplius se posse confirmans. Cleopatra cum Ptolemæo suo misereri possent, si Photinus Achillasque permitterent. Ego hæc video; quo animo, ne dici quidem opus est. Sed quid agam? patiendum est, et quamvis responsi certus, responsum tamen etiam nunc iussus expecto. Vale.

Neapoli, III Kal. Decembris.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Se per vicinia Neapolis voluptatis caussa cum amicis excurrisse. De Maria Puteolana viragine insigni.

Mos mihi tuus olim notus: nil ignorare potes æquo animo: ita generosum spiritum inexplebilis noscendi cupiditas exagitat. Gessi voluntati tuæ morem quotiens Arcton aut Occasum circumire fortuna me voluit mea. Nunc mihi diversum iter peragenti mens eadem est,

idem parendi propositum. Atque adventus quidem mei summam, viarumque casus, et quæ deinceps in captivorum tuorum negotiis apud Neapolim gesta sunt, quæve in reliquum spes supersit, audisti. Audi nunc reliqua, quibus ut irarum nihil, sic delectationis plusculum inerit. Siquidem expectationis inutilis ac diuturnæ tædio affectus, Garganum montem Brundusiique portum, atque illum omnem superi maris tractum lustrare decreveram, non magis illa videndi, quam ista linquendi desiderio; quod tamen, Regina seniore dissuadente, compescui, et longioris peregrinationis impetum ad proximiora certe et mirabiliora converti. Quod si forte hinc digresso et illa invisere anni tempus non negaverit, laborem ipse meum solabor; quod, quamvis pro quibus veneram nihil fecerim, multa tamen, quæ non putabam, viderim. Sed de illius ingenti fere totius Italiæ ambitu ad te rediens, vita non deserente, coram loquar. Visa hactenus, quoniam hac citius via in notitiam tuam ventura sunt, scriptis perferenda commisi. Baias ego, clarissimis viris Iohanne Barili, et Barbato meo comitantibus, vidi. Nulla mihi lætior dies et amicorum comitatu et varietate rerum illustrium, et vicinia multorum tristium dierum. Vidimus illum hibernis mensibus peramœnum sinum, quem sol æstivus, nisi fallor, infestat. Nihil enim præter opinionem habeo: nunquam me hic æstas reperit. Tertius annus est ex quo huc primum, sæviente aquilone, hyeme media delatus sum: quo præsertim tempore iter æquoreum servitus magna est. Itaque de multis, quæ optabam, nihil cominus spectare licuit. Cæterum brevissimo rerum gustu tunc incensum animum, et iam ante ab adolescentia

calentem, hodie demum voti compotem feci. Vidi loca a Virgilio, et, quod maxime mireris, ab Homero multum ante descripta. Vir Graius antiquissimus atque doctissimus, et nulli secundus ingenio, insignem et qualem res exigebat locum nusquam inveniens, ab Italia mutuatus est. Vidi Averni et Lucrini lacus, Acherontis quoque stagnantes aquas, piscinam infelicis nati sævitia Augustæ; Caii Caligulæ superbum olim, nunc obrutum undis, iter, et Iulii Cæsaris iniectum pelago frenum. Vidi Sybillæ patriam ac domum, et horrificum illud specus stultis irremeabile, doctioribus inaccessum. Vidi Falernum montem famoso palmite conspicuum, et hic aridam tellurem morbis salutare fumum perpetuo exhalantem, illic cinerum globos, et ferventes scatebras, aheni instar undantis, confuso murmure eructantem. Vidi rupes undique liquorem saluberrimum stillantes, et cunctis olim morborum generibus omniparentis naturæ munere adhibita, post, medicorum invidia (ut memorant), confusa balnea. Ad quæ tamen nunc etiam e finitimis urbibus ingens omnis sexus ætatisque concursus est. Vidi non cryptam modo quæ Neapolitana dicitur, cuius ad Lucilium scribens meminit Annæus Seneca; sed passim perforatos montes atque suspensos testudinibus marmoreis eximio candore fulgentibus, et insculptas imagines, quis latex cui corporis parti faveat, manu apposita designantes. In stuporem me non magis facies locorum, quam labor artificum coegit. Iam minus miror Romana mœnia, Romanas arces, Romana palatia, quando tam procul a patria (quamvis excellentibus viris ubique sit patria) Romanorum ducum similis cura protenditur, quibus ultra centesimum lapidem

esse, quasi suburbanæ fuerant hibernæ deliciæ. Æstivas enim Tibur præstabat; et Fucinus et frondentes Apennini valles et *Cimini cum monte lacus* (ut ait Maro) et aprici Umbriæ recessus, et umbrosi colles Tusculi et ex re dictum Algidum, et vivi fontes et lucida flumina: hibernas, Antium, Anxur, Formiæ, Caieta, Neapolis. Nulla tamen amœnior, nulla frequentior, quam Baiarum statio; quod et scriptorum illius ævi fides, et ingentes murorum reliquiæ testantur. Etsi non sim nescius fuisse magis hoc humanæ voluptati, quam Romanæ severitati dignum domicilium. Ideoque et Marius natura vir asperior, et Pompeius et Cæsar humanis moribus altiores, in montibus ædificasse laudantur, unde, quod decuit, non immersi, sed subducti effeminantibus animos munditiis, nauticum strepitum et Baianas ex alto despicerent voluptates. Scipio autem Africanus vir incomparabilis, et cui in virtute omnia, nullum cum voluptate commercium, consilio reliquæ vitæ simillimo, non tam ex alto despicere, quam prorsus non aspicere decrevit hunc locum suis artibus adversum. Extra prospectum igitur secessit, et Literni, quam Baiis habitare maluit: quam villulam hinc non abesse scio, nilque avidius spectassem, si quo duce in loca tanto habitatore nobilia penetrare potuissem. Cum multa sane mirabilia Deus ille fecerit, qui facit mirabilia magna solus, nihil tamen homine mirabilius in terris fecit. Super omnia ergo, quæ vel iste dies mihi ostendit, vel tibi hæc ostendet epistola, Puteolanæ mulieris animi ac corporis insigne robur fuerit. Mariam vocant. Singulare illi servatæ virginitatis decus; iugis inter viros, eosque sæpius armatos, conversatio. Nulli

unquam tamen (ut constantissima omnium opinio est) vel ioco vel serio rigidæ mulieris attentata virginitas, metu magis, ut memorant, quam reverentia prohibente. Corpus illi militare magis quam virgineum; vires corporeæ probatis militibus optandæ; rara et insueta dexteritas. Virens ætas, habitus ac studium viri fortis. Non telas illa, sed tela; non acus et specula, sed arcus et spicula meditatur. Non illam oscula et protervi dentis lasciva vestigia, sed vulnera cicatricesque nobilitant. Præcipua armorum cura est; animus ferri mortisque contemptor. Bellum cum finitimis hereditarium gerit, quo multi iam ultro citroque periere. Interdum sola, sæpe paucis comitata, manum cum hoste conseruit; ubique ad hunc diem vicit. Præceps in prælium ruere, lenta discedere, animose hostem aggredi, caute insidias texere; famem, sitim, frigus, æstum, somnum, lassitudinem incredibili patientia perferre, sub dio pernox, et sub armis agere: humi requiescere, herbosum cæspitem, vel substratum clypeum in deliciis habere. Inter tam continuos labores multum brevi tempore mutata est. Quantulum est enim quod me Romam ac Neapolim ad regem Siculum iuvenilis studium gloriæ attraxit? Profecto quam tunc inermem videram, hodie armata et armatis septa cum ad me salutandum accessisset, miratus sum, et velut ignoto viro salutem reddidi, donec risu eius et comitum monitu pressius intuitus, vix tandem sub casside torvam et incultam virginem recognovi. Multa de illa fabulis similia narrantur; ego quod vidi referam. Convenerant e diversis mundi partibus viri fortes, et armorum exercitio durati, quos alio tendentes illic fortuna deposuerat; auditaque

mulieris fama, experiendi vires cupiditas incesserat. Itaque magno consensu omnium in arcem Puteolanam ascendimus. Sola erat, et ante templi fores nescio quid cogitans obambulabat: adventu nostro nihil mota est. Instamus orare ut virium suarum aliquod nobis experimentum præbeat. Illa diu excusata brachii valetudine, tandem grave saxum ac ferream trabem iussit afferri; quam cum in medium proiecisset, ut tollerent atque experirentur hortata est. Quid multa? Longa ibi, ut inter pares, contentio, et magno res acta certamine, spectatrice quidem illa, et singulorum vires in silentio æstimante. Postremo facili iactu adeo se superiorem approbavit, ut reliquos stupor ingens, me etiam pudor invaderet. Denique ita inde discessum est, ut vix oculis fidem dantes, subesse aliquid præstigii putaremus. Fama est Robertum, summum illum et virum et regem, his quondam litoribus magna classe pernavigantem, permotum talis feminæ miraculo, videndi gratia, substitisse Puteolis. Quod ideo apud me veri faciem non habet, quia in tanta vicinitate terrarum evocaturus illam fuisse videatur. Sed fortassis aliam ob causam cum illuc applicuisset, rem novam spectare voluit ardens et noscendi cupidum illud ingenium. Verum huiusce rei fides, ut cæterarum quas auditui credimus, penes narratores maneat; mihi quidem feminæ huius aspectus credibiliora efficit quæcumque, non modo de Amazonibus et famoso illo quondam regno femineo, sed et quæ de bellatricibus italis virginibus traduntur, duce Camilla, cuius inter cunctas celebre nomen est. Quid enim in multis opinari prohibet, quod in una, nisi vidissem, essem forsan ad credendum segnior? Et illa quidem

vetus non procul hinc, Priverni scilicet, tempore Iliacæ ruinæ, hæc recentior Camilla Puteolis, nostris temporibus, orta est, quam tibi interim litterulis meis testatam esse volui. Vale.

Baiis, IX Kal. Decembris.

EPISTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Horrendam tempestatem in freto Neapolitano describit.

Insignem tempestatem describens satyricus, ut multa paucis clauderet, poeticam tempestatem surrexisse ait. Quid enim brevius, quid expressius? Nihil iratum cœlum aut pelagus potest, quod non æquet verbis ac superet poetarum stilus: et (ne manifesta in re supervacuis utar) Homericam tempestatem nosti, et allisum scopulo ducem, atque omnem Capharei montis insultum, quem imitati nostri poetæ, aquarum montes ad sidera sustulerunt. Nihil sane vel pingi eloquio, vel animo fingi potest, quod non hesterna dies impleverit, imo procul excesserit: singulare quoddam, et omnibus sæculis inauditum malum. Itaque Homerus Graiam, Æoliam Maro, Lucanus Epirensem, alii alias tempestates canant. Mihi si unquam vacuum tempus erit, Neapolitana tempestas carminis materiam abunde tribuet, quamquam non Neapolitana tantum, sed totius superi atque inferi maris, et universalis quodammodo tempestas, ut opinantur, fuerit; mihi Neapolitana est, quia me Neapoli graves moras agentem reperit. Sane, quan-

tum inter præsentis temporis angustias et festinationem nuntii loqui datum, hoc tibi persuade, nihil unquam horribilius, nihil concitatius visum esse. Prævenerat quidem, mirum dictu! instantis mali fama, religioso quodam Episcopo, astrorumque curioso, e vicina quadam insula aliquot ante diebus periculum nuntiante; sed ut fere nunquam coniecturis ad verum penetrant, non maritimum sed terrestrem motum prædixerat, ruituramque Neapolim a. d. septimum kalendas decembris millesimo trecentesimo quadragesimo tertio. Et usque adeo miris cuncta terroribus impleverat, ut magna pars populi, peccatorum pœnitentiæ et sub mortem mutando vitæ statui intenta, omne aliud negotii genus abiiceret, multis contra vanos metus irridentibus, eoque magis quod per eos dies non parvis quibusdam tempestatibus in die erratum, et tota vaticinii fides absumpta videbatur. Ego nec spei plenus, nec timoris, ut ad neutrum prolapsus, sic ad utrumlibet pronus eram, sed pronior ad timorem. Nam et fere hoc in rebus est, ut segnius sperata quam formidata proveniant, et multas eo tempore cœli minas audieram ac videram, quæ gelidis in regionibus habitare solito, monstri instar, hyemali frigore, in metum, ac pæne in religionem verteram. Quid plura? Nox aderat, quam lux suspecta sequebatur. Trepidula feminarum turba, periculi potius quam pudoris memor, per vicos plateasque discurrere, atque ad ubera pressis infantibus, supplex et lacrimosa templorum liminibus obversari. Trepidatione igitur publica permotus, prima vespera domum redii. Solito quidem tranquillius cœlum erat; qua fiducia, qui mecum sunt maturius in cubiculum concesserant. Mihi expe-

ctare visum est, contemplaturo qua luna fronte occumberet; erat autem, nisi fallor, septima. Institi igitur ad occasum spectantibus fenestris, donec eam obvolutam nimbis, et mœsta facie, ante medium noctis proximus mons abscondit. Tum demum et ego lectulum meum, dilatum soporem excepturus, ingredior. Vix dum totus obdormieram, cum repente horribili fragore non tantum fenestræ, sed murus ipse saxea testudine solidus, ab imis fundamentis impulsus, tremit: et nocturnum lumen, sopito mihi vigilare solitum, extinguitur. Excutimur stratis, et in locum somni vicinæ metus mortis ingreditur. Ecce autem, dum inter tenebras alter alterum quærit, et beneficio diræ lucis ostensos trepidis invicem nos vocibus cohortamur, religiosi viri quorum in ædibus habitamus, et sanctissimus eorum prior, quem honoris causa nomino, David, qui ex more ad nocturnas Christi laudes surgebant, repentino malo territi, crucibusque ac sanctorum reliquiis armati, et alta voce Dei misericordiam implorantes, thalamum ubi ego eram prælatis facibus irrumpunt. Revixi tantisper. Omnes inde ad ecclesiam pergimus, ibique effusi multis cum gemitibus pernoctamus, cum iam iam adfuturum finem et ruitura circum omnia crederemus. Longius eam, si omnem illius infernæ noctis horrorem verbis amplecti velim; et quamvis longe citra verum sistat, veri tamen fidem transcendet oratio. Quis imber, qui venti, quæ fulmina! Quis cœli fragor! Quis terrarum tremor! Quis mugitus pelagi! Quis hominum ululatus! Cum in hoc statu, quasi magicis carminibus geminato noctis spatio, ad auroram vix tandem venissemus, et diei vicinitas magis coniectura animi, quam lucis inditio appareret;

amicti sacerdotes sacra altaribus instaurant, et nos cœlum nondum intueri ausi, in uda et nuda circum tellure prosternimur. Cæterum cum iam haud dubia, licet nocti simillima, dies esset, et omnis repente clamor hominum superiore urbis parte siluisset, sed de litorea regione magis magisque crebresceret, neque percontando quid rei esset appareret, desperatione (ut fit) in audaciam versa, equos ascendimus, et ad portum visuri morituri que descendimus. Dii boni! quando unquam tale aliquid auditum est! Decrepiti nautæ rem sine exemplo asserunt. In ipso portus medio fœdum ac triste naufragium, sparsos æquore miseros, et vicinam terram manibus prendere molientes unda saxis impegerat, et ceu totidem tenera ova disiecerat. Totum elisis, et adhuc palpantibus refertum cadaveribus litus erat. Huic cerebrum, illi præcordia fluebant. Hæc inter, tantus virorum strepitus, tantaque mulierum eiulatio, ut maris cœlique fragorem vincerent. Accedebat ædium ruina, quarum multas funditus violentior fluctus evertit: cui nullus die illo limes, nulla vel humanæ manus reverentia, vel naturæ: statutos fines et litora consueta transcenderat; et tam moles illa ingens studio hominum aggesta, quæ *obiectu laterum,* ut ait Maro, *portum efficit,* quam omnis vicina mari regio undis obruta: et ubi planum siccis pedibus iter fuerat, periculosa navigatio facta erat. Mille illic, vel eo amplius, Neapolitani equites velut ad exequias patriæ convenerant. Et ego turbæ immixtus iam parcius timere cœperam, tanta cum acie periturus. Dum novus repente clamor tollitur; locus ipse in quo stabamus fluctu subter penetrante domitus, ruebat. Eripuimus nos in editiorem lo-

cum: non erat oculos in altum mittere; iratam Iovis ac Neptuni faciem mortalis acies non ferebat. Mille inter Capreas atque Neapolim fluitabant undarum montes. Non cœruleum aut (quod in magnis tempestatibus solet) nigrum, sed canum horrifico spumarum candore fretum cernebatur. Regina interim iunior nuda pedes et inculta comas, et cum ea femineum ingens agmen, expugnata periculis verecundia, regia egrediuntur, et ad Reginæ Virginis templa festinant, orantes veniam rebus extremis. Sed tanti iam pavoris exitum pavide, nisi fallor, expectas. Ægre nos in terris evasimus; n alto navis nulla par fluctibus inventa, ne in portu quidem; tres Massiliensium longas naves (quas *galeas* vocant), quæ Cypro reduces, et tot maria emensæ mane navigaturæ in anchoris stabant, illacrimantibus universis, nemine autem ferre auxilium valente, fluctibus mergi, nautarum atque vectorum ne uno quidem salvo, vidimus. Aliæ quoque maiores et omnis generis naves, quæ in portum velut in arcem tutissimam confugerant, pari fine consumptæ sunt. Una de tam multis sola superfuit onerata latronibus, quibus iustum supplicium remissum erat, ut in expeditionem Siculam mitterentur, et huic gladio erepti, in illos inciderent. Horum ingens quædam et fortissima, et taurinis coriis armata navis cum usque sub occasum solis vim pelagi pertulisset, tandem et ipsa vinci cœperat. Illi vero undique fatiscenti carinæ, supremis urgentibus periculis, occurrunt. Erant enim, ut aiunt, quadringenti numero, turba classi, nedum navigio, sufficiens, et erant viribus pollentes, et qui a morte liberati nil iam gravius formidarent, eoque pertinacius atque animosius obsiste-

rent. Itaque dum differunt sensimque merguntur, usque ad proximæ noctis partem naufragium traxere. Tum victi, desertis armis, in superiora navis eruperant. Dum ecce præter spem et cœli vultus serenari, et fessi maris ira lentescere cœpit. Ita, cunctis pereuntibus, pessimi omnium evasere, sive quia *servat multos fortuna nocentes,* ut Lucanus, sive quia *Diis aliter visum est,* ut Virgilius ait, sive ut intelligi detur, illos inter mortis pericula tutiores, quibus vilior vita est. Hæc hesternæ historiæ summa est: quæ ne frustra digitos meos auresque tuas detinuerit (quamvis humanorum discriminum amplam præferat materiam, de quibus multa quidem sæpe, sed pro rei qualitate pauca semper a sapientibus dici solent), hoc unum mihi certe præstiterit, ut te obsecrem ne me unquam amplius vitam ventis ac fluctibus credere iubeas. Hoc enim est in quo neque tibi, neque Romano Pontifici, neque patri meo, si ad lucem redeat, parere velim. Aerem volucribus, mare piscibus relinquo: terrenum animal, terrestre iter agam. Dum pes meus terram calcet, nec pharetratum Sarmatam, nec ludentem in hospitibus Maurum adire renuo. Mitte me quo vis, ne Indos quidem excipio. Alioquin, parce confesso, non decembribus tantum saturnalibus, sed toto anno libertate utar. Quid enim, oro mihi, amplius suadeas, aut quibus unquam me verbis aggrediaris ut navigem? Firmam puppim, doctos nautas elige; at his utrumque contigerat. Cum sole portum pete, noctu ancoram demitte, hostis occursum cave, lege litoris oram; at ii diurnis horis in portu, ancora arenis tenacibus affixa, et pæne litus ipsum remigio tangentes, inter tot millia miserantium amicorum periere.

Hæc ego non legi, non audivi, sed oculis meis vidi. Itaque desine iam tandem, et in hoc saltem, pavori meo pudor tuus ignoscat. Scio quid adversus hæc a doctioribus disputetur. Ubique par periculum, etsi in mari clarius appareat. Sit ita; tu tamen ingenue feceris, si in terris ortum, in terris mori permiseris. Vix ullum inter nos mare est, cuius non sæpe naufragus fuerim, cum tamen inter laudatas Publii sententias illa sit: — *Improbe Neptunum accusat qui iterum naufragium facit.* Vale.

Neapoli, VI Kal. Decembris.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Ludos gladiatorios detestatur, nunciatque se Neapoli brevi discessurum.

Absolvi gravibus occupationum laqueis sperabam; et successisset (ut arbitror), nisi constrictos pietate animos serpens ille tabificus resolvisset. Non ore Psyllus promptius quam ego aure virus agnovi. Institi occurrere, sed iam vereor ne lethale malum sit. Retentabo tamen, donec ullæ spei reliquiæ supersunt. Et forsan heri ad vesperam vel repulsæ gratiam meruissem, nisi concilium diremisset festinata nox, et domum maturius coegisset immedicabilis ægritudo huius urbis, quæ multis in rebus præclarissima, unum hoc obscurum habet et obscœnum et inveteratum malum. Nocturnum iter hic, non secus atque inter densissimas silvas, anceps ac periculis plenum est, obsidentibus vias nobilibus ado-

lescentibus armatis, quorum licentiam nulla unquam vel patrum disciplina, vel magistratuum auctoritas, vel regum maiestas atque imperium frenare quivit. Quid autem miri est si quid per umbram noctis, nullo teste, petulantius audeant, cum, luce media, inspectantibus regibus ac populo, infamis ille gladiatorius ludus in urbe itala celebretur plusquam barbarica feritate? ubi more pecudum sanguis humanus funditur, et sæpe, plaudentibus insanorum cuneis, sub oculis miserorum parentum infelices filii iugulantur, iuguloque gladium cunctantius excepisse, infamia summa est, quasi pro republica, aut pro æternæ vitæ præmiis certetur? Illuc ego pridem ignarus omnium ductus sum, ad locum urbi contiguum, quem Carbonariam vocant, non indigno vocabulo, ubi scilicet ad mortis incudem cruentos fabros denigrat tantorum scelerum officina. Aderat Regina, et Andreas Regulus, puer alti animi, si unquam dilatum diadema susceperit. Aderat omnis Neapolitana militia, qua nulla comptior, nulla decentior; vulgus certatim omne confluxerat. Ego itaque tanto concursu, tantaque clarorum hominum intentione suspensus, ut grande aliquid visurus, oculos intenderam; dum repente, quasi lætum quiddam accidisset, plausus inenarrabilis ad cœlum tollitur. Circumspicio, et ecce formosissimus adolescens, rigido mucrone transfossus, ante pedes meos corruit. Obstupui; et toto corpore cohorrescens, equo calcaribus adacto, tetrum atque tartareum spectaculum effugi, comitum fraudem, spectatorum sævitiam, et lusorum insaniam identidem accusans. Hæc gemina pestis, pater optime, quasi per manus tradita a maioribus ad posteros semper crescendo pervenit, eoque progressa

est, ut iam dignitatis ac libertatis nomen habeat licentia delinquendi. Sed de his hactenus : nam et tragicum opus est, et multa super his inter obstinatos cives iam perdidi. Minime vero mirabere amicos tuos tanto avaritiæ præmio proposito in ea urbe vinctos esse, in qua hominem innoxium occidere, ludus est. Quam licet unam ex omnibus Virgilius dulcem vocat, non inique tamen, ut nunc est, Bistonia notasset infamia.

Heu fuge crudeles terras, fuge litus avarum!

Ego quidem et de hac, pater, dictum illud accipiam : et nisi aliud audieris, ante triduum, vel infectis rebus, effugisse me credito in Cisalpinam primum Galliam, inde in Transalpinam, et ad te, qui omne tempus, omne mihi, præter æquoreum, delectabile iter facis. Vale.

Neapoli, Kal. Decembribus.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ANDREÆ F. BONONIENSI S. P. D.

Quæ somniis fides habenda sit, et de duobus, quibus unius amici obitus, alterius restituta valetudo sibi prævisa est.

Nocturno te somnio permotum scribis, usque adeo, ut, nisi quia quod somniasti ex illorum genere est, quæ amplius quam semel fieri nequeunt, et vigilantem te vidisse crediturus fueris, quod dormiens videras, et secundo cernere quod vigilans vidisti. Itaque confestim subsequens eventus, ut memoras, minime iterabilis rei docuit somnium fuisse quod prius videras, et an aliquid mihi tale contigerit in vita, quidve de tota hac

re sentiam, quid docti homines censeant, quæris. Magnus sermonum campus, magna disputandi materia est; præsertim quia quæstio hæc non inter litteratos tantum (ut pleræque), sed in vulgus excutitur, et cuique per se grabatuli sui argumenta suppeditant, ut in tanto disceptantum strepitu verum invenire difficile sit. Neque enim vulgus modo, sed docti quoque dissentiunt; quorum omnium sententias nosti; nisi quia de industria me ad scribendum elicis. Habes Macrobii commentum in reipublicæ librum sextum, ubi de somniis clara et brevi distinctione disseruit. Habes de his et horum adiacentiis Aristotelicum volumen; habes demum ciceronianæ *Divinationis* libros; ibi quid aliis, quid sibi videatur invenies. Quid me iubes replicare notissima? Sane, post veterum auctoritatem, opinionem meam audire velle curiosum est; quippe curiosa est omnis amicitia. Si quid vero momenti repositum apud te in iudicio meo est, et quid mihi etiam placeat ad rem pertinere arbitraris, cum in multis tum in hoc Ciceroni meo assentior, minime quidem pertinaciter, sed paratus cum eodem mutare sententiam, si quid certius affulserit, affirmandi superbiam temeritatemque declinans. Id ipse mihi de Academiæ suæ fontibus consilium præbet. Hæc summa est. Si quid de hac re verbosius agentem audire volueris, est in manibus liber memorandarum rerum, qui si unquam in publicum exierit, prima operis pars de his latius tecum aget. Alienis autem exemplis, quæ ibi multa collegi, duo hic, mihi ipsi (quoniam id postulas) per quietem visa, subiiciam. Alterum læti, alterum mœsti, sed utrumque certissimi eventus. Utriusque testes vivunt, qui ex me hæc inter

somnium et somnii exitum audiere. Sic enim et tibi satisfiet, et dulce mihi fiet amborum recordari. Amicus mihi primis sub annis fuerat, quo nihil carius ætas illa vel a fortuna vel a natura datum habuit. Hic repente gravi pressus ægritudine, nec medicis suæ, nec mihi meæ vitæ spem reliquerat. Quod unum supererat genus solatii, lugebam, et per diem ac noctem lugenti semper mihi supererant lacrimæ. Nocte quadam usque sub auroram pervigil, somnum tristem fatigatis tandem oculis excepi. Imago mox illius adfuit, cuius ad conspectum horrendos edens gemitus, socios excivi, qui, sicut post ex eis didici, ut dormientem me viderunt, et gravi aliquo somnio implicitum cogitarunt, longas tamen vigilias miserati, turbidam me, quam nullam, quietem suscipere maluerunt. Æger autem amicus ad me accedere lacrimasque meas leniter abstergere videbatur, et orare ut dolori, quem ex falsa causa suscepissem, finem facerem. Cumque ego dictum refellere, et multa adversus fortunam meam dicere pararem, interrumpentem querelas meas audire illum videbar, et dicentem: « Tace; quidquid dicturus es, scio. Sed en » adest, qui colloquium hoc nostrum dirimat. Illi, oro » te, salutis meæ spem restitue; et sic habeto, me ne» quaquam ex morbo periturum esse, nisi deserar. » Hæc inter, impulsum cubiculi hostium strepuit, quo sonitu et imago pariter et somnus evanuit. Respicio, et iam albescente aurora, unus ex medicis amicior ambobus, qui de illo desperans, omne studium ad me solandum sanandumque converterat, ante lectulum meum stabat. Aggredior carissimum et indulgentissimum mihi virum multis obsecrationibus, ut ad amicum meum

pergeret, neve aliquid desperaret, in homine præsertim tam iuvene, dum ullæ spiritus reliquiæ superessent. Ille autem subtristis inanem et importunam solicitudinem admirari; curandi, non suscitandi, scientiam se professum dicere: hoc est medicum esse, non Deum. Ego contra nocturnis adhuc lacrimis madens, quid corpore sobrio, licet curis ebrius, vidissem, exposui: affusus opem rebus afflictis pètii. Quid multa? Luctantem impuli: ivit, et mox reversus, nescio quid spei melioris attulit. Inde certatim, qui deseruerant, omnes rediere. Sic amicus meus ex ipsa mihi morte restituitur. Et quamquam dulcedine captus, in rebus propriis sim longior, tamen quod sequitur non silebo. Iacobus de Columna hic iunior non nostra tantum ætate vir clarissimus, sed eo ingenio præditus fuit, ut facile, quibusvis sæculis, in altum fuisset evasurus. Huic ego, dum vixit, satis familiariter carus fui. Verum hanc unam asperioris fortunæ levitatem experior. Perraro supremis me doloribus meis interesse sustinuit; de longinquo nocuit, et vulnerasse aures contenta, pepercit oculis. Multa de illo viro dici possent, quæ prætereo; quoniam et a proposito longe sunt, et de moribus quidem eius nil tu novum audire potes, qui e cunctis episcopis hunc unum tibi colendum venerandumque delegeras. Florenti ætate, generosissimi adolescentis eximiam indolem, ingeniorum solertissimus agricola, de flore fructum cogitans, fovisti. Virtutem mox virilis animi optime cognitam amasti; tandem debitos honores dignitati ac sacerdotio detulisti. Postremo, de procursu tantarum rerum, et e mediis vitæ laboribus, quamvis ad meliora, translatum, tamen, humanitatis affectu, piis lacrimis pro-

secutus es, dignitate patrem, ætate filium, familiaritate germanum. Sed ad rem redeo. Perosus ille igitur vitæ mortalis strepitum, verendum genitorem et fratres ac patriam fugerat, seque, præsul egregius sedem suam repetens, in Vasconiæ recessibus abdiderat. Illic cum reliquas ubique magnifice, tum partem vitæ extremam, velut instantis præsagus termini, prorsus episcopaliter ac devotissime transegit. Ego autem non parvo terrarum spatio distractus, in Cisalpina Gallia, et hoc ipso in hortulo unde tibi hæc scribo, dulci tunc ocio fruebar. Pertulerat ad me fama quosdam ægritudinis suæ rumusculos, sed ita ut inter spem et metum fluctuans, certiores assidue nuntios expectarem. Horresco nunc etiam memorans; locus ipse sub oculis est enim, ubi eum nocte per quietem vidi. Incomitatus erat, et hunc ipsum horti rivulum transibat. Obviam ferebar admirans, et de multis interrogans, unde, quo pergeret, quid tam propere, quid tam solus incederet. Ille nihil ad reliqua; sed, ut erat in sermone iucundissimus, subridens: « Meministi, aiebat, olim dum trans Garumnam mecum » degeres, ut molestæ tibi Pyrenææ tempestates erant? » Illis ego nunc fatigatus, et irrediturus abiens, Romam » peto. » Hæc dicens, iam loci extremum festinabundus attigerat: contra ego ut ducerer instabam. Ille me semel et iterum manu opposita suaviter repulso; tandem alio et oris habitu et vocis sono: « Desine, ait; nolo te nunc comitem. » Figo oculos, atque exangui pallore mortuum agnosco; et metu mœstitiaque tactus, exclamo ita, ut eo ipso momento temporis experrectus, accentus ultimi mei clamoris audierim. Diem signo, rem omnem et amicis præsentibus narro, et absentibus

scribo. Post vigesimum quintum diem nuntius ad me mortis allatus est. Collatis temporibus, eo ipso die quo vita decesserat, sic mihi illum apparuisse comperio. Reliquiæ eius (quod nec sciebam nec suspicabar quidem) Romam anno demum tertio reportatæ sunt. Spiritus enim, ut spero et cupio, cœlo redditus triumphat. Sed iam satis somniatum est; expergiscamur. Hoc addito: neque quia mihi anxio vel dominum vel amicum somnus obtulit, neque quia hic obiit, ille revixit, cæterum in utroque vel quod optabam vel quod horrebam cernere visus sum, et cum visis meis fortuna coincidit, idcirco somniis fidem habeo, non magis quam Cicero ipse, propter unius sui somnii fortuitam veritatem, multorum ambagibus implicatur. Vale.

VI. Kal. Ian.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ANDREÆ F. BONONIENSI S. P. D.

De adolescente fœdi amoris illecebris capto.

De adolescente tuo quid mihi videatur et quid sperem? Amore noxio, et, quod peius est, turpi, atque omnino malis retibus captus est. Subirasci interdum potest, imo vero sæpe cogitur: hæc natura amoris, hæc amantium vita est. Irascuntur et litigant, et frequens bellum crebra pace concludunt; et vix momento temporis unus propositi tenor manet. Nulla quidem, ex omnibus vitæ difficultatibus, inconstantia et fluctuatione vehementior est. Itaque rarissime lætos, sæpe mœstos,

semper varios, uniformes nunquam videas. Illum tu modo deliciis acriter infensum scribis. Credo; quin, aliter esse non posse, certe scio. Quis enim tam obstinate miser est, ut non interdum oculos aperiat, miseriasque suas, dum videt, oderit? Sed tecum in eo quod sequitur non sentio. Tu enim spem optimam hinc elicis, posse eum a vinculis resilire. Ego, ut est ætas hominis atque animus, nisi præsentissimo Dei auxilio, intricatum iri magis magisque illum reor. Illaqueatæ volucris mos est, ut exagitando sese arctius implicet. Melius sperarem, si non odio amorem ac litigio, sed oblivione ac silentio, finiret. Illud sanæ mentis, hoc læsi amoris integratio est. Timeo illud Terentii in *Andria*: *Amantium iræ amoris redintegratio est.* Timeo illud Senecæ ad Lucilium : *Nihil facilius recrudescit quam amor.* Timeo Virgilianum illud: *Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis?* Timeo quidquid quarto die Cicero de hac re in *Tusculano* suo disputat. Ad postremum timeo cunctorum hac in parte concordium philosophorum poetarumque sententias. Verum super omnia lenonum ac meretricum nefarias artes, et inenodabiles laqueos pavesco. Horreo sirenum blanditias, et viscum tenacissimæ voluptatis. Importuosam hanc ipsam horreo, quam is nunc navigat, Charybdim multorum naufragiis infamem. Denique nihil est quod, rebus sic euntibus, non timeam. Nam quod ille nunc vel atrociter minatur, vel iratus secum cogitat: *Egone illam, quæ illum, quæ me, quæ non*, et quæ sequuntur in hanc sententiam similia; hæc omnia una mehercle falsa lacrimula (ut Terentius idem ait), quam oculos terendo misere vix vi expresserit, restinguet, et se ultro accusabit, et dabit ei ultro supplicium. Ma-

gno licet clamore desæviat, seque tumultuose in libertatem asserat, ego, si iudex sim, secundum murmur aniculæ in servitutem asserentis, vindicias dabo. Cur, quæso? Quia novi quam sit illud murmur hoc clamore potentius, quantumve artes artibus antecellant. Nulla rerum paritas, nulla proportio est. Inde ferrum, hinc lutum; inde ignis, hinc stipula; inde fingendi celeritas, hinc facilitas credendi; inde unci innumerabiles, hinc totidem ansæ sunt. Nosti omnia, et quamquam ab his te curis ætas abstraxerit, nil tibi tamen ignotum loquor. Parum ne his fidere Plautina tibi videtur anus in *Asinaria*? Quæ tumidum et minacem adolescentem sic alloquitur:

Fixus est hic apud nos animus tuus clavo cupidinis:
Remigio veloque quantum poteris festina et fuge;
Quam magis te in altum capessis, tam æstus te in portum referet.

Secura erat valde mulier venefica, quæ talibus adolescentium successibus plenam vitam experiendo didicerat. Ad hæc ego tibi nunc nihil adiecerim, nisi hoc unum: ut cogites lapsu temporis ruere quidem urbes, regna transferri, variari habitus, innovari leges: quæ vero naturaliter sunt, non mutari, et animos hominum et animorum morbos prope omnes eosdem esse, qui fuerint dum Plautus ista fingebat. Quod ab hoc sane crebro iactari solitum ais, arsisse se quidem, sed amplius non ardere, si id passim prædicat, signum in hoc morbo mortiferum est. Scitus est Nasonis versiculus,

Qui nimium multis « non amo » dicit, amat.

Non verbis, sed operibus credo: hisque non statim, sed si pertinaciter institerit contraria vita maculas vitæ

superioris eluere. Vetustam ægritudinem repens medicina non adiuvat. Quod longo usu didicimus, longa desuetudine dediscendum est. Habes de adolescente tuo præsagium meum, quod utinam falsum fuisse res doceat: et certe potens est Excelsi dextera, mutatione illa Davidica, dicto citius ab uno miseriarium fundo misericorditer attollere; sed id rarissimum, et paucissimorum hominum, scito esse. Vale.

III Idus Maias.

EPISTOLA IX.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ANDREÆ F. BONONIENSI S. P. D.

De sene libidinoso.

Dissimilem primæ sed iustiorem satyræ materiam affers; luxuriosum ac lascivum senem. Ut enim declamator ille ait, *adolescens luxuriosus peccat, senex luxuriosus insanit.* Ac profecto sic est, ut ait Plautus: *deliramus interdum senes;* imo vero non interdum, sed sæpissime. Hoc illa iam tum ætate cœptum erat; nunc autem reptamus infantes, ludimus pueri, adolescentes insanimus, conflictamus viri, deliramus senes. Ita nullam vitæ partem perdimus; sed omne ævum variis quidem errorum gradibus, imo stultitiæ tenore traducimus. Nescio quid dicam, nisi tantis in tenebris aliquid æthereæ lucis affulserit. Parum absum ab antiquorum sententia, ut non nasci optimum fuerit; proximum, quamprimum mori. Omnium tamen huiuscemodi senum excusatio una est, imbecillitas ætatis solatio egentis,

et iam usu publico permissa licentia. Sic in *Asinaria* petulantissimum senem suum idem Plautus excusat his verbis:

Hic senex si quid clam uxore suo animo fecit volup,
Neque novum neque mirum fecit, nec secus quam alii solent.
Nec quisque est tam ingenio duro, nec tam firmo pectore,
Quin, ubi quidquam occasionis sit, sibi faciat bene.

Hæc ille dixit: hæc omnes dicimus, sive adolescentes, quibus luxuriari gloria est; sive viri, quibus consuetudo est; sive senes, quibus iam veniale peccatum est. Quem tu invenies senem, qui, si qua facultas adfuerit, teste submoto, non statim oblitus virium, iuveniliter ruat in venerem ipse sibi blandiens, quasi quidquid delectat aut mulcet, et prosit et deceat, et quasi senectutis unicum solamen sit luxuria, quæ potius senectutis opprobrium ac ruina est? Tu vero senem nostrum ora, ut inducat in animum attendere quid agat, quo progrediatur, quamque adverso tempore; quam indecora, quamque ambigua et intempestiva venus sua sit. Pudor forsan ac metus efficient, quod ratio iam pridem ac satietas debuissent. Sin pergit, unum hoc illi meis verbis dicito: brevi vel invitus desinet. Siquidem iuvenilis luxuria senectuti proxima; senilis autem sepulchro contigua est. Vale.

EPISTOLA X.

FRANCISCUS PETRARCA BARBATO SULMONENSI S. P. D.

Parma hostibus obsessa se clam elapsum, in manum latronum cum inciderit, vix salvum et incolumem evasisse.

Ut, more nostro, fortunas laboresque meos tecum partiar, est animus. Ad Parmam bellum constitit, ut nosti. Circumsistimur, et magnis non Liguriæ tantum, sed prope totius Italiæ motibus intra unius urbis ambitum coarctamur; non quod animus nostris desit, quod sæpius animosa eruptione testati sunt, sed ea hostis astutia est, ut nec pacis nec prælii viam pandat. Durando vincere, et debilitare animos lentæ obsidionis tædio confidit. Itaque iam sæpe variante fortuna, idem ipse qui obsidebat, obsessus est; necdum certus est exitus. Cæterum summis utrinque viribus res agitur, et, nisi fallor augurio, summus fatorum dies acceleratur. Nutat animus, ac neutram in partem totus inclinat; ex quo declinare studet et inanem spem, et supervacuum pavorem. In hoc statu non iam paucorum nos dierum, sed multorum mensium premit obsidio, inter calamitates bellicas haud ultima. His ita se habentibus, subiit nuper desiderium libertatis, quam omnibus votis exposcere, omni studio amplecti, postremo, quam terra marique fugientem sequi soleo. Subierat iam ante cupiditas transalpini Heliconis, quoniam italus Helicon bellis ardebat. Ita ergo hinc odio, hinc desiderio agebar. Sed quid agerem? Quæ ducit ad occasum via prorsus inaccessibilis facta erat. Vertor ad orientem; etsi enim omnia hostium plena es-

sent, tutior tamen brevis transitus, quam ille ingens per Etruriam circuitus visus est. Quid multa? Inter hostium stationes cum paucis egressus, septimo kalendas martias, abeunte sole, carpo iter. Cum prope Regium, inimicam urbem, sub nocte media pervenissem, repente latronum manus ex insidiis erumpit, magno mortem clamore denuntians. Non erat consilii facultas; tempus, locus, et circumfusus hostis suspectissima omnia faciebant. Pauci, inermes, improvidi, quid adversus plures armatos, et ad scelus instructos facerent? Una in fuga atque in tenebris spes erat.

Diffugiunt comites, et nocte teguntur opaca.

Ego etiam, fateor, me ipsum morti et circumsonantibus telis eripui. Dumque iam omne discrimen evasisse crederem (quid, oro te, usquam tutum homini est?), seu fossæ, seu trunci forte, seu saxi obice (nihil enim prorsus cernere sinebat illius nubilosæ cæcæque noctis obscuritas), equus ipse fidissimus vector meus, cernuus ad terram ruit tanto impetu, ut confractus ac pæne inanimatus sim. Colligo tamen in extremis animum, et assurgo; quique, multis iam diebus interiectis, ad os manum referre nondum valeo, tunc, sublevante metu, in equum resilui. E sociis pars domum rediit, pars vago errore circumacta, inceptum non deseruit. Duo viarum duces, cœli ac terrarum indiciis amissis, fessi ac trepidi, inter avia subsistere coegerunt: unde, ne quid terrificum deesset, inimicorum vigilum voces vicinis nescio quibus ex mœnibus audiebantur. Ad hæc et sæva grandine mixtus imber accesserat, et inter crebra tonitrua famosioris assiduus timor mortis. Longa erit historia

si eam per singula. Illam ergo vere tartaream noctem sub dio humique iacentes egimus, cum interea magis magisque læsi brachii tumor ac dolor ingravesceret. Non herbosus cæspes ad somnum, non frondosæ ramus arboris, aut cavæ rupis fornix; sed nuda tellus, aer turbidus, et iratus Iupiter, hominum simul ac ferarum metus; atque inter tot aspera, corpus invalidum. Unum, quod miraberis forsan, et misereberis, solatii genus in tantis difficultatibus fuit: equis medio calle transversis pro tentorio usi sumus, et illorum terga procellis obiecimus; qui paulo ante frementes ac rapidi, mox taciti et immobiles, non sine quodam quasi miseriæ suæ sensu, geminum nocte illa nobis obsequium præbuerunt. Sic ad auroram laborando ac trepidando pervenimus. Ubi primum semitam, inter vepres, vicinæ lucis dubius fulgor ostendit, præpropere suspecta loca reliquimus, et amici oppidi (Scandianum vocant) mœnibus excepti, didicimus nocte tota magnam equitum ac peditum catervam circa muros, ut nos exciperent in insidiis, latuisse, pauloque ante nostrum adventum pulsam tempestatibus abiisse. I nunc, et negare aude magnum aliquid esse fortunam, quæ et consilia in perniciem, et errores in salutem vertere potens est. Ludo tecum, Barbate carissime. De fortuna enim iudicium meum tenes: formidabile nomen est. Utcumque se res habeat, profuit error viae, profuit procella, peiora malis evasimus. Illic ergo cum iam illuxisset, cêlatum casum meum, non sine multis comitum lacrimis, aperio; et quoniam ne ibi quidem tuta videbatur mora, alligatus pro tempore, montano calle Mutinam, inde luce proxima Bononiam veni. Hic tibi, praeter solitum, alienis digitis ista perscribo, ne aut meo

aut rerum statui fides desit. Circa curam corporis, fit quantum humano ingenio fieri potest. Spes est potius certa, quam velox. Æstatis opem medici, ego Dei omnipotentis auxilium expecto. Interim torpens mihi dextra non obsequitur; animus fit promptior in adversis. Vale.

V Kal. Martias, Bononiæ.

EPISTOLA XI.

FRANCISCUS PETRARCA ANDREÆ MANTUANO S. P. D.

Adversus invidum obiurgatorem.

Vix unquam aliter iustior mihi querelarum causa, vix uberior defensionis materia oblata est. In triviis laceror. Quid agam? auctor tangit iniuriæ. Fama mea ab infamibus carpitur. Contemnendus obtrectator. Cæterum eo molestior quo vilior. Dissimulare difficile, sed decorum silentium iustæ querimoniæ præferendum. Linguas acuant, verba non metuo. Si scripto egerint, sentient et me calamum habere. Vivus ego, vivorum subruam calumnias. At si quid forte post bustum minitantur? Audio enim, eos assidue parturire: nescio quidem an ridiculum murem, an elephantem indicum parituros. Quod ipsum si consulto, inquam, in id tempus trahunt quo amplius hic non ero, timide agunt minimeque insidias struunt. Quorum consiliis quid aliud dicam, nisi Planci illud in Asinium Pollionem, cuius in principio naturalis historiæ Plinius Secundus meminit: *cum mortuis larvas solere luctari?* Proinde, si quid habent, proferant in medium dum adest qui respondeat.

Videbis conviciis attritum nomen splendescere. Clariorem fecit Æschines Demosthenem, Catonem Galba, Sallustius Ciceronem, Æmilianus Apuleium. Alioquin inglorium belli genus eligunt, in absentem loqui, et mutis decertare cineribus; quamvis (ut est ætas) impudenter id ipsum sperent. Vale.

EPISTOLA XII.

FRANCISCUS PETRARCA ANDREÆ MANTUANO S. P. D.

Idem quod in superiori epistola.

Theon ille, sive mavis Bion, iurgium quærit. Agnosco sibilum: aspis in proximo est. Indigner, an mirer, sibi non parcat, qui nec ipsi pepercerit Homero? Puto æstimet ut quæ sibi, eadem mihi voluptas sit: longe vero fallitur: nil mihi gratius silentio: post illud, nil colloquio dulcius amici. Sin pergit, effugiam; si ne id dabitur, quid sim acturus interrogas? Silebo. Si ne id quidem? Loquar. Quantum sane? Nihil brevius. Et quid dicam? Comminabor in primis id convicii genus, quod nunquam audierit: turbabitur, congelascet: et forsan, ut fit, multa sibi conscius, tacebit. Atque hic iurgio finis erit. Siquidem nihil magis maledici linguam frenat, quam mordacioris alterius linguæ metus. Si ne hic tamen desinet, culicem hunc quibus armis excutiam? Ulciscar aniliter, et quod anus anui dixisse traditur, dicam sibi: O vir maxime, omniumque modestissime, o virtutum hospes, o decus atque spes patriæ. Certe nun-

quam tale aliquid audivisti. Quid nunc ais? An non satis promissum implesse visus ero? Aut ego fallor, aut etsi callosas vitiis aures habet, hoc unum hactenus non audivit; non ex ore amantis, non arrisoris, non derisoris, non adulatoris, quantumlibet impudentis. Sic, ut reor, insuetum stilum ille mirabitur. Tu ridebis; ego interim evasero. Vale.

EPISTOLA XIII.

FRANCISCUS PETRARCA SOCRATI SUO S. P. D.

Compescendos animi motus.

Obsecro obtestorque te, meque ipsum obsecro, si quis apud utrumque nostrum precibus meis est locus, ut si tu nondum pectoris tui curas composuisti (ego enim inquietudinis meæ mihi sum conscius), propellamus iam tandem cuncta quibus angimur, et adhuc fluctuantem animorum nostrorum statum aliquando compescamus. Nec nos pigeat, quod multum distulimus, vel sero aggredi. Neque enim viatori, quamquam vel somno gravis vel vino obrutus vel tædio fatigatus tarde surrexerit, suadebis, ut, viso sole, in cubiculum revertatur, somnum tracturus ad vesperam. Multo satius esse monstrabis accelerare, gressum ingeminare, et in id niti, ut, quod sopor eripuit, reddat industria. Et nos, si recolis, viatores sumus, et immensum nobis superest iter: et hora iam tarda est; nostrum enim mane dor-

mivimus, quo vigilantius exurgendum est, ne cunctantes forte nox opprimat. Plura res exigit, tempus autem pauciora. Et certe intelligenti volentique satis est dictum. Vale.

EPISTOLA XIV.

FRANCISCUS PETRARCA SOCRATI SUO S. P. D.

De servis eorumque fastidiis.

Nuper dum, fugiendi fastidii et relaxandi animi gratia, lepidissimas fabellas apud Plautum legerem, curisque mordacibus tantillum temporis vetustissimi vatis auxilio cor furarer; mirum dictu, quot ibi elegantes nugas inveneram, quas serviles fallacias, quas aniles ineptias, quas meretricum blanditias, quam lenonis avaritiam, quam parasiti voraginem, quam senum solicitudinem, quos adolescentium amores. Iam minus Terentium nostrum miror, qui ad illam elegantiam tali usus est duce. Sed de cæteris suo tempore: nam et copiosa, et ocio affluentibus, si unquam id nobis forte contigerit, peramœna res est. Nunc unum, quod hodierno die tempestive admodum se obtulit, interseram. Est illius comœdia cui nomen est *Casina*. Ibi vir et uxor de nuptiis ancillulæ discordant. Bellum domesticum, et plus quam civile dixeris. Ita intra coniunctissimos disiuncta sunt omnia; prorsus nihil convenit: paterfamilias propriis, mater filii studet amoribus. Servi duo competitores pertinacissimi certatim ad puellæ connubium aspirant, hic a patre

subornatus, hic a matre. Herilis ergo concupiscentiæ minister, ut incepto absisteret precanti dominæ inexorabilem se præbens, a domino, qui forte suprema verba contentionis acceperat, interrogatur *quocum litiget. Cum eadem*, inquit, *qua tu semper. Cum uxore igitur mea*, respondet senex, quasi circumlocutione rem intelligens. Enimvero ad hæc servus neque serviliter, neque illepide respondet, quod, dum hodie legerem, mihi quodammodo dictum credidi. *Quam tu mihi uxorem?* inquit,

Quasi venator tu quidem es;
Dies atque noctes cum cane ætatem exigis.

Hæc ille servus. Mihi vero quid convenientius dici potest? Uxorem nempe vita nostra non recipit, multis licet obiecta tempestatibus, sed ab hac Charybdi libera et immunis. Verum aliud molestiæ genus est, cui et illius servuli verba conveniunt. Et rem quidem olim experiebar; verba non aderant. Sciebam me cum canibus vivere; venatorem esse, nisi admonitus, nesciebam. Servi vocantur, canes sunt; mordaces, gulosi, latratores: cuncta, præter ultimum ferre possum. Latratus enim tranquillitati quam quærimus nimis adversus est. Sed ex omni canum grege duo mihi prorsus importabiles sunt; cæteros adhuc ferre propositum est. Horum alter est, quem ad te multis cum litteris amicorum hodie mittebam. Unde hanc tibi superadderem epistolam Plautus obtulit. Hunc tu ergo vel tibi habeto, si venator fieri cupis, vel in nemus vel in macellum mittito, modo ne unquam ad me redeat. Alter est rabidus senex ille quem nosti optime. Illum depellere rubor prohibet, neque tam eius quam ætatis suæ ac longævæ familiaritatis intui-

tus. Itaque quando me mihi venatorem Plautinus servus ostendit, faciam quod ingenui venatores solent; domi inveteratum canem, quamvis senio et scabie inutilem, latratuque molestissimum, non expellam. Cæterum quem fugare non licet, fugiam; dimissaque sibi domo vacua, in alias oras ibo, de quo, quia nondum fixa mihi sententia est, secretiore epistola propositum meum leges. Summa est: ad fontem Sorgiæ, ut nunc est animus, piscator esse potero; certe venator amplius non ero, neque cum his saltem canibus ætatem agam. Vale.

EPISTOLA XV.

FRANCISCUS PETRARCA SOCRATI SUO S. P. D.

Vitam hominis esse militiam.

In campum Martium omnes qui nascimur vocati sumus: quidam tamen nonnisi ad strepitum numerumque complendum; quidam vero ut honores, et laborum præmia percipiant; quorum ex agmine ut simus, optandum enitendumque nobis est. De eventu viderit ille cuius in manu nos et nostra consistimus. Velle quidem nostri erit arbitrii. Itaque firmare propositum, et candidatos adesse conveniet, ac supremi imperatoris et amicorum eius implorare suffragia. Non enim de consulatu aut prætura, sed, ut Plautinus adolescens ait, *de capite nostro sunt comitia.* Vale.

EPISTOLA XVI.

FRANCISCUS PETRARCA GUIDONI SEPTIMO S. P. D.

Queritur, litteras ad illum scriptas se amisisse.

Epistolam sub tuo nomine descriptam perdidi. Hoc mihi et nuntii longior expectatio, et sociorum præceps favor attulit; qui, dum assiduo novarum rerum desiderio et (ut Solini verbo utar) impatientius potius quam studiosius per bibliothecam meam more solito vagantes in illam incidissent, legerunt et tulerunt, ignorante me, veriti, ut asserunt, ne sicut, amicis indignantibus et incuriositatem meam damnantibus, mihi plerumque contigerat, illius etiam periret exemplum. Ego, re cognita, ut mihi redderetur instabam. Illi autem festinabant. Quid te moror? Verum est quod ait quidam, *male cuncta ministrat impetus.* Dum enim omnes habere cupiunt, nullus habuit; dumque omnium consensu uni scribenda traditur, ille eam omnium cum dolore vel amisit, vel amisisse simulavit; qualiter nescio, nisi quod ad oculos meos ultra non rediit. Unum fatebor, nec erubescam testimonium tuum. Nunquam credidissem quod res ulla tam parva, tam magnæ mihi foret perturbationis causa. Raro unquam alias fragilitatem meam sic evidenter agnovi. Torquebar enim, et per multos dies noctesque perditam quærebam simul et querebar, et nunc temerariam sociorum fiduciam, nunc levitatem meam increpabam: illis exprobrans quod, plus æquo stilum hunc mirantes, importune agerent; mihi quod immaturam gloriam e primitiis studiorum quærens, amicis

fierem fortassis asperior. Quantalibet sane plaga animi tempore mitigatur. Iam dolere desii, doloremque pudor expulit. Pudet tam graviter doluisse. Nunc, quoniam illius nullæ mihi reliquiæ supersunt præter amantem memoriam, ut ait Augustinus, perierit quidem illa, sed calamo superstite. Interim ego, dum revertor ad solitum scribendi morem, intermissionis causam notam tibi esse volui, ne insueto silentio movereris. Vale.

EPISTOLA XVII.

FRANCISCUS PETRARCA GUIDONI SEPTIMO S. P. D.

Cur amissionem litterarum suarum tam graviter tulerit.

Non sum nescius mirari te, quod ita debiliter fortunam unius epistolæ ferre visus sim; neque enim magnæ indolis argumentum est, ex litteris gloriam sperare. Ex factis, non ex dictis, oriri veram gloriam veræ philosophiæ non dubitant sectatores. Illam inquam gloriam non quam prædicat vulgus, a quo laudari magnis animis pæne fastidiosum est, sed quæ ex sobria et iucunda recordatione bonorum operum in pectore virorum excellentium viget atque alitur: cuius sine theatrico strepitu, sine favore vulgari fides et conscientia testes sunt. Hæc est equidem illa verax gloria, quæ, in solo stabili actis alte radicibus, casum nescit. Illa vero in hominum fundata sermunculis, primum diuturna non est, et perfacile proteritur, et quibus attollitur flatibus, eisdem semper agitatur, ut corruat. Deinde, si esse posset æter-

na, vulgaribus tamen ac minime generosis artibus quæsita, nunquam ingenuos animos delectaret, servilis operæ vilis merces. Idque ego mecum cogitans, fateor, et mirabar, et mihi non mediocriter indignabar. Ex diverso autem dum reminiscebar quam mihi dulcis epistolæ illius lectio fuerat, flectebar ut omni culpa desiderium eius absolverem. Nec satis scio verone an falso; sed persuadebam mihi multis rationibus, nullius me ventosæ laudis ambitu perditam deflere: sed quod eam mihi utilem senseram; tantamque fiduciam dabat non ars, non ingenium, sed verus ille magister artis ingeniique largitor, ut auderem sperare litteras illas tanti peccatoris digito contextas, legentibus nedum placituras, in quo nudum nomen vertitur, sed forte etiam profuturas. Multa ibi contra hominum et præsertim mei ipsius mollitiem invectus fueram, multisque ad virtutem exhortationibus nec paucis indignationibus in sæculum nostrum et vitia toto nunc orbe regnantia, velut alternis stimulis, utrumque illi latus armaveram; adeo ut, ad eam rediens, vix ingenii mei opus crederem, et plus ei, quam scriptis meis soleo, venerationis impenderem. De Phidia et Apelle nusquam lectum est, fuisse formosos; operum tamen illustrium alterius reliquiæ stant, alterius ad nos fama pervenit. Itaque tot interlabentibus sæculis utriusque artificis præclarissimum vivit ingenium; varie licet pro varietate materiæ; vivacior enim sculptoris quam pictoris est opera; hinc est ut in libris Apellem, Phidiam in marmore videamus. Idem de Parrhasio et Polycleto, et de Zeuxi et Praxitele censuerim, cæterisque quorum corporeæ formæ nulla mentio est, operum decor eximius, et fama percelebris. Atque ut a veteribus ad

nova, ab externis ad nostra transgrediar, duos ego novi pictores egregios, nec formosos: Iottum Florentinum civem, cuius inter modernos fama ingens est, et Simonem Senensem. Novi sculptores aliquot, sed minoris famæ; eo enim in genere impar prorsus est nostra ætas. Cæterum et hoc vidi, et de quibus fortasse alius plura dicendi locus dabitur; opera singulorum ab auctoribus suis multum differentia longeque distantia. Si quis ab eis causam quæreret, responderent, puto, non ut olim Manlius pictor, qui ab amicis interrogatus super cœnam, cur tam deformes filios genuisset, cum tam pulchras figuras pingeret; quia in luce, inquit, pingo, in tenebris fingo. Faceta responsio illius; horum verior, si dicerent, et formam corporis et ingenium, quæ forma est animæ, unde opera hæc quæ laudamus ac miramur, velut e fonte, procedunt, munera Dei omnipotentis esse, non hominum, et sumenda esse non tantum æquo sed et grato animo, seu largius provenerint seu parcius; cum gratuita sint, et humanum meritum semper excedant. Nec ab homine quæri rationem oportere, cur plus minusve aliquid ab illo fiat, cuius voluntas ipsa est ratio summa et inaccessibilis, et ad quam frustra per se ipsum nititur humanus labor. Quia quanto *accedet homo ad cor altum*, tanto *exaltabitur Deus*, et mortales intuitus consilii sui profunditate frustrabitur. In hanc ego narrationem, cum præterire possem, sponte incidi, quæ eo spectat, ne mireris si mihi quoque contigerat ut pulchram scriberem epistolam, turpis ego: et si in ea, ut Gregorii verbo utar, *pulchrum depinxi hominem, pictor fœdus*. Proinde species ea, qua sorores suas illa vincebat, et sibi pereundi, et mihi do-

lendi fuit occasio, ut intelligerem, non solum in corporibus, sed etiam in scripturis, excellentem formam interdum nocere, et mediocritatem in rebus omnibus expetendam. Sic epistolæ meæ, quam ipse mihi non adoptaveram, sed genueram, pereunti, et tunc exequiarum quasi quoddam genus, lamenta persolvi, et nunc memorans, anniversarium diem ago, dolens de medio tam cito subtractam, et, ut ita dixerim, in ipsis cunabulis extinctam. Eoque minus huius rei consolabilior mihi est querela, quo minor est spes de illius ossibus, quasi de phœnicis cineribus, alteram suscitandi. Nullæ eius apud me reliquiæ remanserunt. Præter morem enim meum, totam chartæ credideram, memoriæ nihil. Idcirco nec eam in memoria requirens invenio, nec ullum vestigium abeuntis agnosco. Tantum illud teneo, dulcem mihi fuisse dum scriberem, dulciorem dum legerem, amarissimam dum recordor. Nec aliter evenisse quam si cui saporiferi favus mellis labiis admotus repente subtraheretur, amotaque dulcedine, sola quidem amara dulcedinis recordatio superesset. His ego perculsus, diu a scribendo cessavi; oderam enim vigilias meas, et unius eventu cæteras metiebar. Tandem per memet ipsum admonitus esse stolidum consilium, ut unius naufragii metu navigatio relinquatur, aut unius anni memor aratrum damnet agricola, ad calamum redii. Sed quid iterum faciam? Epistola tua etiam mihi periit, et comitem secuta est. Quantum suppetit memoria, duplex inde mihi gaudium fuit. Gaudeo equidem, ut mos est hominum, tecum solito benignius agere fortunam, quamvis non ignorem frivolam esse lætitiam, quæ de fortunæ facilitate concipitur; quæ nulli amicior unquam fuit,

nisi ut familiarius falleret; neminem evexit, nisi ut altior casus esset. Verum hic unus ex humanis erroribus est, qui sunt innumerabiles, quosque, ut Ciceroniano verbo utar, cum nutricis lacte suxisse videmur, et quos utinam vel in senio deponamus. Certius gaudium ex epistolæ tuæ fine percipio, ubi et fortunam nosse, et ad omnes casus paratum mihi videris animum habere: hoc est quod optavi, hoc est quod speravi, hoc est quod Deum rogavi, ut et mihi et amicis fortem animum contemptorem rerum mutabilium præstaret. Ne quid enim in vita sentiamus adversi, nequidquam poscitur; ut quidquid evenerit feramus patienter, dignissimæ preces sunt. Equidem, nisi fallor, in verbis tuis animum tuum vidi, et dixi mecum: Iam vir est, humo erigitur, cœlum spectat. Vale.

EPISTOLA XVIII.

FRANCISCUS PETRARCA GUIDONI SEPTIMO S. P. D.

Vitæ suæ rationem pandit, multaque de fortuna et de laboribus suis exponit.

De statu meo, quem nosse desideras, breviter sic habe. Etsi inter vere philosophantes unum sit hominis bonum, et non tria, id scilicet quod in animo est bene cœlitus instituto et possessione generosi habitus insignito, quoniam corporis ac fortunæ non bona sed commoda quædam ac levia adminicula dici debent; quia tamen credo velle te de omnibus audire, geram morem

voluntati tuæ. Qualis sit animus meus nec plene scio, nec asserere meum est. *Sunt enim*, ut ait Augustinus, *et istæ plangendæ tenebræ in quibus me latet facultas mea, quæ in me est, ut animus meus de viribus suis ipse se interrogans, non facile sibi credendum existimet.* Quatenus autem effari possum, undique me habent angustiæ, in luto carnis et in vinculis mortalitatis meæ adhuc aut sedentem aut iacentem. Videor tamen (nisi forsan hoc ipsum videri, idem ego mihi mendaciter fingo) libentissime surrecturus. Sed ponderibus meis premor, et invaluit in me durum inveteratæ consuetudinis iugum, a cuius servitute quis liberabit me miserum, nisi Dominus ille qui *solvit compeditos*, *et illuminat cæcos?* Fortuna contra me hactenus perpetuum bellum gerit. Ego autem sciens quod communio discordias parit, ut in pace vivam ne quid commune secum habeam, laboro. Imperia, regna, divitias, honores cæteráque eiusmodi sua sunt, et sibi habeat. Nihil est horum quod me moveat. Mihi linquat, si qua sunt, animi mei bona. Hæc sui muneris non fuerunt, et ne sui iuris sint flagito. Quid sævit, quid minatur? Nimis diu debitor suus sum. Calculum ponamus; auferat quæ sua sunt; nimis diu depositum eius servo. Quid cogitat? Nulla mora est, nullum luctamen; tollat quidquid id est, et nunquam reversura discedat. Et certe iam partem non exiguam tulit, et id quantulumcumque quod restat, odiosum onus est humeris ad altiora nitentibus. Quod ad corpus attinet, non sum quem reliquisti. Hospes corporis mei, secum male concordans, implacabilem litem agit. Hæc iugis solicitudo faciem meam mutavit ante annos, ita ut iam vix primo me cognoscas occursu. Huius tamen rei me cura non tan-

git. Adhuc enim integer Domitiano principi credideram, *nihil gratius decore, nil brevius:* Ad maiora vero genitus sum, quam ut sim mancipium corporis mei. Seneca, inquis, hoc dixit. Quis negat? Et ego dico, et multi dicent post me, et ante eum multi forte dixerunt; et quisquis id dixerit, modo ne mentiatur, egregium magnificumque verbum dixerit. Ego et illud dixi, et quod sequitur dicam; et in utroque scio quod non mentior. Utinam nec fallar. Absit a me, ut amore corporis aut huius lucis desiderio diem mortis horrescam: quoniam et hoc ab alio verissime dictum in usus meos verti, quod hæc nostra, quæ dicitur vita, mors est. Vale.

EPISTOLA XIX.

FRANCISCUS PETRARCA CLEMENTI VI PONTIFICI MAX. S. P. D.

Medicorum multitudinem cavere iubet.

Febris tuæ nuntius, Beatissime Pater, tremorem membris meis et horrorem attulit. Nec idcirco blandiloquens, aut similis dicar illi, de quo satyricus ait*: flet, si lacrimas conspexit amici;* et iterum: *si dixerit æstuo, sudat,* sed illi potius qui, ut ait Cicero, de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam inclusam videbat. Mea quidem ac multorum salus in tua salute fundata est. Non igitur simulatus est tremor, neque enim alieno periculo permoveor, sed proprio. Omnes qui de te pendemus, et in te speramus, te ægrotante, sani forte videmur, sed non sumus. Verum quia tum sem-

per, tum præcipue in hoc statu, brevem decet esse sermonem, qui in divinas aures humano ore transfunditur, pauca tibi nunc animo affusus et venerabundus loquar. Lectum tuum obsessum medicis scio. Hinc prima mihi timendi causa est: discordant enim de industria, dum pudet novi nihil afferentem alterius hæsisse vestigiis. Nec est dubium, ut eleganter ait Plinius, omnes istos famam novitate aliqua aucupantes, animas statim nostras negociari; et in hac sola artium evenire, ut cuicumque se medicum profitenti statim credatur, cum sit periculum in nullo mendacio maius. Non tamen illud intuemur; adeo blanda est sperandi pro se cuique dulcedo. Nulla præterea lex quæ puniat inscitiam capitalem; nullum exemplum vindictæ; discunt periculis nostris, et experimenta per mortes agunt; medicoque tantum, hominem occidisse, impunitas summa est. Horum turbam velut inimicorum aciem, Clementissime Pater, intuere. Instruat te illius infausti epigrammatis memoria inscribi iubentis in sepulchro hoc solum: *Turba medicorum perii.* In ætatem nostram potissime videtur incidisse illud Marci Catonis senis vaticinium: quandoque Græci ad nos litteras suas, præsertim medicos transmisissent, omnia corrupturos. Sed quia iam sine medicis vivere non audemus, sine quibus tamen innumerabiles nationes forte melius atque salubrius vivunt, et populus Romanus ætate florentissima, eodem teste Plinio, ultra sexcentesimum annum vixit; unum tibi de multis elige, non eloquentia, sed scientia et fide conspicuum. Iam enim professionis suæ immemores, et dumetis propriis exire ausi, poetarum nemus, et rhetorum campum petunt, et quasi non curaturi, sed persuasuri,

circa miserorum grabatulos magno boatu disputant; atque illis morientibus, Hippocraticos nodos Tulliano stamine permiscentes, sinistro quamvis eventu, superbiunt, nec rerum effectibus, sed inani verborum elegantia gloriantur. Ac ne quid a me hodie fictum medici tui putent, quem sæpe nomino Plinium, quod is et de medicinis multa et de medicis plura quam quisquam et veriora diceret, in omnibus fere huius epistolæ partibus ducem habui. Ipsum ergo audiant. *Palam*, inquit, *est, ut quisque inter istos loquendo polleat, imperatorem illico vitæ nostræ necisque fieri.* Sed ego longius quam destinaveram, metu calamum urgente, provectus sum. Ut vero iam desinam, medicum non consilio sed eloquio pollentem, velut insidiatorem vitæ, sicarium aut veneficum vitare debes. Huic quidem iure optimo dici potest quod loquaci coquo Plautinus ille senex in *Aulularia: Abi*, inquit, *opera hic conducta est vestra, non oratio.* Ad hæc et exactam tui custodiam, et (quæ ad salutem corporis miris modis adiuvant) spem bonam ac lætum animum habeto, si te, si nos omnes, si tecum ægrotantem Ecclesiam salvam cupis. Vale.

III Idus Martii.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER SEXTUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA HANNIBALI CARDINALI TUSCULANO S. P. D.

In avaros.

Infelicem invidiam dixit Maro, nec immerito. Quid enim infelicius quam suis malis alienisque simul bonis affligi? Non ineleganter quidem in Mutium nescio quem, apprime invidum atque malevolum, lusisse legitur Publius quidam. Cum enim tristiorem solito vidisset, « aut Mutio, inquit, nescio quid incommodi accessit, aut nescio cui aliquid boni. » Prorsus ita est. Invidus alterius bonum suis adscribit incommodis, et, ut ait Flaccus, *alterius rebus macrescit opimis*. Magna miseria, non aliter saturitate alterius quam fame propria torqueri, atque, alio pinguescente, non secus ac se esuriente macrescere. Sed haud temere definierim an non invidia tantum, sed vitiis omnibus infelicior avaritia sit. Invidia enim mœsta sæpe, sed ociosa est: avaritia tristis et occupata. Superbia dum se aliquid magnum putat, falsa licet, opinione delectatur. Avaritia semper

se famelicam et egenam sentit. Neque fallitur. Verissimum enim est poeticum illud, *semper avarus eget.* Nam si avarus est, cupit; quod ipsum vitii nomen indicat. Sane quod ait Seneca: *Non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est.* Et hoc inde concluditur, quod non paucitas rerum inopem facit, cum paucis natura contenta sit, cui qui rite satisfecerit dives est, et nihil ei deest; sed cupiditas inexpleta, quæ iudicat sibi tantum deesse, quantum cupit. Cupit autem omnia, et optando supervacua fecit necessaria. Ita egestatem minimam, cuique perfacile succurri poterat, irremediabilem atque immensam fecit. Rursus enim et illud est verum quod philosophis placet: avaro tam quod habet deesse, quam quod non habet. Nisi quod mihi quidem magis videtur avaro deesse quod habet, quam quod non habet. Ex illo enim nil præter solicitudinem perpetuam, et veros metus: ex hoc nonnunquam breve falsum gaudium capit, dum sibi arridet, et optatum bonum spe fallente præoccupat. Ita nonnunquam satiatur sera quadam, ut aiunt, et inhumana dulcedine. Avaritia vero nunquam. Nam et successibus inardescit, et satyricum illud verum est:

Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit,

et minus hunc optat qui non habet. Cuius rei causam unam, nam plures excogitari queunt, in epistola quadam ponit Annæus Seneca. *Neminem*, inquit, *pecunia divitem facit: imo contra nulli non maiorem sui cupidinem incussit;* et sequitur: *quæris quæ sit rei huius causa? Plus incipit habere posse, qui plus habet.* Venio ad reliquas pestes. Et eius quidem quam *accidiam* nostri

vocant eadem ratio est quæ invidiæ fuit. Gula autem ac libido sæpe suis fruuntur deliciis, quibus exultant, et gaudia fugitiva percipiunt. Avaritia nulla re fruitur, nisi curis avarissimis. Dum enim quærendis inhiat, et illa non habet, et quæsita non videt, nisi ad supplicium: hinc trepidà, inde sollicita. Quæ cum ita sint, iure avaritia sororum omnium pestilentissima dici potest, quam *radicem malorum omnium* vocat Apostolus. Nec sum nescius te mirari quid hodie tecum hac, ut aiunt, importuna philosophia præter solitum uti velim. Ego autem non te magis, quam mortales fere omnes, et præcipue tuum genus alloquor, inter quos maxime et solium posuisse, et vexillum fixisse victrix mihi videtur et imperiosa cupiditas. Quod eo indignantius miror, quo minor vobis cupidinum causa est. Cui enim hos auri cumulos acervatis? Legitima quidem vobis negata posteritas; vos parcus et exiguus cultus decet. Reliqua pauperum Christi sunt, quos fraudare, prædarique non timetis, domino illorum spectante desuper, et minitante vindictam; et nescitis cui vestrum crimen utile sit futurum, quod vobis interim laboriosum pestiferumque et funestum est. Multi se propter filios excusant, et vitio animi velum pietatis obtenditur. Sic leæna, sic tigris fit, enixa, ferocior: et animalia mansueta novæ prolis amor exasperat. Vobis excusatio nulla, velamen vitii nullum est. Ante totius orbis oculos nudi estis, digitoque monstramini populorum omnium cum exprobratione mordaci. Ecce virtutis, inquiunt, præcones, qui cum de vita æterna deque animi libertate multa magnifice loquantur, sine causa tamen et temporalibus addicti, et avaritiæ servi sunt. Re enim vera, etsi de

omnibus dicat, nonne de vobis tantum sensisse videtur David ubi ait, *Universa vanitas omnis homo vivens? Verumtamen in imagine pertransit homo, sed et frustra conturbatur.* Et ut rabiem pontificalis avaritiæ tot post sæculis futuram notaret expressius, *Thesaurizat*, inquit, *et ignorat cui congregabit ea.* Hæc utique vobis ante alios, avari Pontifices, dicta sunt. Parentes quidem thesaurizantes filiis et legimus et videmus; quamvis sæpe, fortuna paternis votis obstante, quod aliis partum erat, ad alios devolvatur. Parentum tamen intentio nota est. Vestra intentio quænam, quæso? Quid agitis? Cui thesaurizatis nisi diabolo et angelis eius, qui solicite vos observant, numerant dies, et hereditatem vestram avidissime præstolantur, gratissima tropæa vestris inscripta nominibus in limine Tartari de manubiis spoliatorum pauperum erecturi? Sed admirans percontabere, cur hodie potius ista, quam alias; an vel hactenus nos non avaros, vel avaritiam vitium non fuisse; vel te nunc primum oculos aperuisse crediderim, qui prius ista non videris? Respondebo admirationi tuæ: Et sciebam vos avaros, et avaritiam vitium esse nemo usquam est qui nesciat; et in utrumque non nunc primum oculos aperio. Sed forte cum nudius tertius venissem ad te, altaria tua, imo vero altaria Domini virtutum, argento atque auro et gemmis onusta conspexi, atque insanis fulgoribus percussus obstupui: et dixi mecum: ecce nova avaritiæ arma, novum pereundi genus. Avaritia nobis nostra non sufficit, nisi avarum quoque Christum facimus, et

divos ipsumque vocamus
In partem prædamque Iovem,

ut Virgilius ait. Vos quidem divitias male partas iustificasse videmini, si prædæ rapinarumque vestrarum pauperem Christum cogitis esse participem, et auro obsidetis invitum. Non hic placandi numinis modus. An non legistis apud Senecam, Deos tunc propitios fuisse cum fictiles fuerunt? Atqui Deos nunquam propitios fuisse, nec esse potuisse, certum est. Quomodo enim propitius aliis esse potest, qui miserrimus est sibi? Placet igitur non hæc Senecæ sententia, sed verba, quæ feliciori materiæ licet inserere. Profecto Christus semper propitius humano generi, sed tunc præsentior fuit cum fictilis fuit. Nunc aureus atque gemmatus, irascitur, et preces nostras iustissima indignatione non audit. Non aurum odit ille, sed cupidos; quibus optandi quærendique nullus est finis. Primi hominum, quod erant, aperte profitebantur, quærebant divitias ut abundarent; vos quæritis ut ornetis Christum: pium opus, si spoliis ille miserorum et non potius virtutibus ac devotione fidelium vellet ornari; et si non fictioni iuncta cupiditas odiosior Deo esset. Animadverti olim tale aliquid in principibus dominisque terrarum, qui omni studio libros quærunt, petunt, rapiunt, mercantur; non litterarum amore, quas ignorant, sed avaritia inducti; nec animi, sed thalami quærentes ornatum; nec scientiam, sed nomen; neque librorum sententias, sed pretia cogitantes. Verum his colorata excusatio, licet falsa, non deerit. Dicent enim sobolem se ac posteros cogitare, et verbo quidem nondum natis, aut quod vitæ genus eligant prorsus incertis, vere autem avaritiæ propriæ atque ignorantiæ bibliotheca congeritur. Vobis congerendarum opum quis est color? Respondebitis: ut Christi

templa farciatis auro. Sed quid Persio dicitis exclamanti:

> O curvæ in terris animæ, et cœlestium inanes,
> Quid iuvat hoc templis vestros immittere mores?

Neve hoc aliis dictum crederetis, audite ut statim vestro nomine vos appellat.

> Dicite, Pontifices, in sancto quid facit aurum?

Respondete, Pontifices; vobis enim loquitur. Respondete tot senes uni iuveni, tot theologi uni poetæ, tot christiani uni pagano. Quid dicitis? *In sancto quid facit aurum?* Si respondere negligitis poetæ, an non saltem respondebitis prophetæ, qui non aurum, sed alia quædam a vobis ornamenta templorum exigit? Apud Malachiam legitis: *Filius honorat patrem, et servus dominum suum. Si ergo pater ego sum, ubi est honor meus? Et si dominus ego sum, ubi est timor meus? Dicit Dominus exercituum*: Et ut noscatis quia vobis dicit, sequitur: *Ad vos, o sacerdotes, qui despicitis nomen meum.* Nisi forte quisquam est qui putet, ulla unquam ætate dignius hoc quæsitum, quam nunc quæritur. Video quidem, ut dixi, vulgus avaritia ardere, et, fateor, nihil excusat; nulla est enim excusatio peccati; sed natorum caritas, multiplexque necessitas, et vulgaris ignorantia crimen levant. Vos vero, Pontifices, dicite, oro: quid sibi vult hæc rabies habendi, inter divitias tam certas, in tanta rerum divinarum humanarumque notitia, in vita solitaria et cælibe, et de crastino cogitare prohibita? illud mihi forte notissimum ingeretis: *aurum habet Ecclesia.* Bene si habet, pessime si habetur. Placere

possunt divitiæ virorum; viri divitiarum penitus non placent, qui cum somnum suum dormierint, in manibus suis nihil invenient. Verior igitur illa responsio quam percontationi propriæ Persius ipse subiecit. Cum enim secundo quæsisset *in sancto quid facit aurum*, intulit:

Nempe hoc quod Veneri donatæ a virgine pupæ.

Facessat, oro, iam tandem aurum templis inutile, et in alia templa Dei, hoc est in usus hominum egentium, conferatur. Sit Christi caritas, quæ sæculi pompa est. Nec semper, sub obtentu devotionis, idolatriæ serviatur. Nescitis quod avaritia est idolorum servitus? Nulla tot idolis gens abundat, nulli convenientius dicitur, cavete a simulacris. Credite mihi, Pontifices. Aurum potuit Christus habere, sed noluit; dives esse potuit dum inter homines agebat: paupertatem maluit; corinthiis vasis uti potuit: fictilibus usus est. Nolite, Pontifices, excusationes frivolas aucupari, aut sub Christi nomine pabulum avaritiæ, et vestris alimenta furoribus aggregare. Christus vestro auro non eget, nec vestris superstitionibus delectatur: puri ac mundi cordis est, appetens piorum actuum, honestarum cogitationum, et humilium voluntatum. Quis inter hæc auro locus? Nolite, miseri, curare, quam superbe sacrificetis, quam ornate, quam splendide: sed quam pie, quam humiliter, quam caste, quam sobrie. Sacrificate quod, diruptis vinculis, liberatori suo rex propheta sacrificat, hostiam scilicet laudis, et nomen Domini invocate. Sacrificate, inquam, sacrificium laudis, sacrificate sacrificium iustitiæ; et sperate non in auro, sed in Domino. Audite Psalmistam, surdi, diebus ac noctibus clamantem: *Sacrificium Deo, spiritus*

contribulatus. Quid hic opus est auro? Spiritu opus est, eoque nonnisi contribulato; opus est corde, sed contrito et humiliato. Hoc est sacrificium Deo gratum, atque homini sine terrarum effossione parabile. Submisso et immaculato opus est animo. Contra nec terso nec rudi auro opus est. Nescio quid amplius dicam, et vereor verba iactare. Sed si, post prophetam, ipsum quoque Persium poetam audire non piget, videte quid ibidem paganus homo Pontificibus suis dicat:

> Quin damus id superis de magna quod dare lance
> Non possit magni Messalæ lippa propago.

Et ne dubium foret quid est hoc superis offerendum, quod, genere atque opibus superbi, cæci, divitum filii non possunt, subsecutus expressit:

> Compositum ius, fasque animi, sanctosque recessus
> Mentis, et incoctum generoso pectus honesto.

Præclarum verbum, dignumque quod de Christo dictum esset. — Tu vale, et quam fidelibus conviciis aurem præbe.

Nota. Quæ de divitiis in cultum D. O. M. impensis in hac epistola leguntur, adeo a probata Ecclesiæ doctrina abhorrent, ut iure meritoque nonnulli, quos inter Thomasinus et Bzovius, eius auctorem Petrarcam fuisse negent.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO S. P. D.

Scientiam quæ catholicæ fidei adversetur in odio habendam esse, nec scientiæ nomen mereri. Multa de urbe Roma.

Deambulabamus Romæ soli. Meum quidem obambulandi peripateticum morem nosti. Placet; naturæ moribusque meis aptissimus est. Ex opinionibus quædam placent, aliæ autem minime. Non etenim sectas amo, sed verum. Itaque nunc peripateticus, nunc stoicus sum, interdum academicus; sæpe autem nihil horum, quotiens quidquam occurrit apud eos, quod veræ ac beatificæ fidei adversum suspectumve sit. Ita enim philosophorum sectas amare et approbare permittitur, si a veritate non abhorrent, si nos a nostro principali proposito non avertunt; quod ubi forte tentaverint, seu ille sit Plato, seu Aristoteles, seu Varro, seu Cicero, libera contumacia contemnantur omnes, atque calcentur. Nulla disputationum argutia, nulla verborum lenitas, nulla nominum nos tangat auctoritas: homines fuerunt; quantum humana inquisitione fieri potuit, et notitia rerum docti, et eloquio clari, et naturali ingenio felices, sed supremi et ineffabilis obiecti privatione miserabiles; et, ut qui viribus sui fiderent veramque lucem non requirerent, cæcorum in morem sæpe lapsi, sæpe ad lapidem offendentes. Itaque sic illorum miremur ingenia, ut ingenii veneremur auctorem: sic illorum compatiamur erroribus, ut nostræ gratiæ gratulemur, et cognoscamus, nos gratuito sine ullis meritis honoratos præ-

latosque maioribus ab illo qui arcanum suum, quod sapientibus abscondit, parvulis revelare dignatus est. Denique sic philosophemur ut, quod philosophiæ nomen importat, sapientiam amemus. Vera quidem Dei sapientia Christus est; ut vere philosophemur, ille in primis amandus nobis atque colendus est. Sic simus omnia, ut ante omnia Christiani simus. Sic philosophica, sic poetica, sic historias legamus, ut semper ad aurem cordis evangelium Christi sonet, quo uno satis docti ac felices; sine quo quanto plura didicerimus, tanto indoctiores atque miseriores futuri sumus; ad quod velut ad summam veri arcem referenda sunt omnia; cui tamquam uni litterarum verarum immobili fundamento tuto superædificat humanus labor; et cui doctrinas alias, non adversas, studiose cumulantes, minime reprehendendi erimus: etsi enim ad summam rei modicum forsan, ad oblectamentum certe animi et cultiorem vitæ modum plurimum adiecisse videbimur. Hæc incidenter, quantum locus iste capere visus est, dixerim. Procedo. Vagabamur pariter in illa urbe tam magna, quæ cum propter spatium vacua videatur, populum habet immensum; nec in urbe tantum, sed circa urbem vagabamur; aderatque per singulos passus quod linguam atque animum excitaret. Hic Evandri regia; hic Carmentis ædes; hic Caci spelunca; hic lupa nutrix, et ruminalis ficus, veriori cognomine romularis; hic Remi transitus; hic ludi circenses; hic Sabinarum raptus; hic Capreæ palus, et Romulus evanescens. Hic Numæ cum Egeria colloquium; hic tergeminorum acies; hic fulmine ictus victor hostium artifexque militiæ Tullus Hostilius; hic rex architecton Ancus Martius; hic

discretor (*sic*) ordinum Priscus Tarquinius habitavit; hic Servio caput arsit; hic carpento insidens atrox Tullia transivit, et scelere suo vicum fecit infamem. Hæc autem Sacra Via est; hæc sunt Esquiliæ; hic Viminalis, hic Quirinalis collis, hic Cælius, hic Martius Campus, et Superbi manibus decussa papavera. Hic miserabilis Lucretia ferro incumbens, et in mortem fugiens adulter, et læsæ pudicitiæ vindex Brutus. Hic minax Porsena et Etruscus exercitus, et infestus erranti dexteræ Mutius, et tyranni filius cum libertate concurrens, et hostem urbe depulsum ad inferos sequens consul, et fractus a tergo viri fortis pons Sublicius, et Horatius natans, et Tiberis revehens Clœliam. Hic erat Publicolæ nequidquam suspecta domus; hic Quintus arabat dum fieri meruit de aratore dictator. Hinc abductus Serranus ad consulatum venit. Hoc est Ianiculum, hic Aventinus, ille Sacer mons, in quo ter irata patribus plebs secessit. Hic libidinosum tribunal Appii fuit, et ferro patris iniuriæ subducta Virginia, et Decemviri luxuriæ dignus finis. Hinc Coriolanus armis forte victurus, suorum pietate victus, abscessit. Hoc saxum defendit Manlius, hinc excidit. Hic Camillus inhiantes auro Gallos subito repulit interventu, et desperantes cives amissam patriam ferro docuit recuperare, non auro. Hic descendit Curtius armatus. Hic inventum sub terram caput hominis, et immotus terminus præsagium summo et stabili imperio fuere. Hic fallax virgo armis obruta, et suis circumventa fallaciis. Hæc Tarpeia arx, et Romani populi census toto orbe collectus. Hic anser argenteus; hic custos armorum Ianus. Hoc Statoris, hoc Feretrii Iovis templum. Hæc fuerat cella Iovis; hæc domus omnium triumpho-

rum. Huc compulsus est Perses; hinc repulsus est Hannibal; hinc impulsus est Iugurtha, ut quidam opinantur; alii vero in carcere illum necant. Hic triumphavit Cæsar, hic periit. Hoc Augustus in templo reges affusos et tributarium orbem vidit. Hic Pompeii arcus, hæc porticus, hoc Marii Cimbrum (*sic*) fuit. Hæc Traiani columna, ubi ille unus omnium imperatorum, ut ait Eusebius, intra urbem est sepultus. Hic eiusdem pons qui Sancti Petri nomen invenit; et Hadriani moles, cui ipse quoque subiectus est; quod Sancti Angeli castrum vocant. Hoc est saxum miræ magnitudinis aheneisque leonibus innixum, divis imperatoribus sacrum; cuius in vertice Iulii Cæsaris ossa quiescere fama est. Hæc Telluris ædes, hæc Fortunæ domus, hoc templum Pacis, adventu vere pacifici regis eversum. Hoc opus Agrippæ, quod falsorum deorum matri veri Dei Mater eripuit. Hic ninxit nonis Augusti; hinc rivus olei fluxit in Tiberim; hinc, ut fama est, monstrante Sibylla, senex Augustus Christum vidit infantem. Hæc Neronis insolentia et in ædificiis fervens luxus. Haec Augusta domus, via Flaminia, ubi sepulchrum ipsius domini quidam tradunt. Hæc Antonini Columna; hoc eiusdem proximum Appiæ palatium. Hoc Severi Afri Septizonium, quam tu sedem Solis vocas, sed meum nomen in historiis scriptum lego. Hoc Praxitelis Phidiæque extans in lapide tot iam sæculis de ingenio et arte certamen. Hic Christus profugo vicario fuit obvius. Hic Petrus in crucem actus. Hic truncatus est Paulus, hic assatus Laurentius, hic sepultus venienti Stephano locum fecit. Hic sprevit fervens oleum Iohannes, hic Agnes post obitum vivens, suos flere prohibuit. Hic Sil-

vester latuit; hic lepram deposuit Constantinus: hic gloriosam Callistus exercuit Libitinam. Sed quo pergo? Possumne tibi in hac parva papyro Romam designare? Profecto, si possim, non oportet. Nosti omnia, non quia romanus civis, sed quia talium in primis rerum curiosissimus ab adolescentia fuisti. Qui enim hodie magis ignari rerum Romanarum sunt, quam Romani cives? Invitus dico. Nusquam minus Roma cognoscitur, quam Romæ. Qua in re non ignorantiam solam fleo (quamquam, quid ignorantia peius est?), sed virtutum fugam exiliumque multarum. Quis enim dubitare potest, quin illico surrectura sit, si cœperit se Roma cognoscere? Sed hæc alterius temporis est querela. Solebamus ergo post fatigationem, quam nobis immensa urbs ambita pepererat, sæpius ad Thermas Diocletianas subsistere: nonnunquam vero supra testudinem illius magnificentissimæ olim domus ascendere; quod et aer salutaris, et prospectus liber, et silentium ac votiva solitudo nusquam magis. Ibi de negotiis nihil omnino: nihil de re familiari, nihilque de republica, quam semel flevisse satis est: et euntibus per mœnia fractæ urbis et illic sedentibus ruinarum fragmenta sub oculis erant. Quid ergo? Multus de historiis sermo erat, quas ita partiti videbamur, ut in novis tu, in antiquis ego viderer expertior (et dicantur antiquæ quæcumque ante celebratum Romæ et veneratum Romanis principibus Christi nomen: novæ autem ex illo usque ad hanc ætatem); multus quoque de ea parte philosophiæ, quæ mores instruit, hinc nacta cognomen. Interdum vero de artibus et de earum auctoribus atque principiis. Itaque die quodam, dum in eam

mentionem incidissemus, flagitasti ut dicerem explicite, unde putarem liberales, et unde mechanicas initium habuisse: quod carptim ex me audieras. Feci quod iubebas haud duriter, quod hora diei, et vacuitas inutilium curarum, et ipse locus hortabatur, ut sermonem longiusculum ordirer; et attentio tua rem tibi admodum placere inditio erat. Testatus sum tamen, me nihil novum, nihil fere meum dicere, imo vero nihil alienum. Omnia enim undecumque didicimus nostra sunt, nisi forsan abstulerit ea nobis oblivio. Quæris nunc, ut quod illo die dixi repetam ac litteris mandem. Multa, fateor, dixi, quæ si, non° mutatis verbis, dicere cupiam, non possim. Redde mihi illum locum, illud ocium, illam diem, illam attentionem tuam, illam ingenii mei venam. Potero quod unquam potui. Sed mutata sunt omnia; locus abest, dies abiit, ocium periit; pro facie tua mutas litteras aspicio. Ingenio meo relictarum a tergo rerum fragor officit, qui adhuc in auribus meis tonat: quamvis ob hoc ipsum in primis inde diffugerim, ut tibi liberius responderem. Parebo tamen ut potero. Possem te ad antiquos et ad modernos mittere, a quibus quod poscis accipies. Sed ne ita me liberem providisti, dum rogas ut dicam meis verbis quidquid id est; quod, ut ais, tibi omnia ex ore meo, cum gratius, tum clarius sonent. Gratiam habeo, sive ita se res habet, sive ut accendas animum, dicis. Accipe igitur quod tunc dixi verbis forte aliis, sed eadem profecto sententia..... Verum quid agimus? Nam et non parva res est, et epistola hæc abunde crevit, et nondum cœpimus, et diei huius extremum est. Vis parumper digitis meis atque oculis tuis parcam? Differamus quod restat in proxi-

mum diem, et laborem et epistolam partiamur, nec eadem papyro res diversissimas involvamus. Sed quid rursum cogito, quidve polliceor tibi diem proximum, epistolamque alteram? Nec diei unius opus est, nec epistolare negotium. Librum exigit, quem non prius aggrediar, si tamen curis maioribus non retrahor atque distrahor, quam in solitudinem meam me fortuna revexerit. Ibi enim, non alibi, meus sum: ibi meus est calamus, qui nunc passim rebellat, et recusat imperium, molestissimis occupationibus meis fretus. Ita ille qui ex ocio meo iuge negotium habet, ex negocio sibi ocium quærit, et quasi impius servus ac contumax, domini laborem in requiem suam trahit. Ubi vero primum fines meos attigero, suum ipse iugum subeat cogam, et de eo quod quæris seorsum singulari libro, quid aliorum scriptis, quid meis coniecturis assequor, scribam. Sane ut familiares epistolas ludens, et in ipso maxime viarum discursu tumultuque rerum scribere soleo; sic ad scribendum libros solitaria quiete dulcique ocio, et magno nec interrupto silentio opus est. Vale.

II Kal. Decembres: ex itinere.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO S. P. D.

Senectutem, paupertatem, podagram inter mala humanæ vitæ haud esse recensenda, vel forti saltem animo ferenda.

Una mihi tecum lis est, cum cæterarum rerum omnium sit tanta concordia. Nimis es querulus, nimis

indulges tibi sortem propriam deflere, miserari res tuas, excusare te ipsum, accusare fortunam; denique nimis molliter humana toleras, cum sis homo. Movit mihi, fateor, lacrimas epistolæ tuæ principium. Quid enim occultare cogitem affectus meos, et ubi constantiam tuam requiro, illic propriam dissimulare mollitiem? Certe ubi te lætum esse iubeo, mœstum me fuisse non inficior: sed est quo mihi interblandiar. Honestiores lacrimæ sunt in alienis calamitatibus quam in nostris; quamquam usque adeo sint nostra communia, ut nil proprie alienum dici possit ab altero, quod alterius nostrum sit. Idque non modo in tanta amicitia, sed ne in communi etiam societate hominum dici posse Satyricus ait, ubi viro bono nullum alienum malum, et humano generi pietatis ad inditium datas a natura lacrimas docet. Quod tanto ante Comicus dixerat: *Homo sum: humani nihil a me alienum puto.* Enimvero, licet id verum esse non negem, tamen haud dubie in hoc publico diligendi debito, gradus sunt, quibus ex amplissima, ut ita dixerim, humanitatis area, cognationis amicitiæque redigimur in angustum: et universalis amor omnium singulari quadam caritate paucorum ac benevolentia coarctatur. Sed quid rursus occultem tibi quod sequitur? Ut lacrimas epistolæ principium, sic risum mihi finis movit. Adversa sunt, inquies. Scio: licet interdum uno de fonte prodeant risus et lacrimæ. Non minus forsitan mœstus erat Democritus, qui *perpetuo risu pulmonem agitare solebat* (ut ait ille), quam madens perpetuo lacrimarum ore Diogenes (*Heraclitus?*). Nec lætior Hannibal, in calamitate patriæ solus ridens, quam populus qui lugebat. Sicut ex diverso, si Lucano credimus, non

mœstior in morte generi flens Cæsar, quam exercitus qui plaudebat. Sed ad te revertor. Prima igitur epistolæ tuæ pars id agit, ut multarum ac prope omnium congeriem ærumnarum uni tibi incubuisse diceres, sicut miserabili, sic magnifico quidem stilo. Legens, lacrimas non tenui, et tuarum lituris, ut dixeras, lacrimarum, novas addidi. Nescio enim quomodo, casus suos viriliter quam muliebriter lamentantem virum profundius miseramur. Prosequebar intentus animo atque oculis, et ipsa stili dulcedo blandiebatur ut legerem; quamvis longiuscula epistola esset. Ecce autem, dum cætera humentibus oculis perlegissem, expectans quid insolitæ et tantis querelis aequæ miseriæ patereris, totam malorum summam tribus in finem aut quatuor verbis incluseras: esse te Tibure, senem, pauperem, podagricum. Quibus in malis ferre te illud ægerrime, quod tibi nostræ spes ablata præsentiæ videretur. Neque enim te morbo vinctum loco moveri posse, neque ausurum de tam longinquo ad te amicum evocare, occupationum suarum non ignotis tibi ponderibus irretitum. Hoc flebilem epistolam fine concludis. Hic, fateor, risi. Et quid? dixerit quispiam; pauca hæc tibi videntur, an levia? Neutrum quidem; sed sunt adeo vulgaria, omniumque communia, ut pæne inhumanum sit penitusque ridiculum talibus incommodis indignari hominem vel mirari. Quis enim, ut a primis ordiar, quis hominum unquam vixit, qui non vivendo senuerit? Priscos illos patres multis sæculis protendisse vitæ spatium legimus. Numquid tandem et non senuisse legimus? Mitto illos qui in mundi primordio memorantur, quos, velut in ipsius sæculi iuventa editos in lucem, vegetiores atque vivaciores fuisse, ac

prope ad millesimum vitæ annum pervenisse confirmant. Sed eosdem, licet serius, tamen senuisse non negant. Hos, inquam, omitto, de quorum ætatibus magna inter magnos solet esse contentio; quæ præsentis nostri propositi non est. Ad illos venio quibus, ut minus mira, sic sensibus nostris accommodatior est ætas. Senuit Abraham; senuit Isaac, senuit Iacob. De quorum primo scriptum est: *Erat autem Abraham senex dierumque multorum;* et iterum: *deficiens mortuus est in senectute bona provectæque ætatis et plenus dierum.* De secundo: *Senuit autem Isaac, et caligaverunt oculi eius, et videre non poterat;* et rursum: *consumptusque ætate mortuus est, et appositus populo senex, et plenus dierum.* De tertio: *Oculi Israel caligabant præ nimia senectute, et clare videre non poterant.* Audis: ecce nec senectutem modo, sed oculorum quoque caliginem ac defectum. Moyses fortasse robustior, de quo, cum centum viginti esset annorum, et moreretur, ita legimus. *Non caligavit oculus eius, nec dentes illius moti sunt.* Numquid ideo tamen non senuerat, quia solidior senex esset? Cuius successor Iosue bellator insignis, qui tot reges occidit, tot populos stravit, senio obstare non potuit, quin audiret Dominum dicentem sibi: *Senuisti et longævus es;* et ipse congregato populo diceret ad eos: *Ego senui et progressioris ætatis sum.* Ille vir, cuius voci Deus paruit, qui inaudita fiducia soli ac lunæ præcepit ut starent, et steterunt, numquid illum fugacissimæ diem vitæ continere potuit ne properaret, aut obviam senectutem retardaret? Quid David rex? Nonne et ipse *senuerat, habebatque ætatis plurimos dies, cumque operiretur vestibus, non calefiebat.* Is cuius et inter homines et erga

Deum tantus ardor fuerat, brevi adeo refriguerat senectute, ut accumbentis puellæ patrocinio uteretur. Qui de se ipso loquens: *Iunior fui*, inquit; et confestim addidit: *etenim senui*. Habes cui forte dierum numerum invideas, at non perpetuam iuventutem. Omne quod est ortum, necesse est, aut immaturum occidat, aut senescat, mox maturius occasurum. In sæcularibus historiis non æquam humanæ vitæ mensuram invenies; et si quid ibi tale deprehenderis, irrisive nonnunquam, potius quam historice dictum scito. Quippe supra Ninum Assyriorum regem, qui Abrahæ contemporaneus videtur, de excellenti rerum gestarum memoria, ut Macrobio placet, ne Græca quidem extat historia. Omnes igitur historici qui longissime retrocedunt, a Nino initium scribendi faciunt; multisque post illum temporibus, nostrorum senum incipimus exempla colligere. Itaque minime mirandum putant quidam; nam alii litigant, ut dixi, si, senescente iam mundo, et vita brevior, et fragiliora sunt corpora; et apud exteros quidem, et pauca de multis, sed illustriora perstringam. Diutissime vixit Nestor qui, ut scriptum est, tertiam iam ætatem hominum vivebat. Diu Hiero Syracusius, diu etiam Masinissa Numidarum rex; quorum alter nonagesimum annum attigit, alter excessit. Laudata Solonis, nec illaudata Sophoclis senectus; quorum primus, nunquam intermisso studio, semperque aliquid addiscens, senuit; secundus morti proximus nobilissimam tragœdiam ea quidem scripsit ætate, qua vix sui compotes esse solent, qui ad vitam illam veniunt. Isocrates orator, eadem prope ætate, quarto scilicet et nonagesimo vitæ anno, cum volumen eximium edidisset,

quinque annos supervixit, seram voluptatem sui operis percepturus. Homeri non tantum senectutem, sed et oculorum cæcitatem lego. Sed, an senectus an alia cæcitatis causa sit, nescio an tu legeris; mihi enim non occurrit. Qualem autem, et quam iucundam credimus Homericam senectutem, omnibus suis accumulatam et instructam curis, quarum parvæ reliquiæ, post annorum millia, tanta me dulcedine afficiunt atque perfundunt (puto idem aliis accidere), ut sæpe mearum immemor curarum, oblitusque præsentium malorum, totus in illius cæci senis memoria conquiescam? Carneades ad nonagesimum; Cleanthes ad undecentesimum; Gorgias Leontinus ad centesimum ac septimum vitæ annum tranquilla senectute pervenit. Chrysippus nono ac trigesimo anno cœptum miri opus acuminis, octogesimo moriens reliquit. Qua ætate Simonides in carminum se certamen descendisse commemorat. Ætate provectum Socratem legimus; et ibat ulterius, nisi venenatus obstitisset calix. Cuius præclarissimus ille discipulus Plato, uno et octoginta annis expletis, eodem ipso natalis sui die obiit; et in eo ipso, cui diutissime animum intenderat, exercitio litterarum. Cuius discipulus Aristoteles nonnisi ad tertium et sexagesimum accessit, quem periculosum numerum annorum, et humano generi vel morte vel insigni calamitate terribilem ferunt; et cur ita sit, rationes quidam, alii observationem solam experientiæ longioris afferunt. Utrumque sane, quid virium habeat, ipsi qui attulere discutiant: hunc, si vera memorant, vitæ scopulum humanæ ne transire posset noster Cicero, non senectute sua, sed Antonii crudeli ac nefario imperio, effectum est. Et quoniam ad nostros,

obvio Cicerone, perventum est, venerabilis apud nos Romani regis Numæ Pompilii senectus, sed venerabilior Catonis, Camilli, Fabii, Metelli, ac Valerii Corvini, quorum fere omnium una est ætas, centum anni: Appii quoque illius cæci, de cuius cæcitate omnium civium oculi et universa respublica consilium expectabant. Gloriosissime senuit Augustus, Pompeius infelicius. Verum non de fortuna, sed de ætate hic agitur. Certe Augustus ipse omnium maximus ac potentissimus monarcha post inceptum, ut quibusdam placet et quod nemo negat, diutissime summaque cum pace gubernatum imperium, inter multas Romanorum lacrimas, interque castissimæ coniugis amplexus; sexto ac septuagesimo ætatis anno placida morte subtractus est. Eamdem metam tenuit Augustinus, ut nomine, sic vitæ termino imitatus Augustum. Hieronymus vero vivacior fuit. Origenes ad septuagesimum vitæ annum venit. Tertium et sexagesimum Bernardus implevit. De Ambrosio Gregorioque non ita compertum teneo. Omnes tamen procul dubio senuerunt, providente illo, apud quem fons vitæ est, ne hi parum viverent, quorum vita multum profutura erat Ecclesiæ. Ad octogesimum annum venit Asinius Pollio. Marcus Varro vivendo et scribendo sæculi unius sortitus est spatium. Multa de sua senectute locutus est Seneca senex, aliquanto senior futurus, nisi ferox discipulus vetuisset. Permitte mihi, oro te, indulgentissime pater, permitte mihi, ut narrationem, quæ valde animum meum premit, huic loco inseram, te favente, et senectutis adhuc unicum exemplum, humile quidem ac recens, sed honestum, et cuius mihi dulcis ac veneranda recordatio est, tot gloriosorum senum

illustribus exemplis adiiciam, nunquam id, si apud alium loquerer, ausurus. Fuit mihi proavus paternus, vir sanctissimus, et ingenio, quantum sine cultura litterarum fieri potuit, clarissimo, usque adeo ut eum non tantum de re familiari, de negocio, de contractu, de natorum nuptiis vicini, aut de republica magistratus, quod de Appio Cæco traditum accipimus, sed de rebus etiam altissimis et ad philosophiam spectantibus, litterati homines præsentes absentesque consulerent, omnesque in illius responsis et æquitatem iudicii et acumen ingenii mirarentur. Viro nomen fuit Garcius; his modis eaque pietate prædito, ut ad consecrandam viri memoriam nihil ei præter promotoris auxilium defuerit. Nuper me iam adolescentiam egresso, multi supererant de illo mirabilia narrantes, quæ sponte prætereo, hoc ipsum non dicturus, nisi ne fastidires exemplum. Is ergo, post innocue ac feliciter actam vitam, ut audiebam senes nostros dicere, quarto ac centesimo ætatis anno, ipso etiam, ut Plato, natalis sui die, sed trium et viginti annorum spatio vivacior quam Plato, et præterea eodem in thalamo in quo natus fuerat, longe ante prædicta multis transitus sui hora, in gremio filiorum ac nepotum, nulla corporis aut animi molestia, nil nisi de Deo et virtutibus loquens, inter loquendum quodammodo consopitus est. Quod ex eius ore sonuit extremum, illud Davidicum fuisse ferunt: *In pace in idipsum dormiam et requiescam.* Quibus vix verbis explicitis, quiescens obdormivit in pace. Gratias tibi, pater amantissime, quod me hactenus passus es proavi mei memoriam repetere, et nomen eius his ad te litterulis occulere; quod nescio an usquam dignius quam inter egregios senes collocandum

esset. Sed quid ago? Brevis consolatio in longam historiam versa est. Dabis autem veniam, si scias quanta cum delectatione versatus sum cum his optimis atque lectissimis senibus, quibus te iam nunc, meque non multo post adscriptos cupio, etsi cæteris in rebus impares, at æquanimitate et patientia saltem pares. Ne enim me propositi prorsus oblitum putes, quis ægreferat se senem fieri, dum tales viros senes factos esse meminerit? Imo vero quis non magno cum gaudio participet sortem beatissimorum hominum, et alacri animo communem sibi cum talibus excipiat senectutem? Quis enim horum, seu quis omnino hominum, diu vixit et non senuit? Cuius longam vitam legimus non in senium desinentem? At nos voto contrario secumque pugnante, diu, imo semper, vivere cupimus; nunquam senescere, nunquam interire. Scio autem quid responsurus es: Horum te omnium non ignarum: illud dolere, quod ante tempus senueris. Communis omnium senescentium querela. Et Numa Pompilius, cuius supra mentionem feci, prima ætate canus fuit, et Virgilius poeta. Tota ætas nostra his lamentis abundat. Ego ipse non tam queri soleo quam mirari, quod canos aliquot ante vigesimum quintum annum habui; cum illud non exciderit, quod genitor quondam meus, in reliquis neque me sanior neque validior, quia, post quinquagesimum ætatis suæ annum, consulto speculo, supra verticem sibi unum forte capillum ambigua canitie albescentem viderat, plenus stuporis et querelarum totam non modo familiam, sed viciniam excitavit. Hoc est quod ævum nostrum dolet, hoc quod iuventus nostra conqueritur: multum brevi tempore variasse vivendi senescendique

modum. E quibus forte secundum fatear, primum negem. Senescunt solito citius, nec id forsan usquequaque verum est. Sed quod incunctanter affirmem, solito citius canescunt, sive id latens causa, sive curarum multitudo efficit. Profecto enim nostri maiores melioribus, nos pluribus curis involvimur. Nihil est autem quod magis præcipitet iuventæ florem, quam curarum anxietas et labor animi. Cæterum vitæ modus, nisi eum casus aut culpa præsecuerit, idem propemodum permanet, qui psalmographi præscriptus est carmine. Sed quoniam tua me religiosa modestia certum facit, non te canos conqueri (quos potius amplecti, etsi intempestivi essent, ac gaudere non dubito, si, quod Stilichoni suo Claudianus attribuit,

Vultus factura verendos
Canities festina venit),

verum alia quædam senectutis incommoda lamentari, quæ plura apud alios, apud Tullium sunt quatuor: imminutio virium, avocatio a rebus gerendis, ademptio voluptatum, mortisque vicinitas; multa quidem hoc loco in tuam consolationem dici possent: sed rem a Tullio ex intentione tractatam refricare, temeritas. Habes eius de Senectute librum, qui inscribitur *Cato maior*; quo lecto, nihil erit quod requiras amplius, ut reor, nihilque quod non modo non molestam, sed non plane gratissimam senectutem faciat tibi. Nam quantum ad celeritatem anticipatumque tempus attinet, hoc unum dixerim. Sicut enim ubicumque mors occurrit, senectus est nostra (quod doctissimis viris placet), sic ubivis debilitas corporis affuerit, senectus nostra est. Nam ut vitæ

terminus est mors, sic floridæ validæque iuventæ terminus est, quandocumque incidens mansura debilitas. Sive igitur totius, sive robustioris vitæ finis dici senectus debet, qualibet ætatis parte se offerat, datum tempus implevimus, et legitima est senectus. De paupertate quid putas dicam? Quis non est pauper, nisi qui nihil cupit? Hi qui ditissimi videntur, eo cæteris pauperiores sunt quo pluribus egent; cum necessariis egere, ea demum sit paupertas. At isti procul a vero falsis opinionibus acti, sibi necessaria fecerunt, quæ apud minus insanos voluptuosa quidem, apud sanos vero supervacua, postremo autem apud doctos damnosa etiam atque omni studio fugienda sunt. Vere itaque sunt omnium pauperrimi, innumerabilium egeni, et vel assecutione rerum optatarum accendentes indigentiam, vel expectatione torquentes. Nec sum nescius, quid ad ista respondeant: contemni paupertatem aliquando difficilius re, quam verbo. Non obluctor: dura res est, fateor. Sed, Dii boni! quam tuta, quam secura, quam expedita, quam libera, quam denique, si amare illam in animum duxerimus, iucunda! Sed desinamus paupertatem laudare et amare divitias. Et revera quotus hominum invenitur, qui cum paupertatem valde laudaverit, laudatam tota intentione non fugiat? Victa erit, et in æternum ab animis hominum relegata, vel potius extincta cupiditas, si quot laudatores habet paupertas, totidem habeat amatores. Habebit autem multo plures si innotescere cœperit quid boni habeat, quid quietis ac felicitatis adducat. Hactenus tamen, ut ætate Lucani erat, munus Dei est, nondum mortalibus intellectum, nisi admodum raris; in quibus sunt exempla illa claris-

sima, Valerius, Cincinnatus, Curius, Fabricius, Regulus non diutius quam dum leguntur audiunturve, et tunc quoque nonnisi superficie tenus animos cæcos avaritia et cupiditate tangentia. Sed multo maxime sacratissimi senes nostri, qui circumiverunt orbem terrarum, veritatem ingerendo pectoribus hominum, in fame et nuditate lætissimi, victisque et calcatis necessitatibus triumphantes, quorum nudis pedibus non erat tellus digna calcari. Aude, te ipsum talibus exemplis inserere: *aude hospes contemnere opes* non fortuito neque indeliberate. Aude inquam. Plures ad contemptum vitæ, et ad effundendum proprium sanguinem proiiciendasque animas, quam ad contemnendas divitias, fuere magnanimi. Aude igitur, et tu hospes, qui non habes hic mansuram stationem, deponere sarcinam, libertatis amatoribus importunam, tanto tutius ad patriam perventurus quanto expeditior incesseris. *Aude*, inquam, *contemnere opes*, *et*, quod sequitur, *te quoque dignum finge Deo*. Quis enim dubitet opes potentiamque contemnere, dum meminerit (ut sileam cæteros) Christi sacram atque humilem paupertatem; præcipue si huic cogitatio illa succreverit, quantum calamitatum quantumve discriminum istæ omnibus votis exoptatæ expetitæque divitiæ secum ferant? Certe Salomon is qui apud Hebræos sapiens habetur, ut Licurgus apud Lacedæmonios, Solon apud Athenienses, Cato vel Lælius apud nostros, non divitias neque paupertatem optat a Deo, superbiendi scilicet desperandique materiam. Quid ergo? *Tantum victui meo tribue*, inquit, *necessaria*. Quem secutus Apostolus, *habentes victum*, inquit, *et quibus tegamur, his contenti simus*. At

nos non modo divitias optamus, sed in his ipsis nihil magis appetimus quam quod nocet, luxum scilicet et excessum. Quid enim, oro te, quid est in avaritia quod delectet? Nempe nil aliud, quam quærendi labor, quam servandi pavor; nil, inquam, aliud quam timere ruinas, incendia, rapinas, domesticos et externos fures, ad extremum mures ac tineas, esse semper occupato animo ac mœsto, omnes curas ipsumque cor viventis in auro sepelire; cum sit scriptum, *ubi thesaurus tuus, ibi cor tuum.* Vere ergo misera est *magni custodia census.* Sed hæc nobis accidunt nescientibus, ut ait Flaccus, *quid valeat nummus, quem præbeat usum.* Sic affectis si honestus divitiarum modus accesserit, paupertas dura videbitur. Sunt sine ulla difficultate fortunæ illi duo divitiarum gradus a Seneca descripti: habere quod necesse est; habere quod sat est. Accedat et tertius, quod abunde est, et quartus adcrescat, quod multum est: nihil actum putabitur, donec ad id anhelando et æstuando pervenerimus, quod nimium est. Ita nisi nocere cœperint, nisi causas miseriarum et laborum, et forsitan festinatæ mortis attulerint, divitiæ non erunt. Sed quid rursus ago, qui tibi adversus paupertatem arma conquiro? Quæcumque de hac re non tantum dici, sed cogitari possunt, nota sunt tibi. Unum erat in animo præter vulgata hæc, quod tibi non subtraham. Equidem ut evacuatio prægravato corpori, sic tibi necessaria est paupertas. Tergiversentur licet, ut audio, quidam ex vestris, et cavillentur; paupertatem tamen vel expresse vel tacite novisti. Bene habet. Tu illam fugiebas, illa te sequitur. Iamque attigit arripuitque votis optanda necessitas, quæ te cogat implere quod debeas. Christi

servus es; scis quid illi conveneris. Sile, patientiam habe. Non te possum æquis auribus audire. Perinde mihi paupertatem defles, quasi nescias, nudum te intrasse in hanc vitam, nudum egressurum; et quasi non paupertatem Christi, sed Crœsi divitias sis professus. Crede mihi, pater; paupertas sæpe multis utilis ad salutem fuit. Nulli unquam inutilis, nisi his qui eam impatientia et lamentis exasperant. Tibi quidem adeo non tantum utilis, sed necessaria et salutaris est, ut sine illa neque salvus esse, neque creatori tuo potueris pacta servare. Hæc in præsens de honesta et sobria paupertate perstrinxerim. Illa enim importuna et sordida, quæ turpis egestas apud poetam dicitur, Deo gratias, te non tangit; ad quam leniendam maioris eloquentiæ viribus opus esset. Iam hinc ad podagræ remedia veniendum est. Oh si quis eo morbo tentus in hanc epistolæ partem forte oculos coniecerit, quam putas spem concipiet fomenti cuiuspiam, aut pulveris, aut lenitivi cuiuscumque consilii? Desinat ex me talia sperare. Volo labori suo parcere: si ex his litteris hoc sperat, ulterius non legat. Huius enim generis remedia medicorum eruditiores magna ex parte desperant. Reliquos si consulas, nihil homini diviti desperandum, nihil inopi sperandum dicent; cum tamen sæpius divitum domos hæc pestis inhabitet. Si hos igitur audire volueris, præstabunt tibi ut inter angustias præsentum dolorum et futuræ sanitatis spem semper ligatus ulules, semper oleo tristitiæ unctus atque unguentis madidus ingemiscas. Ego vero te siccum solutumque ac liberum dolere maluerim. Diæta, exercitio, laboribus adversus novum hostem solidare corpusculum et

hac in re nihil a medicis sperare præter verba. Si quid adversus podagram auxilii est, totum a paupertate; vel si id frustra sit, ab animi moderatione poscendum. Podagræ medicina optima paupertas est, seu illam necessitas, seu voluntas attulerit. Ultimam hanc frugalitatem vocant, quam definiunt voluntariam paupertatem. De his autem alia ad te olim epistola satis dixisse videor (quando nondum ad me nisi podagræ solius fama pervenerat), si unum quod tunc me latebat illis addidero: credere me, divinitus permissum ut podagræ paupertas accesserit; ut, sicut ex quibusdam venenosis animantibus fit remedium veneni, et sicut apes ex quibusdam herbis amarioribus dulcissima mella conficiunt, ita tu malis tuis non aliunde quam ex tuis malis possis conflare remedia. Et de paupertate quidem remedioque quod illa secum habet, hactenus. De animi autem moderatione patientiaque, longior sermo est, auctoritatibus, rationibus et exemplis instructus. Hic occurrit Marius, hic Marcus Attilius, hic integræ Romanæ legiones. Nulla enim gens in hac gloria par est. Hic ex alio genere hominum Posidonius, Anaxarchus, et quo vilius, eo, nisi fallor, efficacius exemplum, servus Afer ultor domini a Tito Livio relatus, qui tormentis laceratus, non modo non ingemuit, sed superante lætitia dolores, speciem quoque præbuit ridentis. Innumerabilia sunt id genus, e quibus non modo epistolam impleas, sed librum. Verumtamen, ut dixi, post Ciceronem verecundum modestumque silentium videtur. Est secundus illius inter Tusculanas disputationes liber, quem sæpe salubrem in meis doloribus expertus, aliquot insignes viros audivi de libri illius efficacia simi-

lia memorantes. Illum tibi familiarem facias velim; illum in manibus habeas, quotiens notis indiciis adventare podagricum senseris dolorem. Quamquam est alia multo dulcior multoque suavior, et docto ac religioso viro dignior medicina in omnibus laboribus ac doloribus nostris, quibus carere nequit vita mortalis, meminisse laborum ac dolorum quos pro nobis Christus pertulit; meminisse vulnerum, quibus vulnera nostra sanata, nosque periculo sempiternæ mortis erepti sumus; meminisse clavorum ac lanceæ, pretiosissimique sanguinis, quo lavacro, sordibus ablutis, recreati, et clementer admoniti sumus, temporales alto animo calcare molestias; nihilque nisi æternæ damnationis, et pœnarum immortalium supplicia formidare. Illud insuper meminisse profuerit, non modo Christum, cui propter Deitatem suam, propter incomparabilem gloriam inaccessibilemque potentiam, omnia prona erant atque facilia; sed candidatum quoque quem vocant martyrum exercitum, multosque, ut nos sumus, mortales homines, et (quod miraculi clarioris est) non modo viros fortes, sed sæpe etiam mulierculas ac puellas, divino spiritu afflatas, illa pertulisse, in quorum comparationem quidquid pateris quies atque solatium dici possit. Trita hæc, et tibi in primis professionis tuæ debito notissima. Ideoque diutius non insisto, ad secretiora festinans. Est remedii genus, quod tu forte non cogitas; quod cum legenti mihi litteras tuas subito occurrisset, risum movit, ut dixi. Nolo autem indigneris, me, quod in meis sæpe soleo, in tuis malis etiam iocari. Non in doloribus tantum, sed in morte iocari solitos viros fortes doctosque comperimus. Testes sunt Vespasianus princeps, et

Socrates philosophus: patere, me in pedum tuorum doloribus idem facere; quamquam non merus, sed veritate conditus, iocus est meus. Quid enim putas? Recense, pater, ab adolescentia cursus tuos, et animum stare nescium. Videbis, ut frenum equo indomito, sic tibi necessariam podagram. Esset necessaria forsan et mihi, ut iam tandem stare loco discerem, ac mecum habitare. Tibi tamen, procul dubio, ante omnes quos ego noverim, necessaria est. Isses extra nostræ habitabilis zonæ terminos; transisses Oceanum; adisses antipodas; nullum tibi discurrendi finem, qua polles in reliquis, ratio fecisset. Quid multa? Non alio quam podagræ auxilio sisti quibas. Illa tibi frenum stringit, iubetque consistere. Quid ais? Parebis, velis, nolis. Noli autem iniuriam arbitrari. Nihil cuipiam tempestivius accidit, nihil unquam opportunius. Fluitantem carinam magister puppis fune vel ancoris regit; et tibi prope terram unde primum in altum es evectus ancora iacta est. Permisit tibi tua sors vagam ac laboriosam iuventutem: nec senectuti daturus ferias videbaris. Podagræ beneficio quiesces. Vagum et instabile iumentum cautus pastor alligat, ubi, discursu vetito, quiescendi pascendique sit facultas. Agnosce pastoris tui providentiam. Non te in Perside, non in Arabia vel Ægypto, ubi velut in suburbano vagabaris tuo, sed in patriam integro membrorum obsequio reversum, post peregrinationes innumeras, et (si te novi) nunquam tuo iudicio desituras, uberrimis et amœnissimis alligavit in pascuis. Ad cumulum enim gratiæ cœlestis accedit quod non te Romæ clausit, ubi et propriis et familiæ tuæ titulis es clarior, quam quieti tuæ expedit. Sed nec procul, et

extra prospectum dilectæ Urbis amovit. Quid ergo? Tibur tuo senili ocio deputatum est, provisumque ne fugias. Doles, et non potius Deo gratias agis, qui te tot terrestribus maritimisque periculis, totque tam longis anfractibus ereptum, *hac demum voluit consistere terra,* ut ait Maro; ubi scilicet animæ simul et corporis alimenta non desint? Libri tui, fervor tuus, ingenium tuum, et purissimi aeris et nitidissimarum species aquarum, et pulcherrimæ telluris amœnitas tetricum licet et agrestem animum mulcere queunt; ubi semper adsit patriæ perdulcis aspectus, amicorum moderata propinquitas, submotis tædiis, absente fastidio, quæ tibi vel immensæ urbis strepitus, vel iugis fortasse tot notorum conversatio peperisset. Fruere bonis tuis gratanter, æquanimiter, pacifice. Melius tibi accidit quam putabas; commodiorem toto orbe locum nequivisses eligere, quam quem tua tibi sors obtulit. Sed instabis, et, Cur non, inquies, sine hac corporis iniuria? Iubes respondere quod sentio: Animus tuus vinculis egebat. Id non ad infamiam, sed in partem laudis accipias precor. Quo enim fertilior est ager, eo pluribus abundat compescendis extirpandisque, ut seges utilior coalescat. Et sæpe quo generosior atque validior, eo ferocior est equus et tenacioribus vinculis egens. Esses nunc, ut auguror, in aliquo mundi angulo: iam Nilum, iam Indum, iam Tanaim transnatares: iam Rhiphæos montes, aut Hercynii saltus dumeta transcenderes, vagus semper et profugus super terram. Occurrit pietas illius, qui solus morbos nostros et morborum nostrorum medicamenta cognoscit, non idcirco minus utilia, quoniam amariora sunt. Illa magis ingenua videri potest, et humanitate tua

dignior querela, quod præsentiam atque convictum meum valde suaviter requiris; et in quo unice tibi complacebas, ut dicis, tum cum maxime delectaret, ablatum luges. Enimvero nihil negotii est hic. Si es amicus, imo vero si pater (neque enim alium te pietate eximia et paternis semper affectibus comprobasti), nullus tibi me locus, nullum tempus eripiet. Pone me in supremo Atlantis Medusæis luminibus durato vertice, te in rupe Caucasea, ubi vinctus Prometheus de Iove conqueritur; simul sedebimus, simul ambulabimus, simul cœnabimus, simul fabulabimur, simul seria tractabimus. Nihil unquam interveniet quod vicinos cernere et audire prohibeat. Volucer est amor; non terras tantum, sed cœlum transit et maria: nec podagram novit ille, nec compedes; liberrimus est, et fortuna licet obluctante, ubi voluerit, præsens. Miraris? Mortis quoque nescit imperium; et quod illa videtur abstulisse, complectitur. Itaque versos in cinerem, apud illum integros invenies. Et natum Octavia, virum Artemisia, amicum Lælius, invita morte, et effractis, ut ita dixerim, tumulis, vivos habent ac præsentes. Habe igitur me; nam et ego te habeo. Nulla mihi sine te dies agitur, nulla nox, nullum iter, nulla consessio: ubique tecum sum. Quod si forte (quoniam negare non possum, dulce quiddam et iucundum in se habere præsentiam amicorum; modo illud mihi non negetur, sæpe dulciorem esse memoriam, et, quod nollem, sæpe delicatam esse præsentiam), si ergo ad solatium vitæ tam tibi utilem præsentiam meam putas, duplex ad id via est. Nam et ego supra spem tuam ad te venire tuumque et Horatii vatis æstivum habitaculum videre, quantum-

que desiderio tuo sufficiat manere, non renuo. Et tu si ad me videndum venire malles (humanus enim animus his dulcius frui solet, quæ laboriosius quæsivit), monstrabo tibi viam, in qua nec pedum vitio tarderis, nec terram cogaris plantis attingere. Inter servorum manus ad Anienem Tiburtina mœnia prælabentem perges. Ibi naviculæ impositus prono alveo descendes, donec ad dexteram Tiberis occurrerit. Inde iam latiori amne per ipsius urbis Romæ mœnia ad mare pervenies. Inde etiam dextrorsum, sed fortiori alveo creditus, Tyrrheni sinus æquoris obibis: donec longe relicta Massilia, rursus ad dexteram rate fluminea Rhodani ostio subvehare, qua vetus Arelas palustribus vadis, et lapidosa planitie, mox in rupe horrida tristis sedet Avenio, quam nunc Pontifex maximus Romanus, propriis sedibus desertis, obstante, ut arbitror, natura, caput orbis efficere nititur, et Laterani immemor, et Silvestri. Inde, semper adverso flumine, tribus passuum millibus, aut paulo amplius ascendens, argenteum gurgitem obvium habebis; ad dexteram flecte iter. Sorgia est placidissimus fluviorum; cuius aquis XV, aut circiter passuum millia conscendens, nulli secundum, fontem, lucidissimi amnis originem, videbis, et incumbentem scatebris præaltam rupem, ut iam transiri ulterius nec possit, nec oporteat. Ut enim dextera et secunda sint omnia, illic tandem in terram depositus ad dexteram me videbis. Ubi enim procul ab Italia possim esse tranquillius? Videbis autem modicis, sed umbrosis hortulis, angustoque contentum hospitio, sed quod tanti hospitis adventu factum putes angustius. Videbis quem desideras optime valentem, nullius egentem rei, nil magnopere de fortu-

næ manibus expectantem. Videbis a mane ad vesperam solivagum, herbivagum, montivagum, fontivagum, silvicolam, ruricolam, hominum vestigia fugientem, avia sectantem, amantem umbras, gaudentem antris roscidis, pratisque virentibus, execrantem curas curiæ, tumultus urbium vitantem, abstinentem liminibus superborum; vulgi studia ridentem, a lætitia mœstitiaque pari spatio distantem; totis diebus ac noctibus ociosum, gloriantem musarum consortio, cantibus volucrum et lympharum murmure; paucis servis sed multis comitatum libris; et nunc domi esse nec ire, nunc subsistere, nunc querula in ripa, nunc tenero in gramine lassatum caput et fessa membra proiicere; et (quæ non ultima solatii pars est) neminem accedere nisi perraro, qui vel millesimam vaticinari possit suarum particulam curarum. Ad hæc modo obnixum defixumque oculis tacere; modo multa secum loqui: postremo se ipsum et mortalia cuncta contemnere. Ecce, pater, dum te voco, veniendi laborem abstulisse videor. Si enim hæc perlegis, et fidem habes, abunde me vides. Iam tandem (tecum enim colloqui videor) epistolam me scribere sum oblitus. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, III Kal. Iunii.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ A S. VITO S. P. D.

Usum exemplorum defendit, eorumque utilitatem demonstrat.

Exemplis abundo, sed illustribus, sed veris, et quibus, nisi fallor, cum delectatione insit auctoritas. Pos-

sem, aiunt, paucioribus uti; fateor, possem et sine exemplis agere: nec istud inficior: quippe cum et tacere possem, et forte consultius: sed in tot mundi malis, inter tam multa dedecora, tacere difficile est. Satis patientiæ præstitisse videor, quod nondum satyræ calamum applicui, cum diu ante hæc monstra scriptum videam, *difficile est satyram non scribere*. Multa passim loquor, multa etiam scribo, non tam ut sæculo meo prosim, cuius iam desperata miseria est, quam ut me ipsum conceptis exonerem, et animum scriptis soler. Verumtamen si ratio quæritur, cur exemplis interdum affluam, curioseque in his videar immorari, dicam: puto lectorem eo animo esse, quo sum ego. Me quidem nihil est quod moveat quantum exempla clarorum hominum. Iuvat enim assurgere, iuvat animum experiri an quidquam solidi habeat, an generosi aliquid, atque adversus fortunam indomiti et infracti: an sibi de se ipse mentitus sit. Id sane, præter experientiam, quæ certissima magistra rerum est, nullo melius modo fit quam si eum his, quibus simillimus esse cupit, admoveam. Itaque sicut omnibus, quos lego gratiam habeo si mihi sæpe propositis exemplis hanc experiendi facultatem dederint; sic mihi gratiam habituros spero qui me legerint. Fallor forsan in hac spe: tu tamen in hac narratione non falleris. Hæc enim una vera rei causa est. Altera est quod et mihi scribo: et inter scribendum cupide cum maioribus nostris versor, uno quo possum modo; atque hos, cum quibus iniquo sidere datum erat ut viverem, libentissime obliviscor. Inque hoc animi vires cunctas exerceo, ut hos fugiam, illos sequar: sicut enim horum graviter conspectus offendit, sic illo-

rum recordatio magnificique actus, et clara nomina incredibili me afficiunt atque inæstimabili iucunditate: quæ si omnibus nota esset, multos in stuporem cogeret, quod ita cum mortuis esse potius quam cum viventibus delecter. Quibus veritas responderet, illos vivere, qui cum virtute et gloria diem obierunt; hos inter delicias et falsa gaudia exultantes, luxu somnoque marcidos, vino graves, etsi vivere videantur, esse tamen adhuc quidem spirantia sed obscœna iam et horrenda cadavera. Verum hæc inter doctos et indoctos æterna lis maneat; ego sequar inceptum. Habes ergo quod interrogationi tuæ, quodque quorumdam qui tecum sunt admirationi modo responsum velim, cur exemplis abundem veterum illustrium; quod et aliis profutura spero, et mihi scribenti ac legenti profuisse admodum, certe scio. Deinceps, quoniam nihil ab uno homine, quod omnibus hominibus placeat fieri potest, mirentur improbentque si libet. Certe ego, ne propter alienum murmur intermisisse videar morem meum, inserere huic etiam epistolæ aliquot exempla non desinam, et quid exempla possint exemplis ostendam. Omnes qui ante Marium a medicis secabantur vinciri mos fuerat; quia enim dolorem corporis animi robore superari non posse persuasum erat, vinculorum auxilio utebantur. Primus Marius solutus sectus est; sed post eum plurimi. Cur, quæso? nisi quia exemplum viri constantissimi atque fortissimi ad imitandum animos erexit, et (ut compatriotæ sui verbo utar) valuit auctoritas. Bello Latino Decius consul se ipsum pro legionibus, et pro populi Romani victoria devovit. Res dictu quam executione facilior, sponte tua mortem oppetere.

ut alteri victoriam quæras. Tam efficax tamen exemplum fuit et tam validum, ut bello Samnitico ac Gallico filius Decius, et ipse consul, patris imitator existeret, et nomine patrem vocans securus iret ad mortem, quam pro salute suorum civium contemnere, illo auctore, didicerat. Quos bello Tarentino adversus Pyrrhum imitatus nepos, tertia tandem uno de grege victima, etsi non eodem infularum habitu, pari tamen animi virtute eademque reipublicæ pietate procubuit. Nunquam talis vir Themistocles fieret, nisi Miltiadis exemplis accensus, fieri illi parem in animum induxisset. Nunquam Iulius Cæsar in illud gloriæ culmen ascendisset, nisi mirari et imitari Marium ab adolescentia didicisset; quin et Alexandri profuit imago in templo Herculis Gadibus conspecta, qua mox ad cupiditatem magnas res agendi non exarsit modo, sed, ut ait Tranquillus, ingemuit. Profecto autem si statuæ illustrium possunt nobiles animos ad imitandi studium accendere (quod Q. Fabium Maximum et Q. Cornelium Scipionem dicere solitos Crispus refert), quanto magis ipsa virtus hoc efficit, claro dum proponitur non marmore, sed exemplo? Corporum nempe lineamenta statuis forsan expressius continentur: rerum vero gestarum, morumque notitia, atque habitus animorum haud dubie plenius atque perfectius verbis, quam incudibus exprimuntur. Nec improprie mihi videor dicturus statuas, corporum imagines; exempla, virtutum. Quid de ingeniis loquar? Imitatio unum insigne par siderum linguæ latinæ Ciceronem ac Virgilium dedit, effecitque ne iam amplius Græcis ulla in parte eloquentiæ cederemus. Dum hic Homerum sequitur, ille Demosthenem, alter ducem suum

attigit, alter a tergo liquit. In omni hominum genere licet ostendere idem; sed in eo quod in me reprehenditur arctius, nolim hodie nimius videri. Unum etiam nunc exemplum tibi notissimum quominus interseram temperare nequeo. Siquidem quem vitæ callem arriperet diutissime fluctuanti Augustino, et Antonii et Victorini rhetoris ac martyris profuit exemplum; nec non et illorum duorum in rebus agentium apud Treveros repentina conversio, quam cum sibi Pontianus, miles imperatorius, enarrasset (ipsius Augustini verba tenes, octavo, nisi me memoria frustratur, *Confessionum* libro posita), *exarsi*, inquit, *ad imitandum*. Ad hoc enim et ille narraverat. Hæc ergo consilii mei ratio est, propter observatores ac miratores meos sæpius iteranda. Video enim quam multis exempla contulerint ad virtutem, et quid in me agant sentio, et de aliis idem spero. Si fallor, res periculo abest, et quibus exempla non placent, non legant. Neminem cogo; et si me rogas, a paucis legi malim. Vale.

Avenione, VII Kal. Octobris.

EPISTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA BARBATO SULMONENSI S. P. D.

Deplorat cædem Andreæ regis Siculi.

Heu quam violenti, quam inevitabiles sunt fortunæ exitus vel prævisi! Sæpe quidem, ut nosti, Barbate amantissime, de fortuna deque aliis quibusdam loqui soleo, ut vulgus, ne in sermone vulgari singularis appaream; si seorsum interroger, responsurus fortasse longe aliter. Sed transeo, ne, si hæream, acturus aliud, de hac re supervacuis disputatiunculis implicer abstraharque. Ut autem cœptum sequar, et fortuna omnipotens et ineluctabile fatum non cum vulgo solum, sed cum maximis atque doctissimis quibusdam viris, et in primis cum Virgilio, videri possit; nisi et unus Omnipotens, et fati nomen in ore catholico suspectum foret. At quæcumque vis illa sit, seu Dei iudicio seu permissu res hominum versans, haud dubie magna vis et prorsus ineluctabilis est, et adversum quam frustra imbecillitas nostri conatus accingitur. Nam incursu facili consilium humanum opprimit mali moles, et mortale remedium discutit invicta necessitas. Id si unquam alias, nunc maxime intellectum conspectumque clarissime est. Rogo quid novi, quid inopini accidit? Quis non ista præviderat? Et prævidisse quid profuit? Tam profunde enim totis regni præcordiis se nequitiæ dirum virus infuderat, ut iam nisi mortiferum esse non posset. Tantum audaciæ, tantumque licentiæ reproborum, tanta piorum desperatio, tantus mœror incesserat. Erant

crebra undique velut instantium procellarum signa. Graves frontes turbida nubes obduxerat, et turbida pectora pugnaces urgebant venti. Fulgurabant oculi ardentes, flabant ora minacia tonabantque; prope erat ut manus impiæ fulminarent. Æquor aulicum iam tumebat: iamque æstus horrisonus et reciproci fluctus, et obscœnæ aves, et peregrina prodigia vestris late litoribus recursabant. Morte regis mutata regni facies, et cum unius viri anima, omnium vigor et consilium evanuisse videbantur. Spectabamus hæc omnes, futurisque non secus ac præsentibus angebamur malis. Loqui autem quis auderet ubi vix liberi cogitatus erant, et non tantum vocibus, sed nutibus parata supplicia? Quamobrem in triviis muti omnes; in thalamis murmur ambiguum, mœsta præsagia, et impendentium nuntii malorum, taciti augures, metus ac dolor. Denique sic apertis oculis torpuerant animi, quasi quos vicini fulminis lux horrenda perstringeret. Nemo, nisi fallor, unus hominum me apertius timuit, doluitque liberius. Nemo illa curiæ portenta et introspexit acutius, et contumacius aut lingua percussit aut calamo. Heu quanta, quamque evidens proverbiorum fides! Mala vaticinetur, inquiunt, qui vates veridicus fieri vult. Et iterum: raro ulla calamitas sola venit. Sic est, sic ab antiquis audivimus, sic videmus. Magna semper ærumnarum acies; incomitatæ non prodeunt miseriæ. In multas incidisse se noverit, qui in unam incidit. Equidem ut in tanta malorum copia miseros multos esse necesse est; sic in tanta bonorum inopia, felices paucos. Et sane miseris miserorumque gemitibus ac querelis referta sunt omnia. Contra autem, quam sit mortalibus

rara felicitas, quis non videt? Cum et in hoc vitæ tramite si, acriter intueare, fortunæque phaleras diligenter excutias, nemo usquam vere felix, aut votorum plene compos occurrat ; et, apud scriptores rerum, vix comitem unum procul in ultimis Arcadum latebris felix ille habitus Metellus invenerit. Quibus ita se habentibus, quis miretur, ut in hominum turbam coniecta spicula, sic in congeriem malorum missa vaticinia non errare, utque ad vivum illa, sic ad verum ista pertingere? Meministi, amice, ut olim præsens verbis, vivo adhuc, mox extincto rege, cui soli suum hoc et proprium nomen fuit, absens litteris, nec multo post præsens iterum, viva voce non sine suspiriis quid sentirem, quidve in posterum præsagirem, quasi iam tunc venturi certus, explicui. Videbam enim subtractum regni fastigio fundamentum ; erantque sub oculis corruentis regiæ graves casus. Caput adolescentis innocui primum omnium hac ruina oppressum iri, fateor, non videbam. Nescio quid obstabat feralibus coniecturis, id unum quod in malis pessimum erat abscondens ; quamquam (ut meminisse videor) iam inde primis ad te litteris agnum lupis obiectum utinam non tam certo dixerim augurio. Et profecto luporum morsus ac rabiem, et illa communia perditorum hominum, contemptum, odium, invidiam, dolum, rapinam, carcerem, exilium cogitabam. Talis hominis talem mortem nec cogitare didiceram, nec vereri : quippe qui nullis ex tragœdiis tam nefarias et tam truces insidias meminissem. Tulit ecce feracissima scelerum ætas nostra, quo glorietur antiquitas, quo se posteritas consoletur : utque omne ævum fiat excusabile, hoc in tempus summa sævitiæ

ac totius inhospitalitatis erupit. O brevi multum mutata Neapolis! O infelix Aversa! Vere aversa, nomen ex re sumptum; aversa, inquam, prorsus ab humanitate ac fide; quarum prima homini, secunda regi et iusto domino debebatur; in te utriusque spreta reverentia, utriusque in te sacrum gentibus fractum fœdus. In te enim fraude impia periit rex tuus, ferro utinam, aut virili morte alia, ut hominum manibus interfectus, non ferarum dentibus atque unguibus laceratus videretur. O iniquo condita sidere, infausto signata vomere, cæmentis instructa sanguineis, et vipereis habitata cultoribus, magistra urbs crudelium exémplorum. Abunde impietatis et criminum erat animantum principis sacrosanctam effigiem ad imaginem Dei factam violare tam atrociter, tam superbe. Nunc id scelus non in homine quolibet ausa es; sed mitissimum innocentissimumque hominum et dominum tuum, et ante annos tui solicitum, tui amantem, raræ indolis puerum, magnæ spei regem, truculentissime laniasti. Imo non tu, sed in te acres et immites, dicam homines an belluæ, an quod adventicii genus monstri? qui orbem Italicum barbarica feritate maculantes, tuum suumque regem non gladio, non veneno, dura licet ac solita regum morte, sed velut incendiarium aut latronem infami laqueo peremerunt, et cuius vertici debitum ac speratum diadema diu perfida tergiversatione distulerant, eius collo restem et nodos miserabiles injecerunt; ut exequiarum genere alio et vita longiore dignissimi corporis ludibria indigna prætercam, si nostro forte silentio posterorum notitiæ subtrahantur. Tu quidem, misera civitas, hæc perpessa tuis in penetralibus, quæ omnes terras, et

omnia sæcula tristi sint inquinatura memoria. Cæterum et culpæ expers, nisi quod patientia criminum sæpe consensui proxima est : etsi nec obstare poteras, nec ulcisci, miseratione potius digna, quam odio. At tu, Christe, sol iustitiæ, cuncta videns, et æternis radiis universa collustrans, utquid hanc infamiæ nebulam passus es terris nostris incumbere? Cum posses tam facile, nisi delicta hominum obstarent, vapores noxios odiorum, caliginosæ noctis algore concretos, fervido tui amoris splendore perrumpere? Tu autem, summe regum nostri temporis, Roberte, quem ex aliqua cœli parte res nostras et miserari crediderim et spectare, quibus hoc nefas luminibus aspexisti? Et hanc tantam tui sanguinis iniuriam quo animo pertulisti? An non poteras piis precibus impium scelus avertere? An poteras, sed nolebas? Subdifficilis coniectura. Etsi enim simillimum veri sit te cœlesti gaudio repletum terrenis doloribus non moveri; numquid tamen tuorum charitate atque ingenita pietate non tangeris? Utcumque est, felicem te, qui hunc diem in corpore habitans non vidisti. Quin, te superstite, nunquam tam flebilis illuxisset dies; nunquam tantum invidiæ licuisset. Fuit enim vere frons tua regia regni salus, conciliatrix animorum, iustitiæ altrix, expultrixque perfidiæ; ac velut quædam salubris umbra gregibus tuis, ut iucunda pastoribus, sic funesta serpentibus. Quod si humana virtus obstare decretis æthereis non valet, optanda utique et penitus opportuna mors fuit; quæ oculos tuos, quibus adhuc naturæ legibus horror et lacrimæ inerant, tam mœsto spectaculo liberaret. Proh dolor! Tuum illud eximium, carum, pium, dulce depositum,

quibus servandum colendumque commiseras, perdiderunt: non somno aut ignavia victi, sed flammanti odio, et invidia stimulati. O ultrix scelerum iustitia! Neque illi aut innocentia, aut sanguis, aut maiestas profuit. Non hominum quisquam, aut deorum, non, quæ efficacissima sperabatur, tui recordatio opem tulit. Voces illas monitusque novissimos pii patris et regis optimi, quibus moriens, quantum mortali consilio datum erat, in longum et familiæ tuæ prospexeras et regno, præruptæ desperatæque nequitiæ ventus tulit, atque omnis divini iuris contexit oblivio. Sed iam fletuum satis est: modo ne, ubi finem fingimus, initium sit. Cum enim, ut dicebam, et crebra et comitata veniant mala, cum rara et solitaria bona sint, ex hoc malo nescio quid malorum sequi video, quod, ne iterum certior quam velim mali nuntii vates sim, silentio premam. Meliora cuncta proveniant, quam spero, nec reipublicæ noceat paucorum furor, qui in illis quorum est, inultus, ut auguror, non erit. Etsi enim divina iustitia sæpe misericordiæ succumbat, in his tamen hoc accidit, quos peccati pudet ac pœnitet, non in his qui flagitio gloriantur. Hæc tibi quoque Sorgiæ ad fontem, quo rursus e tanto Italiæ naufragio, velut in portum, fugi, et præteriti dolens, et venturi trepidus dictabam, Kalendis sextilibus, intempesta nocte. Vale tui cautus, memor mei.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

In desperata malorum emendatione oleum et operam non esse perdenda.

Sine illum, linque eum sibi : ætatem habet, viæ patent: ire licet quocumque libet. Demitte in collum habenas homini indomito; frustra niteris. Repeto, linque illum sibi; eat quo fert animus. Crede autem mihi, non ascendet. Vidisti equos ad iter et ascensum pigros, ad pugnam pavidos, tamen impatientes socii frementesque? Degeneris animi signum est insultare minoribus, non posse comitem pati, nocendi, cum possit, occasionem expectare, non causam. Muscæ macros stimulant boves, pauperem peregrinum canis infestat. Homunculum nostrum his exemplis adscribito; ubi vel miserabilis orbitas, vel extrema paupertas, denique ubi defensionis est minus, ibi plus sævitiæ nocendique ferventior libido. Qua in re nihil deliberat, nisi, an facultas adsit; voluntas nunquam abest et semper una. Quid castigas igitur? Perdis operam. Plus aliquid quam verba requirit hoc malum. Da illi parem adversarium; confestim ardor iste tepuerit. Semper erit lupus, ove conspecta. Admove lupum, ovis erit. *Quid* igitur, ut ait Flaccus, *obseratis auribus fundis preces?* Quin tu sine illum sceleribus obrutum et oppressum suis, superbia tumidum, ardentem avaritia, iracundia rabidum, invidia tabescentem, libidinibus efferatum, gulæ ventrisque mancipium, nimio semper sopore confectum, et, ut ait Maro, *somno vinoque sepul-*

tum. Quid enim huic facias? Quid loquaris? Dolio loqueris, et quidem pleno, et nil penitus responsuro, nil intellecturo, nil etiam audituro. Perproprie in hunc dixisse Licinius Crassus videretur, modo barbam æneam haberet; cætera enim adsunt, os ferreum, cor plumbeum, utique callosas aures, callosumque animum habet. Callum mendaciis superductum vera verba non penetrant. Nescio an ex illis sis, quibus perdere verba leve est. Illud certe scio; quæ in homine verba perduntur, tolerabilis forte iactura; nisi contemptus hinc simul atque odium quærerentur. Vale.

Avinione, III Kal. Maias.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Loquacitatem ab eloquentia quam longissime differre.

Quod ad studium rei familiaris attinet, coacervandasque divitias, providentissimum hominem omniumque quos ego quidem noverim circumspectissimum non nego; quique non in vultu tantum, sed, ut Plautina anus, in occipitio quoque oculos habet. Cæterum in eo quod de eloquentia hominis addidisti, longe dissentio. Inter facundum enim ac loquacem largiter refert. Alterum qualitatis est, quantitatis alterum; hoc ingenium et ars et exercitatio modesta, illud præceps impetus et impudentia præstabunt. Contraria sunt hæc: plerique tamen in discernendo falluntur. Tu, illo loquente, si diligentius animum adverteris, fateberis, ut

nihil promptius, sic nihil illius sermone durius, nihil asperius, nihil intempestivius. Quod non ideo ut sibi, cuius nomen sciens silui, eloquentiæ falsam famam, sed ut tibi iudicii errorem eripiam, dictum scito. Vale.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Donum mittens amico magnanimi esse oblata respuere, ea tamen aliquando accepta habenda esse docet.

Quam pauper, quamve sis dives, nescio. Loquor de arcula: animus enim procul dubio dives est, Bianteo more sua secum bona circumferens, nec incendio peritura nec naufragio: et quibus nihil omnino, non prædonum vim, non furum metuit dolos, non rubiginem tineasque, non morbos, non mortem, non senium, non ruinam. De arcula sane ipsa idcirco sum dubius; quia dum animum moresque tuos fortunamque simul æstimo, ut non multis, sic nonnullis egere te suspicor. Sicut enim insanorum est innumerabilibus indigere; sic verum est quod ait Xenophon ille Socraticus: nihil egere est Deorum; quam minime autem, proximum a Diis. Quamobrem quia de arcula ipsa nuper a conscio quodam nescio quid audivi, pro virili parte succurrendum statui. Ecce itaque de fortunæ meæ, si reliquiis dicam, superbius quam velim; si muneribus, aliter loquar, ac sentio: dicam ergo, de muneribus, quibus illa me talia non curantem, supra spem, supraque vo-

tum cumulare dignata est, aliquantulum ad te misi; quod quantulumcumque est, haud dubito, dignanter accipies; et in exigua re, parvo velut in speculo, conspiciens magnum mittentis affectum, munusculi parvitatem animi voluntate pensabis. Non quod ego sim nescius, quosdam fortes, quosdam doctos ac simillimos tui viros, et utrosque magnanimos, frustra olim muneribus fuisse tentatos; in quibus ante alios est Fabricii clarum nomen, et Curii, Romanorum ducum: quorum alter Pyrrhi regis, alter aurum contempsisse Samniticum laudatur. Clarius uterque contemptus, sed nobilitatus alter etiam claritate responsi; quamvis enim scholastici quidam more suo confundant historias, responsum tamen illud nobile et famosum, *Romanos nolle aurum, sed aurum habentibus imperare*, non Fabricii, ut vulgus putat, ad regem, sed Curii est ad Samnitum legatos. Xenocrates legatos Alexandri Macedonis cum quinquaginta talentis ad eum ab ipso rege transmissos, invitatos ad cœnam in villam Academiæ, ac mediocri et minime apparato cibo philosophice habitos cum dimisisset, postridie reversos quærentesque cui numerari pecuniam regis vellet, sic increpuit: *Quid? vos*, inquit, *hesterna cœna non intellexistis, me pecunia non egere?* Quo responso cum mœstos factos cerneret, ne munus ac legationem regiam sprevisse diceretur, de magna pecunia exiguam particulam accepit, reliquum referri iussit ad regem. Fertur erga eumdem regem et Diogenis Cynici contemptus, ad quem versatili dolio habitantem cum Alexander videndi cupidus venisset, et miratus hominem quæsisset, an donari sibi a rege aliquid vellet: *Cætera*, inquit, *alias: nunc ut a sole te*

dimoveas peto. Erat enim hyems; et forte tunc fundo testæ illius ad Aquilonem obverso, ore autem ad meridiem, apricabatur seminudus, sed fervens animi, seniculus. Facetum hoc. Durius et prope superbum Demetrii responsum, qui missum sibi ab Imperatore Romano aurum ridendo ita contempsit, ut diceret: *Si tentare me voluit, toto illi fueram experiendus imperio.* Calanus Indus, dum ingenti lignorum congerie extructa et incensa, more patrio, nudus ad voluntariam mortem iret; Alexandro Macedoni obvio et quærenti similiter num a se aliquid vellet, *Nihil,* inquit, *est opus; brevi te videbo.* Sed hic quidem miri nihil: quid enim non spernat, qui ipsam, propter quam cætera concupiscimus, vitam sprevit? Contemptus sane miraculum supplevit vaticinii certa fides. Siquidem intra dies paucos Alexander apud Babylona cratere illo Persarum et Indorum ultore consumptus est. Urbanius aliquanto Dindymus, ad quem nudum cum Alexander idem, omni fastu regio deposito, venisset, in extrema solitudinum e cunctis muneribus ab opulentissimo rege sibi allatis, nonnisi minima et vilissima rerum sumpsit, ne contemptus asperior insolentiæ notaretur. Sed hæc singulorum hominum: illa publica animorum et incomparabilis altitudo; Pyrrhi regis, cuius supra memini, legatus Cineas, vir ingenio et sapientia excellens, immensis cum muneribus Romam missus, senatu primum atque ordinibus cunctis ex ordine nequidquam tentatis, postremo plebem ipsam frustra etiam aggressus, ac nemine prorsus invento, cuius domus aut mens muneribus regiis pateret; cum eo ipso quod avexerat auro, ad stupentem regem, stupens ipse, reversus est. Cæterum hi omnes aut ab

hoste rege vel populo, aut a superbo aliquo donatore tentati sunt. At non Romani senatus dona Ptolemæus rex Ægyptius, non Africani sui munus Masinissa contempsit; non Africanus alter munera regis amici, non denique populus ipse Romanus, munerum licet spretor hostium, Pergamei regis, quem amabat, hereditatem testamentumque despexit. Multum refert, quo animo quid donetur, et a quo: et sicut quidam longe magnificus, sic alter inhumanus atque insolens est contemptus. Amicus ego, non tentator, venio, nec, ut verum fatear, dono aliquid tibi; sed tecum partior quæ scis ipse iam pridem nobis esse communia. Ac ne munus exiguum magnis verbis exaggerem, accipe quidquid id est, et boni consule. Quod profecto ne idem ipse qui fert, nec alius quidem quisquam quid, aut quale sit novit; et ego iam, si quid mihi credis, oblitus sum. Vale.

EPISTOLA IX.

FRANCISCUS PETRARCA PHILIPPO EPISCOPO CAVALLICENSI S. P. D.

Accersitus ab eo promittit se crastino aditurum cum visum.

Veniam ad te, quando ita placere tibi sentio; et Socratem nostrum devotissimum tui nominis adducam. Postridie veniemus; nec horrebimus urbis aspectum, inculta quamvis et rusticana veste contecti. Huc enim pridie raptim ex urbe inquieta et turbida, saltu, velut in litus fracta puppi, confugimus, latitandi ociandique

proposito: eoque habitu qui et ruri et brumæ convenientissimus visus est. Ut sumus, in tuam urbem commigrare iubes: parebimus; eoque libentius, quo ardentiore tui desiderio trahimur; neque magnopere curabimus quales extrinsecus videamur, cui animos nostros apertos ac nudos esse et cupimus et speramus. Illud tuorum voto, pater amantissime, non negabis, si sæpe nos hospites habere vis, ut non apparatum exquisitumque convivium, sed mensa nos familiaris excipiat. Vale.

Ad fontem Sorgiæ, IIII Nonas Ianuarii.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER SEPTIMUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA BARBATO SULMONENSI S. P. D.

Regni Neapolitani conditionem et calamitates post regis cædem ingruentes miseratus, inde pedem referre suadet amicum, eique hospitium liberaliter defert.

Inter multifidas, quibus obsideor, curas, illa non ultima est, quam ex rerum tuarum expectatione concipio. Quid enim mihi Barbato meo carius? Quid dulcius? Anxia res amor, credula, timida, solicita, omnia circumspiciens, et vana etiam ac secura formidans. Ecce quod semper timui; ecce quod semper scripsi; ecce quod quotidie dicebam; non poterat tam fœdum facinus impunitum esse: et est ultio hæc aliquanto serior quam putavi. Verte autem, Deus, iram tuam in auctores scelerum, et noxia capita digno supplicio feri; parce piis, parce fidelibus. Quid insons meruit plebecula? Quid sacra tellus Ausonia? Ecce iam pulvis italicus gressu quatitur barbarico; et victores olim gentium, nunc heu! vincentium præda sumus; sive id peccata nostra meruere, sive iniquum et triste sidus aliquod adverso numine nos exercet, sive (in quod magis inclinor) integri, nunc scelestis additi, criminibus

plectimur alienis. Sed absit ut Italiæ metuam, a qua rebelles potius quod metuant habebunt, dum nuper urbi reddita potestas tribunicia vigebit, et caput nostrum, Roma, non ægrotabit. Pars Italiæ solicitum habet: illa videlicet quæ olim Magna Græcia dicebatur : Brutius, Calaber, atque Apulus, nunc Laboris regio, atque olim præpotens Capua, nunc regina urbium Parthenope. In has terras amœnissimas ab asperrimis Danubii ripis præceps ruit exercitus; et cœli nostri serenitatem fœdis nubibus involvit ab Aquilone oriens procella; quæ vereor ne, dum responsum tuum opperior, cum ingenti fragore detonuerit. Sic omnia iam in extremum adducta referuntur. Iam Sulmonem, primo belli impetu calcatum, in ditionem hostium pervenisse, fama est. Heu generosum oppidum, tuam et Nasonis patriam, quibus prosequar lamentis ab his hodie possessam, inter quos ille morte gravius putavit exilium? Qui autem adeo miserabiliter non tam de exilio, quam de loco exilii questus est, ut librum non exiguum texeret querelarum, quid dicturus fuisset, si Istri populos, et id genus hominum qui, qua vagus Sarmata et arcitenens Getes, nivosis oberrant collibus, ad occupandam armis patriam suam venturos ullo tempore prævidisset: ad quos se Cæsaris imperio proficisci tam iniquo tulit animo, ut nihil aliud flere, nihil aliud deprecari, nihil aliud loqui posset? Te vero, frater, quid nunc dicere arbitrer ista cernentem, quæ nec ego præsentia sine lacrimis audio, nec ille futura sine gemitu cogitasset? O feliciora iam saltem Nasonis ossa externa tellure obruta, quam si patriæ pyramidis honore condita, huius temporis ludibrio servarentur. Iam tranquilliora dixerim sepulchra inter

Istrum et Hypanem, quam inter Lirim et Vulturnum. Illinc Barbari magno agmine diffugiunt; huc irrumpunt. At ego, dum dolorem animi sequor, propositum excessi, et evehebar longius, nisi me expectans et crebro interpellans hic nuntius revocasset. Igitur unde discesseram revertor. Magno super te pavore torqueor; sed nihil in me (quod ipse noverim) consilii est, nihil auxilii: quia tamen plus interdum aliqui possunt, quam se posse confidunt, si quid in me opis agnoveris, iure tuo utere. Gratiam, fateor, non mediocrem apud Tribunum stirpe humili, sed excelso virum animo propositoque, et apud Populum Romanum habeo, nullis profecto meis meritis: sed Deus mihi malorum odia, bonorum benevolentia compensavit: non quod vel illis nocuerim, vel his profuerim; vel malus esse desierim, vel sim bonus: sed quia malos odisse, bonos amare disposui; et ab illorum turba ad horum paucitatem sæpe transfugere volui si datum esset, et volo si dabitur. Si quid igitur in præsenti discrimine apud præfatos Tribunum ac populum prodesse tibi intercessio mea potest; ecce, animus et calamus præsto sunt. Est mihi præterea in longinquo, et ab his motibus securo Italiæ tractu domus parva quidem; sed duobus unum animum habentibus nulla domus angusta est. Nullæ illam damnosæ divitiæ, nec paupertas, nec cupiditas, libelli autem innumerabiles inhabitant. Hæc modo nos expectat, me ab occidente reversurum, quem iam biennio abfuisse conqueritur; te ab oriente, si fata coegerint, et si libuerit, venturum. Quid tibi præter hæc offeram, non habeo. Domus autem, ad quam invito te, ubi sit, nosti; in loco salubri et terroribus vacuo et pleno gaudiis, et studiis

opportuno. Tu quidquid consilii ceperis, ad felicem exitum Deus applicet. Ego interim utinam falsa timuerim, et absentia, quod naturaliter solet, metum auxerit amantis. Animus quidem meus non quiescet, donec vel te videro, vel per litteras accepero, salvum ex tempestatibus enatasse. Vale.

III Idus Septembris.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

De status humilitate deque admiranda Chistianæ fidei propagatione.

Noli, obsecro, amicum ideo spernere, quia humilis; ne contrarius fias dicto irrefragabili, quo humilitas exaltanda promittitur. Vera quidem humilitate nil minus contemptibile, nil minus vera superbia venerandum. In discretione tamen huius rei, et aliarum quoque multarum, fallimur. Viles enim timidosque et abiectos humiles vocamus, magnanimos autem superbos. Contra autem veros humiles falso credita pusillanimitate contemnimus: insolentes vero ceu vere magnanimos veneramur. Scitumque est illud Catonis iunioris a Sallustio relatum: *Vera rerum vocabula iam pridem amisimus.* Si igitur constat de re, amicumque tibi, ut est, humilem fateris, vide, quæso, ne humilitatem, altissimam virtutem Christoque gratissimam, despexeris, ne, quod nunquam fuisti, importune et odiose superbus videaris. Quis enim vel mediocris ingenii, qui utrarumque, sacrarum scilicet ac sæcularium scripturarum seriem legerit, non adver-

tat quantum magister humilitatis Christus humilia semper amaverit? Ut equidem a primo ordiar, ex quam humili radice nasci voluit ille cuius faciem videre summa et sola felicitas est? An non ex nobilissima qualibet nasci posset, vel nobilitare quam vellet? Sed, nobilitate contempta, humilitas quærebatur. *Egressa est virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendit,* cuius sub umbra reges sedent, populi requiescunt; cuius orbis totus odore reficitur. Quænam vero radix ista Iesse? Quam superba, quam nobilis? Cui Ruth materna avia, mulier advena, inops, vidua, orba, socrum extra fines patrios secuta, et post pueros messores in agrum Bohom ad legendum spicas primum misericorditer admissa, deinde et nocturnis quoque blanditiis in ipsius domini promota coniugium; unde Iesse pater prodiit, per se ipsum obscuri vir nominis. Ipsum quoque Iesse quis nosset, nisi propter eius filium David? Imo quis quemquam nosset eorum, nisi propter Christum, ex illorum radice surgentem? Quorum originem quantum spernere, quantoque cum stomacho, et filium Isai et servum suum dicere solebat ipse Saul compatriota superbior, novissima licet familia editus minimæ tribus Israel, quisquis regum libros legerit, inveniet. Ipse David, quamvis eximiæ virtutis atque excellentis ingenii, tamen adolescentulus pastor erat, quando est electus a Domino, et sublatus *de gregibus ovium,* ut ipse fatetur, et *de postfœtantes* acceptus in regem, pavit Israel innocentia cordis sui. An Moyses forte nobilior, quando visionem illam vidit rubi ardentis et incombusti, quando tot prodigiorum signis illustratus ad liberandum populum Israeliticum servitute Ægyptiaca, Deo iubente, pro-

fectus est? Certe non rex, aut princeps, qui tanto operi eligeretur; sed humilis pastor fuit, et (quod magis stupeas) alieni gregis. Iam ipse pater Abraham filiusque et nepos, quorum nominibus omnis sacræ paginæ plenus est angulus, quorum tanta est gloria, ut omnipotens ab illis cognomen accipere, et Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob dici voluerit, atque ipse de se loquens eodem ipso cognomine usus sit; putas, reges aut tetrarchæ essent? Imo vel agricultores, vel pastores ovium fuerunt. Asellis vilibus insidentes, stipati gregibus suis, inter filios et uxores, sedes mutabant; sed in hac humilitate Deum merebantur ducem, qui eo ipso tempore potentissimis ac superbissimis Assyriorum regibus non modo familiaris esse, sed ne nosci quidem velle dignatus est. Ipse Iacob, a quo in scripturis sacris crebrius illud insigne cognomen ac familiarius Deo est, non superbia originis, sed humilitate sua clarus, qualiter ab illo soceri suo diuturno et gravi servitio redeat, attende. Certe non sceptrum revehit, non diadema, non purpuram, non currus aureos, non armatos exercitus: sed ovium et caprarum boumque aciem instructam, clam fugiens filiorum turbam ac servorum, et simul duas ducit uxores, ac totidem concubinas, semen gentis innumeræ, quarum ex utero duodecim tribus Israel, et tanta populorum multitudo, Deo fecundante mulierculas, et humilitatem honorante, descenderet. Fiebant illis in figura, quæ superficie tenus contemptibilia viderentur; essent autem in ipsa rerum veritate magnifica. Si enim non aliter accepta fuerint, quam narrentur, quis non audita despiciat? Quod si gloria temporalis coram Deo clarior foret quam humilitas, quis dubitet quam in

partem iste tantus Dei favor multo propensior futurus esset? Confer enim cum his tribus senibus tam famosis, cumque omnibus illorum gregibus atque coniugibus, tres immensis exercitibus subnixos Romanorum duces; Scipionem Africanum Hannibalis cornua confringentem, et tributario iugo imperiosæ Carthaginis colla subdentem; Magnum Pompeium in septentrione atque Asia tonantem, et non lacte sed auro repleta patria, captisque non ovium sed regum gregibus, a mari rubro ad Mæotidas paludes Rhiphæosque montes universa calcantem; Iulium Cæsarem in Galliis atque Germania fulminantem, perdomitisque hostibus, ad postremum in viscera patriæ victricia pila vertentem, ipsamque tum gentibus imperantem Romam, et in ea terrarum orbem unico Thessalico prælio vincentem. Quanta quidem hæc sit imparitas rerum vides. Poterat nasciturus ex homine Dei Filius, vel ex his nasci, vel eos ipsos e quibus nasci decreverat, tales facere. Quippe qui utrosque creaverat, poterat non David in angustis Iudææ finibus, sed Augustum in toto orbe regnantem habere stirpis auctorem; vel David ipsum tantum principem facere quantum fecit Augustum. Poterat non in Bethleem vico exiguo, sed Romæ, cui Iudæa inter cæteras serviebat, et in thalamo aureo nasci, non in stabulo. Poterat natus, cui cœlum sedes est, *cuius et terra et plenitudo eius*, non in summa pauperie, sed in summis deliciis enutriri; nisi quod nobilitatem et delicias nostras spernit. Utinam et non oderit! Postremo poterat, qui ei succederent suumque nomen gentibus prædicarent, discipulos sibi litteratos, ac potentes reges, oratoresque et philosophos; non piscatores, rusticos, inopes et indoctos eli-

gere, nisi quod ipse Deus est; qui *superbis resistit, humilibus autem dat gratiam;* nec potentia nostra egens ad agendum, quoniam *ipse dixit et facta sunt;* neque ad persuadendum, eloquentia mortali. Vivus est enim Dei sermo, et efficax et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque et medullarum; et discretor cogitationum et intentionum cordis. Hoc sermone discipulos suos armaverat, quando eos ad persuadendum generi humano toto dispersit orbe terrarum, non consulari trabea, non imperiali diademate, non laurea triumphali, non philosophorum sententiis, non oratorum floribus, non aculeis sophistarum, non denique verbi sapientia (ut ait Apostolus), *ne evacuaretur crux Christi.* Non inter eos Cæsar fuit qui cogeret, non Plato qui doceret, non Aristoteles qui argueret, non Cicero qui suaderet: sed homunculi, pauperes, imbecilles, et inculti; qui nunquam aut scholas intrassent, aut litteras didicissent. Ii tamen inter persequentium gladios et ferarum dentes flammasque ac tortores persuaserunt publice quod volebant: Christum Deum et hominem natum, passum, descendisse ad inferos, surrexisse a mortuis, ascendisse in cœlum, rediturum ad iudicium; et cætera omnia quæ ille mandaverat, qui (ut scriptum est) *stulta mundi elegit et infirma, ut confunderet fortia;* qui cum prodesse omnibus venisset, *elegit*, ut ait Augustinus, *prodesse imperatori de piscatore, non piscatori de imperatore;* quod similiter prorsus de oratore ac philosopho dici potest. Idque non ætate rudi accidit, et ad credendum facili; sed longe magis *inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex*

inculta hominum vita errore sublato; longeque magis *iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis*, quam ætate Romuli fuerant. De cuius divinitate credita Cicero loquens ait hæc in sua *Republica*, et Augustinus retulit in sua, ut *ad fingendum, si tunc vix quidquam* (ut idem ait), nunc omnino minus esset loci. *Antiquitas enim*, inquit, *recepit fabulas, fictas etiam nonnunquam incondite. Hæc ætas iam exculta, præsertim eludens, omne quod fieri non potest, respuit.* Quæ si, ut dixi, ad colorandam falsam Romuli divinitatem, quæ credi iam cultiore ætate potuerit, Cicero velut non parva argumenta conquirit, Roma vix dum condita et unum e septem collibus vix integrum, eumque non tectis muroque marmoreo, sed dumoso ambitu et culmis agrestibus occupante, atque adhuc nescio quid pastorium redolente; quid de ætate Christi dici debet, Roma dante iam iura gentibus, imperantibus Augusto Tiberioque; quorum sub altero natus, sub altero Christus est passus? Inter quod tempus et Romuli ætatem, incredibilior, quam pro numero annorum, rerum mutatio facta erat; non quod medium tempus exiguum sit, siquidem ex quo, propter suam insolentiam, a Senatu Romano ad Capreæ paludem discerptus est Romulus, usque dum, propter peccata nostra, a Iudæis in monte Calvario crucifixus est Christus, paulo, nisi fallor, plus minusve septingentorum annorum tempus effluxit. Quamvis enim Cicero minus sexcentis dixerit, non ad suam ibi, sed ad Africani et cæterorum respexit ætatem, quos in eo ipso libro *Reipublicæ* loqui facit. Et præterea inter Ciceronis cædem sub Antonio, et Christi passionem sub Pilato, quantum

verisimilibus coniecturis assequor, septuaginta vel circiter annorum spatium intercessit. Longius ferebar; sed nuntius tuus scribenti imminet, et singulos calami tractus notat, morulasque medias metitur, et crebro ostium cœlumque respiciens suspirat. Misereor, expertus quid est expectatio properanti animo; et ante destinatum cogor ut dicam: humilitatem ama. Vale.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA SOCRATI SUO S. P. D.

De thesauro quem se invenisse per somnium sibi visus est, et de divitiarum periculo et molestiis.

Hesternæ noctis somnium referam tibi. Videbar mihi, incertum unde, nihil enim tale vel cogitare sum solitus vel loqui, videbar, inquam, in agello meo, quem ad fontem Sorgiæ habeo, thesaurum invenisse, monetæ pervetustæ aureæ non mediocrem cumulum. Una spatiabamur soli, ut noster est mos. Te itaque confestim evocans, digito rem designo: ambos, ut fit, gaudium stuporque defixerat. Mihi quidem ut eram, memini enim, occurrebat illud Annæi: « *Vitate quæcumque vulgo placent, quæ tribuit casus; ad omne fortuitum bonum suspiciosi et pavidi subsistite; et fera et piscis spe aliqua oblectante decipitur. Munera ista fortunæ quæ putatis, insidiæ sunt.* » De hoc ergo consultantes, parumper hæsitavimus, læti trepidique. Quid multa? Ultimæ insaniæ visum est, quod per terras ac maria

tantis laboribus tantisque periculis quæri solet, id oblatum ultro contemnere. Mox certatim oneramur auro, domum clam taciti convehimus, abditis pro tempore quæ exportari uno fasce non poterant. Hoc semel, hoc iterum et iterum facimus, et semper avidius : semper enim, ut natura rerum habet, cum pecunia solicitudo cupiditasque crescebat. Ferit aures interim murmur invisum ; secretum nostrum, nulli licet creditum, sponte sua in vulgus eruperat. Nec ita multo post nescio quis maior dominus locorum aderat, vindicans sibi iure thesaurum. Obnitimur. Hinc primum longa et inamœna colloquia, inde lis minæque ; et semper litibus iuncta convicia, illo acriter urgente, nobis indignantibus in nostro reperta nobis eripi propitiæ dona fortunæ. Mille subinde rerum motus, et mille consilia, nunc matura et cauta, nunc temeraria et acerba ; cum iam ad resistendum nos non tam nostra cupiditas, quam inexorabilis adversarii superba durities inflammaret. Iam ab ocio ruris ad urbana negotia ; iam a studiis ad arma translati, novis curarum turbinibus agebamur. Iam pro intentione pervigili et inquisitione pulcherrima novarum rerum, pernox odium atque ira successerant. Postremo iam res a litigio ad bellum se verterat. Ita mutatus animorum status, et sæpe reperti auri pœnitebat. Philosophabamur in insomniis : ubi vitam serenam atque tranquillam liquimus ? Quis nobis has curarum superinduxit nubes? Quis in has procellas nos impegit? An ignorabamus in auro speciosam ærumnam, et splendidam esse miseriam? Necessitas cum divitiis crescit, et fugit cum mediocritate felicitas. Occurrebant acervatim exempla eorum, qui, vel in di-

vitiis infelices, vel in paupertate felicissimi fuissent. Spernebantur inutiles opes Crœsi, et funestum Midæ aurum, et Dionysii Crassique spolia templis avulsa. Laudabatur Cincinnati, Reguli, Curii, Fabricii felix et gloriosa pauperies. Accedebat acies hominum nostrorum, qui nudi in solitudine, solibusque et frigoribus adusti, radicibus herbarum et silvestribus baccis pasti, pro tecto cœlum, terram habentes pro cubiculo, cum voluptate torrentem turbidum hauserunt, asperoque et angusto calle gradientes, spe patriæ melioris omnia prorsus mortalia comtempserunt. Cæterum, quo plura huius generis ingerebantur exempla, eo gravius dolebamus, ea non vidisse nos in tempore, sed in tergo (ut aiunt) oculos habuisse. Denique sic eramus, ut iam, ne cœpto vellemus absistere, solus cedendi pudor obsisteret. Et iam supremi certaminis instabat alea; cum repente medio noctis, ira metuque anxius expergiscor. Gelidus sudor corpus omne perfuderat. Ita me Divinitas salvum velit, ut ego perinde fessus animi, fessusque membrorum eram, ac si grave durumque negotium, non somnians, sed vigilans, agitassem. Nec facile dici potest quam lætus fui, ubi sensi me thesauro simul et solicitudine liberatum, et tantum habere quantum alit, non quantum angit; quantumque vitæ sufficit, non quantum affluit: quamque per somnum in ea sententia radicatus sum, quam mihi vigilans persuadeo esse verissimam, scilicet, plus mali quam boni cupidis mortalibus afferre divitias. Surrexi demum hora solita (consuetudinem meam nosti); dumque, quotidianis laudibus Deo dictis, ex more manum calamo applicuissem; hoc primum, quod sopitum exer-

cuerat sese obtulit experrecto: huius ergo sententiæ te participem facio, qui particeps somnii videbaris. Vale.

XIX Kal. Februarias ad auroram.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI EP. TRICASTRINO S. P. D.

Ordinandis Ciceronis operibus annuit, et proximum sui reditum in Italiam nunciat.

Petitionis tuæ memor, promissique mei non oblitus, Italiam, sive (ne grammatica lite implicer, quam in epistolis Ciceroni suo movet Atticus) in Italiam vado. Scio quidem et memini quid me de ipsius Ciceronis libris in ordine redigendis, et quarumdam, ut dicere soles, veluti scintillarum lumine declarandis, sæpe rogaveras: demum, quo ineluctabiles preces essent, ut Romanus Pontifex, qui fervoris tui conscius hanc generosam bibliothecæ suæ custodiam ita tibi credidit, ut olim nostri principes Iulius Cæsar Marco Varroni, Cæsar Augustus Pompeio Macro, et rex Ægyptius Ptolemæus Philadelphus Demetrio Phalereo commisisse noscuntur, curam prorsus ingenio tuo dignam, ut Romanus, inquam, Pontifex digredienti mihi suum hac in re modestissime indicaret animum, effecisti. Quid facerem? Notum licet ignoti poetæ carmen:

Est orare ducum species violenta iubendi;
Et quasi nudato supplicat ense potens.

Parebo si potero. Nam et sibi parere necessarium, et

tibi placere delectabile; contraque, preces tuas spernere, durum, illius iussa negligere, sacrilegum. Totum in hoc vertitur, quam mihi in illis quos poscitis emendatis codicibus reperiendis fortuna faverit. Nosti enim expertus sæculi nostri crimen, quanta sit rerum talium penuria; cum tamen inutiles et supervacuæ, imo vero penitus damnosæ funestæque divitiæ tantis curis ac laboribus aggregentur. Quod in me erit, studium indefessum ac diligentiam adhibebo. Ac ne moram fortassis accuses, scito me reparandis viribus corporeis, quas morbus imminuit, in solitudine mea ad fontem Sorgiæ usque ad autumni temperiem subsedisse, metuentem corpus adhuc invalidum longæ viæ committere. Tunc, auctis, volente Deo, viribus, atque æstibus imminutis, iter arripiam. Interea utinam scire posses quanta cum voluptate solivagus ac liber inter montes et nemora, inter fontes et flumina, inter libros et maximorum hominum ingenia respiro, quamque me in ea quæ ante sunt cum Apostolo extendens, et præterita oblivisci nitar, et præsentia non videre. Vale.

EPISTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA LÆLIO SUO S. P. D.

Se Italiam versus iter facientem quid Nicolaus Laurentii in Urbe gesserit, non sine magna animi mœstitia, audivisse.

Multa scribere tempus dehortatur, somnus prohibet. Noctem iam tertiam insomnem ago; neque veteribus curis liber, et oppressus novis; quas mihi pro-

fectio mea peperit, multa in faciem et in tergum curanda denuntians. Cum ex æquo despicere omnia in animum induxero (quod magna ex parte iam feci), tum primum tranquillos somnos carpere incipiam, non aliter quam Æneas ille Virgilianus, qui

iam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus iam rite paratis.

Aut enim fallor, aut anceps et longa deliberatio plena molestiæ ac laboris est. Dubitandi exitus initium est quietis. Dici nequit anxia mens et consultationibus vagis exercita, quantum electione consilii in unum aliquod versa propositum conquiescat. Tunc igitur, ut occurret, nunc semisopitus et velut insomnis loquar. Excusationem tuam, quamvis supervacuam, amplector; scio enim locorum distantiam ut amantibus odiosam, sic honestis amicitiis non obesse. Ubicumque ergo erimus, simul erimus. De negotio tuo faciam ut scribis; quod mihi scilicet fieri vellem, breviter expediam; nihil enim in me molestius experior quam verbis trahi; hanc amicis sciens molestiam nunquam feci, nec faciam quidem. Placebo si potero: alioquin ne displiceam providebo. Versus tuos, excitato apud Helicona nostrum ingenio, texere meditabor; sed, nescio qualiter, cedula tua, quam decies in manibus habui, discedentem me fefellit, et sine me domi substitit. Quære eam ibi, et post me mitte, licet et sine illa scire videar quid dicturus sum: modo frondosi nemoris uspiam diverticulum occurrat. Tribuniciæ litteræ copiam, quam mihi misisti, vidi, legi, stupui. Quid respondeam non habeo. Fatum patriæ agnosco; et quo-

cumque me verto, dolendi causas materiamque reperio. Roma enim lacerata, qualis Italiæ status? Italia deformata, qualis mea vita futura est? In hoc publico et privato mœrore, alii opes, vires alii corporeas, alii potentiam, alii consilium conferent. Ego quid conferre possim, præter lacrimas, non video. Vale.

X Kal. Decembris. Ex itinere.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA SOCRATI SUO S. P. D.

Medioocritate status sui contentum nec divitias se ambire, nec honores.

Summæ quidem rerum mearum, quas spectatæ fidei tuæ credidi, nihil detraho, nihil adiicio. Non tantum firmus, sed fixus etiam in proposito meo sum; cuius si meministi, supervacuum est quidquid de hac re ulterius loquar. Ut tamen me mei non immemorem scias, breviter sic habe. Magnæ fortunæ appetens nunquam fui, sive id modesti, sive pusilli, sive (quod quibusdam magnis viris placet) magni animi est. Vera quidem et vulgo etiam nota commemoro; et quorum te in primis testem habeo, et interdum laudatorem, interdum vero pro qualitate temporum amicissimum reprehensorem; quod scilicet, ut verbis tuis utar, cœpto nimis insisterem, et videndum esset, ne unde famam summæ constantiæ quærerem, inde pertinaciæ nomen infamiamque consequerer. Me tamen consilii

mei hactenus non pœnitet. Omnis enim mihi altitudo suspecta est, et præcipitii admonet omnis ascensus: multoque facilius, natura duce, in illorum consortium declinarem, qui, ut ait Poeta, *habitant vallibus imis,* quam eorum qui, ut idem ait, *posuere in montibus urbem.* Quæ cum ita sint, si optata mihi mediocritas, quam iure Flaccus auream vocat, ut pridem promittebatur, obvenerit; est quod grata intentione suscipiam, et perliberaliter mecum agi dicam. Sin invisum illud et grave maioris officii onus imponitur, renuo, excutio. Pauper esse malim, quam solicitus, quamvis, ut res eunt, et ut est animus, pauper esse non possim. Hæc et his similia, quæcumque inter nos in hanc sententiam dici solent, tu, qui nosti optime, et amicis et dominis et dominorum Domino nota fac, obsecro, cum tempus videbitur, quamvis a me ipso nec occultata nec tacita. Sed sunt quidam, quibus ut in animum penetret, sæpe veritas inculcanda est. Quod eo nunc minus mirer quo quidquid de me modo dicturus es, videri scio et ab ætatis nostræ moribus, et ab ipsa vulgi opinione remotius; cum quo mihi, ut in multis, sic præcipue in eo quod nunc agitur, discordia multa est. Sed incredibilitatem audientium vigor animi et facundia loquentis excutiet. Multum Socrati meo de re qualibet, sed multo plus auctoritatis ac fidei fuerit amico de secretis amici consiliis disserenti. Multa quoque de amici ore, quam de proprio, favorabilius audiuntur. Illud in finem ne dissimules, ne quis forte de nostra simplicitate sibi placeat. Non est vera liberalitas, dura; non lenta, non difficilis: nihil respicit, nisi quem complexa est. Illi morigera est: non iubet illa, sed obsequitur, et implet

vota, non limitat. Scimus ergo, quia petenti modicum immensa porrigere species est negandi. Vale.

VII Kal. Decembris. Ex itinere.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA NICOLAO LAURENTII TRIBUNO POPULI ROMANI S. P. D.

Quod contra spem bonorum omnium susceptam rempublicam male administret graviter obiurgat.

Fecisti, fateor, ut sæpe per hoc tempus illud apud Ciceronem loquentis Africani dictum multa cum voluptate repeterem: *Quis est hic qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus?* Quid enim in tanta claritate tui nominis, ad tam lætos et tam crebros rerum tuarum nuntios, convenientius diceretur? Idque quam cupide fecerim, inscriptus tibi exhortationum mearum liber indicat, stimulis meis ac laudibus tuis plenus. Noli, quæso, committere ut dicam, quis est hic qui vulnerat aures meas tantus et tam tristis fragor? Cave, obsecro, speciosissimam famæ tuæ frontem propriis manibus deformare. Nulli fas hominum est, nisi tibi uni, rerum tuarum fundamenta convellere; tu potes evertere qui fundasti. Solet architectus esse optimus propriorum operum demolitor. Nosti quibus tramitibus ad gloriam ascendisti: versis retro vestigiis, inde descenditur, et natura facilior est descensus. Latissime enim patet, neque solum apud inferos locum habet, quod a poeta dicitur: *facilis descensus Averni.* Tantum ab illorum desperata miseria præsentis vitæ varietate

differimus, quod quamdiu hic sumus, cadimus quidem et resurgimus, descendimus et ascendimus; inde autem nullus est reditus. Quid vero dementius, quam, cum stare possis, cadere fiducia reassurgendi? Semper ex alto periculosior casus est. Et quid, oro te, virtute altius ac gloria, quarum in vertice conscenderas nostris temporibus inaccesso? Tamque impigre, et tam insueto calle ad summa perveneras, ut haud sciam usquam formidolosior cui sit ruina. Pedem figere oportet, obnixius ut consistas, neque spectaculum præbeas ridendum hostibus, lugendum tuis. Non quæritur gratis clarum nomen, nec servatur quidem :

Magnus enim labor est magnæ custodia famæ.

Permitte mihi meo versiculo tecum uti, qui adeo mihi placuit, ut eum ex quotidianis epistolis non puduerit ad Africam transferre; et hanc mihi quoque durissimam necessitatem exime, ne lyricus apparatus tuarum laudum, in quo, teste quidem hoc calamo, multus eram, desinere cogatur in satyram. Neu me casu in hanc narrationem incidisse, aut de nihilo locutum putes. E curia digressum amicorum litteræ consecutæ sunt, in quibus ad me rerum tuarum discolor, et primæ multum dissimilis, fama pervenit : non te populum, ut solebas, sed partem populi pessimam amare, illi obsequi, illam curare, illam admirari. Quid dicam, nisi quod Ciceroni scribens Brutus : *pudet conditionis ac fortunæ?* Mundus ergo te videbit, de bonorum duce, satellitem reproborum? Sic nobis subito turbata sunt sidera? Sic infensa divinitas? Ubi nunc ille tuus salutaris Genius, ubi (ut usitatius loquar) ille bonorum

operum consultor Spiritus, cum quo assidue colloqui putabaris? Neque enim aliter talia fieri posse per hominem videbantur. Quid autem torqueor? Ibunt res qua sempiterna lex statuit : mutare ista non possum, fugere possum. Itaque non parum mihi negocii remisisti. Ad te animo properabam. Flecto iter ; certe te alterum non videbo. Tu quoque longum vale, Roma, si hæc vera sunt. Indos ego potius aut Garamantas petam. Suntne autem vera hæc? O multum principio dissimilem finem! Et o nimium delicatas aures meas! Assueverant magnificis rumoribus ; pati ista non possunt. Sed et possunt falsa esse quæ loquor. Et falsa sint utinam! Nunquam libentius erraverim. Magna quidem apud me est scribentis auctoritas ; sed cognitæ mihi multis indiciis, generosæ dicam, an animosæ, cuiusdam invidiæ non parva suspicio. Igitur etsi plura loqui dolor imperet, frenabo tamen impetum : quod profecto non possem, nisi quia solicitudinem meam incredulitate consolor. Secundet hæc Deus et lætiora faciat, quam narrantur : potiusque me amicorum alter mendacio, quam impietate alter flagitioque læserit. Siquidem consuetudine pessima effectum est ut mendacium iam quotidianum et vulgare peccatum sit. Proditorem patriæ nullius ævi licentia, nulla consuetudo, nulla libertas criminum excusat. Potius ergo ille mentiendo paucos mihi mœstos dies, quam tu patriam deserendo mœstam omnem vitam feceris. Ille, si quid verbo deliquerit, verbo purgabitur. Tuum si, quod fictum cupio, verum scelus est, quibus unquam piaculis abolendum speres? Immortale decus est, immortalis infamia. Quamobrem si, quod opinari nequeo, tuam fortasse negli-

gis, at saltem famæ meæ consule. Scis quanta mihi impendeat procella, quanta, si labi cæperis, in caput meum reprehensorum turba conspiret. Proinde *dum tempus est* (ut Terentianus loquitur adolescens), *etiam atque etiam cogita.* Circumspice, oro, summo studio quid agas; excute acriter te ipsum; examina tecum, nec te fallas, qui sis, qui fueris, unde, quo veneris, quorsum, inoffensa libertate, progredi fas sit: quam personam indueris, quod nomen assumpseris, quam spem tui feceris, quid professus fueris. Videbis te non dominum Reipublicæ, sed ministrum. Vale.

Ianuæ, III Kal. Decembris.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ARETINO S. P. D.

Gratulatur de bono eventu.

Omnia optato proveniunt, amice. Gratulor ergo liberatæ patriæ, principum nostrorum gloriæ, tranquillitati civium, religionis augmento, publicæ lætitiæ, singulariter honori tuo, cuius manibus turbidæ hactenus et tenebrosæ urbi blanda serenitas et pax prædulcis invehitur. Votivo quoque successui familiarium rerum tuarum gratulor. Perrarum est ut læta cumulate accidant, quin fortunæ dulcia semper immixtus aliquis amaror inficiat. At si quando plene propitia esse vult, ex amaritudine rerum ipsa dulcedinem insperatam miris modis novit elicere. Sæpe igitur dura molliens et inflectens, quæ tristia videbantur, vertit in gau-

dium. Utendum fortunæ muneribus, non fidendum. Certe hoc nunc artificio usa est. Itaque, quid vis dicam? Non tantum votivis eventibus, sed casibus ipsis nostris, atque difficultatibus gratulari incipio: uni scilicet motiunculæ illi tui corporis, qua ingens atque animi multiplex lætitia temperata est; et viarum mearum impedimentis multis ac variis, quibus effectum spero, ut ambo simul in patriam revertamur. Vale.

EPISTOLA IX.

FRANCISCUS PETRARCA AD IGNOTUM.

Cui satis nequeas facere, operam impendere stultum esse.

Agreste proverbium, *lectum cani sternere magnus labor*. Dicti ratio si quæritur; quia scilicet accubiturus, huc atque huc in gyrum vertitur, ut nescias ubi pulvinar colloces. Ludicra quidem cogitatio illius, cui primum hoc dicere in animum venit: et tamen sic est. Idemque de multis hominibus dici potest, quod de cane dictum rides. Multi enim sunt, quibus nihil rite fiat: ita crebro volvuntur, ut quam in partem sint casuri, aut quid velint, sciri nequeat. Cum illis placuisse credas, nihil egeris. Omnis labor, omne periit obsequium. Si urbanas illis offeras delicias, ruris frugalitatem laudent; si ex urbe deduxeris, frequentiam quærant, solitudinem execrentur; si colloqui cœperis, fastidiant; indignenturque, si taceas; absentes desiderent, præsentes despiciant, amicos; sæpe etiam ode-

rint. A talibus semper abesse consultius. Intelligis quid velim, et frustra erit quidquid amplius dixero. Dico tamen, ne qua dissimulationis occasio tuæ mansuetudini meo silentio præbeatur. Ut quid operam perdis generosæ animæ? Longe tibi imparem atque dissimilem nactus, pedem retrahe ab incepto laborioso et inefficaci: reconciliare illum tibi nequidquam niteris. Invito amicus esse non potes: formidabilis inimicus potes esse. Quem nunc ille contemnit, timere incipiet, si aperte incipias irasci; sentietque quisnam esset quem gratis ingrato animo lacessendum duxerit. Medicorum morem in hoc ægro et infecto homine sequere: oro te, experire contraria. Mansuetudine irrita, efficax forte severitas fuerit, odiumque potentius amore. Quem blandientem sprevit, horrebit ex professo inimicitias exercentem. Moribus adversum meis, sed consentaneum rebus consilium dedi. Quid enim illi facias qui amorem vocet insidias, humanitatem putet esse formidinem? Vale.

EPISTOLA X.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ANCHISÆO S. P. D.

Cur in Galliam Cisalpinam potius quam Florentiam se contulerit.

Litteræ tuæ plenæ gratissimis atque dulcissimis reprehensionibus invenerunt me circa Padi ripam, IX kalendas aprilis ad vesperam. Confer adventus diem cum illarum missione, et vide si eo temporis

spatio venire debuissent ex Ægypto. Venerunt cum eis et amicorum litteræ, et duorum facie mihi non notorum, sed utique illustrium, ut dicis, iuvenum, ut scripta testantur, senum : quales utinam multos haberet civitas vestra, si tamen non esset in exilium missura, imo etiam si missura, quorum dispersio reliquas saltem civitates italicas adornaret. Sed omitto hanc inexhaustam semper et veterem querelam, et revertor ad litteras. Omnium fere una sententia est. Arguor, post propositum veniendi Florentiam, iter in Cisalpinam Galliam deflexisse, quasi natalis patriæ contemptor, et spes ac vota multorum me illic expectantium elusisse. Possem ad hæc multifariam respondere, et quid aliorum responsurus sim litteris, necdum scio. Respondebo tamen aliquid, licet occupatissimus. Rogas enim ; sequar impetum : dum calamus erit in manibus, ille mihi, quo se duci velit, ostendet. Certe cum illis, ut stilo scribentium satisfiat, musarum mihi præsidio opus erit. Tibi autem, cui sine ullo artificio aperta et nuda omnia esse debent, unum hoc minime tacuerim, quod neque viarum labor, neque pestis anni huius universum orbem, sed cuncta præsertim litora proterens atque consumens, neque animi mei dolor, neque mala (nisi fallor) et iniqua patriæ tractatio me a suscepto itinere detorsisset, præsertim cum, maiore laboris parte confecta, iam Ianuam pervenissem. Hæc igitur verior et potior causa fuit, quod secundum spem quam mente conceperam, imo vero (ut eventus docuit) somniaveram, fieri non posse videbatur, quin aliquem tibi rerum nostrarum lætiorem exitum afferrem. Itaque dulce erat expectare donec in lo-

cum spei res ipsa succederet; et iam non cursum modo, sed volatum meditabar; videbarque mihi sine ullo laboris sensu Alpes Bononiæ transiturus (Apenninum vulgariter Alpem dixi). Inde enim improvisus, licet non inexpectatus, tuis et amicorum oculis adesse decreveram. Accedebat quod hinc potissime cœpti operis adminicula sperabantur; quibus mora omnis inimica erat. Quippe cum nec celeritas exacta suffecerit, quid dicam? Scio res solidas esse, spes inanes; scio quod qui spem perdit, nihil perdit; minus dixi: multum vero lucratur; et tamen expertus loquor; ut nulla minor iactura quam spei, sic nulla molestior. Causa est, quia sæpe pluris fiunt sperata, quam possessa: et sæpe quantum nos spes rerum blanda fefellerit, adipiscendo cognoscimus. Hinc est ut quotiens ante experimentum spes interiit, gravi nos incommodo affectos æstimemus. Prævertit ergo consilium meum Deus, et curas, quas pias arbitrabar, supervacuas declaravit; ut vel sic edoctus agnoscerem cogitationes hominum vanas esse. Et de hoc quidem hactenus. Super negocio litis nostræ nil aliud dico. Res in curia vertitur. Spero fore ut illius prædonis insidiæ detegantur. In omnes tamen casus paratus est animus. Victor gaudebo; victus, victa cum iustitia me solabor. Non nunc primum fortunæ ludis exerceor; didici quibus artibus caducæ spei vulnus eluditur. Eant igitur res utcumque; modo ego non movear: neque hercle quo moveri debeam intelligo: nempe æquo animo possum vel assequi quod meum est, vel dimittere quod nunquam assequi potui. Compendiaria ad divitias philosophorum via est, quæ monstrat non addendum divitiis,

sed cupiditatibus detrahendum. Hanc sequi disposui, ne in illud durum ac laboriosum negociorum inextricabilium iter incidam, a quo me Deus et ipsa naturæ meæ conditio manu, ut ita dixerim, retraxerunt. De lite igitur sit quidquid esse potest: mihi paupertas mea, non molesta, nec sordida, et plus etiam quam vellem invidiosa, sufficiet; cum qua si bene mihi convenit, ut videtur Senecæ, dives sum. Vale.

VII Idus Aprilis. Veronæ.

EPISTOLA XI.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI ANCHISÆO S. P. D.

Francisci consanguinei sui proximum adventum quam lætissime nunciat.

Credi non posset quantum mihi curarum decesserit, quantumve lætitiæ accesserit recenti quodam nuntio; quod tecum, quamvis multa loqui locus tempusque prohibeat, partiri quantalibet brevitate disposui. Franciscum nostrum adventare audio, et iam esse Massiliæ, multis quidem iactatum casibus et terrestribus maritimisque periculis, salvum tamen. Et ad me primum ille nunc recto, ut aiunt, calle festinat; et de viarum, ut certus sum, prolixitate conqueritur, sæpe Virgilianum illud in ore habens:

Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.

Nec immerito: putabat enim me in Gallia reperire; sed illam curiæ sentinam tolerare nequiveram. Proximus

illi saltus in patriam. Tui eum desiderio ardere certe scio: sed mihi crede (quod non scriberem, si propositum meum pervertere posses ulla providentia), crede, inquam, mihi; de consiliis hominum fortuna iudicat. Inter cogitatus atque actus magnus quidem, ut vulgo dicitur, mons est. Quando hic erit, quem iam iam adfuturum spero, iniiciam manus. Imperiosa res est amor: nihil non licere sibi æstimat. Videbor iure meo uti, si quasi reinventum thesaurum domi recondidero, curamque sumpsero ne tam facile rursum eo caream. Id tibi prænuntiatum velim, quo patientius feras cum acciderit. Neque enim, ut adventus sui famam tecum modo partitus sum, sic ipsum quoque partiar amicum. Multo rarior multoque pretiosior res est amicitia quam aurum, in qua si quid avidius egero, excuset utcumque possessæ rei pretium duritiem possessoris. Ego quidem te consortem non reiicio, ita tamen ut præsentem partiamur. Ut partem igitur tuam feras, imo vero, ut pro uno duos habeas, venire te amor agat. Vale.

IIII Idus Aprilis.

EPISTOLA XII.

FRANCISCUS PETRARCA JOHANNI ANCHISÆO S. P. D.

Deplorat mortem Francisci consanguinei sui.

Heu quid hoc est? Quid audio? O spes mortalium fallax! O curæ supervacuæ! O labilis status! Nihil homini tranquillum, nihil stabile, nihil tutum; hinc fortunæ vis, hinc mortis insidiæ, hinc fugacis mundi blan-

ditiæ; undique circumvallamur miseri, et inter tot laqueos spondere nobis iucundum aliquid audemus? Totiens frustrati, totiens ludibrio habiti, sperandi consuetudinem et millies elusam credulitatem nescimus exuere: tanta felicitatis, licet falsæ, dulcedo est. Heu demens! heu cæce, rerumque oblite tuarum, quotiens mecum dixi! Vide hic, nota, attende, subsiste, recogita, imprime signum fixum, mansurum indelebile. Memento fraudis huius et illius. Nihil unquam speraveris, nihil credideris fortunæ; mendax est, varia, levis, infida; priora eius blanda et mitia, posteriora acerbissima. Nosti iam hoc ferale prodigium expertus, a nemine iam docendus. Tuis igitur exemplis tibi consule, et ullum cum hac inire commercium caveto; æque promittentem ac negantem despice, æque rapientem largientemque contemne. Hoc decreveram, hoc mente firmaveram. At post tam virile propositum, ecce rursus quam muliebriter, quam inepte decidi: ridiculose dixerim, an vero flebiliter? Ridiculose aliis fortasse, mihi quidem prorsus miserabiliter ac miserrime. Post tot rerum speratarum inopinos casus induxi in animum sperare iterum, atque huic momentaneo, et velut hibernæ sereno noctis credere, et ex eventu crastino pendere: præceps, temerarius, inconsultus, interblandiri curis mordacibus ausus sum. Ecce iam dilectus meus aderit; Franciscus meus, non minus mihi iunctus voluntate quam nomine, non minus amore quam sanguine, ecce aderit, et forte iam adest. Tam vehementi enim meditatione in eum incubueram, ut sæpe velut ante oculos aspicerem tanto maris ac terrarum spatio distantem, et heu nunquam amplius in huius mihi pe-

regrinationis exilio revidendum! Sed ego, iure quodam meo (quod amantium omnium commune est), fictis congressibus atque colloquiis invisæ moras solabar absentiæ; meque ipsum, ut fit, quadam cum voluptate fallebam. Quotiens aliquis ex pueris meis, quibus ille se fecerat multa morum suavitate carissimum, ad me aliquid nuntiaturus intraverat, ita eram quasi ille iam afforet. Quotiens quisquam fores impulerat, fluctuabam, et pastorium illud in primis occurrebat animo:

> Nescio quid certe est: et Hylax in limine latrat.
> Credimus? an qui amant ipsi sibi somnia fingunt?

Hæc miser amans somnia fingebam: his angebar curis; his æstuabam solicitudinibus, pascebarque tenui quadam spe, non aliter quam opimis per quietem dapibus sopitus esuriens; et latratus canum, et servorum voces, et moti stridor cardinis, et pavimentum proterens ungula cornipedis, et omnis omnino strepitus excitabat. Quotiens vel libellos quibus inhiabam, vel cui inhærebam calamum, festinabundus abieci; quotiens surrexi, quotiens prosilui videndi avidus tenendique dilectum meum, et curarum mearum prædulcissimum participem, neque fratrem solum (ut Tullii, quibus hoc loco possum proprie, verbis utar), sed suavitate fratrem prope æqualem, obsequio filium, consilio parentem, quem nescio an nimis sero cognoverim, an verius nimis cito: nisi enim amare hominem cœpissem, nequaquam morte eius in has lacrimas incidissem. Biennio vix integro illius convictu et amicitia fretus sum: tempus heu vix alloquio, ne dicam amicitiæ, satis patens. Sed hoc uno solor orbitatem meam, quod ambo certatim

illius temporis brevitatem ardentissima hinc illinc charitate laxavimus; et quidquid in amicitia dulce vel sanctum est, quod in spatioso ævo alii solent, nos explicuimus in angusto; ut iam delectatio nostra diuturnior, amicitiæ vero fides certe neque sincerior, neque familiaritas arctior esse posset. Invidit gustatam mihi vitæ dulcedinem fortuna. Plurima et magna fidei suæ pignora sanus ægerque suscepi, quæ in animi mei penetralibus adamantina sede recondidi. Spero, itidem de me ille sentiret, eoque propensius, quo et humaniorem illum et amantiorem natura protulerat. Nunc autem illius temporis memoria, et amara mihi simul, et dulcis est; hinc mulcet, hinc cruciat, nec satis expedio, malimne fuisse illi homini notus an incognitus. Amicum enim talem, felix et dulce quidem habuisse, sed amisisse, miserrimum atque amarissimum. Nunquam fere alias me ipsum, ut nunc, excusseram; quod non sine pudore fateor: et affectuum in me plus, et virium minus quam opinabar, invenio. Putabam enim, et dignum erat, multa lectione longaque rerum experientia obduruisse adversus omnes ictus et iniurias fortunæ. Fallebar infelix. Nihil me mollius, nihil enervatius. Putabam, imo equidem certus eram, me Franciscum meum amare tenerrime; hoc enim illius erga me charitas et obsequia merebantur. Quantum tamen amaverim, heu sero, nec aliter quam perdendo, cognovi. Ideoque nunc intractabilius ulcerosa mens dolet, plus se cernens amisisse quam crederet. Qua in re nihil mihi magis obfuit quam impræmeditatio eius, quod evenire necesse erat: non cogitaveram moriturum. Et profecto si quis in hoc torrente rerum humanarum ordo esset, ante

me mori non debuit post me natus. Accessit fervens atque anxia eius expectatio, de qua multa iam dixi: sic enim ipse mihi supremo lacrimans digressu, sic deinde per litteras pollicitus: sic Socrates meus non futurum iam, sed præsentem eius nuntiaverat adventum, digressum ex Gallia recto ad me tramite in Italiam properare. Heu mihi! nunc recolo, velut adhuc felix atque integer, proximam abscissionem et instantes miserias præsagirem, meque confestim scirem optima mei ipsius parte cariturum, brevissimam felicitatem meam nitebar extendere, quid fata mecum agerent ignorans. Veniet, dicebam, prius me quam grandævum patrem, quam dulces fratres ac sorores visere. Iniiciam manus atque tenebo, nec magnis viribus opus erit; opitulatorem ex adverso inveniam; amor qui cum illo habitat partes mecum faciet. Iam ille crebro mihi dicere consueverat Horatianum illud: *Tecum vivere amem, tecum obeam libens.* Sed ecce manus, quas ego sibi iniicere cogitabam, mors iniecit, et (quod ad te pridie brevi quadam epistola dixeram, de consiliis hominum iudicare fortunam) longe aliter atque ego senseram, interpretata est. Nunc, erepta spe, geminatoque desiderio, quid agam? Lacrimisne atque suspiriis alar, et in amissi locum mœrorem meum indesinenter amplectar? An vero serenare animum nitar, et circumstrepentibus fortunæ minis in arcem rationis evadere? Hoc præstat, illud placet; hinc virtus erigit, hinc affectus incurvant: et quo me vertam, quidve potissimum sequar, incertus sum, et male mihi est sæpissime cadenti, sæpissime resurgenti. Saona nocens atque impia, quæ me his anxietatibus involvisti! Quid

tibi pro meritis imprecer? Abstulisti animæ meæ dimidium, ac florentissima ætate crescentemque iuvenem virtute, dum adhuc ordiretur, inexorabiliter succidisti, et nunc illi pectori, in quo Franciscus meus hospitabatur, violenter incumbis. Ipse enim abiit, te licet invita. Nihil in illum iuris habes; corpus tantum illius et spem meam simul obruis, pro quo quid aliud optem tibi? Curvati in arcum colles extendantur, ut in faciem directi et importuosi litoris redacta, iniquam præbeas classibus stationem. Corruant mœnia et manufacta præsidia, quæ ventibus ac fluctibus obiecisti. Huc vis Syrtium et Euripi fervor; huc Scyllæa rabies, huc Charybdis impetus, et quæcumque vasti maris pericula transferantur. Laxet Æolus inquietos fratres, Austrum et reliquos, qui tuis finibus insultare sunt soliti, ut toto orbe tranquillo, te unam perpetuæ quatiant procellæ. Quidquid vel mortium vel morborum per omnes terras ac maria pestifer hic annus effudit, in te solam confluat, quæque aliis annuatim, tibi pestis æterna sit. Purgetur insula Sardiniæ et quidquid cœli crassioris usquam est; purgentur stagna et sulphurei lacus, limosæque penitus paludes: tepescat Arctos, refrigeretur Æthiopia, vacuetur serpentibus suis Africa, tigribus Hyrcania; quidquid monstrorum et immanium belluarum orbis habet in te ex omni terrarum parte conveniat. In te tristes nebulæ, in te latices funesti, et inclementes auræ, in te frigora æstusque desæviant. Denique cum summa humani generis salute tu sola depereas; tu locus mortis, tu formidinis ac terrorum regio, tu luctus ac miseriæ domus esto. Te peregrinus, te mercator, postremo te cives tui fugiant; te viator

pallidus e summis montium despiciat iugis; te nauta trepidus ex alto prospectet, et infamem scopulum declinans, opem velorum remis adiiciat..... Heu quo me dolor pepulit! Quid loquor? Aut ubi sum? Mortalia mortalis tam graviter fleo, et insontem terram, quæ suum ius recepit, execror incertus ubinam ipse moriturus, atque hunc pulverem terræ redditurus sim? Itaque iam lamentis et gemitibus abstinendum est, et pro fratre præmisso, dum supersumus, orandum. Id potius viros decet. Tibi vero, civitas pulcherrima, quæ depositum meum servas, ad me tandem reversus, gratiam habeo, quod in terra forsan barbarica iaciturum ipsa complecteris. Vitæ quidem brevitas fatalis fuerat; tuum est, quod amico meo, iuvenem licet, fesso tamen iam curarum, contigit italici saltem requies sepulcri: leve solamen; sed multis iam viris illustribus optatum. Te nimirum hactenus ut cupide viderem, ipse terrarum situs amœnitasque præstabant: deinceps carissimi mihi cineris servatricem amara quadam dulcedine multo libentius videbo. Si enim amantissimæ olim coniugi Pompeii sui mors et truncum impie cadaver arenas Niliacas commendabat usque adeo, ut inde nollet avelli; cur non ego dilecti mei perpetuam sedem litus italicum amabo? Salve, tellus egregia, fraternarum reliquiarum custos fidelissima; tu me largius flere, tu parcius sperare docuisti. Tu autem ante tempus erepte mihi frater, qui hæc me in lamenta præcipitas, æternum vale. Ego quidem ex te gaudium ac solamen, quod in his, quibus assidue morimur, terris expectabam, ubi neque gaudii neque solatii locus est, multo certius, præstante Deo, multoque cumulatius deinceps in

terra viventium expecto. Sed ecce nunc experior quod apud Statium legi: *dulce loqui miseris.* Profecto sic est: quam multa enim, non sentiens, impetu magis quam animi iudicio dolenter effudi! nec loquendo satior, sed accendor, nec desinere quidem scio. Abrumpam igitur. Vale.

EPISTOLA XIII.

FRANCISCUS PETRARCA IOHANNI COLUMNÆ CARDINALI S. P. D.

Consolatoria ob cædem Columnensium Romæ peractam.

Fatebor ingenue; etsi enim solvendo non sim, bonæ fidei debitor sum; fatebor, tibi me omnia debere, ingenium scilicet et corpusculum hoc, quod peregrinus inhabito, et si quid externorum obtigit bonorum. Neque enim minus aula tua animo meo contulit, quam corpori, quam fortunis. Sub te nutritus a iuventute mea, sub te auctus atque eruditus sum, quantum vel intercurrentium casuum malignitas, vel ingenii mediocritas passa est; ut ex merito tenear, et hunc calamum, et hanc dexteram, et hoc quantulumcumque est animi lumen ad animi tui solamen refrigeriumque convertere. Id me in aliis malis nostris pro viribus observasse memini, nec tu, reor, oblitus es. In hoc vero tam gravi, tamque intractabili et funesto vulnere, quod nobis nondum fletibus nostris satiata mors intulit, quid agerem, quid loquerer, vel omnino quid hiscerem non inveni. Corrui miser ad primam rei famam, et velut repentino fulminis fragore

dirigui. Deinde ubi primum sparsa rationis arma colligere, et prostratum ac iacentem animum attollere posse cœpi, litteras infelicissimi rumoris, quem prius ab egregio viro Paganino Mediolanensi, qui hanc urbem regit, dolenter narrante mœstus audieram, poposci, et ostensas non sine lacrimis legi. Enimvero illic ambagibus perplexa omnia et nihil penitus certum legebatur. Ab Urbeveteri fama surrexerat; mox perlata Florentiam, et per quorumdam religiosorum litteras Apenninum transgressa, Bononiam primo, inde ad nos sæpe (ut fit) crescendo ac variando pervenerat. In re igitur dubia, quia natura hoc habet, ut audita quæ displicent vix totis præcordiis admittantur, malui mihi interim feliciora promittere. Sic ægra mens ad melioris spei dulcedinem recurrebat; ea tamen evanida et velut somniantis miseri fugitiva felicitas erat. Quid multa? Quamvis assidue superventu novorum nuntiorum spes illa decresceret; nihil tamen prius plane compertum scivi, quam ad me Socratis nostri lacrimabiles litteræ pervenirent. Ita (mirum) tiberinas ærumnas ex alio orbe mihi Rhodanus nuntiavit. Illæ vero mihi litteræ ancipitis spei refugium præcluserunt; quo effectum est ut id modicum intellectus, unde nonnunquam animi medelam mihi atque aliis elicui, fletus et questuum pondus opprimeret. Non cessi tamen, nec cessavi. Quotiens assurgere nisus, scribere aliquid volui! Quotiens libellos evolvi, rubiginem ingenii tabescentis abstersi, et in intimas memoriæ meæ cellulas mœstus scrutator introii! Denique omnia feci: incassum tamen venerunt ad manus meas epistolæ quædam, quas, visitante nos sæpius fortuna, per hos annos

utroque stilo ad te miseram: in quibus nihil omnino meis, ne dicam tuis, angoribus non solum curandis, sed etiam leniendis satis efficax visum est; et pudebat totiens vulgata repetere. Nova autem cudere exhausto in primis ingenio non valebam; ordiri tamen et tentare non destiti, si forte supra spem orsa succederent. Possem tria vel quatuor litterarum ostentare primordia, diverso charactere modisque fere omnibus, quibus, pro varietate rerum, gravidæ mentis affectus conceptusque parturio. Sane quantum mihi illa placuerint conditor idem et castigator calamus transverso liturarum vulnere indicat. His ego difficultatibus implicitus silere firmaveram, et præsentem gemitum Christo consolatori optimo solandum finiendumque committere. Hæc pro excusatione silentii mei dixerim. Et nunc quod te post tantum tempus alloquor, non mutati propositi, sed insperati gaudii est, quod pectori meo, nuper obstinatius dolenti et, qui miseris mos est, mœrorem proprium amanti, ejusdem Socratis recentiores invexerunt litteræ: quibus animi tui inter tot fortunæ impetus inconcussam magnitudinem eminentiamque perdidici: et qui dolorem meum tacitus tuleram, superadveniens gaudium ferre non potui, quominus pias simul in lacrimas et in verba prorumperem; quod me frivolis nequidquam tentare sermunculis pudor et dolor et reverentia vetuerant, id ab illo cœlesti artifice factum videns, cui, cum pro aliis multis, tum pro hoc præcipue gratias agere dignum est, quod tibi tot rerum bellis exercito fortitudinem tribuit et constantiam exemplarem. Itaque, decus meum, et iam quasi sola spei meæ et multorum ancora, composito tandem

statu fatigati pectoris et sedatis imbribus lacrimarum, qui ubi vehementius ingruerint serenitatem mentis offuscant, et conspectum præripiunt veritatis, quid aliud suadeam quidve aliud rogem, nisi insistendum cœpto, et invicto animo fortunæ minacibus insultibus occurrendum? Respiciendum sobrie ad naturæ nostræ violentas ac superbas leges; quid sumus, ubi sumus, quamdiu vel hoc ipsum, vel hic, futuri sumus; unde funem solvimus, quem petimus portum, quos inter scopulos navigamus, quantum maris emensi sumus, quantulum est quod restat, quantum sub fine periculum; quam multi per tumidum æquor incolumes in faucibus portus et in litore perierunt; postremo quam grave iugum super filios Adam, non ut super colla boum alternis horis ac diebus, sed prorsus omnibus. Nulla est immunitas, nulla quies, a die exitus de ventre matris eorum, ut scriptum est, usque in diem sepulturæ ac reditus in matrem omnium. Hoc nos omnes non magis gravi, quam continuo iugo premimur mortales; quod non genus, non forma, non divitiæ, non ingenium, non facundia, non vires excutiunt; non arma, non satellites, non amici, non denique legiones et classes et exercitus; sed patientia, longanimitas, constantia. Cogitandum quid non liceat fortunæ: in eos dico qui caduca et fugacia ista complexi, sese illius imperio submiserunt: reliquos enim territat quidem, urget, et vellicat, sed non sternit. Revocanda sub oculis omnis ævi exempla; quas seu præpotentium populorum opes effuderit, seu superillustrium regum regna calcaverit, seu quid usquam ab origine mundi intactum furibunda reliquerit. Non vacat historias evolvere, quod in aliis

consolatoriis epistolis ad te feci, et quæcumque possem studio conquirere, nota sunt tibi. Non demisse neque muliebriter agam: non enim vel feminam alloquor, vel puerum vel unum aliquem e plebe multivola; sed virum fortem et natura semper excelsum; nunc, ut spero, fortiorem solito, et ipsis calamitatibus altiorem, virum crebris signatum fortunæ vulneribus, duratoque iam virtutis callo, minas illius et prælia contemnentem. Non itaque delinimenta blanditiarum asperitatibus tantis interseram, neque ingeram spem nepotum, quamvis et illa, Deo casus nostros miserante, non desit. Te ipsum tibi ostendam. Orabo: luctus tuos numerare, iacturas æstimare desine. In ea quæ restant lumina iam tersa converte. Circumspice familiæ tuæ statum. Columnensium domus solito pauciores habeat columnas, quid ad rem, modo fundamentum stabile solidumque permaneat? Unus erat Iulius Cæsar, fratrem non habuit nec filios, et patris nomen occultum est. Quid tamen unus egerit norunt omnes. Persuade tibi, quæso (quod verissimum est), quo plus sævit, eo minus metuendam esse fortunam. Quod potuit fecit: brevi tempore et fratres tibi et nepotes et propinquos abstulit, florentissimamque prosapiam redegit ad paucos. Securus generosæque plenus contumaciæ illam intuere. Præter magnanimum genitorem, prope iam nihil est in quod arietare possit. Et illi quidem ut humani nihil unquam intolerandum fuit, sic nihil deinceps intempestivum accidet. Mortalis ævi metas longe post tergum liquit. Quem vero senum mihi dabis, qui tot vitæ annos numeret, quot hic noster felicitatis et gloriæ numerat? Omnium profecto fortunatissimus, quos nostra ætas habuit, si aliquanto

citius abiisset. Cæterum solicitudo ac metus nonnisi expectantis animi esse solet. Qui iam suum recepit, in tuto est. Quantum vero solatium fortitudo tua sibi tibuet inter seniles angustias, quibus eum sub vitæ finem ferox implicuit fortuna, et unde illum explicare nonnisi vel propria vel superstitis filii virtus potest. Hæc, et his similia præsentis mali remedia tibi sunto; reliqua enim, quæ remedia videntur, stimuli sunt: non leniunt, sed acerbant. Mors nec lacrimis redimitur, nec lamentis vincitur; vitari non potest, sperni potest. Hæc insuperabilis et inevitabilis mali huius victoria sola est. Pluribus agerem, nisi scirem quod erectus et sui memor animus loquaci consolatore non eget. Deiectum vero et propriæ nobilitatis oblitum verba non erigunt. Perge modo qua cœpisti; et bona fide quod monstras exterius, intus age, ne forte sub tranquilla fronte turbida mens lateat, quod periculosissimum multis fuit, dum, dissimulatis ulceribus, in publico velut læti, in cubilibus suis mœsti, latenti mœrore tabuerunt. Parum sani capitis et in perniciem propriam laborantis est ista calliditas; ægritudinem profiteri, et palàm flere securius est. Denique, quod sæpe dixisse memor sum, et dicendum sæpius existimo, alto loco situs es, unde aspectum et iudicia sermonesque hominum effugere non potes; quo accuratius tibi decoris ac famæ studium esse debet. Inter multas quidem iniurias, unum hoc de te bene meruit fortuna; magnam laudis obtulit materiam. Habent qui nobiscum vivunt, habebunt qui nascentur postea quod in te suspiciant, quod laudent, quod efferant, quod mirentur; infractum malis robur, et generosam vere Romani spiritus maiestatem. Vale.

EPISTOLA XIV.

FRANCISCUS PETRARCA BRUNO FLORENTINO S. P. D.

Amantum cæca esse iudicia.

Solum seu solis comitatum curis epistola tua me reperit laudum mearum onusta præconiis: et quamquam testis abforet, erubui tamen inter legendum, fateor. Quia vero non proprium aut alterius non amantis, sed illius amicissimi senis testimonium secuta in eam narrationem venerat, minus attulit negocii. Illud enim omnibus quæ vel dicta sunt, vel in eadem sententia dici possunt, respondisse suffecerit: solere amantum cæca esse iudicia. Hinc et apud Flaccum Balbinus Agnæ polypo delectatur; et apud vulgus amatoria fabella est eius qui monoculæ mulieris amore correptus, a parentibus tandem morbo consulentibus in alias oras missus, et post aliquot annos, amore deposito, in patriam reversus, forte illi quam vehementer amaverat obvius, ac repente tristi concitus spectaculo, quæsivit, quonam illa casu oculum amisisset. Minime, inquit, oculum amisi, sed tu oculos invenisti. Graviter quidem ac præclare. Sed ne plura. Si quis usquam est amans, senex noster est amantissimus suorum. In reliquis igitur deinceps, si quid mihi fidei est, sibi non ut Dodonæo Iovi, vel Delphico Apollini, sed ut viro unice veridico adhibe aures animumque. Quotiens ad me, quem paterne amat, eius mellifluus et suavis sermo descenderit, parcius crede, nisi forte (quod nescio an in sapientem cadat) errare nonnunquam et decipi dulce est.

Sane carmen egregium, quod insertum erat epistolæ, sine responso mansisset, tacita mei pectoris admiratione contentum; nisi obstitisset ingenii tui meritum, in tanta præsertim vulgaris ignorantiæ nube radiantis. Accipies igitur seorsum, et qualecumque est, boni consules, carmen breve, quod in lacrimosa materia occupato nunc animo vix extorsi, non tam ut id responsum esset, quam ne nihil. Vale.

EPISTOLA XV.

FRANCISCUS PETRARCA LUCHINO VICECOMITI S. P. D.

Laudat ob studium litterarum, quæ maxime Principes viros decere demonstrat, et illi nonnullas viridarii sui plantas cum carmine mittit.

Quales speraveram, imo quidem quales nec speraveram, litteras tuas legi. Gratulor inter excellentiam tuam et humilitatem meam hoc saltem intervenisse commercium, talemque mihi ad notitiam tui aditum aperuisse fortunam. In eo sane quod litterarum ipsarum ultima pars iubet, diligentiæ meæ cura non deerit, eoque promptius enitar, quo plus delectationis labor afferet. Dum hortulanus herbis et arboribus, ego verbis et carminibus incumbam, invitante rivi murmure, qui querulus fugit et dextra lævaque prominentem pomiferam silvam secat: cuius studii primitias iam nunc degustabis. Etsi fortasse animum altissimis intentum curis ista non tangant, ut temporum mos est; scio tamen illos tam magnos rerum dominos, Iulium et

Augustum Cæsares, sæpe a reipublicæ negociis bellorumque laboribus in nostri tranquillitate ocii quievisse: et rigentes gladiis dexteras ab hostibus feriendis ad syllabas numerandas, ac voces adversis agminibus intonare, interque tubarum clangorem et militarem strepitum exaudiri solitas, ad Pierii modulaminis dulcedinem transtulisse. Neronem transeo, ne præclarum studium gloriosaque nomina illius monstri commemoratione commaculem. Quam deditum Musis Hadrianum credimus? Cuius intentio tam vehemens fuit, ut ne vicina quidem morte lentesceret. Prorsus, mirum dictu, sub extremum vitæ spiritum, de animæ discessu versiculos edidit, quos insererem, nisi quia vel tibi vel tuorum alicui notos esse confido. Quid Marcum Antoninum loquar, qui cum non ambitione sed meritis ad imperium ascendisset, vetus philosophi cognomen tenuit, novum sprevit, aliquanto maius æstimans philosophum esse quam principem? Huius generis exemplorum copia ingens est; vix aliquis principum sine hac litterarum supellectili se principem, imo vero se hominem esse censebat. Sed mutata sunt tempora; reges terræ bellum litteris indixerunt. Aurum credo et gemmas atramentis inquinare metuunt; animum ignorantia cæcum ac sordidum habere non metuunt. Sed gravis et periculosa materia est, vivum potentem verbis offendere, nec ad offensionem longo sermone opus est. Quisquis male vivit nuda læditur veritate: mortui autem securius reprehenduntur. *Nulli gravis est percussus Achilles*, ut ait Satyricus. Itaque hostes litterarum reges nostri temporis non nominare, consilium est: *non est enim tutum in eum scribere qui po-*

test proscribere, ut ait Asinius Pollio egregius orator, in Cæsarem Augustum iocans; cuius ego nunc exemplo, suppressis reorum nominibus, accusationem publicam peregero. Prope enim omnes idem error agit, et cum nullus eos, qua supra retuli, litterarum amicos principes sequi velit, certatim Licinium Cæsarem imitantur, qui rusticanæ vir originis ita litteras oderat, ut eas virus ac pestem publicam appellaret: vox non quidem imperatore digna, sed rustico. At non sic Marius, et ipse quoque rusticanus vir, sed, ut ait Cicero, vere vir; quem licet vel occupatio vel natura litterarum ad studia tardiorem faceret, litteratos tamen homines amabat, præcipue poetas, quorum speraret ingenio suarum rerum gestarum gloriam celebrari posse. Et nimirum quis est hominum, nisi sit idem prorsus agresti duritie, qui etsi non valde litteris delectetur, clarum saltem non cupiat nomen, quod profecto sicut sine virtute non quæritur, sic sine litteris non servatur? Fluxa est hominum memoria, picturæ labiles, caducæ statuæ; interque mortalium inventa nihil litteris stabilius. Quisquis illas non metuit, oportet ut diligat; omninoque verum est illud Claudiani:

> Gaudet enim virtus sibi testes iungere cantus;
> Carmen amat quisquis carmine digna facit.

Nostri vero qui nihil nisi satyrico carmine dignum gerunt, quas metuunt litteras oderunt. Itaque cum Licinio sentiunt omnes, nemo cum Mario, ne cum aliis dicam. Et (qua nulla turpior desidia unquam fuit) id quod pretiosissimum habebant subripi sibi per plebeios homines passi, eo sensim pervenere, ut iam inter divi-

tias suas gravissima premantur inopia. Ita qui pro exiguo censu, pro parvo regni angulo, in aciem descendissent, relictum sibi a proavis thesaurum inæstimabile proiecerunt, inque ipsam animi regiam permiserunt alienigenas ingredi, qui eos non purpureis, sed sidereis vestibus spoliatos inde depellerent. Unde illud regale dedecus videmus, plebem doctam regesque asinos, coronatos licet; sic enim eos vocat Romani imperatoris epistola quædam ad Francorum regem. Tu ergo hac ætate, vir maxime, et cui ad regnum nihil præter regium nomen desit, e duabus principum sententiis cui potissimum te applices, ignoro; sed meliora omnia de te spero. Itaque, ne in longum exeam, breve carmen, quod ex tempore nuper occurrit inter arbores illas de quibus tibi admodum familiariter partem poscis, excellentiæ tuæ misi. Quod si placuisse tibi sensero (in eo genere posse enim videor), quam putas, et quam occupatio mea spondet, liberalior apparebo. Vale.

III Idus Martii.

EPISTOLA XVI.

FRANCISCUS PETRARCA IACOBO FLORENTINO S. P. D.

Acceptas habet laudes quibus indignum se profitetur: et pro oratione Miloniana aliisque M. Tullii Ciceronis operibus quam maximas gratias agit.

Veris utinam, laudibus meis plenæ tuæ nuper ad me litteræ venere, et dulcedine mira permulsere animum; sic in eis affectum potius, quam effectum metiebar. Si enim ab alio mitterentur, illudi crederem;

nunc de purissima quidem animi tui parte prodeuntes, scio, non fallunt. Utinam non fallantur! Proinde vera tibi videri omnia quæ scribis, certus sum. Amori tuo gratulor, compatior errori: nec tamen hic te parcius errare voluerim. Adeo delectat, quod non sum, videri tibi: mallem esse quod videor. Quod si ab alto negatum est, tu tamen ne amicus tibi error excidat, caveto. Equidem ego, quamvis mihi temperare nequiverim quominus ad litteras tuas iterum atque iterum reverterer, sensi tamen lectionem ipsam non vacare periculo. Sic enim graviter, sic ornate, sic dulciter, sic denique ad persuadendum apposite in proposito verseris, ut valde metuendum sit ne legentem ad credendum quidlibet facile possis impellere. Quod si efficis, habebis opinionis tuæ comitem, nisi quod, cum tuus generosus et ingenuus error sit, me implicueris errore ridiculo. Itaque consilium fuerit, etsi cum labore fiat, ab illa deinceps litterarum tuarum parte oculos avertere: et si posthac rerum me tuarum iugem ac sedulum lectorem vis efficere, vide, quæso, ut satyrice potius quam lyrice mecum agas. Larga enim materia est. Si intendere cœperis, videbis in me multa, amicis licet oculis, gravia, et faventis etiam linguæ non evasura censuram. Hic, precor, incumbe; huc facundissimum tuum calamum verte; ostende me mihi; iniice linguæ manum; arripe, liga, feri, ure, seca: tumida comprime, supervacua rescinde, nec ruborem mihi fecisse timueris, nec pallorem. Tristis potio tristes pellit ægritudines. Æger sum, quis nescit? Acriore tibi sum curandus antidoto; non cedunt amara dulcibus, sed amara invicem sese trudunt. Si prodesse vis, scribe

quod doleam. Milonianam Ciceronis cum reliquis accepi. Gratias ago. Non mihi nunc primum tuæ mentis indulgentia nota est; rescribi faciam, et remittam. Comœdiam quam petis, me admodum tenera ætate dictasse non inficior sub Philologiæ nomine. Illa quidem procul abest, et si adesset, quanti eam modo faciam, quamve tuis ac doctorum hominum auribus dignam rear, ex communi hoc intelliges amico. Ut felix nostrique memor valeas, opto.

Patavii, VIII Kal. Aprilis.

EPISTOLA XVII.

FRANCISCUS PETRARCA GILBERTO GRAMMATICO PARMENSI S. P. D.

Commendat adolescentem suum, et plura de pueris recte instituendis commemorat.

Adolescentulum nostrum consilii inopem, et ætatis agitatum stimulis, paternæ solicitudinis ope complectere. Iam, ut vides, ad bivium Pythagoricum vivendo pervenit: nusquam prudentiæ minus, nusquam periculi magis est. Læva quidem ad inferos fert, ad cœlum dextera; sed illa facilis, prona, latissima, et multarum gentium trita concursibus; hæc ardua, angusta difficilis, et paucorum hominum signata vestigiis. Non ego hoc dico; dixit dominus omnium et magister: *spatiosa via, quæ ducit ad perditionem; et multi sunt qui intrant per eam: arcta via quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam.* Puerum sane nostrum, si hic sibi dimiseris, quid acturum pu-

tas? Nempe vel cæci more vulgarem strepitum sequetur, vel *ferrato*,[1] ut aiunt, ibit itinere; et, quæ gravium corporum natura est, deorsum suis ponderibus feretur. Nunc tu, oro, vir optime, succurre, et incautum ac nutantem adiuva, rege, substenta. Discat, te magistro, dextrum sequi callem, discat ascendere. Quod promptius faciet, si peculiariter in eum oculos defixeris, et adolescentiæ suæ morbis singularis quædam tuæ providentiæ medicina subvenerit. Scis quam in partem pendeat, unde sit ruinæ proximus; illinc opportuno præsidio fulciatur. Vetus medicorum regula est: contraria contrariis curari. In lætitiam effuso triste quidlibet, mœstitia contracto lætum aliquid obiicito. Intentione nimia si obtusum erit ingenium, more solertis agricolæ alterna intermissione reparabitur; si rubiginem situ traxerit, exercitio enitescet. Atque ita fiet, ut labor quietem condiat, laborem quies: vicissimque nunc ocio nunc negocio recreetur animus. Innumerabiles prætera sunt morum differentiæ, et tam diversa remedia, non magis morborum corporis quam animi passionum, ut quod uni pestiferum est, alteri sit salubre. In hoc tota discretio præceptoris vertitur. Iuvenilis pavor familiaritate ac blanditiis mulcetur; insolentia minis et severitate comprimitur. Nec una scholasticæ censura militiæ est: levia verbis, gravia verberibus castiganda; hic laudibus erigendus, hic coercendus infamia; hic opere fatigandus, hic domandus est ferula. Generoso animo perseverantiæ studium, affecto solatium, desperanti subsidium, fervor algenti, præcipiti frenum, lento calcar addendum. Notissima scienti in-

[1] *Sic, anne* feriato?

gero, ut attritu memoria recalescat. Et de communibus magna pars artium constat, et aliquando iucundius assueta loca revisimus; et sæpe non tam novis, quam notis cantibus delectamur. Puero huic, ut ad rem redeam, vel invito manum iniice ne corruat, ne deviet ad sinistram. Doce quanto periculo processurus, quanto inde labore, quantoque dispendio regressurus sit. Ostende illi quanto tutius iam hinc rectum iter sequi, quam, spe reditus, quæ multos in abruptum egit, ultro divertere. Facilem casum esse paratumque omnibus: in assurgendo autem magnis viribus, magno nisu, magno auxilio opus esse. Monstra ei vana esse vulgi somnia, falsamque de omnibus, sed præsertim de voluptate sententiam. Nihil ad lævam viæ huius nisi fœdum, fuscum, fragile, caducum; nihil ad dexteram nisi pulchrum, lucidum, validum, immortale. Et quam proprie illam sequentibus conveniat quod scriptum est: *derelinquunt iter rectum, et ambulant per vias tenebrosas*; atque illud: *viæ eorum et tenebræ et lubricum:* et illud; *via impiorum tenebrosa; nesciunt ubi corruant.* Hanc vero alteram sectantibus illud potius convenire: *viæ illorum pulchræ;* et illud: *via iustorum sine offendiculo.* De utraque autem simul dictum: *vias; quæ a dextris sunt, novit dominus; perversæ vero sunt quæ a sinistris sunt.* Neque solum uni dictum populo: *ecce ego do coram vobis viam vitæ et viam mortis.* Fac ista consideret; fac videat quam reprehensibilis post tot duces, quamque error ambiguus per inextricabiles vitæ brevis anfractus; unde sæpe redeuntibus seu redire meditantibus mors occurrit. Denique dum res integra, dumque ipse suus est, nec dum peccati iugum subiit,

doce quanto facilius iugum illud declinare, quam excutere, et poeticum illud teneris auribus frequenter inculca: *hac itur ad astra;* et illud:

> Hac iter Elysium nobis; at læva malorum
> Exercet pœnas et ad impia tartara mittit.

In quo poetæ nostro sapientum Hebræorum unus consonat. Sic enim ait: *via peccantium conculcata lapidibus, et in finem illorum inferi et tenebræ et pœnæ.* His hac ætate consuescat monitis, has hauriat disciplinas: facile quamvis formam recens excipit materia, facile quivis habitus nondum duratis mentibus imprimitur. Ubi falsis opinionibus aditum præbueris operosius excluduntur. Insta ergo, dum votivi spem successus tractabile tempus præfert; et sic habeto, plus te illi puero hoc beneficio collaturum, quam si omnes simul ingenuas artes in pectus suum sedulo ore transfuderis. Magna quædam res est, fateor, scientia litterarum: sed maior virtus animi, etsi utramque ex te discipulus docilis sperare queat. Nosti ingenium quid possit, nosti melius expertus. Ego id unum novi: paucorum esse ut litterati fiant, omnium ut boni, modo se bonis ducibus exhibeant obsequentes. Fastidiosior quidem est scientia quam virtus. Cum sit illa nobilior, paucorum dignatur ingenia; illa nullius animum contemnit, nisi a quo prius contempta est. Vale.

Patavii, VII Kal. Aprilis.

EPISTOLA XVIII.

FRANCISCUS PETRARCA LANCILLOTTO PLACENTINO S. P. D.

Multis se curis laborare: amoris autem ignes nec sermonum nec carminum ope restingui.

Hærebat calamo dextera scribendi avida, sed incerta quid scriberet: tam multis et tam variis uno prope tempore nuntiis pulsabar. Interpellabat hinc Tiberis, hinc Arnus, hinc Rhodanus. Ille mihi infelicis, et de me optime meritæ urbis statum, imo verius ruinam, quam sine lacrimis audire non possum, nuntiaverat. Ille quorumdam ingeniosorum adolescentium querelas ad me diverso quidem stilo, sed una eademque sententia transmiserat, indignantium graviterque tolerantium, quod illic expectatus huc diverterim, seu quod ita natali solo habitaculum istud antetulerim, quæ crebra multorum admiratio est. Ille autem curialium litteris amicorum silentio meo in tanto excellentis amici gemitu (quod in levioribus malis minime solebam, quodque non tam iudicio quam stupore cadentis illustrissimæ familiæ, ac mœrore suscepi) calcar blandæ, sed validæ reprehensionis incusserat. Quonam ergo primum verterer? Romanis amicis miseratio, Florentinis excusatio, Transalpinis consolatio debebatur. In hoc trivio hæsitanti quartus rumor accesserat. Quidam et nomine mihi iunctus et sanguine (quodque super omnia est), et amore et obsequiis animo meo probatissimus atque carissimus, dum ex Galliis ad me, visendi cupidus, accelerat, morbo seu laboribus viarum

seu cœli inclementia contracto, Saonæ subsistere coactus acerba mihi morte subtrahitur. Qua in re quibus longævi parentis ac miseræ matris orbitatem fratrumque solitudinem ac sororum lacrimas consolarer, qui meas proprias lenire non possem? Itaque turba rerum circumventus, feci quod in talibus soleo, quique mos peculiaris inertiæ meæ est: statui ex æquo universa negligere, vel, si possem, etiam oblivisci. Sic affecto tua incidens epistola torporem abstulit, et destitutum atque abiectum calamum restituit; tam dulcis gravitas et tam gravis dulcedo inerat. Sane quod inter cætera scriptum erat, Africæ meæ nomen suspirare vel invitum compulit; neque enim solus cœpti illius exitum expectas. Mihi vero promptius sit arenas maris et cœli astra numerare, quam cuncta fortunæ laboribus meis invidentis obstacula. Finem et ipse incertus opperior, prorsus ne frustra vigilaverim, ac mihi saltem studii mei voluptas aliqua, quamvis sera, servetur. Quod si rite successerit, ad hoc qualecumque spectaculum ingenii curabo ne quis te præveniat in orchestra. Ultimam litterarum tuarum particulam subridens legi. Iuvat enim morbi mei veteris tales nosse participes, et arbitrari cogor non ignobile accidens, quod in tali consederit subiecto. Solamen vero vulgaris eloquii, quod ex me iocose, nisi fallor, exigis, ego ex te, si forte animi vulnus fando lentesceret, et poscendum dicerem et sperandum.

Hiscene versiculis speras tibi posse dolores
Atque æstus curasque graves e pectore pelli?

Augentur potius aluntürque. Alia est igitur huius ægri-

tudinis medicina; cuius quidem (quod fateri veritas iubet) noster Æsculapius auctor est. Herbæ autem quibus illa conficitur, vel in hortulo tuo certe non sunt, vel incognitæ tibi sunt, vel inamœno gustu efficiunt ne tangantur. Vale; et, quod optimum adversus omnia vitæ nostræ mala remedium reor, quidquid se ad movendum loco animum obtulerit diligenter examina, et si principio delectaris, finem cogita.

FRANCISCI PETRARCÆ

DE REBUS FAMILIARIBUS

LIBER OCTAVUS.

EPISTOLA I.

FRANCISCUS PETRARCA STEPHANO COLUMNÆ SENIORI S. P. D.

Consolatur de morte Iohannis Cardinalis qui unus supererat ex filiis eius.

Heu miserande senex! Heu vivacissimum caput! Quo piaculi genere cœlum offendisti? Quid fecisti, ut tam longæ vitæ supplicio punireris? Metellus alter dicebaris, nec immerito. Omnia convenerant: patria, genus, forma, divitiæ, aliæque corporis atque animi singulares et admirabiles dotes: uxor quoque clarissima, et uxoris generosa fœcunditas, et consularis dignitas, et in Romanis exercitibus imperii fastigium, et victoriarum ac triumphorum tituli: senectus longæva, et inconcussa usque sub ultimum fortuna. Si quid enim adversi intermiscere hactenus ausa est, qualia multa famosis persecutionibus pertulisti, fecit hoc ut asperitate insigni abstergeretur et enitesceret gloriæ tuæ decus. Hanc tibi fidem prope ad centesimum vitæ annum fortuna servaverat. Et tu similiter, in orbe terrarum et in orbis regina urbe princeps natus, poteras ubi de felicitate agitur, ea scilicet quæ sperari potest

in hac vita, rarissimis exemplis tuum nomen inserere. Non ut Sophydius inops et inglorius arator, mendaci felix dictus oraculo; sed ut gloriosissimus omnium nostræ ætatis romanorum ducum; et (quod prorsus difficillimum ac pæne impossibile dixerim) in altissima fortuna felicissimus, poteras, excluso Arcade peregrino, sedere fidentius, romanus cum romano, princeps cum principe, Stephanus cum Metello: nisi quod præter religionis eminentiam, cuius inter paganum christianumque hominem comparatio nulla est, cedere illum tibi, saltem fratrum ac liberorum numero, dignum erat. Fratrem ille nullum habuisse legitur: tibi quinque contigerant summi viri, et, ut breviter dicam, nec sanguine nec fortuna, quam virtutibus et gloria, clariores. Quatuor ille filios habuit, prætorios, consulares, censorios, triumphales: tibi septem fuerunt. Unus romanæ Ecclesiæ Cardinalis; alius vel Cardinali maior futurus, si ad legitimam pervenisset ætatem; tres Episcopi, duo bellorum duces, et bellica gloria parenti (ut omnia simul expediam) prope pares. Illi tres, tibi vero sex filiæ; de quarum moribus silentium breviloquio præferendum puto. Et quænam, Deus bone, quam florens, ex utroque sexu, nepotum ac pronepotum acies! Quam dulcis turba, quam iucunda societas! Quis ille, ne infinita sequar, ex primogenito filio primogenitus nepos, Iohannes, divinus quidem et plenus priscæ veræque romanæ indolis adolescens? Cui iure optimo Columnæ cognomen obtigisse diceres: neque enim De Columna, ut cæteri, sed ipse Columna dicebatur; in quam scilicet amicorum spes, in quam domus ingens et antiqua recumberet. Alter iam Marcellinus evase-

rat. Eadem ætas erat, eadem vis animi, par corporis vigor, idem et amor armorum et equorum studium et equitandi peritia. Alter quoque Marcellus in dies, vel si quid Marcello clarius, fiebat. Quæ cum ita essent, quaquaversum romanum resonat nomen, vulgo iam felicissimis, si dici potest, felicior, ac summis sublimior videbaris. Sed sapientes expectare finem iubent, quod ille fortunatissimus olim rex Lydiorum Solonis consilio monebatur. Re enim vera de mortali felicitate mors iudicat, et quod mirabilius, de æterna. Nemo ergo confidat; lubrica felicitas est. Vis te felicem fatear? Morere; veri testes vitæ sunt cinis ac sepulcrum: aliter enim quo altior es, eo graviori subiaces ruinæ. Unicum felicitatis exemplum eras nostri temporis, si qualis vitæ cursus, talis exitus fuisset. Nihil mali est quod non secum afferat longa ætas. Ut multorum dierum navigatio, sic multorum annorum vita est. Non unum cœlo sidus, non una tempestas pelago; sæpe flectendus clavus, sæpe contrahenda sunt carbasa: et sæpe (quo nihil periculosius habet ars nautica) pro ventorum varietate flectenda sunt. Nunquam expectes ut diu sit immota tranquillitas aut maris aut vitæ. Mutantur assidue rerum facies, et sæpe serenissimus mane dies nubilo fine concluditur.

Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare iubes? Mene huic confidere monstro?

Hoc apud Virgilium ille famosus nauta in mari dicit: hoc apud seipsum sapiens vir dicit in vita. Nihil metuit armatus et iugi meditatione præparatus animus: improvidum et sibi læta omnia promittentem quælibet

adversa deiiciunt. Sed ad fortunæ tuæ varietatem redeo. Quinque germanos fratres iampridem sepelieras. Quem non tantarum columnarum ruina prosterneret? Mansisti tamen inconcussus, et (quod proprium magni invictique animi fuit) in te unum universam domus sarcinam transtulisti. Et illud quidem damnum irreparabile immortali compensabas fama, rerumque prægrandium memoria solabaris: inque tot fratrum locum nepotum longus ordo successerat. Dilecta tibi interim et amantissima uxor eripitur

Felix morte sua, nec in hunc servata dolorem.

Multo quidem sua morte felicior quam uxor Evandria, de qua id dictum est. Illi enim ne unius, huic ne plurimorum filiorum acerbum interitum videret, tempestiva morte consultum est. Eripitur et natorum maximus, cui singulariter incumbebas: geminum grave vulnus tam multa perpesso. Mansisti tamen iam ruentibus fundamentis. Inde aliis usque ad invidiosam magnitudinem auctis et mira luce fulgentibus, fortunæ peperceras, et miscens amara cum dulcibus, desiderium defunctorum, superstitum solatio, leniebas. Iam sensim obliteratus primorum vulnerum dolor erat; felix adhuc, et, ut dixi, Metello felicior mori poteras. Longa vita præstitit ut fieres Priamo similior quam Metello. Metellum quippe sepelierunt sui; suos Priamus sepelivit: multum diversa conditio. Trux Fortuna! Paucane inconstantiæ tuæ argumenta præbueras, nisi veteribus etiamnunc exemplis Stephanus noster accederet? Quem brevissimo tempore, vario genere moriendi, filiorum ac nepotum multitudine spoliatum, de felicissimo patre,

miserandum orbitatis spectaculum posuisti. O magnanime vir! O memorabilis Stephane! Iam felicior apparebas, quam qui fieri posses infelix; iam comitatior eras, quam qui solitudinem formidares; iam morti proximior, quam cui esset mors filiorum adolescentium metuenda: extra teli iactum constitisse videbaris. Sed omnipotens illa et immitis Dea est, seu verius Dei ministra, et divinarum voluntatum executrix impigerrima; sed occulta miris et incomprehensibilibus modis agens; cuius ut clandestini semper et varii, sic sæpe mœsti et flebiles ludi sunt; et certe nullum hac ætate clarius suæ varietatis indicium erat. Ideo insidiatam esse, et ascensui glorioso favisse crediderim, quo se mundo notiorem faceret, et post tantum favoris, insignior clades, et ex tam alto terribilior casus esset. Neque enim aliter esse poteras tam infelix. Talium filiorum numerus efficit ut spectabilior orbitas tua sit. Heu dulcedo amarissima! Heu laboriosa quies! Heu funestæ blanditiæ! Quid metuendum, quid optandum, quid tenendum vitandumve homini est? Importunum nihil habuisse quod placeat: durum dulcia tot habuisse quæ perdas. Vixisti nimium, fateor; sed sic oportuit, ut doctior morereris. Putasses solidum aliquid esse Fortunam, si eius alteram tantummodo faciem aspexisses. O multis iactate casibus; quid nunc expectas ut dicam? Nolo speres; nolo desperes: alterum vani, alterum infirmi animi est. Quid enim, oro te, speres? Novos filios, nova coniugia? Intempestiva est ætas: tam senectus apta nuptiis, quam bruma messibus. Ridiculum ioci genus, sponsus senex. Contra autem quid desperes? De tot filiis nullum habes. Si

habes te ipsum, satis est. Nullæ divitiæ maiores, nulla clarior possessio, quam in potestate animum habere. Invenimus qui centum quindecim filios habuerit. Erotimus quidam rex Arabum, mirum dictu ! septingentos habuisse traditur. Se ipsum habere paucis contigit. Amisisti colloquia filiorum ; tecum loquere. Cum aliis enim, omnium ; secum loqui, paucorum est. Multa sunt quæ loquaris, multa quæ respondeas : multa enim in tam longa vita fecisti, quorum vel meminisse iucundissimum esse potest. Non possunt (ut apud Ciceronem ait Cato) omnes esse Scipiones aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur. Tu vero de illorum es acie, quibus rerum suarum recordatio gloriosa est. Recordare quæ gesseris domi militiæque, quæ terra pelagoque sis passus, quos labores, quæ pericula obieris, quæ tibi clarissima contigerunt. Fateberis, credo, te, etsi semper sine liberis fuisses, magnum virum, et non otiosa quidem felicitate, sed felicem tamen. Nunc vero nec sine liberis fuisti, et tales habuisti quales ut amisisse durum, sic habuisse suavissimum sit. Adde quod nihil incauto accidit ; ea sapientia tua est, ut non modo quæ tibi evenerunt, sed et omnia quæ possunt evenire prævideris : possibile enim nihil est inopinabile sapienti. Stultorum impræmeditata sunt omnia. Non hoc dicere volo ; maius quiddam in animo est, cuius tibi uno verbo memoriam renovare satis erat ; sed ne quid eorum quæ ex te audierim effluere mihi putes, dicam expressius. Memento ergo (mihi enim imago illius temporis ante oculos est) dum ante annos decem Romæ tecum

agerem, et forte soli hora diei iam sera essemus, deambulantes in Via Lata, quæ a domibus tuis ad Capitolii arcem ducit; constitimus tandem illic, ubi transversa illam secat via, quæ a montibus ad Camilli arcum atque inde ad Tiberim descendit; dumque in illo quadrivio, nullo interpellante, multa colloqueremur de statu domus ac familiæ tuæ, quæ tunc (ut sæpe aliis externis clarior periculis) civili bello gravissimo agitabatur; incidit, ut fit, unius ex filiis tuis mentio, quocum, suggestu malevolorum, ut reor, eo tempore, plus quam paterna iracundia dissidebas. Sed tribuit mihi benignitas tua quod multis ante negaveras, ut, me auctore, ille tunc tecum rediret in gratiam. Cæterum cum de eo multa mecum familiariter questus esses, mutata fronte, tandem adiecisti hæc fere: non enim rerum modo, sed verborum mihi suppetit memoria. « Filius meus, ami- » cus tuus, de quo me cogis ut paterne sim affectus, » in senectutem meam quæ honestius continuisset evo- » muit. Sed quoniam negare tibi hoc non possum, præ- » teritorum omnium oblivio et, ut aiunt, abolitio sit. » Post hanc diem nullum mihi, vel in verbo, iræ vesti- » gium videbis. Unum non silebo, cuius te tempus in » omne testem facio. Mihi quidem obiicitur in primis, » quod contra ætatis meæ decus, pluribus me bellis » implicem, quam oportet; hanc filiis odiorum ac dis- » criminum hereditatem relicturus. Ego vero Deum » testor, nullam me aliam ob causam, nisi amore pa- » cis, bella suscipere. Quietis avidum me vel senectus » ultima, et in hoc iam ferreo pectore frigescens ani- » mus, vel longa humanorum casuum reddidit obser- » vatio. Verum ita fixum atque firmatum habeo, labo-

» ri terga non vertere. Mallem tranquilliora: sed si ita » sors tulerit, ad sepulcrum potius pugnando perve» niam, quam discam servire senex. Ad id sane quod » de hereditate dicitur, hoc unum respondisse velim; » et hic fige in me oculos, animumque: Utinam he» reditatem aliquam filiis dimitterem! Sed aliud voto » meo debitum, aliud fato visum (quod mœstus dico): » siquidem, confuso naturæ ordine, filiorum meorum » omnium heres ero. » Hæc dicens undantes lacrimis oculos avertisti. Id quonam seu animi præsagio, seu Dei monitu dixeris, incertum; quamvis vaticinari aliqua de natorum eventibus principes solere, testis est Divus Vespasianus, qui alterius natorum mortis genus, amborumque præenuntiavit imperium. Ego quidem die illo tamquam vel casu tibi elapsum, vel ab indignatione profectum, verbum contempsi, fateor, neque tantarum fore virium suspicatus sum. Post longum vero tempus, dum crebris filiorum mortibus quæri fidem vaticinio viderem, rem inter amicos retuli; inde in vulgus effusa est. Itaque sacræ memoriæ Iohannes, romani decus cardinis et familiæ tuæ princeps, tribus iam fratribus defunctis, evicit precibus extorsitque ut sibi rem totam ordine narrarem, quod cum invitus fecissem, ille suspirans ait: « Utinam genitor noster non tam » veridicus vates esset! » Eodem anno, ferali illo primogeniti tui ac nepotum casu, magis ac magis horrere præsagium tuum cœpit, donec ipse dolore confectus, ut arbitror, novissime moriendo, dictum patris tristi quidem sed plena fide complevit. Quæ res cunctis qui eam audivere mirabilis, mihi vero magis in dies horribilis ac stupenda est. Meministi omnium, non dubito.

Ego certe sic memini, ut adhuc sepulcrum illud marmoreum antiquum quod in angulo est, et cui uterque nostrum cubito insistebat, ad hæc, et omnem tui habitum spectare, vocesque illas tuas his auribus audire mihi videar. Quæ cum ita sint, non debet intolerabile damnum esse, quod tanto ante prævisum est. Armat enim meditatio animum. Quid pateris quod non te passurum scires? Nemo plorat, filium se genuisse mortalem, nisi sit idem amens et propriæ mortalitatis oblitus. Amamus nostri similes filios habere: nihil vero magis est nostrum, quam insita atque indicta nascentibus conditio moriendi, sola omnium inseparabilis inhærensque ossibus ac medullis. Quid ergo dolent homines in funeribus filiorum? Profecto non certum et publicum naturæ debitum, sed mortis insperatum ordinem. Hic tibi, quantum intelligi datur, nec improvisus nec ignoratus fuit. Prima lugendi causa sublata est, inopini dolor vulneris. Aut igitur affectus tuos divino subdis imperio, quod docti omnes et bene instituti faciunt, et quæcumque tibi acciderunt tam prævidisti æquanimiter quam tulisti; aut si forte (quoniam suum naturæ ius eripere difficile est) gemitum reluctanti paternus amor vi expressit, tantum tamen tempus effluxit ex quo lugere primum cœperis, ut iam verisimile sit, lacrimas aruisse. Lentescit enim tractu dolor, lentescit et gaudium; quodque unum habent bonum, humanarum passionum nulla perpetua est. Sed quoniam magnas res agentibus oratio longior invisa, finem faciam. Ut vero non inhumani patris fuerit, epistolæ principium, si id pietas coegerit, humentibus oculis legisse; sic siccis finem luminibus perlegere, viri fortis erit et in-

domiti. Itaque totum animum collige, obsecro, et ingenti nisu fortunæ ruentis incursum excipe. Quisquis primum impetum pertulerit, victor erit; plures enim terrore, quam vi superat. Sed quid ago? Quod suadeo, implesse te spero. Id dumtaxat obtestor ac deprecor, ne unquam forte (ut est animus sæpe curiosior eorum in quibus nullum iam, nisi memoriæ, ius habet) vetera memorando, in novas miserias relabaris, ac nimis indulgens patrio dolori, rescindas hærentium iam vulnerum cicatrices. Sine abiisse, quæ ut redeant, impetrari nequit. An crucient, an delectent, in tua potestate situm est. Vulgus te orbum senem miserum appellet, tu vulgus, ut solet, insanire et te felicem credito. De utroque fortunæ dolio gustasti; scis quid sapiant; lætum te dulcia fecerunt, amara cautum faciant, ut intelligas quorsum fidendum sit secundis. Videbas et olim, credo, sed hoc non negabis, nunquam te clarius vidisse. Nullæ sunt certiores scholæ, quam in quibus experientia magistra est. Quod a multis audieras, vidisti, et aurium disciplinam oculis approbasti. Vides eam, de qua omnis fere mortalium sermo est, nihil esse Fortunam; vides fabulam esse, quæ vulgo dicitur felicitas. Illam amisisti; invenisti aliam certiorem atque solidiorem. Et quam, inquies, inter tot dolores mihi felicitatem ostentas? Quam putas, nisi quam nemo tibi unquam, si nolis, eripiat? Monstro tibi felicitatem contrariam primæ; bonis tuis esse contentum; scire, quibus ornatus videbaris, tua non fuisse; discussis demum erroribus, veras opiniones assecutum, licet sero, ante omnia formidatum gentibus fortunæ imperium non timere. Quid dicam amplius? In hoc desino. Nudus intrasti, nudus egre-

dere; et illam humanarum, ut aiunt, rerum dominam celso animo contemne. Nocuit usque adeo, ut nocere iam non possit. Quid tum etiam cogitat, quid minatur? Exhausit pharetram, exarmata est: nec habet illa quod iaculetur, nec tu habes ubi de cætero feriaris. Vale.

Sexto Idus Septembris.

EPISTOLA II.

FRANCISCUS PETRARCA OLYMPIO SUO S. P. D.

Dolet se Parma abfuisse in adventu eius et amici, qui e Gallia eum visum venerant.

Nihil omni ex parte felix aut dulce, dum vivimus. Sentio quam improprie locutus sim: imo vero, dum non vivimus: cum enim vivere cœperimus, nihil nisi dulcissimum ac felicissimum erit. Ecce dum eo lætus ac redeo, exoptatissimum mihi tuum et illius amici optimi conspectum colloquiumque perdidi. Vix lacrimas continui, domum hodie reversus, ubi comperi, vos simul hic fuisse mei visendi desiderio, superatis Alpibus atque omni viarum asperitate calcata; meque non invento, magna velut destitutos spe, dolentes abiisse. Hæc enim et famulorum vocibus perdidici, et litteris vestris, quas inter libellos meos tamquam eximiæ dilectionis obsides reliquistis, et arrhabonem moræ brevis et pignora redeundi. Sed quoniam dura leniorem in partem flectere, sapientis est, cogitemus id cœlitus actum, ne me, ut optabatis, invento, congressu amici fervor ille tepesceret animorum, quo nunc, ut reor, per absentiam

irritato, pro paucorum forte dierum gaudio prærepto, multorum nobis annorum iucunditas compensetur. De hoc tamen illa viderit, cuius adamantina duritie sæpe humani consilii acies infirma retunditur. Certe ego sic mihi fingo, sic cogito, sic spero, et in hac spe multis obsessus laboribus conquiesco. De quo quid sentiam, quidve tibi suasurus sim, quod et magna res est, et nuntius hic festinat, in diem alium differre coactus sum. Vale.

III Nonas Maias.

EPISTOLA III.

FRANCISCUS PETRARCA OLYMPIO SUO S. P. D.

Se nihil minus quam reditum in Gallias cogitare.

Expectavi anxie; necdum aut patiens nuntius, aut otiosus dies adfuit. Itaque simul concepta carptim explico, non quidem ex animi mei sententia; novi enim orationis perpetuæ quanta vis. Ille orientalium fluviorum maximus, multis distinctus alveis, vides quam non modo permeabilis, sed etiam contemptibilis factus est. Sed pareamus tempori, sit libitum quod licet, quando quod est libitum non licet. Et quoniam nuntii huius haud sat explorata fides erat, unam dumtaxat epistolæ tuæ partem exequar, ubi reditum ad fontem Sorgiæ dissuades, ut illam tibi solicitudinem eripiam. Videris enim mihi de hac re non mediocriter curare, nec immerito; quod eo sæpius vocantem Socratem nostrum non audire non potui. Itaque victus tandem precibus

spoponderam, si tractata succederent, quibus et honestus illic manendi color, et vitæ necessaria quærerentur (vitæ, inquam, sodalium et multorum ad me illuc de more convenientium: mea enim vita, non modo necessariis instructa, sed vereor ne supervacuis impedita sit), quo sibi libuisset secuturum, non ignarus quidem rerum harum et illarum; sed magnum ibi hactenus ducem nostrum et vos omnes esse cogitans, quos mihi reliquos mors fecisset, amoris vestri velut uncis quibusdam validissimis retrahebar. Nunc mutata sunt omnia, et amicorum turba abiit, et dux noster obiit, et Socrates meus, qui solus ibi est, quamvis unus in me possit omnia, quamvis inveteratæ consuetudinis vi et ipse ibi esse, et omnes suos, meque ante alios, secum esse desideret; nunquam tamen audebit, omni spe abscissa, in eas nos terras accersere, ubi omnes prorsus alienigenæ atque hospites futuri simus. Neque enim ludus est hominibus, mortalia et caduca corpuscula trahentibus, dicere, quod animæ felices, corpore solutæ, apud Virgilium loquuntur:

> Nulli certa domus, lucis habitamus opacis,
> Riparumque toros et prata recentia rivis
> Incolimus.

Si enim ista sufficerent, posset utique Clausa Vallis, unde Sorgiæ fons erumpit, nobis omnibus abunde rivulos nitentes et frondosas domos et herbosa cubilia ministrare. Sed plus aliquid exigit natura. Philosophos quidem et poetas duros ac saxeos vulgus existimat; sed in hoc fallitur, ut in multis. Carnei enim sunt, humanitatem retinent, abiiciunt voluptates: est autem

certa vel philosophicæ vel poeticæ meta necessitatis, quam præterire suspectum sit. Non est per se sufficiens, ut ait Aristoteles, naturam speculari; sed oportet et corpus sanum esse, et cibum et reliquum famulatum existere;

> Neque enim cantare sub antro
> Pierio, thyrsumve potest contingere sæva
> Paupertas, atque æris inops, quo nocte dieque
> Corpus eget,

ut Satyricus ait, magno ac perpetuo apud doctos philosophici poeticique dogmatis consensu rerum, sed verborum varietate multiplici. Igitur Clausa Vallis, ut cœptum sequar, ad aliquod breve tempus, urbanarum voluptatum tædio affectis, ut olim, diverticula non inamœna sufficeret; in longum certe nec promitteret necessaria, nec præstaret. Nobis sane, si sapimus, non in longum modo, sed in finem quoque prospiciendum est, ut vitemus illud Senecæ, quod humano generi facit improperium, ubi ait: *de partibus vitæ cogitare omnes, neminem de tota.* Vere sic est enim; et hoc est quod consilia nostra præcipitat, ut inter occupationes tam varias (miserandum simul et ridiculum) ignoremus, quoniam fluctuantis vitæ gubernacula dirigamus. Scio, Clausæ Vallis optabilem æstivo præsertim tempore stationem; et si ulli unquam secessus ille gratus fuit, mihi fuisse gratissimum, decennis indicio est mora. Quod si apud te, imo vero apud alterum me, sine iactantia gloriari licet; pace montium ac fontium silvarumve, aliquid usque nunc loco illi, non dicam clarius, sed certe notius incolatu meo accedit. Opinari ausim, apud multos non minus illum meo nomine, quam suo

miro licet fonte cognosci; quod idcirco dixerim, ne quis dubitet, me illud rus nunc spernere, quod mihi meisque rebus aptissimum semper inveni, ubi sæpe curas urbanas rustica requie permutavi: quod non tantum electione ipsa, sed agrestibus muris, et (ut spero) solidiore cæmento, verbis atque carminibus, illustrare pro viribus studui. Illic, iuvat enim meminisse, Africam meam cœpi tanto impetu tantoque nisu animi, ut nunc limam per eadem referens vestigia, ipse meam audaciam, et magna operis fundamenta quodammodo perhorrescam. Illic et epistolarum utriusque stili partem non exiguam, et pæne totum Bucolicum carmen absolvi, quam brevi dierum spatio, si noris, stupeas. Nullus locus aut plus ocii præbuit aut stimulos acriores. Ex omnibus terris ac sæculis illustres viros in unum contrahendi, illa mihi solitudo dedit animum: solitariam vitam religiosumque otium, singula ibi singulis voluminibus perstringenda et laudanda suscepi. Denique iuvenilem æstum, qui me multos annos torruit, ut nosti, sperans illis umbraculis lenire, eo iam inde ab adolescentia sæpe confugere, velut in arcem munitissimam, solebam. Sed heu mihi incauto! ipsa nempe remedia in exitium vertebantur. Nam et his, quas mecum adduxeram, curis incendentibus, et in tanta solitudine nullo prorsus ad incendium accurrente, desperatius urebar; itaque per os meum flamma cordis erumpens, miserabili, sed, ut quidam dixerunt, dulci murmure valles cœlumque complebat. Hinc illa vulgaria iuvenilium laborum meorum cantica, quorum hodie pudet ac pœnitet, sed eodem morbo affectis, ut videmus, acceptissima. Quid multa? Si, quæcumque alibi, cum his quæ ibi scripsi,

conferantur, loca omnia locus ille, me iudice, hactenus superet. Est igitur, eritque dum vixero, sedes illa mihi gratissima, commemoratione iuvenilium curarum, quarum usque ad hanc ætatem in reliquiis elaboro. Verumtamen, nisi nosmet ipsos fallimus, alia quædam sunt viro tractanda, quam puero; et ego aliud illa ætate non videram. Obstabat tamen recto iudicio cæcus amor; obstabat ætatis imbecillitas paupertasque consilii; obstabat reverentia ducis nostri, sub quo esse pluris erat quam libertas; imo sine quo nec libertas, nec vitæ iucunditas plena erat. Nunc et illum et quidquid dulce supererat uno pæne naufragio amisimus; quodque sine suspirio dici nequit, virentissima olim laurus mea, vi repentinæ tempestatis, exaruit; quæ una mihi non Sorgiam modo, sed Duentiam Ticino fecerat cariorem: velumque, quo oculi mei tegebantur, ablatum est, ut videam quid inter Vallem Clausam Venusini, et apertas Italiæ valles collesque pulcherrimos et urbes amœnissimas ac florentissimas intersit, interque unicum Sorgiæ fluvium ac fontem, et tot lucidos fontes, tot vaga flumina, tot piscosos lacus, duo longe clarissima maria, Italiam curvis et speciosis anfractibus hinc inde vallantia; ut reliquas naturæ præstantissimas dotes sileam, atque in primis ingenia moresque hominum, de quibus non hic dicendi locus est. Et tamen vide quantum primæ impressiones animis hæreant, quantumve consuetudo longior possit in rebus omnibus. Ut enim, iuxta perfectæ legem amicitiæ, omnes tibi pectoris mei fluctus aperiam, sensum hac in parte rationi rebellantem sentio; et, fateor, vallem illam nunc vel maxime repudians suspiro; meque vel invitum nescio quis lo-

corum amor vellicat. Ibam vero nunc longius: sed expectantis murmure nuntii admoneor ut dicam: Vale.

XV Kal. Iunias.

EPISTOLA IV.

FRANCISCUS PETRARCA OLYMPIO SUO S. P. D.

Enixe hortatur ut, una cum amicis, contubernii et totius vitæ communionem inire velit.

Omnis amor impatiens moræ, festinationis appetens; nec ulla tanta celeritas est, quæ non tarditas sit amanti. Multa tibi hesterno die scripseram: sed quoniam et multa supererant, et exonerari animus ardebat, cum fortuitus nuntius non adesset, ad domesticos me converti. Et singulorum quidem obsequia trutinanti, ut intelligas quam ventri deditus sim, coquus primus occurrit, quo sine incommodo, imo vero non sine commodo, carerem. Coquus, inquam, quod non te latet, apud maiores olim nostros vilissimum mancipium, victa demum Asia, in pretio haberi cœptum. Nunquam utinam armis Asiam vicissemus, ne unquam suis illa deliciis nos vicisset. Sed ad nostra festino. Coquus ergo nunc mihi pro viatore fuerit, villicus pro coquo. Scis, me rustico apparatu et cibis agrestibus delectari, et in tenui victu solum cum Epicuro sentire, cui in hortulis et oleribus illius a se laudatæ voluptatis summa reponitur. Sæpe quidem rusticitati meæ gratulor, quæ mihi perpetuum fecit, quod his delicatis ac lautis vicissitudo facit alternum. Quis est enim tam fastidiose arrogans,

cui non semel in anno dulce sit vel in herbosis aggeribus sub divo, vel in amici pastoris tugurio discumbere, quamvis auratæ trabes non impendeant, quamvis mensas argentum grave non oneret, murosque marmoreos purpurea aulæa non vestiant? Cuius tam ambitiosa sitis est, ut, præter patulam gemmam seu leones aureo nemore decertantes, Polycleti opus, poculum omne fastidiat? Aut cuius tam superba fames, quæ non interdum rustico convivio sedari queat, quamvis peregrinæ Colchorum volucres non adsint, nec ignotis litoribus iactatus rhombus, interque duos pontes captus tiberinus lupus, qui veterum opinio palmam inter pisces tribuit? Hæc ergo quibus hi nauseatores nonnunquam raritatis lenocinio tentantur, mihi naturæ beneficio semper accepta sunt. Et si quando forsitan alternare libuerit, nec mihi iugis vivendi tenor placeat, lautiora non respuam, sed quæ rarissime et magno redeant intervallo. Neve me frustra loqui putes, cum longe aliud sim dicturus; ista sic accipies, ne fortassis incommodo meo consulens, coquum meum mihi ante remiseris, quam plene consilium cœperitis de summa rerum nostrarum, quæ nunc agitur. In quam, quæso, aperite aures et non repugnantes animos adhibete. Quod enim uni dico, omnibus dico, et cupio, has litteras, si fieri possit, per ora amicorum omnium circumferri, et si quis ibit istinc ad occidentem nuntius, Socrati nostro nominatim dirigi, ut omnes agnoscant vel sensus meos vel ineptias. Multa quidem altius dici possunt; at non multa, nisi fallor, utilius. De hoc tamen vos videritis. Ego institutum sequar. Equidem aut omnino nihil calleo, aut, nisi iam viri sumus, nunquam erimus: nemo

nobis blandiatur, nemo nos iuventutis appellatione decipiat. — Non sumus decrepiti. — Esto: nec senes simus; at profecto nec pueri. Tempus est puerilia relinquendi. Tempus est, inquam? Esset utinam, nec transiisset. Sed, mihi crede, transivit, et magna iam ex parte post tergum est. Sed et aliquid reliqui esse non inficior. Id ne pari segnitie dilabatur celeriter occurrendum est. Alioquin eveniet nobis, quod vulgo fere omnibus, ut adolescentiam respectantes, et in illam oculis ac mente conversi, senectutis in foveam incidamus; atque ita demum iacentes illusique, de naturæ fragilitate, deque ævi brevitate lamentemur, et seræ querimoniæ Theophrastum proferamus auctorem, Cicerone ac Sallustio et Seneca resistentibus, magnifice superandum. Quin arripimus hoc quantulumcumque quod restat, inque usus nostros vertimus? ita ut, secundum ipsius Senecæ sententiam, quæ Ciceronis ante fuerat, quod facere solent qui serius exeunt, et volunt tempus celeritate reparare, calcar addamus, cuius ope veras opiniones et fugientem hactenus beatam vitam, vel sub ipsum viæ terminum, consequamur? Nunquam enim sero fit quod salutariter fit. Nam etsi reprehensionem dilatio mereatur, emendatio tamen laude digna est. Certe, quod bonum est, intempestivum esse non potest. Alioquin bonum utique non est si tempestivum esse desiit; qualem esse credimus pœnitentiam defunctorum ad nihil iam nisi ad miseriæ cumulum valituram; cum contra non inefficax pœnitentia senum sit. Non vero nos pudeat, quod multo ante decuit fecisse, vel nunc aggredi: pudeat potius, ne nunc quidem. Variante capillo, turpe est variantia non firmare consilia.

Aggrediamur itaque iam tandem, et cogitemus acriter, quo in statu res nostræ sunt; nec nostræ solum res, sed quorumcumque mortalium. Quid enim, quæso, vita hominis, nisi flatus exiguus et tenuis fumi vapor? Sentit in se quisque quam putre, quam debile, quam caducum corpus inhabitet. Sed errore iam publico dissimulamus, et imbecillitatis nostræ conscii, diuturnitatem æternitati proximam cupida mente concipimus. Sic est. Nemo est qui se moriturum credat: imo vero, nemo est qui non se mortalem sciat; sed diem mortis, qui forsan hodiernus est, in longum pro se quisque reiicit. Ita cuius maxime præsentiam timemus, eius absentiæ maxime fidimus, cum nihil tam ambigue absit, nihil tam subito præsens fiat. Fallit miseros Aristotelicum illud: ait enim: *Quæ longe sunt valde, non timentur. Sciunt enim omnes quod morientur; sed, quia non prope, nihil curant.* Hæc ille vir tantus in rhetoricis. Ego autem et nihil curare mortem homines fateor, et esse, quam idem dicit, incuriæ causam non nego. Sed eam ipsam falsam esse concedo. Nam quid falsius, quam longe valde mortem credere, quæ ne unquam longe sit, vitæ brevitas facit: ut semper impendeat, supraque caput sit facit humanorum casuum mira vis, ineluctabilis eventus, infinita varietas? Nihil ergo homines mortem curant: non quia est, sed quia creditur, longinqua. Si enim scirent quam prope est (quod necessario scirent, nisi ultro oculos averterent), puto vel timere mortem inciperent, vel ita se virtutibus armarent, ut eam, ceu melioris vitæ principium, merito non timerent. Nunc vero quem invenies qui non, virtute abiecta, longæ vitæ spem arripiat? Quæ ut non fallat, et ut sit vita

longissima, brevis erit, et in finem vitæ spes vivendi, quamvis rata, quamvis nihil mentita, fefellerit. Quem, inquam, mihi reperies qui non coætaneis suis se supervicturum speret? Ita cogitatus nostros actusque disponimus, quasi nullus noster, omnium nos heredes futuri simus: cum interim nostra suos expectatores habeat hereditas, et haud dubie falli alterutros sit necesse. Eripiamus nos huic ludibrio, et si ratio non movet, moveant nos exempla; quæ undique, vel nolentibus, oculis se offerunt, et, vel exclusa, se ingerunt, vel admissa, præcordiis insident; nec facile, nisi contemptu impio et oblivione mortifera, differuntur. Delectat scire quid simus et quo imus, quis cunctantes tergiversantesque manet exitus? Intueamur alios; non lynceis oculis est opus; aut illius acie qui, a Lilybæi specula, digredientem portu Carthaginis classem Punicam numerabat. Iuxta respicere iubeo vicina ostia, contiguas domos, urbes ipsas quas incolimus; nimis vagi, ad proprios lares ac limina redeamus. Videbimus quam repente, velut somnium ac umbra, præteriit, atque ab oculis nostris evanuit quidquid in terris carius habebamus. Amici qui pro nostra vita ituri ad mortem, si res posceret, videbantur, mœstam nobis et nimis solitariam morte sua vitam effecerunt. Non illi nos hic perpetuos reliquere, sed eodem properantes prævenere, et sorte sua in tempore usi sunt. Utemur nostra nos; nam, ut ait Flaccus:

Omnes eodem cogimur: omnium
Versatur urna serius ocius
Sors exitura.

Exivit ocius sors illorum, exibit nostra serius, sed con-

festim. Nulla mora est. Quantulum enim refert, senex an iuvenis moriare? Si ad finem vitæ respicis, quæ ultima et communis omnium est senectus, verum est illud, *nemo non senex moritur:* si ad vitæ spatium, nemo non iuvenis; si ad opiniones, nemo non puer. Verum ista prætereo; tam multa enim occurrunt, ut vix propositum sequi possim. Piget, et impedior gemitu, stringere numeris quos affectus intimos, quæ dulcia pignora, mœstus ac pestilens, et ex omni sæculorum serie eradendus, nobis annus hic abstulit. Pauci, fateor, ex omni grege hominum, pauci admodum superestis, cum quibus et vivere eligam et mori; non quod ego plures alios ab hac acie secludam, nisi quos a nobis vel coniugium vel occupatio vel ætas vel difficultates aliæ disiungunt, amarique iubent e longinquo. Neque vero nunc de superioribus agitur, quorum benevolentia fortasse aliqua, conversatio nulla est: obstat enim mutuo convictui disparitas fortunarum et amicitiarum virus, insolentia, dum vilescere metuentes, adorari expetunt, non amari. Nos vero quid impedit, quominus has vitæ reliquias, quantulæcumque sunt, simul in pace animi bonarumque artium studiis transigamus, et si in freto viximus, ut ait Seneca, moriamur in portu? An quod uni quondam domino obsequentes fecimus, id nobis viventes non audebimus? Plusque in nobis potuit servitutis studium, quam libertatis amor potuerit? Etsi enim nobis ea servitus libertate qualibet gratior foret, quod illius viri optimi, et in eo statu minime insolentis, affectio merebatur, tamen esse sub altero, parere alteri, alieno vivere, videri possunt servitutis honestioris, veræ autem libertatis utique non sunt. En, invisa licet, contigit li-

bertas, aliquantoque citius quam optavimus nostri sumus. Et animos quidem nosse omnium videor. An fallor? Impedimenta rerum fors omnia non novi, etsi mihi nihil in vobis occultum rear. Non sumus principes maris et terræ, ut Aristoteles ait; nec oportet ad beatam vitam. Habemus autem quod sufficere possit animis modestis, seque componentibus ad naturam. Quod si singulis sat est; quid omnibus eventurum suspicemur, ubi vicissim alter alteri manum dabit, et quidquid necessitatis inciderit alterna ope supplebitur? Abundabimus, mihi crede; magisque forsan invidia nobis quam inopia metuenda est. Quid igitur expectamus? Quid mari et montibus fluminibusque distrahimur? Cur non tandem domus una coniungit quos olim iunxit unitas voluntatum? Nisi quia nova quælibet et insueta refugimus, multaque pollicitam spem dimittere, vocantemque nos altius fortunam non audire, stultum credimus; cum multo sit stultius, contemptis rebus certis ac solidis, in umbris inanibus spem habere. Ego quidem non conscientiæ meæ solum, sed præsentis epistolæ testimonio, in vos culpam omnem retorqueo, quicumque fueritis ad salubre consilium tardiores. Quin huc, solutis seu præsectis occupationum laqueis, festinate? Neque mihi detur arrogantiæ, quod trahere videar non sequi; ad utrumlibet ex æquo paratus est animus. Si quis usquam vitæ nostræ locus est aptior, raptim adero; non sum enim qui fidele consilium spernere soleam. Nulli credo mortalium maior est vel fides vel auctoritas amicorum. Sin hic vestro iudicio prælatus est (quod vestræ fatentur litteræ), quid vos nunc etiam tenet? Nolite cupiditati aurem dare; nunquam dictura

est: sufficit; semper nescio quid deerit. Hoc habet avaritia proprium ac pessimum: insatiabilis est, et dum promittit absentia, præsentibus uti vetat. Hæc habendi sitis nunquam plura quærendo, sed pauciora concupiscendo sedabitur. Crede, non mihi, sed philosophis, quorum hæc ad veras divitias via est. Quod ad me attinet, cupiditatibus metam fixi, et oraculi loco poeticum illud accipiens, *semper avarus eget*, ne ipse quoque semper egeam, quod sequitur feci: *certum voto finem petii*; eumque iampridem, licet reflantibus fortunæ ventis, attigi. Nec verebor ne mihi segnitiem meus heres obiiciat. Mihi vivo, non sibi, et rerum mearum cum amicis dominus, non negotiorum eius, qui nondum certe mihi noscitur, sum gestor. Pro me autem quid mihi tantopere laborandum? Expedit expeditum esse impedito itinere gradientem. Quid nunc etiam inutiles et funestas sarcinulas cogitamus? Eleganter ait Flaccus:

> Spatio brevi
> Spem longam reseces.

Id ne autem de brevi aliqua vitæ particula dictum putes et non de tota vita, alio loco ait idem:

> Vitæ summa brevis
> Spem nos vetat inchoare longam.

Ita est; non fallitur; nihil est verius. Etsi enim vitæ huius angustias, quo possumus modo, ætatum scilicet operosa distinctione laxemus, et in quantaslibet minutias dividamus, reduc tamen in unam cuncta congeriem, et curiosius scissa redintegrans, a primo ad ultimum, quam-

vis longissimæ, vitæ diem totum simul mente complectere; fateberis, summam huius rapidissimi temporis esse brevissimam. Huius ipsius, si retro circumque respicimus, bona pars nobis exacta est. Colligamus nos igitur ad extrema viarum, quodque non ambigitur, duriora; abiectisque supervacuis, necessaria teneamus. Quid procrastinamus? Quid differimus? Dies diem, mensis mensem sequitur,

Atque in se sua per vestigia volvitur annus,

ut præclare ait Maro; desinendoque reincipit et nunquam sic desinit ut quiescat. Quis igitur expectandi modus? Aut quis finis? Canos iam, comites senectutis et nuntios mortis, aspeximus. Quid amplius præstolamur? An, ut oculi senio caligent, tremant poplites, terga curventur? Primum, quis mathematicus tam longæ nobis sponsor est vitæ? Esto, sit Petosiris, sit Necepsus, sit Nigidius ex nostris, sit veritas demum ipsa: quanta tamen amentia est, quod iustis in spatiis et ex commodo fieri potest, inter angustias differre? Præsertim quia ut vini et olei, sic temporis et vitæ, fæx in fundo iacet. Ad illam te, cum superiora neglexeris, reservare, ridiculum. Votum solet esse viatoribus, ante noctem hospitari. Accingamur, obsecro, et post multos itinerum labores, illi nos æterno tandem hospitio præparemus. In hoc vobis, luce mihi cariores fratres, si quid in me opis aut consilii est, si quid oblectationis aut gratiæ ex me sperari potest, si quid subsidii ex his rebus, quas improprie meas dicunt, cum fortunæ sint, denique me ipsum, quod sine arrogantia possum, libellos atque hortulos meos offero, et si quid est aliud.

Sunt autem non pauca quorum indiget inops hæc et mortalis vita, quæ nominatim stilo inseri, decor vetat. Ad extremum, ut in vota precesque desinam, inspiret utinam nobis consolator Spiritus in hoc saltem conspirare, ut dum spiramus adhuc, ad requiem aspiremus: et qui tota die suspiravimus, respiremus ad vesperam. Vale.

EPÍSTOLA V.

FRANCISCUS PETRARCA OLYMPIO SUO S. P. D.

Prosequitur superioris epistolæ argumentum.

Iam superiori epistolæ anulum impresseram, dum ecce, nondum satiato animo, quædam venturi dulcedo temporis, quam mente et cogitatione præoccupo, fatigatum mihi restituit calamum, et, cunctante nuntio, ne occasionem perderem, sed ultro moræ causas exquirerem, admonuit. Iuvat enim diu colloqui; iuvat lateri tuo, quos ipse experior, stimulos incutere. Si omnes igitur beatam quærimus vitam, neque ab hoc fine ulla usquam mortalium secta dissentit, quamquam quibus ad illam tramitibus pervenitur, multum soleat humana curiositas altercari; si, inquam, nobis est illa quam nec perdere possumus si velimus, nec perdere si possimus, velle possumus, ipsa cum anima felicitatis inseparabiliter adiuncta cupiditas; si felicitatem ipsam scimus, sine amicorum solatio, plenam hic non posse contingere; quid gaudiis nostris obstamus? Quidve omnium bonum impedit tarditas singulorum? Venit equidem ad

nos, ut ait Seneca, ex his quos amamus, etiam absentibus, gaudium; sed id leve et evanidum. Conspectus et præsentia et conversatio habent aliquid vivæ voluptatis. Ea ergo quamprimum nobis arripienda est. Etenim, si obscœnæ voluptatis philosophorum aliqui adeo appetentes fuerunt, ut ibi summam boni ponerent, et illam humanorum actuum dominam statuentes, ipsius quoque virtutis sibi tribuerint famulatum; quis erit tam ferrei pectoris qui honestæ voluptatis non capiatur illecebris, quam virtutis comes amicitia præstare potest? Nam quæ, oro te, vita felicior aut lætior, quam cum illis degere, cum quibus te perfectus amor et mutua charitas unum fecerint, indissolubili quodam nodo, consensu unanimi rerum omnium adhibito? Cum quibus tibi nil dissonum, nil occultum, sed concordes animi, serenæ frontes, sermo verax et inelaboratus, apertique etiam cogitatus? Hæc si nobis vita contigerit, nil amplius optabo; et sicubi fœneratorem aut heredipetam alieno tumidum videbo, nullam mihi movebit invidiam, me quidem æstimatore, pauperrimus: licet, ut Satyricus ait,

> Possideat quantum rapuit Nero, montibus aurum
> Exæquet, nec amet quemquam, nec ametur ab ullo.

Ubi sane unum in locum convenerimus .... (Quid enim et venturo prohibet gaudere? Siquidem hoc meum habitaculum approbare videmini, nec immerito: etenim, etsi non quale habet apud Virgilium Rex Latinus

> Augustum, ingens, centum sublime columnis,

at certe iucundum, solitarium, salubre, et profecto pau-

corum tam bene concordium hospitum late capax.) Siquidem ergo vos huc fata contraxerint, iaciemus ancoram, portum invenisse videbimur. Et si forsan ad quietis nostræ famam confluentium amicorum turba succreverit, non deerit urbe media domus augustior, quam sub hac spe vacuam sino. Ego enim partem eius exiguam non implerem cum omni familia, quæ mihi solitudinis avido, turba ingens est. Neve tibi his verbis iniectos compedes, teque uni domicilio adscriptum putes. Erit nobis hinc Bononia, studiorum nutrix, in qua primum adolescentiæ tempus expendimus, et dulce erit, mutatis iam non solum animis sed capillis, antiqua revisere, et firmiore iudicio civitatis illius, simulque nostrorum animorum habitum, et ex collatione temporum quantulum vivendo processerimus contemplari. Erit inde Pado imminens Placentia et Antonini tui venerabilis domus, cui tu præsides, mediocritatem loci non aspernatus, multis opulentioribus neglectis. Quoniam, ut dicere solebas, vicinitatem meam in proventibus numerasti; illic tu omnium hospes eris. Occurrent, si paulo longius proficisci libeat, hinc Mediolanum, illinc Ianua; illa terrestrium, hæc maritimarum decus urbium. Ille tractus lacus habet et fluvios, hic æquor undisonum, tumidum, velivolum. Illic Larium videbimus, uberem lacum, cui Comum adiacet, unde Addua amnis egreditur. Videbimus Verbanum, qui Lacus Maior ab incolis dicitur, quem Ticinus intersecat. Videbimus unde Ollius prodit: nec procul inde Benacum, unde Mincius erumpit, vulgo lacus notissimos, doctis etiam incognita nomina. Videbimus impendentes lacubus Alpes aerias ac nivosas, æstate gratissimum spectaculum,

et silvas astra tangentes, atque inter concava rupium querulos rivos, summisque de montibus magno cum sonitu cadentia flumina; et quocumque te verteris, avium murmur ac fontium. In hoc autem tractu altero Apenninus supra verticem erit, mare sub pedibus, Tritones in oculis et pelagi monstra, Neptunique fragor in auribus, et saxorum fletus, et Nereidum querelæ. Ibimus per eos, quibus ultra quam credi possit oblector, Tyrrheni sinus æquoris, vacui mordacium atque pungentium curarum, et optatum semper otium, quod nobile illud amicorum par, Scipio ac Lælius, post labores bellicos in Caietæ olim, nos in Ianuæ litoribus post labores Pierios sortiemur. Si quando autem hac terrarum parte pleni erimus, alia nobis Patavii, nec minus tranquilla, nec minus idonea sedes est; ubi non ultima portio bonorum fuerit, talis illius viri meruisse convictum, sub quo civitas illa nunc multorum serie laborum fessa respirat. Ipsum honoris causa nomino Iacobum Carrariensem, quem amare et colere in animum ut inducas velim. Nam cum omni ætate virtus amabilis fuerit, nostra, eo amabilior quo rarior; eritque nobis ad latus omnium quas ego viderim (et vidi cunctas fere quibus Europæ regio superbit) miraculosissima Venetiarum civitas, eiusque dux illustris, honoris quoque causa nominandus, Andreas, non minus bonarum artium studiis, quam tanti magistratus insignibus vir clarus. Erit et Tarvisium fontibus fluminibusque circumfluum, domus emporiumque lætitiæ. Ita quotiens identitas, tædii mater, offenderit, aderit optima fastidii medicina, varietas, et quidquid molestiæ obrepserit, alterno colloquio, et locorum talium mutatione purgabi-

tur. Vides, non dubito, quibus te armis aggredior, quibus artibus urgeo, ut virilibus monitis blanditias muliebres misceo. Omnia facio ut persuadeam quam fideliter ipse mihi sum testis, quam efficaciter exitus arguet. Quod in me erat præstitisse videor. Poteram forte, si vellem, hoc ipsum comptius eloqui, sed affectus immodicus sæpe facundiæ officit. Dixi utcumque quod in animo erat, dixi quod intelligeres, atque utinam quod probares. Noli, quæso, qualiter, sed quid dicam æstimare. Melius consulit balbutiens amicus, quam disertus hostis. Nescio finem invenire, et sentio, me animi calore longius quam destinaveram processisse. Unum hoc identidem, quod sine hortatu meo tibi in animo esse perpendi, inculcare non desinam. Conveniamus, oro, impigre in hunc locum omnes, si locus hic omnibus placet. Alioquin e toto orbe terrarum (nullum enim mundi latus, nullam barbariem recuso) eligite, qui vobis placeat, locum. Ego affectus meos exuo, vestros induo: modo simul esse liceat, bene erit. Eligite ubi quod restat pacifice vivamus, ubi æquanimiter moriamur. Tu interim cura ne sanum consilium corrumpat mora. Vale.

XIIII Kal. Iunii.

EPISTOLA VI.

FRANCISCUS PETRARCA BARTHOLOMÆO EREMITÆ S. P. D.

Mittit versus quosdam operibus Sancti Augustini subiiciendos.

Quod professionem tuam decuit, ex Augustini dictis volumen ingens per alphabeti litteras collegisti.

Rem maioris operis, quam gloriæ. In quo ipso animum tuum miror, qui studio utilitatis publicæ maiora, nisi fallor, ausurum ingenium inclinasti, cuius ut votivus exitus, sic prosper eventus, sicut decuit, fuit. Siquidem, cum ob eam causam Clementi Romano Pontifici litteratissimo, sed occupatissimo homini, atque ob id talium compendiorum avidissimo, placuisses, patriæ tuæ Pontifex factus, et altiora sperare iussus (quamvis ut est animi modestia, et religionis humilitas, natalis soli iuncta dulcedini, nescio an nihil, non dico altius, sed gratius inter hæc rerum prætereuntium fastigia sperare queas), et de labore in laborem missus, quod de Augustino fecisti, de Ambrosio facere iuberis. Parebis iam, cœpisti enim et perficies, spero, pari utinam facilitate et felicitate. Parebis, inquam (si te novi), non ut altior fias, sed ut gratior. Etsi enim sorte tua lætum te altioris status cupido non tangeret, æquum tamen animum decet, tam se gratum præbere ultro oblatis, quam optatis petitisque. Nihil enim æque in omni munere librandum, ac donantis intentio. Sed ad Augustinum tuum redeo, et ad te. Petiisti equidem ut in fine illius magni operis, quod sudore tuo de illius opulentissimi patrisfamilias lapidibus et calce compactum, Pontifici præsenti, sed multo maxime posteris præparasti, aliquot tibi versiculos subscribendos mitterem. Parui et ipse tibi, cui nihil negare volo, et quamvis iamdudum, musis indignantibus longeque aliis curis exercentibus, animum ab eo studio distractum revocarunt preces tuæ. Mitto igitur paucos elegos, eiusdemque sententiæ totidem, si malis, hexametros. Utere vel utrisque vel utrislibet. Utrosque raptim et extemporali impetu di-

ctatos noveris, nuntio tuo mecum syllabas metiente; ita ut nulla tam brevis fuerit, quæ sibi non longissima videretur. Vale.

EPISTOLA VII.

FRANCISCUS PETRARCA SOCRATI SUO S. P. D.

De morte plurium amicorum et de clade, quam pestis ubique fecit, amare conqueritur: nunciat obitum Paganini et insidias structas Mainardo et Lucæ.

Mi frater, mi frater, mi frater: novum epistolæ principium: imo antiquum, et ante mille fere quadringentos annos a Marco Tullio usurpatum. Heu mihi! frater amantissime, quid dicam? Unde ordiar? Quonam vertar? Undique dolor, terror undique. In me uno videas quod de tanta urbe apud Virgilium legisti: nam

crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.

Utinam, frater, aut nunquam natus, aut prius extinctus forem! Quod si nunc optare cogor, quid dicturum putas si ad extremam senectutem venero? Ad quam o utinam non venirem! Sed veniam, timeo, non ut diutius vivam, sed ut diu moriar. Nosco etenim fatum meum, et sensim intelligo ad quid in hanc ærumnosam et infelicem vitam sim proiectus. Heu mihi! Frater optime, piget ex intimis ac miseret me mei. Quid enim, dicent qui hæc audient? tu, qui solamen auxi-

liumque aliis laturus videbare, qui de te nobis nihil mediocre promiseras; qui malorum usu obduxisse iam callum adversus omnes fortunæ tribulos, omnemque duritiem, seu magis in silicem obriguissè debueras, ecce quam molliter sarcinas tuas fers, ecce quam crebris eiulatibus aures nostras percutis. Ubi nunc maximæ professioni tuæ debita celsitudo animi? Ubi verba magnifica, quæ si ad ingenii laudem non ad vitæ consilium referantur, quid nisi sonitus inanis, et curiosarum delinimenta sunt aurium? Præstolabamur ex te carmen heroicum; elegos legimus: historias virorum illustrium sperabamus; unam cernimus proprii doloris historiam: quas putabamus epistolas, sunt lamenta; ubi artificiosas iuncturas verborum nova incude percussorum, et dulciter intermicantes colores rhetoricos quærebamus, nil nisi dolentis interiectiones atque indignantis accentus et lituras aspicimus lacrimarum. Et quis erit modus aut quis finis? Si omnium fata mortalium deplorare volueris, unum tibi pectus et una lingua non sufficit. Ingens, miser, molestumque negotium suscepisti, supervacuum, inexplebile. Alio de fonte petendæ sunt lacrimæ: semper nempe recentibus assidueque nascentibus dolorum causis, duo fessi, iamque exhausti et arentes oculi, parum mœsti humoris infuderint. Quid agis igitur tui oblite, et propria non contente miseria ac morbo, in quem sciens volensque incideris; nisi amicis insuper venenum porrigas, pollicitus medicinam? Quin potius vel fle solus, vel disce, mortalis, æquo animo ferre mortalia, teque non solum neque cum amicis solis, sed cum omnibus rapi videns, iam tandem inutilibus querimoniis modum

pone. Erit aliquis indignantior natura, qui mœstos apices perosus abiiciat aut conculcet cum irrisione mordaci. Abi, inquiet, in malum sidus; an si tu muliebriter victus es, nos saltem viros esse non sines? Cuncta præsentio, nilque me horum, frater, fallit. Scio viri esse, primum quidem dolorem propellere, proximum extinguere, tertium moderari, ultimum abscondere. Sed quid agam? Moriar, nisi dolorem in fletum ac verba profudero. Illud me solatur, quod quidquid scripsero, molle quamvis ac frivolum, cum ad tuas venerit, non ad alienas pervenisse, sed ad proprias manus meas rediisse videbitur. Quamobrem non magis erubescam dum hæc a te legentur, quam, dum a me scriberentur, erubui. Nec me tamen erubuisse negaverim; sensi enim animum ac stilum, excusso rationis freno, extra destinatum iter affectibus iunctim trahi; quo nihil molestius pati possum. Id pudori meo gravius insultat, quod iam annus integer, iamque alterius bona pars abiit, ex quo nihil viro dignum, non dicam facere, sed ne loqui quidem contigit, tonante undique ac fulminante ferociter fortuna. Qua in re benigno sub iudice forsan excuser, si ad examen venerit, illud quoque non leve aliquid, sed millesimum trecentesimum quadragesimum octavum sextæ ætatis annum esse, quem lugeo, qui non solum nos amicis sed mundum omnem gentibus spoliavit. Cui si quid defuit, sequens ecce annus illius reliquias demetit, et quidquid illi procellæ superfuerat, mortifera falce prosequitur. Quando hoc posteritas credet fuisse tempus, sine cœli aut telluris incendio, sine bellis aut alia clade visibili, quo non hæc pars aut illa terrarum, sed universus fere or-

bis sine habitatore remanserit? Quando unquam tale aliquid visum aut fando auditum? Quibus hoc unquam annalibus lectum est, vacuas domos, derelictas urbes, squalida rura, arva cadaveribus angusta, horrendam vastamque toto orbe solitudinem? Consule historicos, silent: interroga physicos, obstupescunt; quære a philosophis, humeros contrahunt, frontem rugant, et digitulo labiis impresso, silentium iubent. Credet ista posteritas, cum ipsi qui vidimus vix credamus, somnia credituri, nisi experrecti apertis hæc oculis cerneremus, et lustrata urbe funeribus suis plena, domum reversi, exoptatis pignoribus vacuam illam reperientes, sciremus utique vera esse quæ gemimus? O felicem populum pronepotum, qui has miserias non agnovit, et fortassis testimonium nostrum inter fabulas numerabit! Meremur hæc quidem et graviora, non inficior; sed et maiores nostri meriti sunt, atque utinam non et posteri mererentur. Quid est ergo, iudicum iustissime, quid est, quod insigniter adeo in nostrum tempus ultionis tuæ fervor incubuit? Quid est, quod cum culpæ non desint, desunt exempla supplicii? Cum omnibus peccavimus, flagellamur soli. Soli, inquam; audeo enim affirmare quod si omnium sæculorum flagella, post arcam illam famosissimam reliquias mortalium informi pelago circumferentem, cum præsentibus æstimentur, deliciæ fuerint et ludus et requies. Neque enim cum his malis conferri decet bella quantalibet, in quibus et remediorum multa sunt genera, et (quod ultimum est) viris saltem fortiter mori licet. Est autem solamen mortis eximium, bene mori. Hic remedii nihil prorsus, nihilque solatii est, cumuloque cladis additum mali

causas principiumque nescire. Nam nec ignorantia, nec ipsa quidem pestis odiosior nugis ac fabulis quorumdam hominum, qui professi omnia sciunt nihil, quorum tamen ora, licet assuefacta mendaciis, tandem silent, et quæ impudentia primum ex more laxaverat, ad ultimum clausit stupor. Sed ad inquisitionem meam redeo. An vero sicut longum iter agentibus evenit ut alia viæ pars fatigationem faciat, alia fateatur; sic nobis accidit ut lenitas tua, Deus, humanis paulatim lassata criminibus, et iugi accessione prægravata, nunc potissimum victa subsederit, tuque nos, vector optime, tolerare amplius non valens, in terga proieceris, atque a nobis misericordiæ tuæ oculos iratus averteris? Quod si est, non nostrorum modo, sed paternorum simul criminum pœnas damus, an peiores illis nescio, sed certe miseriores. An illud fortasse verius quod magna quædam ingenia suspicata sunt, Deum mortalia non curare? Sed absit a mentibus nostris hæc amentia. Si non curaret, illa non subsisterent. Nam de his qui nostri curam, non Deo tribuunt, sed naturæ, quid sentiendum nobis sit, veritatis tuæ studio deditis? cum Seneca ingratissimos omnium appellet, qui, mutato nomine, dissimulent Dei munera, et cavillando impie, supernæ debitum abnegent maiestatis? Curas profecto nos et nostra, Deus. Sed aliquid latitantis et ignotæ nobis causæ est, cur ex omnibus sæculis dignissimi visi sumus qui acerrime plecteremur, non idcirco minore iustitia, quod occulta est. Namque iudiciorum tuorum imperscrutabilis, et humanis sensibus inaccessa profunditas. Vel ergo pessimi omnium vere sumus, quod negare velim potius quam ausim, vel ad futura bona præsentibus

malis exercitatiores purgatioresque servamur, vel omnino aliquid est quod nec cogitare sufficimus. Cæterum quæcumque sint causæ, quantumlibet abditæ, effectus apertissimi sunt. Sed ut a publicis ad privatas lacrimas revertamur, anni equidem secundi vix dum prima pars acta est, ex quo Italiam repetens, te procul ad fontem Sorgiæ lacrimantem lacrimans dimisi. Non iubeo in longum oculos reflectere: hos pauculos dies numera, et cogita quid eramus, et quid sumus. Ubi dulces nunc amici? Ubi sunt amati vultus? Ubi verba mulcentia, ubi mitis et iucunda conversatio? Quod fulmen ista consumpsit? Quis terræ motus evertit? Quæ tempestas demersit? Quæ abyssus absorbuit? Stipati eramus, prope iam soli sumus. Novæ amicitiæ contrahendæ sunt. Unde autem, sive ad quid, humano genere pæne extincto, et proximo (ut auguror) rerum fine? Sumus (quid dissimulem?) vere soli. Credo, id agente Deo, ut vitæ huius illecebris impedimentisque suavibus spoliati, liberius iam ad alteram suspiremus. En quo subita rerum mutatione pervenimus, ut experiri liceat in nobis an præclaram illam Epicuri vocem iure possimus dicere: *Satis magnum alter alteri theatrum sumus:* quod ut vere dici possit a nobis, quamdiu tamen dici poterit? Aut quis augur statuat quorsum nobis datum sit, de huius mutui theatri stabilitate confidere, *alteri secus* (*sic*) nutantibus iam columnis? Quid enim ego de tua vita certior hæc scribens, quam tu hæc perlegens, de mea? Nimis caducum simul et superbum animal est homo; nimis alte fragilibus superædificat fundamentis. E tanta sodalium turba, ad quem redacti numerum sumus, vides. Et ecce, dum loquimur,

ipsi etiam fugimus, atque umbræ in morem evanescimus, momentoque temporis abiisse alter alterum accipiet, et ipse mox prævium secuturus. Quid ergo sumus, frater optime, quid sumus? Nec desinimus superbire? Suis angoribus consternatus Cicero in epistola quadam ad Atticum: *Ipsi*, inquit, *quid sumus, aut quamdiu hæc curaturi sumus?* Brevis quidem, sed bona (ni fallor) quæstio, et salutaris, et gravida, atque utilibus plena sententiis, sub qua multum veræ humilitatis ac modestiæ, multumque contemptus rerum fugitivarum vigil fossor inveniet. Quid sumus, inquam? Quam gravi, quam tardo, quam fragili corpore; quam cæco, quam turbido, quam inquieto animo, quam varia, quamque incerta volubilique fortuna! Aut quamdiu hæc curaturi sumus? Profecto perbreviter; nempe non aliud sonat, quam si diceret, ipsi quid sumus, et hoc ipsum, quamdiu futuri sumus? Utique hercle non diu; cum hoc idem nostrum esse, ut diuturnum esse non potest, sic nunc possit inter verba desinere, neque si accidat, miri aliquid acciderit. Utrumque igitur bene et graviter quæris, Marce Tulli. Sed quæso te, ubinam tertium reliquisti, et eventu periculosius et quæsitu dignius? Postquam hic esse desierimus, quid futuri sumus? O rem magnam et ambiguam, sed neglectam.[1]

Supererat hic mihi, paululum de fragmentis anni præteriti, ante alios vir clarissimus et (si quid mihi credis) magni animi consiliique, Paganinus Mediolanensis,

[1] Heic, in editionibus Venetis ann. 1492 et 1503, epistola finem habet: sequiturque eam altera ad Socratem, quæ vere est in Codicibus huius pars altera, quamque nos eorum fidem sequuti, huic subnectimus.

qui mihi post plurima experimenta virtutis acceptissimus, nec me modo, sed nobis dignissimus visus erat. Itaque iam hic mihi Socrates alter esse cœperat: fides, familiaritasque prope eadem, quodque dulcissimum habet amicitia, participatio utriusque fortunæ, apertisque animi latebris, fida communicatio secretorum. Quantum vero te amabat, quantum videre cupiebat, quem internis oculis iam videbat, quantum vitæ tuæ solicitus erat, in illo publico naufragio ut mirarer ipse, hominem incognitum sic amari posse. Nunquam tristiorem solito me vidit, quin amice trepidus inquireret: Quid rei est? Quid amicus noster agit? Cum vero bene te valentem audivisset, metu posito, perfundebatur alacritate mirabili. Et hic quidem (quod sine multis lacrimis non dico, et cum pluribus dicerem, nisi præcedentibus malis exhaustos hosce oculos, atque omnes, si quæ sunt, lacrimarum reliquias instantibus reservarem) hic, inquam, pestilenti morbo, qui nunc orbem populatur, repente correptus ad vesperam, postquam cœnam cum amicis, et quod occidui temporis restabat, in nostro tantum sermone, et amicitiæ rerumque nostrarum commemoratione consumpserat; noctem illam inter dolores ultimos imperterrito animo transegit. Mane autem rapida morte subtractus est, ac ne quid de funesta consuetudine laxaretur, triduo inexpleto, illum filii omnisque familia consecuti sunt.

Ite nunc, mortales, æstuate, anhelate, laborate, circumite terras et maria, ut non secuturas opes nec mansuram gloriam cumuletis. Somnus est vita quam degimus, et quidquid in ea geritur, somnio simillimum. Sola mors somnum et somnia discutit. O si prius

expergisci datum sit![1] Sed de hoc alias. Nunc inexhaustam seriem gemituum meorum prosequor. Nondum satisfeceram Fortunæ, nisi acutiore me cuspide impeteret, et ad iram Dei malignorum furor accederet. Hei mihi, iam deficere, iam tremere incipio; illorum more quos primus torpor gelidæ febris invadit, iam toto corpore cohorresco, et libenter valde ab his curis et ab hoc sermone diverterem; sed impellit ac præcipitat animum dolor, quem frenare non valeo. Duos nobis amicos fortuna reliquerat, et licet alios reliquisset, ii tamen erant quibuscum tempus vitæ nostræ quod restat, ea non prohibente, posse traducere videbamur. Quid enim ex omnibus obstabat? Non paupertas, non divitiæ, non disparitas voluntatum; animus in quatuor unus erat. Itaque gloriabar, antiquitatem perraris et in diversis sæculis uno vel altero, ætatem vero nostram esse, et domum unam brevi fore duobus simul amicorum paribus adornatam. Minus proprie paria nominavi; unum erat, imo vero nullum par, sed una omnium mens, ut dixi. Quid (heu mihi!) Luca nostro benignius? Quid Mainardo suavius? In quorum iudicio nos errare diuturnior experientia non sinebat. Primus quidem sic animo compositus, ut præter dulcissimum iucundissimumque convictum, etiam nostrorum studiorum particeps et comes esset. Alter autem, etsi huiuscemodi rerum expers, abunde tamen ornatus iis per quæ studiis talibus pervenitur, humanitate scilicet, fide, liberalitate, constantia. Quid multa? Liberalium disciplinarum nescius, sed vir bonus et amicus esse didi-

[1] Heic in Venetis antiquioribus Editionibus epistola hæc explicit. Reliqua in iis desiderantur.

cerat, et in cœtu nostro talis unus aptior erat, quam si omnes studio deditos cæterarum rerum omnium incuriositas habuisset. Itaque ad opportunitates varias commode admodum et pæne divinitus ille nobis quartus accesserat. Nimis felices visi sumus: invidit crudelissima fortuna et indignata est, quod nos nondum totos tantorum comitum perditione prostrasset. Moverant ambo simul, et te, frater, apud Avenionem, et certus sum non sine suspiriis, dimisso, me alteram animi sui partem cupidissime petebant. Mœstam nimis et miseram historiam aggressus sum. Sed est quædam lugendi dulcedo, qua sæpe nimium pascor infelix. Veniebant pariter optimo animo, fato pessimo, miserabili eventu, ille Romam petiturus, ille Florentiam. Quo ergo divertitis amici? Ite rectius, ite securius: non hoc vestrum iter: quid vobis cum Alpibus nivibusque?

Omnia vincit amor, et vos cessistis amori.

Veniebatis me visuri. Hic erat inimicus, hac catena trahebamini; non ibatis, sed trahebamini ab illo cui cœlum ipsum obsequitur, cui discordantia invicem obediunt elementa: amor omnipotens vos trahebat. Agnosco insidias fortunæ: hoc egit ut inconsolabilius dolerem; quin et illud impie molita est, ut qui, iam recurso anni spatio, pedem Parma non moveram, nunc abessem, sub obtentu magni nescio cuius boni, quo scilicet nos aspectu mutuo privaret, et vos animo consternatos, raptimque ac propere fugientes, facilius in laqueum præparatæ mortis impelleret. Heu dolor insatiabilis! Heu vulnus æternum! Festinabatis obliti laborum et periculorum omnium; cæteras enim curas,

spes ac desiderium oppresserat. Naturale est ut minorem passionem maior absorbeat. Ardebat animus me coram cernere, et mecum de vitæ totius ordinatione disserere. Inde susceptum iter agere, et, rebus in patria dispositis, huc reverti. Hoc eis nempe propositum erat, mi frater ac meorum dolorum comes unice, ut te illuc accersito, simul usque ad exitum viveremus. Quod si me Parmæ reperissent, poterat mora longior fortunæ duritiem fortassis inflectere: mutassent forte consilium, et per nuncios actis quæ acturi erant in patria, ipsi amoris dulcedine compediti, mecum inseparabiliter resedissent. Et nunc quid prohiberet quominus simul omnes essemus in quiete illa animi diutius exoptata? Sed adamantinis fatorum vinculis tenebamur, et ut abessem ferox fortuna providerat. Itaque cum Parmam venissent percontando, per obvios re comperta, tristes ad domum nostram deiectis animis ac vultibus descenderunt. Quid singula prosequar? Omnem domus atque horti angulum, omnes herbosos cæspites (cœperat enim iam ad Arietis adventum bruma mitescere) dulci accubitu compresserunt, implentes cuncta suspiriis. Deinde cum possent alibi, ambo per noctem in lectulo meo iacuerunt; credo ut quem ad quietem necessariam humana fragilitas meditata est, ad laborem mihi perpetuum consecrarent. Postero autem, circa horam diei sextam abierunt, litteris domi relictis, quibus mihi et eorum tristitia et redeundi propositum, multaque præter hæc alia nota sunt. Quas ego litteras dum vivam inter delicias habebo, dolorum stimulos ac lacrimarum materiam immortalem. Mensis abhinc integer lapsus erat, cum ego ignarus horum omnium

domum redii, litteras reperi, famulosque meos cum earum tenore concordes audivi admirans. Sed quid agerem? Illi tanto ante discesserant, ut iam demens expectarem reditum, ac negligentiam accusarem. Quæ postquam mihi debito longior visa est, unum ex famulis Florentiam misi, Mainardum litteris excitans ad observationem promissorum, atque illud adiiciens ut eumdem nuntium Lucæ nostro mitteret, seu ille Romæ moras ageret, seu Teani: cui ingentem quoque epistolam scripsi exhortatoriam ad votorum modestiam, et ad huius vel alterius loci electionem, quicumque rebus nostris appareret opportunior, nec non ad morem studiosæ solitariæque vitæ: quæ quoniam omnes æqualiter tangebat, ut per eum ad te etiam mitteretur, inserui. Præclare quidem, ut multa, illud a Virgilio dictum est:

Nescia mens hominum fati mortisque futuræ!

Litterarum portitor abscesserat, et ego rem secundam et multa mihi dulcia fingebam: hæc quidem ab ortu aderunt, ista autem ab occasu. Quis me felicior congressu talium amicorum? Quorum usque tranquilliora studia? Quorum vita quietior? Has inter curas, quæ infausti rumoris amaritudinem geminarunt, nuncius meus die octavo postquam hinc discesserat, per intensissimum imbrem non expectatus adfuit, et pluvia et lacrimis madens, et fronte vulnus animi visibiliter præferente. Dirigui, et excusso manu calamo (scribentem enim forte compererat): Quid novi affers? Dic ocius: exclamo. At ille gemitu verba frangente: Infelix, inquit, nuncius advenio: amici tui super Apen-

ʾnini verticem in sævas latronum manus inciderunt. Hei mihi! Quid mali est? Prosequitur ille singultiens: Mainardum, qui casu quodam nil tale metuens substiterat, in insidias lapsum et repente compressum inter carnificum gladios procubuisse; Lucam clamore permotum, adacto calcaribus equo, advolasse viriliter, solumque inter decem aut amplius sicarios stricto mucrone constitisse, multisque vulneribus datis et acceptis, vix tandem vivum evasisse; prædones, sublata occisi præda, impio gressu abiisse, ita tamen ut labore simul et conscientia defessi, facile capi potuerint, excitatis agrestibus ad tumultum, nisi quidam falso et indigno nobilitatis nomine superbi, quos nominare non est necesse, accurrentes a montibus, et cohibuissent iustum impetum insequentium, et cruentam prædonum catervam sub mœnibus excepissent; Lucam adhuc gladium in manibus habentem procul inde visum inter rupes ac nemora; nil de eo deinceps aliud auditum. O frater, quid mihi tunc animi fuisse arbitraris? Duobus una mortiferis ictibus in corde transfigor; hinc scilicet desperato et irrefragabili dolore, inde solicito ancipitique metu. Avertat Deus omen malum! quodammodo æquanimius audivissem ambos extinctos. Scirem nempe quid agerem, clauderem fores, consolatores excluderem, solus essem, et dolori meo totus incumberem; ita vel exonerarem mœrore animum, vel opprimerem, vel lenirem fletu desiderium, vel implerem, et amicos duris vulneribus ablatos lacrimando conquererer. Nunc vero non una, sed tribus simul acerrimis passionibus indesinenter afficior; dolore, metu, spe. Et miserabilem in modum fluctuantibus atque inter sese certanti-

bus curis laceror atque discerpor; quæ mihi vita nihil morte securior est, et finem eius supplicibus atque assiduis votis expeto. Aliquanto enim longior est quam vellem; adhuc quidem iuvenes videbamur: ecce biennio plusquam oportuit viximus. Misi nuncios ac litteras per diversa terrarum, in primis Placentiam, Florentiam, ac Romam. Ex his enim præcipue civitatibus de eo qui superstes dicitur aliquid expectabam. Ita iam intentus atque inhians, et omne iter circumspiciens, et ad omnem strepitum contremiscens, quintum decimum diem ago; quod tempus si cum multorum annorum calamitatibus trutinetur, facile præponderet. Fuit mihi impetus interdum ire, nec subsistere, donec præsens Lucæ nostri statum, quicumque esset, agnoscerem, et Mainardi (o inevitabilis sors hominum!) alpinum et rude cernerem sepulcrum. Fuit enim, ut fama est, ingenti, non modo circumstantium castrorum, sed civitatis etiam concursu, summaque omnium misericordia tumulatus, indignantibus et exclamantibus multa ruriculis, graviterque ferentibus, non modo defuncti casum, sed propriam quoque fortunam, quod animo præsagirent, id quod illico consecutum est, interrupto scilicet itinere, pro hospitibus ac lucris damnosa sibi bella succedere. Issem profecto iampridem, in easdem forte manus simul fato impellente venturus, nisi me et anni tempus adversum, et valetudo corporis imbecillior tenuisset: et tamen an sibi, animo contrarium suggerenti, potius obtemperem, hactenus, frater, incertus sum. Transibat hac, sextus hodie, ut reor, aut septimus dies est, nobilis quidam vir Florentinus civis e curia veniens, cui cum forte in via publica *equos suos cur-*

renti (*sic*) occurrisset unus ex pueris meis secretorum mihi conscius dolorum, et ex sermone hominis, ut fit, etiam patriam cognovisset, ultro verbis eum aggressus, inquirere cœpit an de hoc amicorum nostrorum casu noscat aliquid. Et cum nosse omnia videretur, hortatus est ut mecum loqui, et infestum dubietatis meæ nodum vellet absolvere. At ille, audito nomine meo, alioquin licet mihi incognitus, benigne admodum, multis comitantibus, ad me venit, quem de omnibus diligentissime percontatus, in summa didici, Lucam nostrum vivere; sic et apud nos litteras Florentia transmissas, sic publicam famam loqui. Ita ego, quod mirari et indignari soleo, in media positus Italia, rumores italicos ignoro, donec ex Gallia nuncientur. Illius ergo digressu sic remansi, quasi inter densas animi mei nubes quidam insperati gaudii radius penetrasset. Heri autem cum iam advesperasceret, sacerdos quidam senex, familiaris meus, ad me lacrimabundus accessit, narrans nuncium quemdam de Tuscia venientem dicere, Mainardum non solum, sed cum aliis periisse; quod audienti mihi, de pectore statim, alterius iniecta sagitta, serenitas omnis ablata est. Sed vix dum sacerdos verba compleverat, et ecce mercator quidam Mediolanensis notus meus, locum, in quo mœstus eram, ingreditur, salute data et reddita. Cum, inquit, hac transitum facerem, audiens quod hic esses, licere mihi non credidi sine conspectu et colloquio tuo progredi. Urbane, inquam; sed unde nunc te revehis? Quartus, inquit, dies est, ex quo Florentia discessi. Et, Deus bone, inquam, quæso, quibus itineribus transivisti? Rectum, inquit, iter sequi non potui. Audisti enim, ut arbitror,

illius boni viri mortem, pro cuius ultione populus Florentinus ad arma consurgens, multa iam in illis montibus castra combussit. Itaque devio quodam et silvestri calle profectus sum. Dic, age, inquam, viri an virorum mortem memoras? Hic enim, et sacerdotem illum digito signavi, plures narrat occisos. Minime vero, inquit: unus profecto solus occubuit: reliqui evaserunt. Et cum intentum me atque anxium videret, adiecit: de in hac re præter voces populi nihil habeo. Illic enim omnium civium conventu, nonnisi de unius nece audiuntur indignationes hominum ac querelæ. Credibile est autem, quod, si plures essent, de pluribus loquerentur. Placuit coniectura, sed quia nihil certi afferebat, serenare animum frontemque non potuit, et qualem invenerat dimisit.

Hæc singula, frater, tam scrupulose exsequor, ut particulariter intelligas, quod in summa scire te non dubito, pessime mihi esse, alternantibus his curarum fluctibus, et fragilem spei cymbam hac illac æstu reciprocante iactantibus. Accedit ad ærumnarum cumulum, quod dum numerare dies incipio, quod curiose faciunt amantes, miror et stupeo quid est quod ad litteras meas Tarvisii, inde Patavii, mox Veronæ datas, tanto lapsu temporis nil omnino rescripseris, præsertim cum per fidos nuncios missæ et de rebus non parvis scriptæ essent. Nescio quid nunc mihi novæ suspicionis oboritur. Audio enim, pestem illam anni alterius, quæ abscessisse videbatur ex integro, rursus invasisse Rhodani ripas, a quibus utinam abesses. Sed quid ago, infelix? An non satis mihi vera et præsentia mala sufficiant, nisi et ficto et futuro insuper miser fiam? Ver-

ᵓtat hæc Deus in melius, ut qui falsa spe totiens deceptus sum, semel saltem decipiar falso metu. Quod si acciderit, ut te cum pauculis qui supersunt adhuc semel aspiciam, antequam moriar, vixisse me satis arbitrabor. Cæterum epistola texi cœperat; in libelli modum evasit, cuius me illud præcipue delectat in malis meis, quod scribentis animo nubilo et inquieto non solum stilus ipse, sed forma etiam litterarum et papyrus et atramenta conveniunt, quæ nisi proiecero, et vim dolori fecero, nullus erit modus. Alia enim ex aliis erumpunt. Sed forte nec adhuc nobis sol dierum omnium occubuit, et aliquid in crastinum reservandum est. Litteræ exemplum quam Florentinis misi super hac tanta eorum ignominia, quia te iuvet lecturum auguror, præsentibus innexui. Vale, frater, et temet ipsum rebus lætioribus præservare studeas, ut nos, si tamen ex alto permissum est, in terris iterum videamus.

Parmæ, Iunii XX. Recommendo me domino meo, domino Cavallicensi et domino Senescallo, si prope sunt. Item domino Archidiacono : dominum Guidonem Septimum et Romanellum et Leonem saluto. Hei mihi ! Mainardum amplius more solito non saluto, sed saluto eum sicut possum, et pro eo tantus peccator indesinenter oro, quatenus, cuius corpus mei videndi desiderio in perniciem et in mortem incidit, anima saltem evadat de manibus impiorum, liberante et salvante liberatore et servatore nostro Domino Iesu Christo, qui propter peccata mea multa et gravia me nunc in amici corpore vulnerari tam graviter passus est. Benedictum sit tamen in sæcula nomen eius. Vale iterum et semper mei memor, et rescribe, quæso, si vivis et si vales. Hæc,

frater, ut facile perpendi potest, scripsi inter molestias et tumultus animi varios, et cum multa festinantia, licet nuncius aliquis non adesset; sed aderit forte dum non sperabitur, vel me absente, qui perferat. Ego enim quotidie per rura nostra discurro, non tam rei familiaris cura, quæ mihi nulla est, quam amore solitudinis, ut, si quodammodo fieri possit, me ipsum obliviscar et languores meos. Vale.

X Kal. Iulii.

EPISTOLA VIII.

FRANCISCUS PETRARCA LOMBARDO DE SERICO S. P. D.

Vitam humanam per multiplices figuras describit.

Quid mihi de hac vita, quam degimus, videatur, interrogas. Neque immerito. Multæ enim et variæ de hac ipsa opiniones hominum sunt: meam brevibus accipe. Videtur mihi vita hæc dura quædam area laborum, palæstra discriminum, scena fallaciarum, labyrinthus errorum, circulatorum ludus, desertum horribile, limosa palus, senticulosa regio, vallis hispida, mons præruptus, caligantes speluncæ, habitatio ferarum, terra infelix, campus lapidosus, vepricosum nemus, pratum herbidum plenumque serpentibus, florens hortus ac sterilis, fons curarum, fluvius lacrimarum, mare miseriarum, quies anxia, labor inefficax, conatus irritus, grata phrenesis, pondus infaustum, dulce virus, degener metus, inconsulta securitas, vana spes, ficta fabula, falsa lætitia, verus dolor, risus inconditus,

fletus inutilis, inane suspirium, confusus ordo, tumultuosa confusio, trepidatio turbulenta, solicitudo perpetua, insomnis inertia, inops copia, dives inopia, imbecilla potentia, tremulæ vires, ægra sanitas, iugis morbus, gemina ægritudo, pulchra deformitas, honor inglorius, infames tituli, ridiculus ambitus, ima elatio, excellentia fictilis, humilis altitudo, fusca claritas, ignota nobilitas, pertusus sacculus, vas rimosum, specus inexplebile, cupiditas infinita, damnosum desiderium, luxus hydropicus, sitis insatiabilis, aridum fastidium, famelica nausea, ventosa prosperitas, querula semper adversitas, viror transitorius, flos caducus, amœnitas labilis, fugax forma, mœstum gaudium, amara dulcedo, voluptas aculeosa, stulta sapientia, cæca prudentia, tetra domus, breve diversorium, fœdus carcer, sine gubernaculo navigatio, sine baculo senectus, sine freno iuventus, sine duce cæcitas, iter lubricum, tecta fovea, latens præcipitium, silens lima, tenax viscus, operti laquei, abdita retia, inescati hami, sentes asperi, lappæ hærentes, tribuli acuti, scopuli rigentes, venti rapidi, fluctus impetuosi, atri turbines, horrisonæ tempestates, procellosum pelagus, vadosa litora, anceps portus, exarmata navis, immane naufragium, officina scelerum, sentina libidinum, caminus irarum, puteus odiorum, catena consuetudinum, Sirenum cantus, Circæa pocula, mundi vincula, rerum unci, conscientiæ morsus, pœnitentiæ stimuli, peccatorum incendia, putre ædificium, fundamentum fragile, muri hiantes, tecta labentia, prolixa brevitas, latæ angustiæ, calles inexplicabiles, passus impliciti, circulorum motus, statio instabilis, rota volubilis, manens

cursus, scabra levitas, scrupulosa suavitas, blanda crudelitas, dolosæ blanditiæ, fallax amicitia, concors discordia, fœdifragæ induciæ, bellum inexorabile, pax infida, simulata virtus, excusata nequitia, laudata fraus, honoratum dedecus, irrisa simplicitas, et contempta fides, nugæ seriæ, ingeniosa dementia, loquax torpor, velata ignorantia, opinio scientiæ tumida, scientia vero nulla, querelarum suspiria, contentionum strepitus, vulgi fragor, obliviosa peregrinatio, patriæ odium, amor exilii, lemurum civitas atque larvarum, dæmonum regnum, Luciferi principatus (sic enim Principem mundi huius Veritas vocat), vita dæmonum mendax et exanimis, spirans mors, segnis incuriositas sui ipsius, inutilium cura, apparendi studium, supervacui appetitus, operosus vermium apparatus, viventium infernus, et vivorum corporum divites exequiæ, longum funus, pomposa vanitas, laboriosa militia, periculosa tentatio, superba miseria, miseranda felicitas. En, amice, qualis mihi hæc videtur, quæ tam multis exoptatissima ac gratissima vita est; necdum tamen conceptum omnem meæ mentis expressi: peior enim est multo miseria, quam a me, seu quocumque hominum, dici possit. Sed quo es ingenio, ex his paucis totum, reor, animum loquentis introspicis. Unum tot in malis habe bonum, quod ad bonam et æternam vitam, nisi dexter trames deseratur, via est. Vale.

Inter colles Euganeos, III Kalendas Decembris.

FINIS PRIMI VOLUMINIS.

INDEX.

ERRATA-CORRIGE.

Pag.	lin.		
I	24	*ortographia*	*orthographia*
»	28	ortographiam	orthographiam
III	9	sibi metipsi	sibimet ipsi
X	5-6	*Venelo*	*Veneto*
»	26	cætera	cœtera
»	27	cæterosquo	cæterosque
XV	55		Addendi sunt in Bibliotheca Vaticana codices relati in pag. XXIII. d.
XVI	14	Class. XC.	Class. XI
XIX	26	inventam	inventum
XXIV	6	Class. XC.	Class. XI
XXXII	29	S. XIII. 12.	S. XIII. 11.
XXXIII	9	*Ussit*	*Ursit*
XLIII	11	Nobis est	n. | Nobis est
LIV	6	Anchisiacum	Anchisæum
ibid.	59	Serico	Serico
LXVIII	ult.	Bonaventuram Baffro Augustin.	Bonaventuram Ord. Eremitarum
CXXIII	11	Bonaventuræ Baffro. Sen. III, 9. XI, 14.	Bonaventuræ Baffro. Sen. III, 9. Bonaventuræ Ord. Eremitar. Sen. XI, 14.
ibid.	20	S. XIII. 12.	S. XIII. 11.
CXXIV	15	Sen. XIII.	Sen. XII.
ibid.	16	XIII. 6.	XIII. 5.
CXLIV	1	Martinus	Mastinus
CLII	8-9	sub exitum mensis eiusdem	mense Octobri
2	20	convivere	convivari
5	20	destitui. Mox	destitui mox
14	29-30	rythmico	rhythmico
15	22	præciosarum	preciosarum
18	8	Polieno	Polyæno
20	19	lyncæos	lynceos
21	2	cæpit	cœpit
»	28	Alvernus	Arvernus
24	24	cæpit	cœpit
27	1	cæpissem	cepissem
30	27	Pitagoram	Pythagoram
31	8	Agustum	Augustum
33	20	intolleranda	intoleranda
34	17	per Italiam, cedo	per Italiam, credo
104	7	ceciderint	ceciderit
117	26	nihil est quid	nihil est quod
128	20	daturos,	daturos
161	10	in qua	in quo
166	penult.	cæl	cæli
200	21	ad mai	ad ima
215	11	deberen	deberent
256	1	illinc	illic
269	11	evasimus, u	evasimus in
421	5	Duentiam	Druentiam
CXLIII	ult.	exceptus: ibi	exceptus. Florentiæ